Gazi M. Kemal

K. Atatürk

NUTUK

Gazi Mustafa Kemal Tarafından

Cümhuriyet Halk Fırkasının 15 - 20 Teşrinievel 1927 tarihleri arasında toplanan İkinci Büyük Kongresinde söylenmiştir.

Cilt: I

1919 - 1920

DEVLET MATBAASI, İSTANBUL, 1934

ATATÜRK BÜYÜK NUTKU OKURKEN

(15-20 Ekim 1927)

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, CHP İkinci Büyük Kongresinin ilk toplantısından çıkarken
(15 Ekim 1927)

NUTUK

1919 senesi Mayısının 19 uncu günü Samsuna çıktım. Vaziyet ve manzarai umumiye:

Samsuna çıktığım gün umumî vaziyet ve manzara

Osmanlı Devletinin dahil bulunduğu grup, Harbi Umumide mağlûp olmuş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şeraiti ağır, bir mütarekename imzalanmış. Büyük Harbin uzun seneleri zarfında, millet yorgun ve fakir bir halde. Millet ve memleketi Harbi Umumiye sevkedenler, kendi hayatları endişesine düşerek, memleketten firar etmişler. Saltanat ve hilâfet mevkiini işgal eden Vahdettin, mütereddi, şahsını ve yalnız tahtını temin edebileceğini tahayyül ettiği deni tedbirler araştırmakta. Damat Ferit Paşanın riyasetindeki kabine; âciz, haysiyetsiz, cebin, yalnız padişahın iradesine tâbi ve onunla beraber şahıslarını vikaye edebilecek herhangi bir vaziyete razı.

Ordunun elinden esliha ve cepanesi alınmış ve alınmakta...

İtilâf Devletleri, mütareke ahkâmına riayete lüzum görmüyorlar. Birer vesile ile, İtilâf donanmaları ve askerleri İstanbulda. Adana vilâyeti, Fransızlar; Urfa, Maraş, Ayıntap, İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konyada, İtalyan kıtaatı askeriyesi; Merzifon ve Samsunda İngiliz askerleri bulunuyor. Her tarafta, ecnebi zabit ve memurları ve hususî adamları faaliyette. Nihayet, mebdei kelâm kabul ettiğimiz tarihten dört gün evel, 15 Mayıs 1919 da İtilâf Devletlerinin muvafakatile Yunan ordusu İzmire ihraç ediliyor.

Bundan başka, memleketin her tarafında, anasırı hıristiyaniye hafi, celi, hususî emel ve maksatlarının temini istihsaline, devletin bir an evel, çökmesine sarfı mesai ediyorlar.

Bilâhare elde edilen mevsuk malûmat ve vesaik ile teeyyüt etti ki, İstanbul Rum Patrikhanesinde teşekkül eden *Mavri Mira* heyeti *(Vesika: 1)*, vilâyetler dahilinde çeteler teşkil ve idare etmek, mitingler ve propagandalar yaptırmakla meşgul. Yunan Salibiahmeri, resmî muhacirin komisyonu; *Mavri Mira* heyetinin teshili mesaisine hadim. *Mavri Mira* heyeti tarafından idare olunan Rum mekteplerinin izci teşkilâtları, yirmi yaşını mütecaviz gençler de dahil olmak üzere heryerde ikmal olunuyor.

Ermeni Patriği *Zaven* Efendi de, *Mavri Mira* heyetile hemfikir olarak çalışıyor. Ermeni hazırlığı da tamamen Rum hazırlığı gibi ilerliyor.

Trabzon, Samsun ve bütün Karadeniz sahillerinde teşekkül etmiş ve İstanbuldaki merkeze merbut *Pontus Cemiyeti* sühuletle ve muvaffakıyetle çalışıyor *(Ves. 2)*.

Mukabil halâs çareleri

Vaziyetin dehşet ve vahameti karşısında, heryerde, her mıntakada birtakım zevat tarafından mukabil halâs çareleri düşünülmeğe başlanmış idi. Bu düşünce ile alınan teşebbüsat, birtakım teşekküller doğurdu. Meselâ: Edirne ve havalisinde *Trakya-Paşaeli* unvanile bir cemiyet vardı. Şarkta, *(Ves. 3)* Erzurumda ve Elâzizde *(Ves. 4)* merkezi umumisi İstanbulda olmak üzere *Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti* teşkil edilmişti. Trabzonda *Muhafazai Hukuk* namında bir cemiyet mevcut olduğu gibi Dersaadette de, *Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyeti*, vardı. Bu cemiyet merkezinin gönderdiği murahhaslarla, Of kazasile Lâzistan livası dahilinde şubeler açılmıştı *(Ves. 5, 6)*.

İzmirin işgal olunacağına dair Mayısın on üçündenberi filî emareler gören İzmirde bazı genç vatanperverler, ayın 14/15 inci gecesi, bu elîm vaziyet hakkında müdavelei efkâr eylemişler ve emrivaki haline geldiğine şüphe kalmıyan Yunan işgalinin ilhakla neticelenmesine mâni olmak esasında müttefik kalmışlar ve *Reddi İlhak* prensipini ortaya atmışlardır. Ayni gecede bu maksadın teşmilini temin için İzmirde Yahudi Maşatlığına toplanabilen halk tarafından bir miting yapılmışsa da ertesi gün sabahleyin Yunan askerlerinin rıhtımda görülmesile bu teşebbüs ümit edilen derecede temini maksat edememiştir.

Millî teşekküller, siyasî maksat ve hedefleri

Bu cemiyetlerin maksadı teşekkülleri ve hedefi siyasileri hakkında muhtasaran itayı malûmat eylemek muvafık olur mütaleasındayım.

Trakya - Paşaeli Cemiyetinin rüesasından bazılarile daha İstanbulda iken görüşmüş idim. Osmanlı Devletinin izmihlâlini çok kuvvetli bir ihtimal dahilinde görüyorlardı. Vatanı Osmaninin inkısama uğrayacağı tehlikesi karşısında, Trakyayı, mümkün olursa Garbî Trakyayı da raptederek, bir kül olarak islâm ve Türk camiası halinde kurtarmağı düşünüyorlardı. Fakat bu maksadın temini için o zaman varidi hatırları olan yegâne çare İngilterenin, bu mümkün olmazsa Fransanın muavenetini temin etmek idi. Bu maksatla bazı ecnebi rical ile temas ve mülâkatlar da aramışlardı. Hedeflerinin bir *Trakya cümhuriyeti* teşkili olduğu anlaşılıyordu.

Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyetinin maksadı teşekkülü de, [nizamnamelerinin ikinci maddesi] şark vilâyetlerinde mütemekkin bilcümle unsurların dinî ve siyasî haklarının serbestii inkişafını temin edecek esbabı meşruaya teşebbüs etmek, mezkûr vilâyetler ahalii islâmiyesinin tarihî ve millî haklarını, indelhace, âlemi medeniyet huzurunda müdafaa eylemek; şark vilâyetlerinde vaki olan mezalim ve cinayatın esbap ve avamili ve fail ve müsebbipleri hakkında bitarafane tahkikat icrasile mücrimlerin müsaraaten tecziyelerini talep etmek; anasır beynindeki suitefehhümün izalesi ile kemafissabık revabıtı hasenenin teyidine gayret etmek, hali harbin vilâyatı şarkıyede tevlit ettiği harabî ve sefalete, hükûmet nezdinde teşebbüsatta bulunmak suretile, mümkün mertebe, çaresaz olmaktan ibaret idi.

İstanbuldaki merkezi idarelerinden verilmiş olan bu direktif dahilinde, Erzurum şubesi, vilâyatı şarkıyede Türkün hukukunu muhafaza ile beraber tehcir esnasında yapılan suimuamelâtta milletin kat'iyyen methaldar bulunmadığını ve Ermeni emvalinin Rus istilâsına kadar muhafaza edildiğini, buna mukabil müslümanların pek gaddarane harekâta maruz kaldığını ve hatta hilâfı emir tehcirden alıkonulan bazı Ermenilerin hamilerine karşı reva gördükleri muamelâtı, müdellel vesaikle âlemi medeniyete arz ve iblâğa ve vilâyatı şarkıyeye karşı dikilen enzarı ihtirası hükümsüz bırakmak için çalışmağa karar veriyor [Erzurum şubesinin beyannamesi].

Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyetinin ilk Erzurum şubesini teşkil eden zevat, vilâyatı şarkıyede yapılan propagandalar ve bunların hedefleri, *Türklük - Kürtlük - Ermenilik* mesailini; ilmî, fennî ve tarihî noktai nazarlardan, tetkik ve tetebbü ettikten sora, müstakbel mesailerini şu üç noktada tespit ediyorlar [Erzurum şubesinin matbu raporu]:

1) Kat'iyyen muhaceret etmemek.

2) Derhal ilmî, iktisadî, dinî teşkilât yapmak.

3) Tecavüze maruz kalacak vilâyatı şarkıyenin herhangi bir bucağını müdafaada birleşmek.

Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyetinin İstanbuldaki merkezi idaresinin medenî ve ilmî vesaitle temini maksat edilebileceği hakkında fazla nikbin olduğu anlaşılıyor. Filhakika bu yolda sarfı mesaiden geri durmuyor. Vilâyatı şarkıyede müslüman anasırın hukukunu müdafaa için *Le Pays* namında fransızca bir gazete neşrediyor. *Hadisat* gazetesinin imtiyazını deruhde ediyor. Bir taraftan da İstanbuldaki Düveli Mütelife mümessillerine ve İtilâf Devletleri başvekillerine muhtıra veriyor. Avrupaya bir heyet izamına teşebbüs ediyor *(Ves. 7)*.

Bu izahattan sühuletle anlaşılacağını zannederim ki, Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Millive Cemiyetini vücuda getiren mühim sebep ve endişe, vilâyatı şarkıyenin Ermenistana verilmesi ihtimali oluyor. Bu ihtimalin tahakkuku da, şark vilâyetleri nüfusunda Ermenilerin haizi ekseriyet gösterilmesine ve tarihî hukuk noktai nazarından mukaddem telâkki ettirilmesine çalışanların, ilmî ve tarihî vesaikle cihan efkârı umumiyesini iğfale muvaffakıyetinde ve bir de müslüman ahalinin Ermenileri katliam eder vahşiler olduğu iftirasının hakikat şeklinde kabulü halinde olabileceği faraziyesi hâkim oluyor. Binaenaleyh cemiyet, ayni esbap ve vesaitle mücehhez olarak hukuku milliye ve tarihiyeyi müdafaaya çalışıyor.

Karadenize sahil olan mıntakalarda da, bir Rum Pontus hükûmeti vücuda getirileceği korkusu vardı. İslâm ahaliyi, Rumların boyunduruğu altında bırakmayıp, hakkı beka ve mevcudiyetlerini muhafaza gayesile, Trabzonda da bazı zevat ayrıca bir cemiyet teşkil eylemişlerdi.

Merkezi İstanbulda olan *Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyeti* nin maksat ve hedefi siyasisi, isminden müsteban olmaktadır. Her halde merkezden ayrılmak gayesini takip ediyor.

Memleket dahilinde ve İstanbulda millî varlığa düşman teşekküller

Vücuda gelmeğe başlıyan bu teşekküllerden başka, memleket dahilinde daha birtakım teşebbüsler ve teşekküller de vukua gelmişti. Ezcümle Diyarbekir *(Ves. 8, 9)*, Bitlis, Elâziz vilâyetlerinde, İstanbuldan idare olunan *Kürt Teali Cemiyeti* vardı. Bu cemiyetin maksadı, ecnebi tahtı himayesinde, bir Kürt hükûmeti vücuda getirmekti.

Konya ve havalisinde, İstanbuldan idare olunan, *Tealii İslâm Cemiyeti* teşkiline çalışılıyordu. Memleketin hemen her tarafında *İtilâf ve Hürriyet, Sulh ve Selâmet Cemiyetleri* de vardı.

İstanbulda, muhtelif maksatlarla hafi ve alenî olmak üzere de, birtakım fırka veya cemiyet unvanı altında teşekküller vardı.

İngiliz Muhipleri Cemiyeti

İstanbulda mühim addolunacak teşebbüslerden biri *İngiliz Muhipleri Cemiyeti* idi. Bu isimden, İngilizlere muhip olanların teşkil ettiği bir cemiyet anlaşılmasın! Bence, bu cemiyeti teşkil edenler, kendi şahıslarını ve menfaati şahsiyelerini sevenler ve şahıslarile menfaatlerinin masuniyeti çaresini *Loyt Corç* hükûmeti marifetile İngiliz himayesini teminde arıyanlardır. Bu bedbahtların, İngiltere Devletinin, kül halinde, bir Osmanlı Devleti muhafaza ve himaye etmek emelinde olup olamıyacağını, bir defa mülâhaza edip etmedikleri cayi teemmüldür.

Bu cemiyete intisap edenlerin başında Osmanlı padişahı ve halifei ruyi zemin unvanını taşıyan *Vahdettin, Damat Ferit Paşa,* Dahiliye Nezaretini işgal eden *Ali Kemal, Âdil* ve *Mehmet Ali* Beyler ve *Sait Molla* bulunuyordu. Cemiyette İngiliz milletine mensup bazı sergüzeştcular da vardı. Meselâ: *Rahip Fru gibi.* Ve muamelât ve icraattan anlaşıldığına göre, cemiyetin reisi Rahip Fru idi.

Bu cemiyetin iki cephe ve mahiyeti vardı. Biri alenî cephesi ve medenî teşebbüsatla, İngiliz himayesini talep ve temine matuf mahiyeti idi. Diğeri hafi ciheti idi. Asıl faaliyet bu cihette idi. Memleket dahilinde teşkilât yaparak isyan ve ihtilâl çıkarmak, şuuru milliyi felce uğratmak, ecnebi müdahalesini teshil etmek gibi hainane teşebbüsat, cemiyetin bu hafi kolu tarafından idare edilmekte idi. Sait Mollanın cemiyetin alenî teşebbüsatında olduğu gibi hafi cihetinde de ondan daha ziyade *rolör* olduğu görülecektir. Bu cemiyet hakkında söylediklerim, sırası geldikçe vereceğim izahat ve icabında irae edeceğim vesaikle daha vazıh anlaşılacaktır.

Amerika mandası istiyenler

İstanbulda bir kısım rical ve nisvan da, halâsı hakikinin *Amerika mandasını* talep ve teminde olduğu kanaatinde bulunuyorlardı. Bu kanaatte bulunanlar fikirlerinde çok ısrar ettiler, isabeti mutlakanın noktai nazarlarının tervicinde olduğunu ispata çok çalıştılar. Bu hususta da sırası gelince bazı izahat vereceğim.

Ordumuzun vaziyeti

Vaziyeti umumiyeyi tespit için ordu cüzütamlarının, nerelerde ve ne halde olduğunu tasrih etmek isterim. Anadoluda, başlıca, iki ordu müfettişliği tesis olunmuştu. Mütarekeye dahil olur olmaz, kıtaatın muharip efradı terhis olunmuş, silâh ve cepanesi elinden alınmış, kıymeti harbiyeden mahrum birtakım kadrolar haline getirilmişti.

Merkezi, Konyada bulunan İkinci Ordu Müfettişliğine mensup kıtaatın vaziyeti şöyle idi:

Bir fırkası (41 inci Fırka) Konyada ve bir fırkası (23 üncü Fırka) Afyon Karahisarında bulunan 12 nci Kolordu, karargâhile Konyada bulunuyordu. İzmirde esir olan 17 nci Kolordunun, Denizlide bulunan 57 nci fırkası da, bu kolorduya ilhak edilmişti.

Bir fırkası (24 üncü Fırka) Ankarada ve bir fırkası (11 inci Fırka) Niğdede bulunan 20 nci Kolordu, karargâhile Ankarada.

İzmitte bulunan 1 inci Fırka, İstanbuldaki 25 inci Kolorduya raptedilmişti. İstanbulda da 10 uncu Kafkas Fırkası vardı.

Balıkesir ve Bursa havalisinde bulunan, 61 inci ve 56 ncı Fırkalar, karargâhı Bandırmada bulunan İstanbula merbut 14 üncü Kolorduyu teşkil ediyorlardı. Bu kolordunun kumandanı Meclisin küşadına kadar, merhum Yusuf İzzet Paşa idi.

3 üncü Ordu Müfettişliği ki müfettişi ben idim, karargâhımla Samsuna çıkmış bulunuyorum. Doğrudan doğruya tahtı emrimde iki kolordu bulunacaktı. Biri, merkezi Sıvasta bulunan 3 üncü Kolordu, [kumandanı beraberimde getirdiğim Miralay Refet Bey]. Bu kolorduya mensup bir fırkanın (5 inci Kafkas Fırkası) merkezi Amasyada. Diğer fırkasının (15 inci Fırka) merkezi Samsunda idi. Diğeri, merkezi Erzurumda bulunan 15 inci Kolordu idi. Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa idi. Fırkalarından birinin (9 uncu Fırka) merkezi Erzurumda, kumandanı Rüştü Bey. Diğerinin (3 üncü Fırka) merkezi Trabzonda idi. Kumandanı Kaymakam Halit Bey idi. Halit Bey, İstanbula davet edilmiş olduğundan kumandadan çekilerek Bayburtta ihtifa etmiş, fırka vekâletle idare olunuyor; kolordunun diğer iki fırkasından 12 nci Fırka Hasankale şarkında hudutta, 11 inci Fırka Bayazıtta bulunuyordu.

Diyarbekir havalisinde bulunan, iki fırkalı, 13 üncü Kolordu, müstakil idi, İstanbula tâbi bulunuyordu. Bir fırkası, (2 nci Fırka) Siirtte; diğer fırkası (5 inci Fırka) Mardinde idi.

Benim, bu iki kolorduya doğrudan doğruya emir ve kumandam cari olduğundan fazla bir salâhiyetim vardı ki, müfettişlik mıntakasına mücavir bulunan kıtaatı askeriyeye dahi tebligat yapabilecektim. Kezalik mıntakamda bulunan ve mıntakama mücavir bulunan vilâyata da tebligatta bulunabilecektim.

Müfettişlik vazifemin geniş salâhiyetleri

Bu salâhiyete göre Ankarada bulunan 20 nci Kolordu ve bunun mensup olduğu müfettişlik ile ve Diyarbekirdeki kolordu ile ve hemen bütün Anadolu rüesayı memurini mülkiyesile muhabere ve münasebette bulunabilecektim.

Bu vâsi salâhiyetin, beni İstanbuldan nefyü teb'it maksadile Anadoluya gönderenler tarafından, bana nasıl tevdi edildiği mucibi istiğrabınız olabilir! Derhal ifade etmeliyim ki, bana bu salâhiyeti onlar bilerek ve anlıyarak vermediler. Herçibadabat benim İstanbuldan uzaklaşmamı arzu edenlerin icat ettikleri sebep «Samsun ve havalisindeki asayişsizliği mahallinde görüp tedbir almak için Samsuna kadar gitmek» idi. Ben, bu vazifenin ifası, bir makam ve salâhiyet sahibi olmağa mütevakkıf olduğunu ileri sürdüm. Bunda hiçbir beis görmediler. O tarihte Erkânıharbiyei Umumiyede bulunan ve benim maksadımı bir dereceye kadar istişmam eden zevat ile görüştüm. Müfettişlik vazifesini buldular ve salâhiyete müteallik talimatı da, ben kendim yazdırdım. Hatta Harbiye Nazırı olan Şakir Paşa bu talimatı okuduktan sora imzada tereddüt etmiş, anlaşılır anlaşılmaz bir tarzda, mührünü basmıştır.

*
* *

Bu izahattan sora manzarai umumiyeyi, daha dar bir çerçeve dahiline alarak, seri ve sehil bir surette, hep beraber müşahede edelim:

Umumî manzarayı dar bir çerçeve içinden görüş

Muhasım devletler Osmanlı devlet ve memleketine maddeten ve manen tecavüz halinde; imha ve taksime karar vermişler. Padişah ve halife olan zat, hayat ve rahatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmüyor. Hükûmeti de ayni halde. Farkında olmadığı halde başsız kalmış olan millet, zulmet ve müphemiyet içinde tecelliyata muntazır. Felâketin dehşet ve sıkletini idrake başlıyanlar, bulundukları muhit ve hissedebildikleri tesirata göre çarei halâs telâkki eyledikleri tedbirlere mütevessil.. Ordu, ismi var cismi yok bir halde. Kumandanlar ve zabitler, Harbi Umuminin bunca mihnet ve meşekkatlerile yorgun, vatanın

parçalanmakta olduğunu görmekle dilhun, gözleri önünde derinleşen karanlık felâket uçurumu kenarında dimağları çare, çarei halâs aramakla meşgul..

Burada, pek mühim olan, bir noktayı da kayit ve izah etmeliyim. Millet ve ordu, padişah ve halifenin hıyanetinden haberdar olmadığı gibi o makama ve o makamda bulunana karşı asırların kökleştirdiği dinî ve an'anevî rabıtalarla muti ve sadık. Millet ve ordu çarei halâs düşünürken bu mevrus itiyadın sevkile kendinden evel makamı muallâyı hilâfet ve saltanatın halâs ve masuniyetini düşünüyor. Halife ve padişahsız halâsın manasını anlamak istidadında değil.. Bu akideye muhalif, rey ve içtihat izhar edeceklerin vay haline! Derhal dinsiz, vatansız, hain, merdut olur..

Diğer mühim bir noktayı da ifade etmek lâzımdır. Çarei halâs ararken, İngiltere, Fransa, İtalya gibi düveli muazzamayı gücendirmemek esas gibi telâkki olunmakta idi. Bu devletlerden yalnız birile dahi başa çıkılamıyacağı vehmi, hemen bütün dimağlarda yer etmişti. Osmanlı Devletinin yanında, koskoca *Almanya, Avusturya - Macaristan* varken hepsini birden mağlûp eden, yerlere seren İtilâf kuvvetleri karşısında, tekrar anlarla husumete müncer olabilecek vaziyetler almaktan daha büyük mantıksızlık ve akılsızlık olamazdı.

Bu zihniyette olan yalnız avam değildi; bilhassa havas denilen insanlar böyle düşünüyordu.

O halde çarei halâs ararken iki şey mevzuubahs olmıyacaktı. Bir defa İtilâf Devletlerine karşı vaz'ı husumet alınmıyacaktı ve padişah ve halifeye canla başla merbut ve sadık kalmak şartı esasî olacaktı.

Düşünülen kurtuluş çareleri

Şimdi, Efendiler, müsaade buyurursanız, size bir sual sorayım, bu vaziyet ve şerait karşısında halâs için, nasıl bir karar varidi hatır olabilirdi?

İzah ettiğim malûmat ve müşahedata göre üç nevi karar ortaya atılmıştı:

Birincisi, *İngiltere himayesini* talep etmek.

İkincisi, *Amerika mandasını* talep etmek.

Bu iki nevi karar sahipleri, Osmanlı Devletinin bir kül halinde muhafazasını düşünenlerdir. Osmanlı memalikinin muhtelif devletler beyninde taksiminden ise kül halinde, bir devletin tahtı himayesinde bulundurmağı tercih edenlerdir.

Üçüncü karar: *mahallî halâs çarelerine matuftur.* Meselâ; bazı mıntakalar, kendilerinin Osmanlı Devletinden fekkedileceği nazariyesine karşı ondan ayrılmamak tedbirlerine tevessül ediyor. Bazı mıntakalar da, Osmanlı Devletinin imha ve Osmanlı memleketlerinin taksim olunacağını emrivaki kabul ederek kendi başlarını kurtarmağa çalışıyorlar.

Bu üç nevi kararın esbabı mucibesi vermiş olduğum izahat meyanında mevcuttur.

Efendiler, ben, bu kararların hiçbirinde isabet görmedim. Çünkü, bu kararların istinat ettiği bütün deliller ve mantıklar çürüktü, esassız idi. Hakikati halde, içinde bulunduğumuz tarihte, Osmanlı Devletinin temelleri çökmüş, ömrü tamam olmuştu. Osmanlı memleketleri tamamen parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türkün barındığı bir *ata yurdu* kalmıştı. Son mesele, bunun da taksimini teminle uğraşılmaktan ibaretti. Osmanlı Devleti, onun istiklâli, padişah, halife, hükûmet, bunlar hepsi medlûlü kalmamış birtakım bimana elfazdan ibaretti. Benim kararım

Nenin ve kimin masuniyeti için kimden ve ne muavenet talep olunmak isteniyordu?

O halde ciddî ve hakikî karar ne olabilirdi?

Efendiler, bu vaziyet karşısında bir, tek karar vardı. O da hakimiyeti milliyeye müstenit, bilâkaydüşart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek!

İşte, daha, İstanbuldan çıkmadan evel düşündüğümüz ve Samsunda Anadolu topraklarına ayak basar basmaz tatbikatına başladığımız karar, bu karar olmuştur.

*

* *

Bu kararın istinat ettiği en kuvvetli muhakeme ve mantık şu idi: Ya istiklâl, ya ölüm

Esas, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu esas ancak istiklâli tamme malikiyetle temin olunabilir. Nekadar zengin ve müreffeh olursa olsun istiklâlden mahrum bir millet, beşeriyeti mütemeddine muvacehesinde uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleye kespi liyakat edemez.

Ecnebi bir devletin himaye ve sahabetini kabul etmek insanlık evsafından mahrumiyeti, aczü meskeneti itiraftan başka bir şey değildir. Filhakika bu derekeye düşmemiş olanların istiyerek başlarına bir ecnebi efendi getirmelerine asla ihtimal verilemez.

Halbuki Türkün haysiyet ve izzeti nefis ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa mahvolsun evlâdır!

Binaenaleyh, *ya istiklâl ya ölüm!*

İşte halâsı hakikî istiyenlerin parolası bu olacaktı.

Bir an için, bu kararın tatbikatında ademi muvaffakıyete duçar olunacağını farzedelim! Ne olacaktı? Esaret!

Peki Efendim. Diğer kararlara mutavaat halinde netice bunun ayni değil midi!

Şu fark ile ki, istiklâli için ölümü göze alan millet, insanlık haysiyet ve şerefinin icabı olan bütün fedakârlığı yapmakla müteselli olur ve bittabi esaret zincirini kendi elile boynuna geçiren miskin, haysiyetsiz bir millete nazaran yar ve ağyar nazarındaki mevkii farklı olur.

Sora Osmanlı hanedan ve saltanatının idamesine çalışmak, elbette, Türk milletine karşı, en büyük fenalığı işlemekti. Çünkü millet her türlü fedakârlığı sarfederek istiklâlini temin etse de, saltanat devam ettiği takdirde, bu istiklâle müemmen nazarile bakılamazdı. Artık, vatanla, milletle hiçbir alâkai vicdaniye ve fikriyesi kalmamış bir sürü mecaninin, devlet ve millet istiklâl ve haysiyetinin muhafızı mevkiinde bulundurulması nasıl tecviz olunabilirdi?

Hilâfet vaziyetine gelince, ilim ve fennin nurlara müstağrak kıldığı hakikî medeniyet âleminde gülünç telâkki edilmekten başka bir mevzuu kalmış mıydı?

Görülüyor ki, verdiğimiz kararın tatbikatını temin için henüz milletin ünsiyet etmediği meselelere temas etmek lâzımgeliyordu. Umumca mevzuubahs olmasında azîm mahzurlar tasavvur olunan hususların mevzuubahs olmasında zarureti mutlaka bulunuyordu.

Osmanlı hükûmetine, Osmanlı padişahına ve müsliminin halifesine isyan etmek ve bütün milleti ve orduyu isyan ettirmek lâzımgeliyordu.

Türk ata yurduna ve Türkün istiklâline tecavüz edenler kimler olursa olsun onlara bütün milletçe müsellâhan mukabele ve onlarla mücadele eylemek icap ediyordu. Bu mühim kararın bütün icabat ve zaruriyatını ilk gününde izhar ve ifade etmek, elbette musip olamazdı. **Tatbikatı birtakım safhalara ayırmak ve vakayi ve hadisattan istifade ederek milletin hissiyat ve efkârını ihzar eylemek ve kademe kademe yürüyerek hedefe vâsıl olmağa çalışmak** lâzımgeliyordu. Nitekim öyle olmuştur. Ancak dokuz senelik ef'al ve icraatımız bir silsilei mantıkıye ile mütalea olunursa, ilk günden, bugüne kadar takip ettiğimiz istikameti umumiyenin **ilk kararın çizdiği hattan ve teveccüh eylediği hedeften asla inhiraf eylememiş olduğu kendiliğinden tebarüz eder.**

Tatbikatı safhalara ayırmak ve kademe kademe yürüyerek hedefe varmak

Burada, zihinlerde mevcut olması ihtimali bulunan bazı tereddüt düğümlerinin, çözülmesini teshil için, bir hakikati beraber müşahede etmeliyiz. Tezahür eden millî mücadele, haricî istilâya karşı vatanın halâsını yegâne hedef addettiği halde bu millî mücadelenin muvaffakıyete iktiran ettikçe safha safha bugünkü devre kadar iradei milliye idaresinin bütün esasat ve eşkâlini tahakkuk ettirmesi tabiî ve gayrikabili içtinap bir seyri tarihî idi. Bu mukadder seyri tarihiyi an'anevî itiyadatile, derhal ihtisas eden hanedanı hükümdarî ilk andan itibaren millî mücadelenin hasmı bîamanı oldu. Bu mukadder seyri tarihiyi ilk anda ben de müşahede ve ihtisas ettim. Fakat nihayete kadar şamil olan bu ihtisasatımızı ilk anda kâmilen izhar ve ifade etmedik. Müstakbel ihtimalât üzerine fazla beyanat, giriştiğimiz hakikî ve maddî mücadeleye, hayalât mahiyetini verebilirdi; haricî tehlikenin yakın tesiratı karşısında, müteessir olanlar arasında, an'anelerine ve fikrî kabiliyetlerine ve ruhî haletlerine mugayir olan muhtemel tahavvülâttan ürkeceklerin ilk anda mukavemetlerini tahrik edebilirdi. Muvaffakıyet için amelî ve emin yol her safhayı vakti geldikçe, tatbik etmekti. Milletin inkişaf ve itilâsı için selâmet yolu bu idi. Ben de böyle hareket ettim. Ancak bu amelî ve emin muvaffakıyet yolu, yakın refiki mesaim olarak tanınmış zevattan bazılarile aramızda, zaman zaman içtihadatta, muamelâtta, icraatta esaslı ve tâli birtakım ihtilâflar, iğbirarlar ve hatta iftiraklarını da sebebi ve izahı olmuştur. Millî mücadeleye beraber başlıyan yolculardan bazıları, millî hayatın bugünkü cümhuriyete ve cümhuriyet kanunlarına kadar gelen tekâmülâtında,

kendi fikriyat ve ruhiyatının ihatası hududu bittikçe bana mukavemet ve muhalefete geçmişlerdir. Bu noktaları, tenevvür etmeniz için, efkârı umumiyenin tenevvürüne medar olmak için, sırası geldikçe, birer birer işaret etmeğe çalışacağım.

Millî sır

Bu son sözlerimi hulâsa etmek lâzımgelirse, diyebilirim ki, **ben, milletin vicdanında ve istikbalinde ihtisas ettiğim büyük tekâmül istidadını, bir *millî sır* gibi vicdanımda taşıyarak peyderpey, bütün heyeti içtimaiyemize tatbik ettirmek mecburiyetinde idim.**

*

* *

Ordu ile temas

Şimdi, Efendiler, ilk iş olmak üzere bütün ordu ile temasa gelmek lâzımdı.

Erzurumda On Beşinci Kolordu Kumandanına 21 Mayıs 1919 da yazdığım bir şifrede «ahvali umumiyemizin almakta olduğu şekli vahimden pek müteessir ve müteellim olduğumu; millet ve memlekete medyun olduğumuz en son vazifei vicdaniyeyi yakından, müşterek mesai ile, en iyi ifa etmek mümkün olacağı kanaatile bu son memuriyeti kabul ettiğimi; bir an evel Erzuruma gitmek arzusunda bulunduğumu ve fakat Samsun ve havalisinin vaziyeti, asayişsizlik yüzünden fena bir akıbete duçar olmak mahiyetinde bulunduğundan buralarda birkaç gün kalmak zarureti olduğunu bildirdikten sora, beni şimdiden tenvire medar olacak hususat varsa iş'arını» rica ettim *(Ves. 10)*.

Filhakika Samsun ve havalisinde Rum çetelerinin islâm ahaliye tecavüzü ve zaten vasıtasız bırakılmış olan hükûmeti mahalliyenin ecnebi müdahalâtı yüzünden hiçbir tedbir alamaması, vaziyeti müşkül kılmıştı.

Tanıdığımız ve kendisinden büyük enerji ümit ettiğimiz bir zatın Samsuna mutasarrıf tayinini temin için teşebbüs almakla beraber, Üçüncü Kolordu Kumandanını muvakkaten Canik mutasarrıfı tayin ettim. Mümkün olan tedabiri mahalliye alınmağa ve bilhassa ahalinin vaziyeti hakikiye hakkında tenvirine ve orada bulunan ecnebi müfreze ve zabitlerinden içtinap ve ihtiraza mahal olmadığını izaha ehemmiyet verildi ve hemen o havalide millî teşkilâta tevessül olundu.

23 Mayıs 1919 da Anakarada bulunan Yirminci Kolordu Kumandanına, «Samsuna geldiğimi ve kendisile daha sıkı temasta

bulunmak istediğimi ve İzmir havalisine dair daha kolaylıkla alabileceği malûmattan haberdar olmak istediğimi bildirdim.»

Bu kolordunun vaziyeti ile daha İstanbulda iken alâkadar olmuştum. Cenuptan Ankara havalisine şimendiferle nakli mevzuubahs idi. Bu nakliyata mümanaat edilmekte olduğunu anlamış olduğumdan İstanbuldan hareketim günlerinde Erkânıharbiyei Umumiye Reisi olan Cevat Paşadan, kolordunun şimendiferle nakli teahhur ederse karadan yürüyerek Ankaraya sevkini rica etmiştim. Bundan dolayı bahsettiğim şifre telgrafnamemde «Yirminci Kolordu aksamının kâmilen Ankaraya gelmeğe muvaffak olup olmıyacağını sordum. Canik livası hakkında malûmat verdikten sora bir iki güne kadar Samsundan karargâhımla, bir müddet için Havzaya gideceğimi ve her halde Samsundan hareketimden evel beni tenvir edecek malûmata intizar eylediğimi yazdım.»

Yirminci Kolordu Kumandanından, üç gün sora 26 Mayıs 1919 da aldığım cevapta «İzmirden muntazam malûmat alamadıklarını, Manisanın da işgal edildiğini telgraf memurlarının haber verdiğini, kolordunun Ereğlide bulunan aksamının, kâmilen şimendiferle nakline muvaffak olamadıklarından karadan yürüyüşe başladıklarını, fakat, mesafenin uzaklığı sebebile Ankaraya ne vakit muvasalat edeceğinin malûm bulunmadığını bildiriyordu.»

Kolordu kumandanı ayni telgrafnamesinde «Afyon Karahisarında bulunan 23 üncü Fırkanın, mevcudunun pek az olduğundan ve orada ellerine geçen efradı bu fırkaya göndermekte olduklarından bahsettikten sora, Kastamonu ve Kayseri havalisinde bazı muhilli asayiş vakayi hakkında haberler gelmeğe başladığını zikrediyor ve peyderpey malûmat vereceğini yazıyordu» *(Ves. 11)*.

27 Mayıs 1919 tarihinde, Havzadan, Yirminci Kolordu Kumandanından ve ayni zamanda, bu kolordunun mensup olduğu Konyadaki ordu müfettişliğinden «Afyon Karahisarındaki fırkanın takviyesi için hangi menabiden istifade edilmekte olduğunu ve tezyidi kuvvetine imkânı maddî bulunup bulunamıyacağını ve bugünkü ahval ve vaziyetimize nazaran, bu fırkaya, nasıl bir vazifenin tevcihi düşünüldüğünü sordum» *(Ves. 12, 13)*.

Kolordu kumandanı 28 Mayıs 1919 da sorduğum hususata dair malûmat veriyor ve Yirmi Üçüncü Fırka «düşmanın bir işgalî vaziyeti karşısında mevkiini terketmiyecek ve duçarı

tecavüz olursa, ahalii mahalliyeden alacakları takviye ile mevkiini müdafaa edecektir» diyordu *(Ves. 14)*.

Ordu müfettişi de 30 Mayıs 1919 da verdiği cevapta «Yirmi Üçüncü Fırkanın Karahisardaki asayişi muhafaza ile beraber her türlü işgal hadisesine her türlü vesaitle mukavemet edecektir» diyordu. Bu vesaitin hazırlanmakta olduğunu ve Konyada orduya zahir olabilecek bir kuvvet ihzarına çalışıldığını, ancak bir isim ve unvana malik olmadığını bildiriyordu.

Ben, Müfettişliğe yazdığım telgrafta, Konyada bir vatan ordusu teşkil edilmekte olduğuna dair bazı havadisler şayidir, bunun mahiyet ve teşkilâtı nedir, demiştim. Böyle bir sual tevcihinden maksadım biraz da medarı teşvik ve tenbih olmak idi. Müfettişliğin son malûmatı bunun üzerinedir *(Ves. 15)*.

Kolordu kumandanı bu istizahıma «Konyada vatan ordusunun teşkilinden haberdar değilim» demişti.

Yirminci Kolordu ve Konyadaki Ordu Müfettişliği ile temasım neticesinde edindiğim malûmattan teyakkuz ve intibahı mucip noktaları 1 Haziran 1919 da Erzurumda On Beşinci Kolordu ve Samsunda Üçüncü Kolordu ve Diyarbekirde On Üçüncü Kolordu Kumandanlarına bildirdim *(Ves. 16)*.

Trakyada bulunan kuvvet ve kumanda vaziyetini bilmiyordum. O mıntaka ile de irtibat tesisi lâzım idi. Bu maksatla, İstanbulda, Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Cevat Paşadan 16 Haziran 1919 da zatî şifre ile — Cevat Paşa ile mufarekatim günü mahrem ve şahsî bir şifre kararlaştırmış idik — Edirnede kolordu kumandanının kim olduğunu ve Cafer Tayyar Beyin nerede bulunduğunu sordum *(Ves. 17)*. Cevat Paşa 17 Haziranda cevap verdi. «Cafer Tayyar Beyin Birinci Kolordu Kumandanı olarak Edirnede bulunduğunu» öğrendim *(Ves. 18)*.

Amasyadan 18 Haziran 1919 tarihinde, Edirnede, Birinci Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Beye şifre ile verdiğim direktifte esaslı olarak şu hususatı kaydettim. «İstiklâli millimizi boğan ve inkısamı vatan tehlikelerini ihzar eden Düveli İtilâfiyenin icraatı ve hükûmeti merkeziyenin esir ve âciz vaziyeti malûmunuzdur.»

«Milletin mukadderatını bu mahiyette bir hükûmete teslim etmek, inkıraza münkat olmaktır.»

«Trakya ve Anadolu teşkilâtı milliyesini tevhit ve sadayı milliyi gür sesle cihana duyuracak emin bir mahal olan Sıvasta müşterek ve kuvvetli bir heyet teşkili mukarrerdir.»

«Trakya - Paşaeli Cemiyeti, haizi salâhiyet olmamak üzere İstanbulda bir heyet bulundurabilir.»

«Ben İstanbulda iken Trakya Cemiyeti azasından bazılarile teatii efkâr etmiş idim. Şimdi zamanı geldi. İcap edenlerle mahremane görüşerek derhal teşkilât yapınız ve benim yanıma da murahhas olarak kıymettar bir iki zat gönderiniz. Onlar gelinciye kadar Edirne vilâyetinin hukukunun müdafii olmak üzere beni tevkil ettiklerine dair imzaları tahtında bir vesikayı imzanızla şifreli telgrafla bildiriniz.»

«Gayei istiklâlin istihsaline kadar tamamile milletle birlikte, fedakârane çalışacağıma mukaddesatım namına yemin ettim. Artık benim için Anadoludan hiçbir yere gitmemek kat'îdir.»

Trakya kuvvei maneviyesini takviye maksadile bu talimata şu malûmatı da dercettim: Anadolu ahalisi baştan aşağı yekvücut bir hale getirildi. Kararlar, bilâistisna tekmil kumanda heyetleri ve arkadaşlarımızla müşterek ittihaz ediliyor. Vali ve mutasarrıfların hemen kâffesi bizimle beraberdir. Anadoludaki teşkilâtı milliye kaza ve nahiyelere kadar tevessü etti. İngiliz himayesi altında bir müstakil Kürdistan teşkili hakkındaki propaganda ve taraftaranı bertaraf edildi, Kürtler Türklerle birleşti *(Ves. 19)*.

*
* *

Yunan ordusunun Manisa ve Aydın civarını işgali

Bu tarihe kadar, Yunan ordusunun Manisa ve Aydın civarlarını da işgal eylediğinden haberdar oldum. Fakat İzmirde ve Aydında bulunduklarını bildiğim kuvvetlerin ne halde olduklarına dair hiçbir taraftan henüz sarih bir malûmata destres olamıyordum. Doğrudan doğruya bu kuvvetler kumandanlarına da bazı emirler yazmıştım. Nihayet 29 Haziranda, Fırka 56 Kumandanı Bekir Sami Beyin iki gün evelki tarihli bir şifre telgrafını aldım.

56 ncı Fırkaya İzmirde Hurrem Bey namında bir zat kumanda ediyormuş. Bu zat ve İzmirdeki iki alayın bakıyetüssüyufu zabitlerile beraber hemen kâffesi esir olmuşlar. Yunanlılar bunları gemilerle Mudanyaya nakletmişler. Bekir Sami Bey bu bakıyetüssüyufun kumandasını deruhde etmek üzere gönderilmiş.

Bekir Sami Bey 27 Haziran 1919 tarihli telgrafnamesinde 22 Haziran 1919 tarihli iki emrimi ancak 27 Haziranda Bursaya muvasalatında alabildiğini söylüyor ve verdiği malûmat ve izahatta

«Makasıdı milliyeyi hayyizi file isal edecek vesaiti kâfiye bulamadığımdan, fırkamı tanzim ve tensika muvaffak olursam daha iyi hidematın icrasını kabil gördüğümden 21 Haziran sabahı Kuladan Bursa istikametinde harekete mecbur oldum. Maamafih birçok mevanie rağmen hareketi milliyenin memleketin istihlâsı için elzem olduğu fikrini her tarafa yaymağa muvaffak oldum.» diyor, kanaat ve icraatıma kavi imanı olduğunu bildiriyor ve bu hususta hemen teşebbüsata başladığımı; Çinede bulunan 57 nci Fırkaya da emir vermekliğimi ve kendisine de emir vermekte devam etmemi istiyordu *(Ves. 20)*.

*

* *

Millî teşkilât vücuda getirilmesi ve milletin ikazı

Bir hafta kadar, Samsunda ve 25 Mayıstan 12 Hazirana kadar, Havzada kaldıktan sora Amasyaya gittim. Bu müddet zarfında bütün memlekette, millî teşkilât vücuda getirilmesi lüzumunu tamimen bilcümle kumandanlara ve rüesayı memurini mülkiyeye tebliğ ettim.

Şayanı dikkattir ki, İzmirin ve bunu takiben Manisanın ve Aydının işgali ve icra olunan tecavüz ve mezalim hakkında henüz millet tenevvür etmemiş ve mevcudiyeti milliyeye vurulan bu feci darbeye karşı alenen bir gûna teessür ve şikâyet izhar olunmamıştı. Milletin, bu haksız darbe karşısında sakit ve hareketsiz kalması, elbette milletin lehinde tefsir olunamazdı. Onun için milleti ikaz edip harekete getirmek lâzımdı. Bu maksatla 28 Mayıs 1919 tarihinde, valilere ve müstakil mutasarrıflıklara, Erzurumda On Beşinci Kolordu, Ankarada Yirminci Kolordu ve Diyarbekirde On Üçüncü Kolordu Kumandanlıklarına, Konyada Ordu Müfettişliğine tamimen şu yolda tebligatta bulundum:

İzmirin ve maalesef bunu takip eden Manisa ve Aydının işgali, müstakbel tehlikeyi daha alenî ihsas etmiştir. Tamamiyeti mülkiyemizin muhafazası için, tezahüratı milliyenin daha canlı olarak, izhar ve idamesi lâzımdır. Hayat ve istiklâli milliyi rahnedar eden işgal ve ilhak gibi hadiseler, bütün milleti dilhun etmektedir. Tecssürat zaptolunamıyor. Kabili hazım ve tahammül olamıyan bu ahvalin derhal izalesini, bütün medenî milletlerle, büyük devletlerin adil ve tesirinden sabırsızlıkla intizar, zemininde önümüzdeki hafta zarfında ve muhtelif vilâyata göre pazartesi başlayıp çarşamba günü, müracaatin arkası alınmak üzere, büyük ve heyecanlı mitingler aktile tezahüratı milliyede bulunulması ve bunun tekmil mülhakata da teşmili ve bütün düveli muazzama mümessillerile Babıaliye müessir telgraflar verilmesi ve ecnebi olan yerlerde ecnebilere de tesir yapılmakla beraber tezahüratı milliyede adap ve sükûnetin fevkalâde mahfuziyeti ve hıristiyan halka karşı

bir taarruz ve nümayiş ve husumet gibi etvar alınmaması elzemdir. Zatı âlilerinin bu fikirler etrafında hassas ve müessir bulunmaları cihetile işin hüsnü idaresinden ve muvaffakıyetten âcizlerinde itminanı tam mevcuttur. Neticesinin imba buyurulmasını rica eylerim.

Mitingler, millî tezahürler

Verdiğim bu talimat üzerine heryerde mitingler yapılmağa başlandı.

Yalnız mahdut yerlerde, bazı tevehhümat tesirile tereddüt edildiği anlaşılmıştır. Meselâ: On Beşinci Kolordu Kumandanının, Trabzon hakkında gönderdiği 9 Haziran 1919 tarihli şifreden *(Ves. 21)*: «Miting esnasında Rumların münasebetsizliğine maruz kalınması ve hiç yoktan bir hâdise çıkması düşüncesine binaen mitinge karar verilmiş iken mevkii file konulmadığı.... miting heyetinin içtimaında *İstrati, Polidi* nin de hazır bulunduğu» anlaşılıyordu.

Trabzon, Karadeniz sahilinde, mühim bir merkez olduğundan orada, millî teşebbüsat ve faaliyet hususlarında mütereddidane hareket ve Yunanlılar aleyhinde tezahüratı milliye müzakeratına İstrati, Polidi Efendileri iştirak ettirmek gibi teşebbüsün ademi ciddiyetine delâlet edecek gevşeklikler, bittabi İstanbul ve düşmanlar için pek kıymetli emareler telâkki edilir.

Verdiğim talimattaki noktai nazarı, aleyhte kullanacak kadar, meharet gösterenler de oldu. Meselâ: Sinoba yeni tayin olunan bir mutasarrıf, orada yapılan tezahüratı bizzat tedvir ediyor ve miting mukarreratını bizzat yazıp ahaliye imza ettirdiğini söylüyor ve bize de bir suretini gönderiyor. Bu zatın, zavallı ahaliye, gürültü patırdı arasında imza ettirdiği uzun yazılar içinde, şu satırlar gizleniyordu: «Türkler terakki ve tekâmül edemedi ve Avrupanın esasatı medeniyesini kabul ve temessül edemedise bu da şimdiye kadar iyi bir idareye mazhar olamamasından ileri gelmiştir. Türk milleti, ancak kendi padişahının saltanat ve hakimiyeti tahtında olmak şartile Avrupanın nezaret ve murakabesile teşekkül edecek bir idare ile yaşıyabilir.»

Efendiler, Sinop ahalisi namına İtilâf Devletleri mümessillerine verilen 3 Haziran 1919 tarihli bu muhtıranın zirindeki imzalara göz gezdirirken müfti vekili efendinin imzasını müteakıp gördüğüm imza, arzettiğim satırları yazan ve yazdıran ruhu bana keşfettirdi. O imza, Hürriyet ve İtilâf Fırkası reisi sanisi olan zatın imzası idi.

Millî tezahürlerin akisleri

Her tarafta, tezahürat, yapılması için yaptığım tebligat tarihinden üç gün sora, yani 31 Mayıs 1919 tarihli Harbiye Nazırının şu telgrafını aldım:

İngiltere Fevkalâde Komserliğinden Babıaliye tebliğ olunup Harbiye Nezaretine tevdi olunan nota sureti aynen berveçhizirdir:

Bugüne kadar gelen raporlardan Üçüncü Kolordu mıntakasında şekaveti adiyeden başka bir şey olmadığı malûm olmakla beraber son notada beyan olunan ahval hakkında tahkikatı mahsusa bilicra neticesinin sürati iş'arını rica ederim.

31/5/1919 Harbiye Nazırı
Şevket

Suret

1 — Sıvastaki hal ve mevkii hazıra ve şehri mezkûrda veyahut bu şehrin kurbinde azîm miktarda tecemmü etmekte bulunan Ermeni mültecilerinin selâmetine mütedair ahiren oldukça daii endişe havadis almış olduğumu zatı samii fahimanelerine bildirmekle kespi fahrederim.

2 — Binaenaleyh askerî kumandanının dairei memuriyeti dahilinde bulunan Ermenilerin hüsnü muhafazası ile himayeleri için bilcümle tedabiri mümkine ittihaz etmesini âmir ve bir güna kital veyahut sui muamele vukua geldiği takdirde kendisinin doğrudan doğruya mes'ul tutulacağını müş'ir bir telgrafnamenin Harbiye Nezareti Celilesince mumaileyh kumandana acilen keşidesi zımnında evamir ita buyurulmasını zatı samii fahimanelerinden rica ederim.

3 —Bu talimata mümasil talimatın memurini mülkiyei aidesine itasını ayrıca rica ederim.

4 — Dahili memleketteki asayişsizlik hakkında zatı samii fahimanelerinin ne derece muhik surette endişenak bulunduklarını bildiğim cihetle zatı samii fahimanelerine ayrıca işbu (. . . . .) mümaşat buyurulacağından mutmainim.

5 — Mevzuubahs olan talimatın tarihi itası hakkında verilecek malûmatın mahzuziyeti senaveranemi mucip olacağını beyan ederim.

Sıvas Vali Vekâletinden 2 Haziran 1919 tarihli aldığım bir telgrafta da «bugün Miralay *Dömanj* imzasile alınan telgrafnamede (Aziziyede İzmirin işgali üzerine hıristiyanların katil ile tehdit edildiği ve bu ise muvafık olmayıp size vaziyeten haber veriyorum ki bu haller müttefik askerleri tarafından vilâyetinizin işgaline sebep olur.) mealinde iş'aratta bulunulmaktadır.... ilâ.» denilmekte idi.

Hakikatte, ne Sıvasta daii endişe bir hal vardı ve ne de hıristiyanların katil ile tehdit edildiği vaki idi. Mesele, milletçe yapılmağa başlanılan mitinglerden müteessir olan ve bunu emellerinin husulüne mâni addeden anasırı hıristiyaniyenin, ecnebilerin nazarı dikkatini celp için bililtizam yaptıkları işaat kabilinden olarak kabul etmek lâzımdır *(Ves. 22, 23, 24)*. Harbiye Nezaretinin nota suretini ihtiva eden telgrafına verdiğim cevabı aynen arzedeceğim.

İstihbarat
Gayet aceledir
Adet
58

3 Haziran 1919

Harbiye Nezareti Celilesine

C: 2 Haziran 1919 şifre:

Sıvas ve civarında evelce bulunan Ermenileri ve bilâhare gelen mültecileri tethiş edecek hiçbir hâdise olmamıştır. Ne Sıvasta ve ne de civarında daii endişe hiçbir hal yoktur. Herkes sakinane iş ve güçlerile meşguldür. Bunu sureti kat'iyede arz ve temin ederim. Binaenaleyh İngiliz notasındaki istihbarat membaının ne olduğu âcizlerince bilinmek lâzımdır. İzmirin ve Manisanın işgali haberi müessifi üzerine ahalii islâmiyece yapılan ve anasırı hıristiyaniye hakkında hiçbir fikri husumet tazammun etmiyen içtimalardan belki de bazılarının mütevahhiş olmaları varidi hatırdır. İtilâf Devletleri milletimizin hukuk ve istiklâline riayetkâr kaldıkça ve millet, vatanın tamamii masuniyetinden emin bulundukça anasırı gayrimüslimenin duçarı haşyet olmasına hiçbir sebep yoktur ve bu bapta devlete karşı her türlü mes'uliyeti taahhüt ve buna tamamile emniyet buyurulmasını istirham ederim. Fakat istiklâl ve mevcudiyeti milliyeyi imha ve bekayı hayatı tehlikeye isal eden işgal, suikast ve taaddi gibi İzmir havalisinde görülmekte olan filiyatın zuhuratı mümasilesine karşı ne milletin heyecan ve teessüratı vicdaniyesini ve ne de buna müstenit tezahüratı milliyeyi men ve tevkif için nefsimde ve hiç kimsede kudret ve takat göremiyeceğim gibi bu yüzden tahaddüs edecek vakayi ve hadisatın karşısında da mes'uliyet kabul edebilecek ne kumandan ve ne de mülkiye memuru ve ne de hükûmet tasavvur ederim.

Mustafa Kemal

Bu nota suretile tarafımdan verilen cevap sureti bilûmum kumandanlara, vali ve mutasarrıflara tamimen tebliğ edildi.

Bu tarihlerde bütün milletin İngiliz Muhipler Cemiyetine iştirakle İngiltere muzaheretinin talep edilmesi, bu cemiyet namına, Sait Molla imzasile umum belediye riyasetlerine bir telgrafla bildirildiği ve bu telgrafın tesirini akim bırakmak için milleti lüzumu gibi tenvir etmekle beraber hükûmet nezdindeki teşebbüsatım malûmunuz olmuştur *(Ves. 25)*. Bundan başka 27 Mayıs 1919 tarihinde *Türkiye - Havas - Royter* ismindeki ajansın, in'ikat eden *Şûrayı Saltanat* hakkındaki tafsilâtta «heyeti umumiyenin fikri, Türkiyenin düveli muazzamadan birinin muzaheretini temin merkezindedir» havadisini neşrü tamim etmesi üzerine sadrazama «Milletin istiklâli milliyi muhafazaya âzim olduğunu ve bütün avakibi meş'umeye karşı en son fedakârlığı göze aldırdığımı ve vicdanı milliyi temsil etmiyen ihbaratın şayanı endişe akisler tevlit ettiğini» yazmakla beraber bütün milleti de bu keyfiyetten nasıl haberdar ettiğimi başka bir münasebetle beyan etmiştim.

Sadrazam Ferit Paşanın Parise malûm olan daveti üzerine Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilk içtima günlerinde bazı beyanatta bulunmuştum. Bu meselede noktai nazar ve sureti hareketimin ne olduğunu tavzih maksadile şu vesikayı aynen arzedeceğim:

Şifre — Havza, 3/6/1919

Aceledir

Zata mahsustur

Samsunda Üçüncü Kolordu Kumandanı Refet Beyefendiye.
Erzurumda On Beşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Paşa Hazretlerine.
Canik Mutasarrıfı Hamit Beyefendiye.
Erzurum Valisi Münir Beyefendiye.
Sıvas Vali Vekili Hâkim Hasbi Efendi Hazretlerine.
Kastamonu Valisi İbrahim Beyefendiye.
Ankarada K. O. 20 Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine.
Konyada Yıldırım Kıtaatı Müfettişi Cemal Paşa Hazretlerine.
Diyarbekirde On Üçüncü Kolordu Kumandan Vekili Cevdet Beyefendiye.
Van Valisi Haydar Beyefendiye.

Fransa mümessili siyasisi Müsyü *Döfrrans* ın nezdi sadaretpenahiye gelerek hukuku osmaniyeyi konferans huzurunda müdafaa için Parise azimet edebileceklerini tebliğ eylediği Dahiliye Nezaretinin tebligatı resmiyesinden ve ajans neşriyatından anlaşılmıştır. İzmir vak'ası üzerine milletimizin gösterdiği asabiyeti milliye ve bu suretle muhafazai istiklâliyet hususunda tezahür eden azmi kat'isi neticesi olan bu mazhariyet şayanı şükrandır. Fakat buna rağmen Yunanlılar İzmir Vilâyetinde işgalden menedilmiş değildir. Herhalde milletin, hukukunu müdrik ve onu çiğnetmemek için yekvücut olarak fedakârane harekete müheyya olduğu Düveli İtilâfiyeye karşı izhar ve ispata devam edildikçe düveli müşarileyhimin milletimize hürmetkâr ve hukukuna riayetkâr olacağına şüphe yoktur.

Sadrazam Paşa Hazretlerinin konferans huzurunda hukuku osmaniyeyi müdafaa için bezli himmet buyuracakları tabiidir. Ancak milletçe kat'iyyen müdafaası matlup ve mültezem olan hukuk, bilhassa iki noktada kespi nezaket eder. Birincisi, alelıtlak devlet ve milletin istiklâliyeti tammesi. İkincisi de eczayi asliyei vatanda ekseriyetin ekalliyetlere feda edilmemesidir. Bu hususta Parise müteheyyii hareket heyetin içtihadile vicdanı millinin talebi kat'isi arasında mutabakati tamme şarttır. Aksi takdirde millet, gayet müşkül vaziyette ve gayrikabili telâfi emrivakiler karşısında kalabilir. Bu endişeyi tevlit eden sebepler şunlardır: Sadarazam Paşa Hazretleri mesmu olan beyanatında bir Ermeni muhtariyeti esasını kabul etmiş olduğunu bildirdi. Bunun hududunu zikretmedi. Bundan vilâyatı şarkıye ahalisi bittabi müteessir ve istizahı keyfiyete mecbur oldu. İn'ikat etmiş olan Şûrayı Saltanatta da hemen heyeti umumiye istiklâli millinin muhafazasını ve mukadderatı milletin bir şûrayı milliye tevdiini talep eylediği halde yalnız hükûmetin istinat eylediği İtilâf ve Hürriyet Fırkası namına Reisi Sadık Beyin tahrirî ifadesinde İngilterenin himayesi teklif olundu. Bir Ermenistan muhtariyeti vasiasını ve devletin bir ec-

nebi himayesini kabul mesailinde arzuyu millî ile hükûmeti hazıranın içtihadında mutabakat olmadığı taayyün ediyor. Sadrazam Paşa Hazretlerile beraberinde hareket edecek olan heyetin müdafaai hukuku millette takip edeceği esasat ve program milletçe malûm olmadıkça marülarz noktalarda endişenak olmaktan men'i nefs edilemez. Bu suretle vilâyat ve mülhakatındaki Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin heyeti mümessileleri ve henüz teşkilâtı ikmal edilemiyen yerlerde de belediye heyetleri Sadrazam Paşa Hazretlerine ve doğrudan doğruya zatı şahaneye telgrafnamelerle müracaat derek istiklâli tamı millinin masuniyeti ve hukuku ekseriyeti milliyenin mahfuziyeti milletçe şartı esasî olduğunu beyan ve buna nazaran gidecek heyetin müdafaa esasatını millete resmen ve alenen iblâğı talep olunmalıdır. Milletin bu tarzı hareketile, gidecek heyetin müdafaasına çalışacağı esasatın hakikaten milletin arzu ve talebi olduğu Düveli İtilâfiyece malûm olacak ve bittabi daha ziyade ehemmiyetle nazarı dikkate alınarak heyetin vazifesini teshil eyliyecektir. Mütaleatı mesrudenin icap edenlere sürati iysal ve iblâğını vatanımızın mukadderatı namına zatı âlii vatanperverilerinden hassaten istirham eylerim. Bu telgrafın zamanı vusulünün iş'ar buyurulmasını da rica ederim.

Mustafa Kemal

Bu tarihten beş gün sora, yani 8 Haziran 1919 da İstanbula harbiye nazırı tarafından davet olunduğumu ve mahrem sualim üzerine kimler tarafından ve ne için talep edildiğimi, ricalimizden bir zatın haber verdiğini vaktile bilmünasebe vukubulan beyanatımda ifade etmiştim. O zat, Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti makamında bulunan Cevat Paşa idi. Bunun üzerine, İstanbul ile vukubulmuş olan muhaberatın bir kısmı umumca malûm olmuştur. Bu muhaberat, Erzurumda istifa ettiğim tarihe kadar muhtelif harbiye nazırlarile ve doğrudan doğruya saray ile devam etmiştir. İstanbula geri çağrılışım

Anadoluya dahil olalı bir ay olmuştu. Bu müddet zarfında bütün ordular aksamile temas ve irtibat temin edilmiş ve millet mümkün olduğu kadar tenvir edilerek teyakkuz ve intibaha getirilmiş, teşkilâtı milliye fikri taammüme başlamıştı. Vaziyeti umumiyeyi artık bir kumandan sıfatile sevk ve idareye devam imkânı kalmamıştı. Vukubulan davet emrine ademi itaat ve ademi icabet göstermiş olmakla beraber millî teşkilât ve harekâtın sevk ve teminine devam etmekte olduğuma göre şahsan asi vaziyete geçmiş olduğuma şüphe edilemezdi. Bundan başka ve bilhassa tatbikına karar verdiğim teşebbüsat ve icraatın esaslı ve şedit olacağını tahmin güç değildi. Binaenaleyh teşebbüsat ve icraatın bir an evel şahsî olmak mahiyetinden çıkarılması ve bütün milletin vahdet ve tesanüdünü temin ve temsil edecek bir heyet namına olması elzemdi.

Sıvasta umumî bir millî heyet toplamak kararı

Bu sebeple, 18 Haziran 1919 tarihinde Trakyaya verdiğim direktifte işaret ettiğim bir noktanın, tatbikı zamanı gelmiş bulunuyordu. Hatırınızdadır ki o nokta, Anadolu ve Rumeli teşkilâtı milliyesini tevhit ederek, bir merkezden temsil ve idare eylemek üzere, Sıvasta umumî bir heyeti milliye toplamaktı. Bu maksadın temini için yaverim Cevat Abbas Beye 21/22 Haziran 1919 gecesi Amasyada dikte ettiğim tamimin esas noktaları şunlar idi:

1 — Vatanın tamamiyeti, milletin istiklâli tehlikededir.
2 — Hükûmeti merkeziye deruhde ettiği mes'uliyetin icabatını ifa edememektedir. Bu hal milletimizi madum tanıttırıyor.
3 — Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.
4 — Milletin hal ve vaz'ını derpiş etmek ve sadayı hukukunu cihana işittirmek için her türlü tesir ve murakabeden azade bir heyeti milliyenin vücudu elzemdir.
5 — Anadolunun bilvücuh en emin mahalli olan Sıvasta millî bir kongrenin serian in'ikadı takarrür etmiştir.
6 — Bunun için tekmil vilâyetlerin her livasından milletin itimadına mazhar üç murahhasın sürati mümkine ile yetişmek üzere hemen yola çıkarılması icap etmektedir.
7 — Her ihtimale karşı keyfiyetin bir *sırrı millî* halinde tutulması ve murahhasların lüzum görülen mahallerde seyahatlerinin mütenekkiren icrası lâzımdır.
8 — Vilâyatı şarkıye namına 10 Temmuzda Erzurumda bir kongre in'ikat edecektir. Mezkûr tarihe kadar vilâyatı saire murahhasları da Sıvasa vâsıl olabilirlerse Erzurum Kongresinin azası da Sıvas içtimaı umumisine dahil olmak üzere hareket eder *(Ves. 26)*.

Görüyorsunuz ki, bu dikte ettiğim husus, zaten vermiş ve dört gün evel Trakyaya tebliğ etmiş olduğum bir kararın Anadoluya da tamimen tebliğine müteallik bulunuyor. Bu kararın 21/22 Haziran 1919 gecesi, karanlık bir odada ittihaz edilmiş mahuf ve esrarengiz, yeni bir karar olmadığı, zannımca sühuletle takdir buyurulur.

Bu noktanın tavazzuhu için, arzu buyurursanız küçük bir izahta bulunayım.

Efendiler, o müsvedde işte aynen şu kâğıtlardır. (Göstererek) dört maddeyi ihtiva ediyor, muhteviyatını beyan ettim.

Nihayetinde benim imzam vardır. Bir de vazife itibarile erkânıharbiye reisim bulunan Miralay Kâzım Beyin (elyevm İzmir Valisi Kâzım Paşa), erkânıharbiyemden tebliğe memur, Husrev Beyin (elyevm sefir), makamatı askeriyeye şifre eden yaverim Muzaffer Beyin ve makamatı mülkiyeye şifre eden bir memur efendinin imzaları vardır. Bundan başka daha bazı imzalar vardır.

Bu imzaların, bu müsveddeye konması bir hüsnü tali ve tesadüftür.

Adını saklayan bir tanıdığın Amasyaya gelmesi

Daha, Havzada bulunduğum sırada Ankarada bulunan Yirminci Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşadan bir şifre telgraf aldım. Bu telgraf, «tanıdığınız bir zat bazı rüfeka ile İstanbuldan buraya gelmiştir. Sureti hareketleri hakkında ne emir buyuruyorsunuz» mealinde idi. Adeta bir muammayı andıran bu telgraf, pek ziyade merak ve istiğrabımı mucip oldu. Mevzuubahs zatı tanıyorum, benden hattı hareket soruyor, Ankarada arkadaşım olan emin bir kumandanın yanında, telgraf ta şifredir. O halde neden ismini şifre olarak dahi yazdırmaktan içtinap ediyor?! Bir hayli düşündüm. İntikal eder gibi oldum; tahmin buyurulur ki muamma hallile iştigale zamanım müsait değildi. Fakat, Fuat Paşayı yakından görmek, mıntakaları, muhitleri, düşünceleri hakkında müdavelei efkâr eylemek, bence pek ziyade şayanı arzu idi. Bu muammalı telgraftan mülhem olarak kendisine şu ricada bulundum: «Ankaradan ayrıldığınızı, ihsas etmiyecek tertibat ve tedabir aldıktan sora, tebdili nâm ve kıyafet ederek birkaç gün için serian bana mülâki olunuz. İstanbuldan gelen arkadaşları da beraber getiriniz.»

Filhakika Fuat Paşa, dediğim gibi Havzaya hareket eder. Fakat, bazı mücbir esbaptan dolayı, derhal Havzayı terkedip Amasyaya gitmeğe mecbur olmuştum. Fuat Paşa, Havza yolunda, vaziyeti anlar ve Amasyaya teveccüh eder. İşte bu suretle 21/22 de Amasyada nezdimde bulunuyor. İsmi şifrede zikrolunmıyan zat ta Rauf Bey idi.

İstanbulu terketmek üzere, ikametgâhımdan otomobile bineceğim esnada Rauf Bey nezdime gelmişti. Râkip olacağım vapurun takip olunacağını ve İstanbulda iken tevkif etmediklerine göre belki de Karadenizde batırılacağımı mevsukan işitmiş, onu haber verdi. Ben İstanbulda kalıp tevkif olunmaktansa batıp boğulmağı müreccah gördüm. Ve hareket ettim. Kendisine de evel ve âhir İstanbuldan çıkmak mecburiyetinde kalırsa benim yanıma gelmesini söyledim.

Rauf Bey, filhakika İstanbuldan çıkmak lüzumunu hissetmiş ve çıkmış.. fakat benim yanıma gelmedi, arkadaşı olan Elli Altıncı Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami Beye mülâki olmak ve İzmir cephesine daha yakın bir yerde, daha faal ve daha faydalı olacağını farzederek Bandırma - Akhisar tarikıyle Manisa havalisine gitmiş. Gittiği yerde, ahvali maneviyeyi bozuk, vaziyeti mühlik ve müthiş görmüş. Derhal tebdili nam ederek oradan Ödemiş, Nazilli, Afyon Karahisar üzerinden Aziziye - Sivrihisar tarikıyle ve araba ile de Ankaraya Fuat Paşanın nezdine gelmiş ve bana müracaat etmiş; pek güzel ama! ismini saklamak suretile beni üzmekte mana var mıydı?

Diğer taraftan, Üçüncü Kolordu kumandanım olup Samsun Mutasarrıflığında bıraktığım Refet Beyi, artık Sıvasa, kolordu merkezine göndermek istiyordum. Birkaç defa gelmesi için emir vermiştim. Mülhakata çıkmış. Emirlerime cevap dahi alamıyordum. Nihayet o da, bittesadüf o gün gelmişti.

Rau ve Refet Beylerin tereddüdü

Şimdi, imza meselesine gelelim:

Ben, müsveddenin yeni gelen arkadaşlar tarafından da imzalanmasını arzu ettim. O esnada Rauf ve Refet Beyler benim odamda, Fuat Paşa diğer bir odada bulunuyorlardı.

Rauf Bey, misafir olduğundan bu müsveddeye vaz'ı imza için kendinde bir alâka ve salâhiyet görmediğini nezaketen ifade etti. Bunun bir hatırai tarihiye olduğunu dermeyan ederek imza etmesini söyledim. Bunun üzerine imza etti.

Refet Bey, imzadan istinkâf etti ve böyle bir kongre aktindeki maksat ve faydayı anlıyamadığını söyledi.

İstanbuldanberi, beraber getirdiğim bu arkadaşın — tuttuğumuz yola nazaran — anlaşılması pek basit olan bir meselede, izhar ettiği haleti fikriye ve hissiyeden müteellim oldum. Fuat Paşayı çağırttım. Paşa, noktai nazarımı anlayınca derhal imza etti. Fuat Paşaya Refet Beyin tereddüdü sebebini anlıyamadığımı söyledim. Fuat Paşa, Refet Beyden, biraz ciddî, istizahta bulunduktan sora, Refet Bey müsveddeyi eline alarak kendine mahsus bir işaret vazetti. Öyle bir işaret ki, bunu, bu müsveddede bulmak biraz müşküldür.

[Buyurun! merak eden tetkik edebilir.]

Efendiler, lüzumsuz gibi görülebilen bu izahat, müteakıp senelere ve hadiselere ait bazı muzlim noktaları tenvire medar olur zannile dermeyan edilmiştir.

Kongreye daveti mutazammın tamim, makamatı mülkiye ve askeriyeye şifre olarak verildi. Bundan başka İstanbulda bulunan bazı zevata da gönderildi. Fakat bu zevata ayrıca bir de umumî mektup yazdım. Kendilerine mektup yazdığım zevat şunlardı: Abdürrahman Şeref Bey, Reşit Akif Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Seyit Bey, Halide Edip Hanım, Kara Vasıf Bey, Ferit Bey (nafıa nazırı idi), Sulh ve Selâmet Fırkası Reisi Ferit Paşa (bilâhare harbiye nazırı oldu), Cami Bey, Ahmet Rıza Bey.

İstanbulda bazı zatlara gönderdiğim mektup

Bu mektupta söylediğim noktaları muhtasaran tekrar edeceğim:

1) Yalnız mitingler ve tezahürat, büyük gayeleri, hiçbir vakit kurtaramaz.

2) Bunlar, ancak sinei milletten bilfiil doğan kudreti müşterekeye istinat ederse rehakâr olur.

3) Zaten acı olan vaziyeti mühlik şekle koyan, en müessir amil, İstanbuldaki muhalif cereyanlar ve amali milliyeyi muzır bir şekilde infirada uğratan siyasî ve gayrimillî propagandalardır. Bunun mücazatını vatanımız aleyhinde, pek mebzul bir surette görmekteyiz.

4) **Artık İstanbul Anadoluya hâkim değil tâbi olmak mecburiyetindedir.**

5) Size teveccüh eden fedakârlık pek büyüktür *(Ves. 27)*.

*

* *

25 Hazirana kadar Amasyada kaldım. Hatırlardadır ki, o tarihlerde Dahiliye Nezaretinde bulunan Ali Kemal Bey, benim azledildiğim ve artık benimle hiçbir muamelei resmiyeye girişmemek ve hiçbir matlubumu is'af etmemek hususunda şifre ile bir tamim yapmıştı.

Ali Kemal Beyin tamimi

23 Haziran 1919 tarih ve 84 numaralı olan bu şifre muhteviyatı, şayanı dikkat bir zihniyeti gösterir vesika olduğu için aynen arzedeceğim:

Dahiliye Nazırı Ali Kemal Beyin 23/6/1919 tarihli ve 84 numaralı şifresinin mahlûlü suretidir.

Mustafa Kemal Paşa büyük bir asker olmakla beraber siyaseti zamana o derece agâh olmadığı için, fartı hamiyet ve gayretine rağmen, memuriyeti cedidesinde asla muvaffak olamadı. İngiliz mümessili fevkalâdesinin talep ve ısrarile azledildi ve

edildikten sora yaptıkları ve yazdıkları ile de bu kusurlarını daha ziyade meydana vurdu. Reddi İlhak Cemiyetleri gibi Karasi ve Aydın havalisinde ahalii islâmiyeyi nahak yere kırdırmaktan ve fakat bu vesileden istifade ile halkı haraca kesmekten başka bir iş görmiyen emirsiz, saygısız ve gayrikanunî teşkil edilen bazı heyetler için ötedenberi çektiği telgrafnamelerle de hatayı siyasisini idareten de arttırdı. Müşarileyhin İstanbula celbi Harbiye Nezaretine ait bir vazifedir. Lâkin Dahiliye Nezaretinin size emri kat'isi artık o zatın mazul olduğunu bilmek, kendisile hiçbir muamelei resmiyeye girişmemek, umuru hükûmete müteallik hiçbir matlubunu is'af ettirmemektir. Bu talimat dairesinde hareket eylemekle ne gibi mes'uliyetlerin mündefi olacağını takdir buyuracağınızdan ve bu mühim ve vahim dakikalarda memur, ahali, her Osmanlıya terettüp eden en büyük vazife, sulh konferansınca mukadderatımıza dair karar verilirken ve beş senedir yaptığımız cinnetlerin hesapları görülürken artık aklımızı başımıza devşirdiğimizi göstermek, âkılâne ve müdebbirane hareketlere imtisal etmek, fırka, mezhep, ırk ihtilâflarını gözetmeksizin her ferdin hayatını, malını, ırzını sıyanetle nazarı medeniyette bu memleketi bir daha lekelememek değil midir?

Ali Kemal Bey ve padişah

Bu şifre tamimden, ben, ancak Sıvasa muvasalat ettiğim 27 Haziran 1919 tarihinde haberdar oldum. Ali Kemal Bey 23 Haziran tarihinde bu tamimi ile düşmanlara ve padişaha mühim bir vazife ifa ettikten sora 26 Haziran 1919 tarihinde hükûmetten çekilmiştir. Ali Kemal Beyin sadarete verdiği resmî istifanameden başka, saraya gidip padişaha bizzat verdiği istifanamesi suretlerine ve şifahî maruzatına ve padişahın ona verdiği cevaba çok sora muttali oldum.

Ali Kemal Bey istifanamelerinde, bilhassa padişaha olanında: «bilâdı osmaniyenin mehali muhtelifesinde serzedei zuhûr olan asarı ihtilâl ve iğtişaştan; nairei ihtilâlin derhal ve mevzian teskinü itfa ve imhası maksadile ittihazı tedabir, sırf makamına ait iken mazhar olduğu iltifat ve itimadı şahaneyi çekemiyen bazı rüfekasının birçok âzarı vahiye serdile ihtilâlin tevsii dairei şümul etmesine, sebebiyet vermekte olduklarından» bahsettikten sora «memuriyeti resmiyeden çekilmekle beraber sureti hususiyede arzı hizmet ve sadakat edeceğini» ilâve ediyor ve şifahen de, «vazifei resmiyeden tecerrüdü nimelvesile addeden husemasının tehacümünden kulunuzu muhafaza buyurunuz» istirhamında bulunuyor.

Padişah, cevaben «beni büsbütün yalnız bırakmıyacağına eminim. Sadakatiniz, beni, büyük ümit ve tesellilere sevketmişti. Saray, her dakika size açıktır. Refik Beyle teşriki mesaiden ayrılmayınız» iltifatında bulunuyorlar *(Ves. 28)*.

Sadakatinden padişahın büyük ümit ve teselliye kapıldığı Ali Kemali, nezaret makamında ve huzuru şahanede gördükten sora, onu, bir de asıl, hakikî vazifesi başında görelim!

Canınız sıkılmazsa, Sait Mollanın, Rahip Fruya yazdığı mektuplardan birini gözden geçirelim:

«Ali Kemal Beye son felâketi üzerine beyanı teessür ettiğinizi söyledim. Bu zatı elde bulundurmak lâzım, bu fırsatı kaçırmıyalım. Bir hediye takdimi için en münasip bir zamandır.»

«Ali Kemal Bey dün o zatla görüşmüş. Matbuat meselesinde biraz teenni lâzım olduğunu söylemiş. Bir kere lehine icale edilen erbabı fikir ve kalemi, evvelkine muhalif bir gayeye sevketmek bizde kolaylıkla mümkün olmaz. Bütün resmî memurlar harekâtı milliyeyi şimdilik iyi görüyorlar demiş. Ali Kemal Bey, talimatınıza harfiyen riayet edecek. Zeynelabidin partisile de teşriki mesaiye çalışıyor. Hulâsa, işler bulandırılacak.»

Ayni mektubun bir haşiyesi vardır. Şimdi onu da, okuyalım: «Haşiye: Birkaç defadır söylemek istediğim halde unutuyorum. Mustafa Kemal Paşaya ve taraftarlarına biraz müsait görülmeli ki kendisi kemali emniyetle buraya gelebilsin. Bu işe fevkalâde ehemmiyet veriniz. Kendi gazetelerimizle taraftarlık edemeyiz.»

Bu vesaik hakkında sırası gelince, daha ziyade malûmat veririm. Şimdilik bu kadarı kâfidir.

Ali Galip Bey Sıvasta

Ali Kemal Beyin, Amasyada iken henüz haberdar olmadığımı arzettiğim, tamimi, memurinin ve halkın efkârını hakikaten teşettüte sevketmiş. Heryerde, eksik olmıyan menfi ruhlu kimseler, derhal aleyhimde propagandaya ve faaliyete geçmişler.

Bu yoldaki menfi tezahüratın ve filiyatın en mühimmi Sıvasta hazırlanmağa başlanmış.

Müsaade buyurursanız, bunu muhtasaran tasvir edeyim: Dahiliye Nazırı Ali Kemal Beyin tamimen verdiği emrin tarihi olan 23 Haziran günü, Sıvasta, Ali Galip Bey namında bir zat, on kadar refakatile hazır bulunuyormuş. Bu zat, İstanbuldan, Mamuretülâziz valisi olarak gönderilmiş olan Erkânıharp Miralayı Ali Galiptir. Gûya, vilâyet memurini tâliyesi olmak üzere, birtakım insanları da, İstanbuldan intihap etmiş, beraberinde götürüyor.

Ali Galip güzergâhında bulunan, Sıvasta tevakkuf etmiş. Vazifei mahsusası bulunduğuna şüphe etmemek lâzımgelen, Ali Galip, orada derhal kuvvetli taraftarlar bulmuş. Vazifesini hüsnü tatbik için tertibat ve tedabir almağa başlamış.

Dahiliye Nezaretinin, aleyhimdeki emri gelir gelmez, faaliyet başlamış. Sıvas sokaklarında «benim; hain, asi, muzır bir adam

olduğuma dair» duvarlara yaftalar yapıştırılmış.

Kendisi de, bir gün; Sıvasta vali bulunan Reşit Paşa merhumun nezdine giderek, Dahiliye Nezaretinin emrinden bahsettikten sora, Sıvasa gittiğim takdirde hakkımda tatbik edeceği muameleyi sormuş.

Reşit Paşa, ne yapılabileceğini istizah etmiş. Ali Galip, ben senin yerinde olsam, derhal kollarını bağlar, tevkif ederim ve senin de böyle yapman lâzımdır demiş.

Reşit Paşa, bu işin bu kadar basit olacağına inanamamış, müzakere hayli uzamış. Müzakereye iştirak edenler çoğalmış.. Hatta bir kısım ahali verilecek kararı anlamak üzere toplanmış..

Bugün, Haziranın 27 nci günüdür. Nazarlarımızı, tekrar temas etmek üzere bir an için, bu levhadan ayıralım ve Amasyaya tevcih edelim.

Sıvasa hareket

Ayın 25 inci günü, Sıvasta aleyhimde bazı münasebetsiz ahval cereyana başladığından haberdar oldum. 25/26 Haziran gecesi yaverim Cevat Abbas Beyi çağırdım ve yarın sabah karanlıkta Amasyadan cenuba hareket edeceğiz dedim. Bu hareketimizin gizli tutularak hazırlanılması için emir verdim.

Bir taraftan da, Beşinci Fırka Kumandanı ve erkânıharbiyemle, mahrem olarak, şu tedbiri kararlaştırdık: Beşinci Fırka Kumandanı, fırkasından, güzide zabit ve efrattan mürekkep ve mümkün olduğu kadar kuvvetli bir atlı piyade müfrezesini derhal o geceden başlıyarak serian teşkil edecekti. Ben, 26 Haziran sabahı karanlıkta arkadaşlarımla beraber otomobil ile Tokada hareket edecektim. Müfreze teşekkül eder etmez, Tokat üzerinden Sıvas istikametine sevkolunacak ve benimle irtibat arayacaktı. Hareketimiz, hiçbir tarafa telgrafla bildirilmiyecek ve mümkün olduğu kadar Amasyada da ifşa olunmıyacaktı.

26 da Amasyadan hareket ettim. Tokada vâsıl olur olmaz telgrafhaneyi kontrol altına aldırarak benim muvasalatımın Sıvasa ve hiçbir tarafa bildirilmemesini temin ettim. 26/27 gecesini orada geçirdim, 27 de Sıvasa hareket ettim. Otomobil ile Tokattan Sıvasa takriben altı saattir.

Sıvas valisine, Tokattan Sıvasa hareket ettiğime dair açık bir telgraf yazdım. İmzada, Ordu Müfettişliği unvanımı istimal etmiştim.

Telgrafta bililtizam saati hareketimi kaydetmiştim. Fakat bu telgrafın, hareketimden altı saat sora çekilmesini ve o zamana

kadar hiçbir suretle Sıvasa malûmat verilmemesini temin edecek tedabiri aldırdım.

Şimdi, Efendiler; nazarlarımızı tekrar Sıvasta terkettiğimiz levhaya atfedelim.

Ali Galip Bey ve Reşit Paşa arasında hakkımda tatbik olunacak muamelenin münakaşası sahnesine.. Münakaşanın hararetli bir safhasında, Reşit Paşanın eline, benim Tokattan çekilen telgrafımı, verirler. Reşit Paşa, hemen Ali Galip Beye uzatır. «İşte kendisi geliyor, buyurun, tevkif edin!» der. Reşit Paşa, telgrafta yazılı olan hareket saatini görünce hemen kendi saatini çıkarır, bakar.. Efendim geliyor değil, gelmiş olacaktır, diye ilâve eder.

Bunun üzerine, Ali Galip, «ben tevkif ederim dedimse, benim vilâyetim dahilinde olursa tevkif ederim demek istedim», deyince, hali içtimada bulunanları bir heyecan kaplar... Hep birden «haydi öyle ise istikbaline gidelim» diyerek içtimaa hitam verirler...

Ancak, eşraf ve mütehayyizan ve ahali ve askerle parlak bir istikbal ihzar edebilmek için biraz zaman kazanmak lâzımgeldiğini; halbuki hesapça, benim; Sıvas şehri methallerine kadar takarrüp etmiş olacağımı nazarı dikkate alarak beni; methale yakın olan Ziraat Nümune Çiftliğinde; bir istirahate imale edecek çare düşünmüşler. Vali Paşa karargâhımın sıhhiye reisi olup evvelce teşkilât için, Sıvasa göndermiş olduğum Tali Beyi davet ve bu vazifenin ifasını ondan rica etmiş ve tertibatı temin eder etmez kendisinin de bize mülâki olacağını söylemiş...

Filhakika, tam Nümune Çiftliği civarında, karşımıza çıkan bir otomobilin içinden, Tali Bey göründü. Otomobillerden indik, çiftliğin avlusunda oturduk. Tali Bey, hikâye ettiğim vaziyeti bertafsil izah ettikten sora, vazifesinin, beni burada biraz meşgul etmek olduğunu söyleyince, derakap ayağa kalktım, «çabuk otomobillere ve Sıvasa» dedim!

Bunun sebebini ifade edeyim. O anda hatırıma gelen şu idi: İstikbal merasimi yapacağız diye Tali Beyi iğfal etmiş olabilirler ve hakikatte aksi bir tertip yapmak için zaman kazanmak istiyebilirlerdi. Otomobillere binmek üzere iken Sıvas tarafından diğer bir otomobil yanımıza yaklaştı. İçinde Vali Paşa vardı.

Reşit Paşa, «Efendim birkaç dakika daha istirahat buyurulmaz mı» diye söze başladı. «Yarım dakika dahi istirahate ihtiyacım yoktur. Derhal hareket edeceğiz ve sen benim yanıma gel» dedim.

— Efendim, dedi, sizin yanınıza Rauf Bey binsin, ben arkadaki otomobille de gelirim.

— Hayır hayır, dedim. Siz buraya..

Bu basit tedbirden maksat, muhtacı izah değildir.

Sıvas şehrinin methaline vusulümüzde, caddenin iki tarafı azîm bir kalabalık ile dolmuş, kıtaatı askeriye vaz'ı mahsusunu almış bulunuyordu. Otomobillerden indik. Yürüyerek askeri ve ahaliyi selâmladım...

Bu manzara, Sıvasın muhterem ahalisinin ve Sıvasta bulunan kahraman zabit ve askerlerimizin bana, nekadar merbut ve muhabbetkâr olduğunu ispat eden canlı bir şahit idi...

Binaenaleyh, doğru Kolordu Kumandanlık dairesine gittim ve derakap maiyetile beraber Ali Galibi ve onun vasıtai icraiyesi olduğunu anladığım müfsitleri celbettirdim. Onlara yaptığım muameleyi izah ederek zaten, kâfi derecede, yorgunluğu mucip olduğuna şüphe etmediğim teferruatı uzatmak istemem.

Yalnız, bir noktayı, işaret etmekle iktifa edeceğim.

Efendiler; bu Ali Galip, gördüğü suimuameleden sora, mahrem beyanatı olduğunu söyliyerek gece yalnız olarak yanıma gelmek istedi. Kabul ettim. Harekâtımın zevahirine ehemmiyet vermemekliğimizi rica ile Mamuretülâziz vilâyetini kabul ederek gelmekten maksadımın, benim noktai nazarıma hadim olmak bulunduğunu ve Sıvasta tevakkufu, bana mülâki olup bizzat talimat almak için olduğunu izah ve bin türlü delillerle ispata çalıştı ve bizi sabaha kadar işgal etmek suretile, muvaffak dahi olduğunu itiraf etmeliyim.

*

* *

Erzuruma hareket

Sıvasta, teşkilât ve tarzı hareket hakkında icap edenlere talimat verdikten sora, hiç uyumadan geçen 27/28 gecesinin sabahında bir bayram günü, Sıvastan Erzurum istikametinde hareket edildi.

Bir haftalık meşakkatli bir otomobil yolculuğundan sora 3 Temmuz 1919 günü ahalinin ve askerin cidden samimî tezahüratı içinde, Erzuruma muvasalat olundu. Hükûmeti merkeziyenin muhtemel menfi tebligatını kontrol ve tevkif için muhabere kanalı olan mühim merkezlerde tedabir ve tertibat alınması için umum kumandanlara, 5 Temmuz 1919 tarihinde emir verdim *(Ves. 29)*.

Kumandan, vali ve Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesile temasa gelindi.

Vali Münir Bey, İstanbulca azledilmişti. Hareket etmeyip Erzurumda kalması hakkındaki iş'arım üzerine henüz Erzurumda bulunuyordu. Bitlis vilâyetinden infikâk edip İstanbula gitmek üzere Erzurumdan geçen Mazhar Müfit Bey de ayni suretle Erzurumda bana intizar ediyordu.

Bu iki vali beylerle, On Beşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Kara Bekir Paşa ve beraberimde bulunan Rauf Bey, İzmit mutasarrıfı sabıkı Süreyya Bey ve karargâhıma mensup Erkânıharbiye Reisi Kâzım Bey ve Erkânıharp Husrev Bey, Doktor Refik Bey arkadaşlarımla ciddî bir müdavelei efkârda bulunmağı münasip gördüm. Kendilerine umumî ve hususî vaziyeti ve takibi mecburî olan hattı hareketi mevzuubahs ettim. Bu münasebetle en gayrimüsait vaziyetleri ve umumî, şahsî mehaliki; her ihtimale karşı ihtiyarı zarurî olan fedakârlığı izah ettim. Bir de, «millî gaye için ortaya atılacakların, bugün imhasını düşünen yalnız saray, hükûmet ve ecnebilerdir. Fakat, bütün memleketin iğfal edilmesini ve aleyhe çevrilmesini de ihtimal dahilinde görmek lâzımdır. Pişüva olacakların, herne olursa olsun, gayeden dönmemesi, memlekette barınabilecekleri son noktada, son nefeslerini verinciye kadar, gaye uğrunda fedakârlığa devam edeceklerine işin başında karar vermeleri icap eder. Kalplerinde bu kuvveti hissetmiyenlerin teşebbüse geçmemeleri elbette evlâdır. Zira, bu takdirde, hem kendilerini ve hem de milleti iğfal etmiş olurlar.

Millî gaye için ortaya atılmak kararı

Bir de mevzuubahs vazife, resmî makam ve üniformaya sığınarak el altından kabili tedvir değildir. Bu tarzın bir derecesi olabilir. Fakat, artık, o devir geçmiştir. Alenen ortaya çıkmak ve milletin hukuku namına yüksek sada ile bağırmak ve bütün milleti, bu sadaya iştirak ettirmek lâzımdır.

Benim, azlolunduğuma ve her türlü avakıba mahkûm bulunduğuma şüphe yoktur. Benim ile alenen teşriki mesai etmek, ayni avakıbı şimdiden kabul etmektir. Bundan başka, mevzuubahs ettiğimiz vaziyetin talep ettiği adamın, diğer birçok noktai nazarlardan dahi, mutlaka benim şahsım olabileceği gibi, bir iddia mevcut değildir. Yalnız, her halde, bu memleket evlâdından birinin ortaya atılması zarurî olmuştur. Benden başka bir arkadaşı dahi düşünmek mümkündür. Yeter ki o arkadaş, bugünkü vaziyetin kendisinden talep ettiği tarzda harekete muvafakat etsin!» dedim.

Bu beyanat ve izahattan sora, sümmettedarik karar vermek muvafık olamıyacağından bir müddet düşünmek ve hususî müdavelei efkâr edebilmek için, müzakereye hitam verdiğimi, beyan ettim.

Tekrar içtima ettiğimizde; işin başında, benim, devam etmemi ve kendilerinin bana muin ve zahir olacaklarını beyan ettiler. Yalnız bir arkadaş, Münir Bey, ciddî mazeretine binaen bir zaman için kendisinin filî vazifeden affini rica etti. Ben, şeklen, vazife ve askerlikten istifa ettikten sora tıpkı şimdiye kadar olduğu gibi mafevk kumandan imişim gibi emirlerimin ifası, muvaffakıyet için, şartı esasî olduğunu zikrettim. Bu cihet, tamamen, tasvip ve tasdik olunduktan sora içtimaa nihayet verildi.

Efendiler; İstanbulda, Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti makamında, yekdiğerine halef, selef olan Cevat ve Fevzi Paşalardan, İstihzaratı Sulhiye Komisyonunda çalışan İsmet Beyden başlayarak Erzuruma gelinciye kadar, heryerde temas ve münasebette bulunduğum kumandan, zabit ve her türlü rical ve zevat ile burada, Erzurumda, yaptığım gibi müzakereler ve anlaşmalar yapmıştım. Bundaki fayda takdir buyurulur.

Erzuruma muvasalatımın ilk günlerinde, Erzurum Kongresinin in'ikadını temin için ittihazı tedabir ile iştigale ehemmiyet verildi.

Erzurum Kongresi hazırlıkları

Efendiler, Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyetinin, 3 Mart 1919 tarihinde, bir heyeti faale vücuda getirmek suretile teşekkül etmiş olan Erzurum şubesi, Trabzon ile de anlaşarak 1919 senesi Temmuzunun onuncu günü Erzurumda bir *Vilâyatı Şarkıye Kongresi* aktine teşebbüs etti. Benim henüz Amasyada bulunduğum tarihlerde, Haziran içinde, şark vilâyetlerine murahhas göndermeleri için teklif ve davette de bulundu. Vilâyetlerden murahhas celbi için o tarihten itibaren, benim Erzuruma muvasalatıma kadar ve ondan sora da, bu hususta fevkalâde sarfı gayret etti.

Fakat, o günlerin şeraiti içinde böyle bir maksadın temininindeki müşkülâtın büyüklüğü sühuletle takdir olunur. Kongrenin yevmi içtimaı olan 10 Temmuz takarrüp ettiği halde, vilâyetlerden icap eden murahhaslar intihap ve izam olunmuyordu.

Halbuki, bu kongrenin aktini temin etmek artık pek mühim olmuştu. Bu sebeple, tarafımızdan da ciddî teşebbüsat alınmak icap etti.

Vilâyetlerin herbirine alenî iş'aratta bulunmakla beraber, bir taraftan da şifre telgraflarla valilere, kumandanlara icabı gibi tebligatta bulunuldu. Nihayet on üç gün teahhurla miktarı kâfi murahhas celp ve cem'ine muvaffakıyet hâsıl oldu.

Efendiler, faaliyeti milliyeye ordu mensuplarının muzaheretı ve askerî ve millî faaliyeti hemahenk kılmak hususu, mühimdi.

Trabzondaki fırka, vekâletle idare olunuyordu. Asıl kumandanı Halit Bey Bayburtta muhtefi idi. Halit Beyi iki noktai nazardan ihtifagâhından çıkarmak lâzımdı. Biri ve en mühimmi, İstanbula davetin ve bu davete ademi icabetin korkulacak, ihtifa

edilecek mahiyette olmadığını millete ve bilhassa ordu mensuplarına göstererek kuvvei maneviyeyi yükseltmek icap ediyordu. Diğer sebep, sahilde mühim bir nokta olan Trabzona haricin bir tasallutu vukuunda oradaki fırkanın başında ateşin bir kumandan bulundurmak muvafık idi.

Binaenaleyh, Halit Beyi Erzuruma celbettirdim, kendisine bizzat talimatı mahsusa verdikten sora icabında, derhal fırkasının başına geçmek üzere Maçkada bulunması için emir verdirdim.

Biz bu işlerle meşgul olurken, bir taraftan da İstanbulda Harbiye Nezareti makamında bulunan Ferit Paşanın ve padişahın, İstanbula avdetimi temin için temadi eden iğfalkâr telgraflarına da birer suretle cevap vermekle, izaai vakte mecbur bulunuyorduk.

Resmî sıfat ve salâhiyetleri bırakarak milletin şefkat ve civanmertliğine güvenmek ve vicdanî vazifeye devam etmek kararı

Harbiye Nezareti, İstanbula gel! diyor. Padişah, evvelâ tebdilhava al, Anadoluda, bir yerde otur, fakat bir işe karışma diye başladı. Nihayet, ikisi birlikte behemehal gelmelisin! dedi. Gelemem! dedim. Nihayet 8/9 Temmuz 1919 gecesi, sarayla açılan bir telgraf başı muhaberesi esnasında, birdenbire; perde kapandı ve 8 Hazirandan, 8 Temmuza kadar, bir aydır devam eden, oyun hitama erdi. İstanbul, benim, o dakikada resmî memuriyetime hitam vermiş oldu, ben de ayni dakikada 8/9 Temmuz 1919 gecesi saat 10 50 sorada Harbiye Nezaretine, saat 11 sorada padişaha vazifei memuremle beraber silki askeriden istifamı müş'ir telgrafları vermiş oldum.

Keyfiyet, tarafımdan, ordulara ve millete iblâğ edildi. Bu tarihten sora resmî sıfat ve salâhiyetten mücerret olarak, yalnız milletin şefkat ve civanmertliğine güvenerek ve onun bitmez feyiz ve kudret membaından ilham ve kuvvet alarak, vicdanî vazifemize devam ettik...

Biz, 8/9 Temmuz gecesi İstanbul ile telgraf başında konuşurken, bunu başka dinliyenlerin ve alâkadar olanların da bulunduğunu tahmin etmek güç değildir.

O tarihlerde ve ondan soraki zamanlarda, en hafif tabirle safdilliklerini muktezayı kiyaset ve tedbir göstermeğe çalışmış olanlar hakkında, bir fikir vermiş olmak için, müsaade buyurursanız, şu vesikayı aynen ıttılanıza arzetmek isterim.

140/140 Konyadan, 9 Temmuz 1919
Saat: 6

Üçüncü Ordu Müfettişliği Seryaverliğine

Telgraf ve Posta Müdiri Umumisi Refik Halit Bey ile Konya Valisi Cemal Bey, 6/7 Temmuz gecesi, telgrafla makina başında muhabere ettiler. Muhaberenin şu suretle cereyan ettiğini haber aldım.

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin icabına bakıldı. İstabula getirilecek. Cemal Paşa Hazretlerinin de hakkında, yapılacak muamele derdesttir.

Konya valisi de:

— Teşekkür ederim. Dediler.

Münasip surette Paşa Hazretlerine arzetmenizi rica ederim.

İkinci Ordu Müfettişliği Şifre Müdürü
Hasan

Filhakika, Konyada bulunan İkinci Ordu Müfettişi Cemal Paşanın on gün müddetle mezunen Dersaadete gittiğinden dört gün evel haberdar olmuş ve mütehayyir kalmıştım.

Mersinli Cemal Paşanın İstanbula gitmesi

Cemal Paşa ile Samsuna çıktığımdan itibaren, makasıdı milliyeyi temin için teşriki mesai sadedinde ve askerî, millî tertibat ve teşkilât hususlarında muhaberatımız vardı. Kendisinden, ümitbahş, müspet cevaplar almıştım.

Benim ile, bu tarzda münasebete girmiş olan bir kumandanın, kendi kendine, mezuniyet alıp İstanbula gitmesi kârı âkil olamamak lâzımgelirdi. Bu sebeple: 5 Temmuz 1919 tarihli şifre ile Konyada On İkinci Kolordu Kumandanı Miralay Salâhattin Beye şu iki maddeyi yazdım:

1 — Cemal Paşanın on gün müddetle Dersaadete hareketinin sebebi hakikisini vazıhan ve serian iş'ar buyurmanızı,

2 — Zatı âlinizin hiçbir sebep ve suretle oradaki kuvanın başından infikâkiniz caiz değildir. Bu bapta Fuat Paşa ile de muhabere ederek en menfi ihtimale karşı tedabir almanız elzemdir. Hergün vaziyetiniz hakkında kısa malûmat vermenizi, rica ederim.

Ayni şifrenin suretini ayni tarihte Ankarada Fuat Paşaya da verdim.

Salâhattin Beyin Konyadan 6/7 Temmuz tarihinde, yani Refik Halit Beyin Konya Valisi Cemal Beyle telgraf başında konuştuğu sırada, verdiği cevabî şifre telgrafta «Cemal Paşa, İstanbulda bazı zevat ile temas etmek ve ailesile görüşmek üzere on

gün müddetle ve kendi arzusile mezunen Dersaadete gitmiştir» denilmekte idi *(Ves. 30, 31, 32, 33)*.

Cemal Paşa gitti, fakat gelemedi. Kendisini çok zaman sora Ali Rıza Paşa Kabinesinde Harbiye Nazırı göreceğiz.

Kumandayı terketmemek emri

Maatteessüf, bu vaziyetin şahidi olan ve kendisine kuvvetlerin yanından ayrılmaması tavsiye olunan Salâhaddin Beyin de bir müddet sora İstanbula gittiğini haber aldık. Cemal Paşanın gösterdiği bu suimisal üzerine 7 Temmuz 1919 tarihinde, şu umumî tebligatta bulundum:

1 — İstiklâlimizi muhafaza uğrunda teşekkül ve taazzuv etmiş olan millî kuvvetler, her türlü müdahale ve tecavüzden masundur. Devlet ve milletin mukadderatında, iradei milliye amil ve hâkimdir. Ordu işbu iradeyi milliyenin tâbi ve hadimidir.

2 — Müfettiş ve kumandanlar, herhangi bir sebeple, kumandadan ıskat edildikleri takdirde kendilerini istihlâf edecek zevat tevhidi mesai olunabilecek evsafa malik bulunursa kumandayı tevdi ve fakat mıntakai nüfuzlarında kalarak vezaifi milliyelerini ifaya devam edeceklerdir. Aksi takdirde yani bir ikinci İzmir vak'asına meydan verebilecek kimselerin tayini halinde, kumanda asla terkolunmıyacak ve bilûmum müfettiş ve kumandanlar tarafından, emniyet ve itimadın selbolunduğu serdile, muamelei vakıa reddolunacak ve kabul edilmiyecektir.

3 — Memleketimizi kolaylıkla işgal maksadına matuf olmak üzere İtilâf Devletleri tarafından vaki tazyikat neticesinde, hükûmet herhangi bir kıt'a ve teşkilâtı askeriye ve milliyemizi ilgaya emir verirse, kabul ve tatbik edilmiyecektir.

4 — Amal ve gayesi istiklâli millinin teminine matuf olan Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin ve teşebbüsatının zâf ve inhilâline bâdi olacak herhangi bir tesir ve müdahaleyi ordu, kat'iyyen menedecektir.

5 — Devlet ve milletin temini istiklâli gayesinde, bilcümle memurini mülkiyei devlet, Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin ordu gibi meşru muzahiridir.

6 — Vatanın herhangi bir mıntakasına, taarruz vukuu halinde, umum millet, müdafaai hukuka amade bulunduğundan bu gibi hadisat vukuunda tevhidi icraat için derhal her taraf biribirini en seri surette haberdar ederek vahdeti harekât temin olunacaktır.

Bu tebligat Anadolu ve Rumelide bulunan bilûmum ordu ve kolordu kumandanlarına ve sair icap edenlere tebliğ olunmuştur.

Refet Beyin Üçüncü Kolordu Kumandanlığını bırakması

Bu tebligatı umumiyemizden, beş altı gün sora, Kavaktan, (K. O. 3 Kumandanı Refet) imzalı 13 Temmuz 1919 da yazılmış bir şifre telgraf aldım. Telgrafın metni aynen şudur:

İstanbuldan bir İngiliz gemisile, Harbiye Dairesi Reisi Miralay Salâhattin Bey, beni tebdil etmek üzere geldi. Benim dahi ayni gemi ile avdetimi nezaret emrediyor. Salâhattin Bey, maksat dahilinde çalışacak. Vaziyeti umumiyeye nazaran kumandayı mumaileyhe devri muvafık buldum ve Harbiye Nezaretine hi-

taben istifamı verdim. Ayrıca tafsilât veririm. Sıvas istikametinde hareket ediyorum. Beşinci Fırka Kumandanı Arif Bey vasıtasile Amasyaya cevap veriniz.

Efendiler, itiraf etmeliyim ki, bu tarz ve tavırdan pek memnun olmadım. Refet Beyin benimle olan müşareketi ef'ali İstanbulca malûm. Bu ef'ali mürevviç olan bir zat onu tebdile ve hem de İngiliz gemisi ile gelince, derhal verilmesi tabiî olan hüküm, bu zatın İngiliz noktai nazarına hadim olabileceğine dair kendisine itimat edilmiş olmasıdır. Bu hüküm, bir zan mertebesinde olsa dahi, Refet Beyin kumandayı tevdide istical etmemesi, hiç olmazsa bizim de noktai nazarımızı alması iktıza ederdi.

İtimat edip kumandayı tevdi ettiğine göre de, hiç olmazsa bir müddet ondan ayrılmayıp vaziyet ve noktai nazarlarımızı tamamen telkin edebilecek kadar beraber çalışması ve kendisini bizimle irtibata koyduktan sora uzaklaşması makul olurdu, mütaleasında bulundum. Maahaza, emrivaki karşısında bırakılmış olduğuma göre iki noktada teselli aramakla iktifaya mecbur idim. Birincisi, Refet Beyin telgrafı metnindeki «Salâhaddin Bey maksat dahilinde çalışacak» cümlesi; diğeri de, Refet Beyin hiç olmazsa İstanbula gitmemiş olması idi.

Bu vaziyet üzerine, «kumandanların İstanbula gitmek hususunda en küçük bir gafletlerinin pek pahalı olacağını ve programımızı hüsnü tatbika devam edeceğimizi» umum kumandanlara bildirmek suretile hemen nazarı dikkatlerini celbettim. Refet Beye de ayni tarihte (14 Temmuz 1919) «Salâhattin Beyin, kararlarımızı hüsnü tatbik eyliyeceği buradaki rüfeka nezdinde pek ziyade tahassüsatı mucip ve kuvvetbahş olmuştur» cümlesini de ihtiva eden bir şifre telgraf keşide ettirdim.

Salâhattin Beyin kendisine de aynen şu telgrafı çektirdim:

14 Temmuz 1919

Amasyada Beşinci Fırka Kumandanlığına

Refet Beyedir: Zirdeki telgrafnameyi muvafık görürsen Salâhattin Beye tevdi ve iblâğ ve imba buyurunuz.

Mustafa Kemal

Salâhattin Beyefendiye: İstanbulun mahsur muhitinden, mubarek sinei millete gelmeniz ve rüfakai hamiyetinizin sahai azmü vatanperverisini teşrifiniz büyük bir meserretle karşılandı. Gayei mukaddesemizin tahsili uğrunda sepke-

decek gayreti müşterekede Cenabı Hak cümlemizi zaferyap eyliyecektir. Gözlerinizden öperim.

(Mustafa Kemal)

Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye
Reisi Miralay
Kâzım

Salâhattin Bey hakkında ilk şüphe ve tereddüt, yine Salâhattin Beyin «maksat dahilinde çalışacağını» söyliyerek itimat eden ve hemen kumandayı teslim edip Sıvas istikametinde uzaklaşan Refet Bey tarafından izhar edilmiş oldu.

Refet Beyin Amasyadan yazdığı bir telgraf, yalnız Salâhattin Bey hakkında tereddüdü değil, daha birkaç noktaya taallûk eden mütaleatı da ihtiva ediyordu. Müsaade buyurursanız aynen arzedeyim:

Müstaceldir

Asayişe müteallİktir — Ankaradan, 15/7/1919

719

Erzurumda K. O. 15 Kumandanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine:

Salâhattin Beyi tanırsınız. Birdenbire ürkmemesi lâzımdır. Evvelâ Kâzım Paşa tebrik vesilesile mülâyim ifadelerle kendisile muhabereye girişmelidir. Hamit Beyin azli hakkında henüz bir şey yok. Fakat mahallinde ipkası için teşebbüsatta bulunuldu. Azlolunursa buralarda kalacağını pek ümit etmiyorum. Maamafih tesir yapıyorum. Benim avdetim için İngilizlerin, hükûmeti tazyik edecekleri muhakkak. Ben vaziyete göre icabına tevessül ederek buralarda kalacağım. İngilizlerden ve buradan geçen Amerikalıdan anladığıma göre Kâzım Paşanın vaziyeti dahi tehlikelidir. Daima itidalin gözetilmesini ve vaziyetin iyi idare edilmesini tekrar tavsiye ederim (Refet).

Fırka 5 Kumandanı
Arif

Bu telgrafnamede ismi geçen Hamit Bey, Samsun mutasarrıfı bulunuyordu. Hamit Bey, Samsuna muvasalatımızın ilk günlerinde, Refet Beyin, mazideki hukuk ve muarefesi sebebile, maksadı müşterek dahilinde, nihayete kadar, bizimle beraber, fedakârane çalışacak evsafta bir arkadaş olduğuna itimadı bulunduğu cihetle, bana tavsiye ettiği ve benim sadarete ve hususî olarak

Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Cevat Paşaya vukubulan iş'aratımla Samsuna getirebildiğimiz zat idi.

Böyle bir zatın, er geç, azlolunacağına şüphe var mıydı? Fakat, Refet Bey, «mahallinde ipkası için teşebbüsatta bulunuldu» diyor. Hangi mahalde? Kimlerin nezdinde? Kim teşebbüsatta bulundu?! sora, azlolunursa, buralarda kalacağını pek ümit etmiyorum. Maamafih tesir yapıyorum! diyor; nereye, İstanbula mı gidecek, nasıl? Bu zat bugüne kadar bizimle çalışmıyor mıydı?

Bu telgrafında, Refet Bey, kendisinin avdeti için İngilizlerin, hükûmeti tazyik edeceklerini muhakkak görüyor ve vaziyete göre icabına tevessül ederek buralarda kalacağını söylüyor. Halbuki vaziyet malûm ve yapılacak şeyi ben kendisine 7 Temmuz 1919 tarihli umumî talimatımda bildirdim:

(Mezkûr talimatın ikinci maddesi) ondan başka yapılacak şey yoktu.

Refet Bey, İngilizlerden ve buradan geçen Amerikalılardan anlamış ki «Kâzım Paşanın da vaziyeti tehlikelidir.» Bu ne demektir? Salâbetlerini, en çok muhafaza etmeleri lâzımgelen arkadaşların; her halde rahmet okumıyacak kimselerin sözlerinden tehlikeler tahayyül etmeleri ve bunu bir kanaatle söylemeleri neye delâlet eder?

Refet Bey, telgrafının sonunda, bana da ders veriyor. «Daima itidalin gözetilmesini» ve «vaziyetin iyi idare edilmesini tekrar tavsiye ederim» diyor.

Buradaki, itidal kelimesinden, maksadın ne olabileceğinin tefsirini erbabı iz'ana terkederim.

Bana iyi idareyi tavsiye eden zat, bu tavsiyeyi, benim verdiğim emir ve talimatı hüsnü tatbik edip vazifesi başından ayrılmadan evel yapmış olsaydı, daha samimî hareket etmiş olurdu, zannındayım.

Hamit Beyin İstanbul Hükûmetince azli

Efendiler, Hamit Bey, 14 Temmuz 1919 tarihinde Samsundan bana şu kısa telgrafı yazmıştı: «Azlolunduğumu mevsukan haber aldım. Şu bir iki gün zarfında vüruduna intizar ediyorum. Müteakıben İstanbula gideceğimi arzeylerim.»

Refet Beyin kumandayı, terketmiş olmasından müteessir iken ayni günde, mühim bir noktada kendisinden fedakârane bir vaziyet memul ettiğimiz diğer bir arkadaşın da, sanki tabiî şerait dahilinde bulunuyormuşuz gibi, gayrikabili tefsir bir zihniyet göstermekte olmasına muttali oluyorum.

Hamit Beye 15 Temmuz 1919 tarihinde, şöyle bir telgraf yazıldı:

Kardeşim Hamit Bey, sizin yerinize İbrahim Etem Beyin tayin olunduğunu haber aldık. Refete yazdım ve birleşerek beraberce dahile doğru gelmenizi rica ettim. Bilmem hangi mülâhazai emniyet, size İstanbula gitmek fikrini telkin ediyor. Bundan maada, biz, kıymetli arkadaşlarımızı, Dersaadetten Anadoluya çekip çıkarmağa ve bu veçhile ciddî vatanperveranı mahrumu amal etmemeğe çalışırken, siz bu hareketinizle, lâekal mahsur bir muhite giriyorsunuz. Biz hiç caiz görmedik. Refete mülâki olunuz. Ya Sıvas civarında birlikte kalırsınız veyahut müreffehen bizim nezdimize gelirsiniz. Cevabı kat'i bekleriz *(Ves. 34)*.

Beş gün sora [20 Temmuz 1919] Canik Mutasarrıfı Hamit Beyin Samsundan gelen telgrafı şu idi:

Bizansın mütezayit rezaletleri karşısında, meyus olan millet, şarktan bir şulei ümit bekliyor.

Buralara ve buradakilere öyle hayalî şekil ve vücutlar veriyorlar ki acaba bir şey var mı diye, ben de şüpheleniyorum. Kayıtsızlığından utanıyorum.

Filhakika uyumuyoruz. Bir şey yapmak istiyoruz. Fakat bu şeyin şekil ve nazariyatile uğraştığımıza, uzun yollar intihap ettiğimize kaniim. Zamanın, halin intizara tahammülü yoktur. Memleketin vaziyeti, dakikadan dakikaya fenalaşıyor. Binaenaleyh efkârımızı telhis, ef'alimizi tesri iktıza ediyor. Bu hususta, benim hatırıma gelen şudur:

Ayni zamanda her taraftan zatı şahaneye bir telgraf çekelim. On aydanberi gözü önünde alelekser kendi arzu ve hevesi dahilinde cereyan eden rezaletler delâletile nereye sürüklenmekte olduğunu gören milletin herçibadabat mukadderatını ele almağa karar verdiğini ihtar ve kırk sekiz saat zarfında, milletin itimadını haiz bir kabine teşkil ve meclisi müessisanın daveti tahtı karara alınmadığı takdirde, ne kendisini ve ne de hükûmetini tanımadığımızı ilâve edelim. Bunda hiçbir müşkül yok, an'anevî boyun kırmaktan müteessir olmıyan millet, biz yürüyelim, arkamızdan gelsin Efendim.

Beş gün evel, azlolunduğu takdirde İstanbula gideceğini, arzeden Canik mutasarrıfının bu telgrafını, biraz mütehevvirane yazılmış olmakla beraber, karar ve faaliyet telkin eder, bir mahiyette bulduğunuzu tahmin etmek isterim.

Mutasarrıf Bey, milletin bir şulei ümit beklediği yerde, acaba bir şey var mı diye şüpheleniyor.

Bizi, ne yapmak istediğini bilmiyen, şekil ve nazariyatla uğraşan şaşkınlar zannediyor. Efkârı telhis, ef'ali tesri için yapılacak şeyi de söylüyor. Eğer bundan sora bütün noktai nazarlarındaki ademi isabeti tebarüz ettiren çirkin bir fikri izhar etmese idi, iyi ederdi.

Efendiler, tarih, «an'anevî boyun kırmaktan müteessir olmıyan millet, biz yürüyelim, arkamızdan gelsin!» fikir ve içtihadında bulunanların duçar oldukları akıbetler ve ukubetlerle doludur. İdare adamlarının, bilhassa millet adamlarının, böyle sakim ve merdut zihniyetlere asla kapılmamaları lâzımdır. Hamit Bey, bu telgrafında, bizim Refet Beyle beraber dahile çekilmesi hususundaki iş'arımıza asla temas etmiyor.

Hamit Beyin bu telgrafına 21 Temmuz 1919 tarihinde verdiğimiz bir cevapta: «İnşaallah her şey olacaktır. Yalnız, milletin itimadını haiz bir kabine teşkil etmek için evvelâ o kabinenin istinat edebileceği bir kuvveti vücuda getirmek lâzımdır. O da, vilâyatı şarkıye kongresinin ve onu müteakıben de, Sıvas umumî kongresinin in'ikadile olacaktır» dedik.

Efendiler, Üçüncü Kolorduya, bu münasebetle Refet ve Salâhattin Beylere tekrar temas etmek icap ediyor. Vesile şudur: Refet Beyle muhabereler

İngilizler, Sıvasa bir tabur göndereceklerini işaa ettiler. Her ihtimale karşı Sıvasa gelen muhtelif istikametler üzerinde, tedabiri askeriye aldırmak lâzımgeldi. Bu münasebetle Amasyada bulunan Beşinci Fırka Kumandanlığına, 18 Temmuz 1919 tarihinde, verdiğim bir emir metninde, henüz Amasyada bulunan Refet Beye ait te şu cümleler vardı: «Keyfiyet hakkında Refet Beyin ehemmiyetle nazarı dikkati celbolunur. İhtimal ki Refet Bey böyle bir vaziyeti nazarı dikkate alarak şimdilik Amasyada kalmağı da tercih eder.»

Beşinci Fırka Kumandanının 19 Temmuz 1919 da verdiği cevapta, calibi dikkat şu cümleler vardı: «Salâhattin Bey el'an Samsundadır. Şimdiye kadar kendisile temas edemediğim gibi hiçbir muhaberei ciddiye ve mühimme cereyan etmemiş olduğundan miri mumaileyhin fikir ve kanaatinin ne merkezde olduğunu bilemiyorum.»

«Fakat — Refet Bey — icabında İngilizlere mukavemet edecek kadar cür'et gösteremiyeceğini ihsas etmişti.»

«Refet Bey 18 Temmuz 1919 da Sıvasa hareket etti.» *(Ves. 35)*.

Bunun üzerine Refet Beye şu şifreyi verdirdim:

Şifre
Zata mahsustur

19 Temmuz 1919

Adet
115

Amasyada Beşinci Fırka Kumandanlığına

Sıvasta Üçüncü Ordu Sıhhiye Müfettişi Miralay
İbrahim Tali Beyefendiye

Refet Beyedir: Salâhattin Beye telgrafımı verdiniz mi? Mumaileyh arkadaşımızın kanaati kat'iyelerinin mutlaka tespit edilmesi ve çünkü tereddüt yahut iki cepheli idare gibi mucibi felâket bir vaziyete hiçbir veçhile tahammül ve mümaşat olunmaması, bir vecibei vataniye olduğundan bu hususta, evet veya hayır tarzında kendisinden söz alınması ve ona göre bir karar verilmesi elzemdir. Sizin bıraktığınız noktadan başlamak, kendileri için yegâne programdır. Şimdiye kadar hemen bir hafta olduğu halde hiçbir kat'î malûmat alınamaması ve İstanbuldan alınan bir malûmatta mumaileyh hakkında muhkem bir kanaat gösterilmemesi ve hareketinden evel Sadık Beyle hafi bir temas ve hususiyetinden bahis ve şikâyet edilmesi bu telgrafının yazılmasına saiktir. Bunu ve bunun avakıbini bilhassa sizin takdir ve halletmeniz lâzımdır. Zira herhangi bir mahfili ahalide, söyliyeceği yanlış ve gayei milliyeye mugayir birtek sözün dahi, husule getireceği tesiri makûsu ve bunun ihdas eyliyeceği vaziyeti şimdiden düşünmek kâfidir *(Mustafa Kemal).*

Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye
Reisi Miralay
Kâzım

Yalnız, bu telgrafımıza değil çok şeye cevap olan Refet Beyin bu telgrafını aynen arzedeceğim:

Asayişe müteallik ve gayet aceledir
1828

Sıvastan, 22/7/1919

Erzurumda Üçüncü Ordu Müfettişliği Vekili
Kâzım Kara Bekir Paşa Hazretlerine

1 — Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine: Telgrafınızı Salâhattin Beyden ayrıldıktan sora aldığım için kendine veremedim. Salâhattin Beyi herkes gibi siz de âlâ tanırsınız. Mütereddit tabiatli bir zat. On günden fazla bu mıntakada kalmamak niyetile gelmiş. Az kaldı kumandayı almadan geri kaçacaktı. Kendisini temin ve tatmin ederek vazifeyi vataniyesini hatırlattım. Memleketini herhalde sever ve fakat vakitsiz icraata gelemez. Aşağı yukarı Vali Reşit Paşadan biraz daha iyi. On Üçüncü Kolordudan geçen eslihadan malûmattar olduğu gibi bu işin tesviyesi için İstanbulda dahi çalışmış ve muvaffak olmuş. Buraya intihabı Cevat

Paşa tarafından olmuş. Binaenaleyh maksada muzır olamaz ve hiçbir mahfili ahalide gayeye mugayir tek bir söz söylemez. Bilâkis maksat dahilinde ve fakat sakit bir surette çalışmağı vadetti. Sadık Beyle münasebeti hakkında verilen malûmata inanamıyorum. Zaten, aldığımız haberi iyi tevsik ve muayyen bir program tanzim etmeden çalışmak kuvvetlerin ziyaını mucip oluyor. Şark ahvali hakkında, bana, verdiğiniz malûmatta aldığınız mubalâğalı haberlere kapılmamış olsaydınız, ihtimal ki ben vaziyeti daha iyi idare eder ve kumandayı terke mecbur kalmazdım. Resen karar verecek insanların, hakikî vaziyeti bilmeleri lüzumunu siz de takdir buyurursunuz. Binaenaleyh Salâhattin Beyi maksatsız bir surette ürkütmek ve hayır dedirtmekle ne çıkacak. Zaten o kaçmağa hazır. Yerine acaba kim gelecek. Emirlerinizin kısa ve sarih olmasını rica ederim. Salâhaddin Bey hakkındaki telgrafınızı lütfen bir daha okuyunuz. Fırtına ile başlayıp sükûnet ile hitam bulan bu telgraftan kat'î maksadınızı çıkaramadım. Maamafih birkaç güne kadar Salâhattin Bey Samsundan avdet ediyor. Kendisile görüşeceğim. Herhalde Mumaileyhi muvafık bir tarzda maksat dahilinde idare için ittihazı tedabir ediyorum.

2 — Samsuna çıkarılan taburun, buradaki Hintli müslümanları, değiştirmekle beraber bilhassa Sıvasta bulunduğunu zannettikleri Zatı Âlilerine karşı bir tehdit maksadile çıkarıldığını, İngilizlerle temasımda anladım. Beni İstanbula gitmeğe ikna için, Kavakta bulunduğum zaman bir İngiliz Binbaşısı geldi. İngilizlere gösterdiğim mukavemetten istifade ederek ve fakat Zatı Âlilerini duçarı zâf etmek için beni aldırdıklarını açıktan söyledi. Zatı Âlilerinin diğer mesnedi Kâzım Paşa imiş, binaenaleyh Kâzım Paşa, İngilizlerin ısrarını mucip olacak zahirî bir sebep vermemelidir. Ferit Paşanın istifası hengâmında Kâzım Paşayı vekâlete tayin etmesi İstanbuldakilerden bir kısmının fena bir maksadı olmadığını gösteriyor. Fakat İngilizlerin ısrarı karşısında bir şey yapamazlar. Kâzım Paşanın vekâlete tayini de Salâhattin Beyin Sadık Bey hesabına buraya gelmediğine delildir.

3 — Benim İstanbula celbim için İngilizlerin sureti resmiyede İstanbulu tazyik etmeleri pek muhtemeldir. Çünkü benim ile İngilizlerin arasında sureti resmiyede bir mecra var (!) bu tazyik artarsa Salâhattin Beyi müşkül bir vaziyette bırakmamak için izimi kaybedeceğim.

4 — Hamit Beyin tebdili şayiası henüz tahakkuk etmedi. Mumaileyhin mahallinde ipkası için gerek Salâhattin Bey [*] ve gerekse İngilizler İstanbula müracaat ettiler. Mumaileyhin tebdili teşebbüsü Dahiliye Nezareti ile kavga etmesi neticesidir. Salâhattin Beyin yerine, Konyaya Sedat Beyin geldiği dahi doğru değildir. Hernekadar tekmil kumandanların tebdil edileceğini istihbar ettiğini mumaileyh yazıyorsa da, Kâzım Paşanın vekâlete tayini bunun aksini gösteriyor.

5 — Sıvas Kongresi hakkında sadaretten doğruca vilâyetlere tebliğ olunan 20 Temmuz 1919 tarihli telgrafnameyi gördünüz mü? Karahisardaki Fırka Kumandanı bu kongreye murahhas intihabı için buralara beyanname neşretmiş. Bu tarzı hareketi muvafık buluyor musunuz? Alman sulhu ve şarktaki sükûnet, vaziyetin inkişafına intizaren, bizim de, ihtiyatkâr bulunmaklığımızı icap ettirmiyor mu? Şahsım hakkında hiçbir endişem olmadığını artık anlamışınızdır (!) Yalnız, kararsız ve programsız hareketlerle maksadı ihlâl edeceğiz. Ya ihtiyatkâr olalım veyahut hemen işi açığa vuralım. Fakat ikisinden birini yapalım. Sıvas Kongresinden hali hazırda bir fayda ümit ediyor musunuz? Bugünkü vaziyete nazaran bu kongrenin Sıvasta ve alenî bir tarzda yapılmasını tehlikeli bulmuyor musunuz?

[*] Diğer Salâhattin Beydir.

Cenup istikametlerinden Sıvasa gelecek bir darbe bilhassa bu vilâyet ahalisinin kansızlığı sebebile Anadoluyu ikiye ayırır ve pek tehlikeli olur. Bunun için bu vilâyetin, son zamana kadar adeta bitaraf görünmesi pek ziyade haizi ehemmiyettir. Bu kongrenin mutlaka aktine lüzum varsa aldığınız haberlere nazaran, murahhasların vürudu mümkünse acaba bunun şarkta bir mahalde akti daha muvafık olmaz mı?

6 — Sıvas ve Amasya şehirleri halkı pek mülevves, kazalarda, köylerde halk bunlara nazaran pek çok iyi. Fimabat ona göre tanzimi mesai edeceğim.

7 — İstanbuldan aldığım haberde buradaki Harekâtı Milliyenin hiçbir Fırka veyahut bir şahsın amali mahsusasını tatmin maksadile olmayıp sırf selâmet ve istiklâli millinin temini gayesine matuf olduğu hakkında, tarafı âlilerinden, bir beyanname neşri suretile İngilizlerin teskini tavsiye olunuyor. Buna lüzum görüldüğü halde, ben bunun tarafı âlilerinden bir beyanname şeklinde değil belki Erzurum Kongresinin mukarreratına ithalen neşri muvafık olacağını zannediyorum.

8 — Ajanslar, Meclisi Meb'usan intihabatından bahsediyorlar. Bu hususta ne düşünüyorsunuz *(Refet).*

Üçüncü Kolordu Erkânıharbiye Reisi
Zeki

Bu telgrafa verdiğimiz cevabı da aynen zikretmekle iktifa edeceğim.

Şifre
Zabit marifetile keşidesi — 23/7/1919
Aceledir
171

Sıvasta Üçüncü Kolordu Erkânıharbiye Reisi Zeki Beye

Refet Beyefendiye:

1 — Salâhattin Bey hakkındaki telgrafı bir defa daha okumak üzere aradım. Fakat bulunamıyor. Hatırladığıma göre miri mumaileyh hakkında bahsolunan hususat İstanbuldan bildirilmişti. Her alınan haberi, arzu edildiği vaçhile tevsik, nadiren müyesser olur. Şark ahvali hakkında aldığımız malûmat, mubalâğadan ari olmamakla beraber, bize, yanlış bir hatve attırmış değildir, kanaatindeyim. Mukadderatımızda, yalnız şark hadisatının tecelliyatı esasına istinatla iktifa edilmiş değildir. Teşkilâtı milliyeye vüs'at ve uzviyet vermek, kongrelerle amali milliyeyi temessül ettirmek, orduyu teşkilâtı milliyeye muzahir bulundurmak, maksadı millinin ziyaına meydan vermemek için kumanda, silâh mesailinde, malûm kat'i kararı vermek hususatında yapıldığından başka türlü ve daha müteenni davranmak, acaba bugünkü semereyi verebilir miydi? Herhalde vaziyeti hazıra, cümlenin memnuniyetini mucip derecededir.

2 — Kâzım Paşanın vekâlete tayini pek münasip olmuştur. İngilizlerin ısrarını mucip zahirî bir sebep vermemeğe çalışıyor. Fakat silâh meselesi ve Trabzona ihraca mümanaat keyfiyetinde müsamahakâr davranamıyacağımız aşikârdır. Halbuki bu sebepler İngilizlerin elbette hoşuna gitmiyecektir.

3— İngilizler, benim İstanbula celbim hususunda fevkalâde ısrar ve hükûmeti son derece tazyik ettiler. Hükûmet ve zatı şahane ile, makina başında, günlerce devam eden muhaberatta, bu cihet pek aşikâr bildirildi. Bu muhaberat, mülâkatımızda manzuru âlileri olacaktır. Fakat, meslekten istifa edince ısrar hitam buldu. Buna kıyasen zatı âliniz hakkında da, istifadan sora büyük ısrar memul etmem. Maahaza aksi takdirde dahi, izinizi kaybetmekten ise, Salâhattin Beyin müşkül vaziyete girmesini tercih ederim. Burada Halit Bey hakkında, hükûmet ve İngilizler, Kâzım Paşaya çok ısrar ettiler. Kâzım Paşa bir şey yapılamıyacağını söylemekte ısrar suretile, elyevm Halit Bey, gayriresmî, fırkasına sahip bulunuyor.

4 — Hamit Bey, son bir telgrafile hepimizden daha seri hareket arzusunu izhar ediyor. Şimdilik tadil olundu.

5 — Sıvas Kongresi hakkındaki telgrafı henüz görmedim. Filhakika bazı yerlerde müspet ve bazı yerlerde de menfi ifratkârlık görülüyor. Şüphesiz vaziyete göre müsmir harekâtta bulunabilecek surette ihtiyatkâr hareket taraftarıyım. Umum için bu kat'î ve sarih program, bugün in'ikada başlıyan Erzurum Kongresi müzakeratından çıkacaktır.

Sıvas Kongresinden pek çok fayda beklerim. Bugün değil, Sıvas Kongresi ilk mevzuubahs olduğu gün dahi her taraftan ve bilhassa cenuptan bir darbe vürudunu ağlebi ihtimal gördüğüm ve bu sebeple müdafaa tedabiri zımnında ricada bulunduğum derhatır buyurulur. Maahaza, Erzurum Kongresinin devamı in'ikadı esnasında, Sıvasa vürut edecek murahhasların miktarına ve Erzurum Kongresinin yapacağı tesiratla hâdis olacak vaziyete göre daha amelî ve emin bir suret dahi düşünülür.

6 — Tanzimi mesai hususundaki noktai nazarı biraderileri pek musiptir. Maahaza şehirlileri de millî his ve tesir altında tutmaktan hali kalınmıyacağını ümit ederim.

7 — Harekâtı milliyenin gaye ve maksadı, kongre marifetile tamim olunacak beyannamelerle, tasavvur buyurduğunuz veçhile neşrolunacaktır.

8 — Meclisi Meb'usan toplanmalıdır. Fakat İstanbulda değil, Anadoluda. Bu husus kongrede tezekkür ve bunun üzerine teşebbüs edilecektir. Cümleten gözleriniziden öperiz kardeşim.

Mustafa Kemal

Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye
Reisi Miralay
Kâzım

Erzurumluların yardımları

Efendiler, askerlikten istifamı müteakıp, Erzurum halkının bilâistisna ve Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyetinin Erzurum şubesinin, hakkımda pek bariz bir surette gösterdikleri itimat ve samimiyetin bende, bıraktığı unutulmaz hatırayı, burada, alenen zikretmeği bir vecibe addederim.

Cemiyetin Erzurum şubesinden aldığım 10 Temmuz 1919 tarihli tezkerede, «cemiyetin başına geçmemi ve heyeti faale riya-

setini kabul etmemi teklif ediyorlar ve beraber çalışmak üzere tayin ve tefrik ettikleri beş zatın isimlerini bildiriyorlardı.»

Bu beş zat; Raif Efendi, mütekait Binbaşı Süleyman Bey, mütekait Binbaşı Kâzım Bey, Albayrak Gazetesi Müdürü Necati Bey, Tursun Beyzade Cevat Bey idi. Bahsettiğim tezkerede, Rauf Beyin de heyeti faale riyaseti saniyeliğine intihap edildiği bildiriliyordu *(Ves. 36)*.

Bu tarihlerde, Erzurum Şubesi Heyeti İdaresi Reisi Raif Efendi ve aza Hacı Hafız Efendi, Süleyman Bey, Maksut Bey, Mesut Bey, Necati Bey, Ahmet Bey, Kâzım Bey ve Kâtip Cevat Bey idi.

Erzurum şubesi, İstanbuldaki merkezi idare riyasetlerine iysale çalıştıkları bir telgrafla, «merkezi umumî namına beyanı rey ve mütalea eylemek salâhiyetinin, bana verildiğinin telgrafla iş'arını» da rica ettiler *(Ves. 37)*.

Bundan başka, bizim, Erzurum Kongresine girmemizi teshil için, kongreye Erzurum mümessili olarak intihap edilmiş olan mütekait Binbaşı Kâzım ve Tursun Beyzade Cevat Beyler mümessillikten istifa ettiler.

Erzurum Kongresi

Efendiler, malûmu âlileri, olduğu veçhile Erzurum Kongresi 1919 senesi Temmuzunun 23 üncü günü pek mütevazı bir mektep salonunda in'ikat etti. İlk günü, beni, riyasete intihap ettiler. Kongre heyetini vaziyet ve bir dereceye kadar, noktai nazar hakkında tenvir için vukubulan beyanatımda:

«Tarih ve hadisatın sevkile, bilfiil içine düştüğümüz kanlı ve kara tehlikeleri görmiyecek ve bundan müteheyyiç olmıyacak hiçbir vatanperverin tasavvur edilemiyeceğine, işaret ettim. Mütareke ahkâmına muhalif olarak yapılan tecavüz ve işgallerden bahsettim.

Tarihin, bir milletin varlığını ve hakkını hiçbir zaman inkâr edemiyeceğini, binaenaleyh, vatanımız, milletimiz aleyhinde verilen hükümlerin muhakkak mahkûmu iflâs olduğunu söyledim.

Vatan ve milletin mukaddesatını tahlis ve himaye hususunda, son sözü söyliyecek ve bunun hükmünü tatbik ettirecek kuvvetin, bütün vatanda bir elektrik şebekesi haline girmiş olan millî cereyanın, ruhu celâdeti olduğunu ifade ettim.

Kuvvei maneviyenin takviyesine medar olmak üzere de bütün mazlûm milletlerin maksadı millilerine vâsıl olmak için

— içinde bulunduğumuz tarihteki — faaliyetlerine dair mevcut bazı malûmatı hulâsa ettim.

Ve mukadderata hâkim, bir iradei milliyenin, ancak Anadoludan zuhûr edebileceğini tasrih ettim ve iradei milliyeye müstenit bir şûrayı millî tesisini ve kuvvetini iradei milliyeden alacak bir hükûmetin teşkilini, ilk hedefi mesai olarak gösterdim.» ***(Ves. 38).***

Erzurum Kongresi beyannamesi ve kararları

Efendiler; Erzurum Kongresi 14 gün devam etti. Muhassalai mesaisi, tespit ettiği nizamname ve bu nizamname muhteviyatını ilân eden beyannamedeki münderecattan ibarettir.

Bu nizamname ve beyanname muhteviyatından, zaman ve muhitin istilzam ettirdiği birtakım tâli ve surî mütaleat ve mülâhazatı zaide tayyolunarak tetkik olunursa, birtakım esaslı ve şümullü prensiplere ve kararlara destres oluruz.

Müsaade buyurursanız, bu prensiplerin ve kararların bence, daha, o zaman, nelerden ibaret telâkki edilmiş olduğunu işaret edeyim:

1) **Hududu milliye dahilinde bulunan bilcümle aksamı vatan bir küldür. Yekdiğerinden infikâk kabul etmez** [Beyanname, madde 6. Nizamname, madde 3 ün tafsilâtı. Nizamname ve beyannamenin birinci maddeleri mütalea ve tetkik buyurulsun].

2) **Her türlü ecnebi işgal ve müdahalesine karşı ve Osmanlı Hükûmetinin inhilâli halinde millet müttehiden müdafaa ve mukavemet edecektir** [Nizamname, madde 2 ve 3, beyanname, madde 3].

3) Vatanın ve istiklâlin muhafaza ve teminine hükûmeti merkeziye muktedir olamadığı takdirde, temini maksat için, bir hükûmeti muvakkate teşekkül edecektir. Bu hükûmet heyeti, millî kongrece intihap olunacaktır. Kongre münakit değilse, bu intihabı heyeti temsiliye yapacaktır [Nizamname, madde4, beyanname, madde 4].

4) **Kuvayi milliyeyi amil ve iradei milliyeyi hâkim kılmak esastır** [Beyanname, madde 3].

5) Anasırı hıristiyaniyeye hakimiyeti siyasiye ve muvazenei içtimaiyeimzi muhil imtiyazat ita olunamaz [Bayanname, madde 4].

6) **Manda ve himaye kabul olunamaz** [Beyanname, madde 7].

7) Meclisi millinin derhal içtimaını ve icraatı hükûmetin Meclisin murakabesine vaz'ını temin etmek için çalışılacaktır [Beyanname, madde 8].

Bu prensipler ve bu kararlar muhtelif şekillerde görülmüşlerse de, asla mahiyeti asliyelerini değiştirmeksizin, imkânı tatbik bulmuşlardır.

Efendiler, biz, kongrede hulâsa ettiğim bu kararları ve bu prensipleri tespite çalışırken, Sadrazam Ferit Paşa da ajanslarla birtakım beyanat neşrediyordu. Bu beyanata, sadrazamın, milleti jurnalı dense sezadır. 23 Temmuz 1919 tarihli ajansla, dünyaya şunu ilân ediyordu: «Anadoluda iğtişaş zuhûr etti. Kanunu Esasiye muhalif olarak Meclisi Meb'usan namı altında içtimaat vukubuluyor. Bu hareketin, memurini mülkiye ve askeriye tarafından men'i icap eder.»

Buna karşı icap eden tedabir alındı ve Meclisi Meb'usanın içtimaa daveti talep olundu *(Ves. 39)*.

Ağustosun yedinci günü Kongre içtimama hitam verirken, Kongre heyetine:

«Esaslı mukarrerat ittihaz olunduğunu ve cihana milletimizin mevcudiyet ve birliğinin gösterildiğini» söyledim ve «tarih, bu Kongremizi ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir» dedim *(Ves. 40)*.

Sözlerimde isabetsizlik olmadığını, zaman ve hadisatın ispat etmiş olduğuna kaniim, Efendiler.

Erzurum Kongresi, nizamname mucibince bir Heyeti Temsiliye teşkil etmişti.

Cemiyetler Kanununa tevfikan ilmühaber itası zımnında, Erzurum vilâyeti makamına verilen 24 Ağustos 1919 tarihli beyannamede, Heyeti Temsiliye azasının isim ve hüviyetleri, şu suretle münderiçti:

Mustafa Kemal	Sabık Üçüncü Ordu Müfettişi, askerlikten müstafi
Rauf Bey	Bahriye Nazırı Esbakı
Raif Efendi	Sabık Erzurum Meb'usu
İzzet Bey	Sabık Trabzon Meb'usu
Servet Bey	Sabık Trabzon Meb'usu
Şeyh Fevzi Efendi	Erzincanda Nakşî Şeyhi
Bekir Sami Bey	Berut Valii Sabıkı

Sadullah Efendi	Sabık Bitlis Meb'usu
Hacı Musa Bey	Mutki Aşiret Reisi

(Ves. 41).

Efendiler, istitrat kabîlinden şunu arzedeyim ki bu zevat hiçbir vakit bir araya gelip birlikte çalışmış değillerdir. Bunlardan İzzet, Servet ve Hacı Musa Beyler ve Sadullah Efendi hiç gelmemişlerdir. Raif ve Şeyh Fevzi Efendiler, Sıvas Kongresine iştirak etmişler ve onu müteakıp biri Erzuruma, diğeri Erzincana avdet ederek bir daha iltihak eylememişlerdir. Rauf Bey ve Sıvas Kongresinde iltihak eden Bekir Sami Bey İstanbulda Meclisi Meb'usana gidinciye kadar, beraber bulunmuşlardır.

Erzurum Kongresinde görülen tereddütler

Efendiler, hatıra olarak küçük bir noktaya da işaret etmek isterim. Benim, bu Erzurum Kongresine aza olarak girip girmemekliğim şayanı teemmül görülmüş olduğu gibi, Kongreye dahil olduktan sora da, reis olup olmamaklığım üzerinde, izharı tereddüt edenler bulunmuştur. Bu tereddüdü izhar edenlerden bir kısmının mülâhazatını hüsnüniyet ve samimiyetlerine atfetmek caiz olduğu halde diğer bazı kimselerin bu hususta tamamen samimiyetten uzak, bilâkis maksadı mel'anet takip ettiklerine daha o zaman şüphem kalmamıştı. Meselâ, düşman casusu olup hernasılsa Trabzon vilâyeti dahilinde bir yerden kendini Kongreye murahhas tayin ettirip gelen Ömer Fevzi Bey ve bunun rüfekası gibi. Bu zatın bilâhare hıyaneti, Trabzonda ve oradan firar ettikten sora İstanbuldaki ef'al ve harekâtile sübut bulmuştur.

Kongrenin hitamından iki üç gün evel diğer bir münakaşa da, mevzuubahs olmağa başlamıştı. Bazı samimî arkadaşlarım, benim Heyeti Temsiliyeye dahil olarak alenî faaliyetimi mahzurlu görüyorlardı. Mütalealari şu noktalarda hulâsa edilebilir: «Millî teşebbüsat ve faaliyetin bütün manasile milletten doğduğunu, hakikaten millî olduğunu göstermek lâzımdır. Bu takdirde teşebbüsat daha kuvvetli olur ve kimsenin suitefsirine ve bilhassa ecnebilerin menfi düşüncelerine mahal bırakmaz. Fakat tanınmış ve bahusus hükûmeti merkeziyeye ve makamı hilâfet ve saltanata karşı asi vaziyete düşmüş; noktai hücum teşkil eden benim gibi bir adamın, bütün bu teşebbüsatı milliyenin başında bulunduğu görülürse, faaliyetin makasıdı milliyeye müstenit olmaktan ziyade hususî emeller istihsaline matuf telâkki edilmesine imkân olur. Binaenaleyh, Heyeti Temsiliye, vilâyat ve müstakil sancakla-

rın seçeceği zevat olmalıdır. Ancak bu suretle, millî bir kuvvet gösterilebilir.»

Bu mütaleatta, ne dereceye kadar isabet olup olmadığını araştıracak değilim. Yalnız benim de, bu mütaleata muhalif olan mütaleatımı; istinat ettirdiğim noktalardan bazısını tadat edeyim: Evvelâ; ben, behemehal kongreye dahil olmalı ve onu idare etmeli idim. Çünkü, zaman geçirmeksizin, iradei milliyenin faaliyete geçirilmesini ve milletin bizzat filen ve müsellâhan ittihazı tedabire başlamasını temin zaruretine kani idim. Bu esaslı noktaları, takdir ve tespit ettirebilmek için, Kongrede, tenvir ve irşat ve bizzat idare suretile çalışmamı elzem görüyordum. Nitekim öyle oldu. Erzurum Kongresinin, daha evel izah ettiğim esasat ve mukarreratını, herhangi bir heyeti temsiliyenin tatbik ettirebileceğine benim emniyetim taallûk etmediğini, itiraf ederim. Nitekim zaman ve vakayi beni teyit etmiştir. Bundan başka, daha Amasyada iken takarrür ve bütün millete vesaiti mümkine ile tebliğ ettirdiğim Sıvas Umumî Kongresinin aktini temin etmek, bütün milleti ve memleketi yalnız bir heyetle temsil etmek, sora, yalnız vilâyatı şarkıyeyi değil, bilcümle aksamı vatanın ayni dikkat ve hassasiyetle müdafaa ve halâsını temin çarelerini bulmağa çalışmak hususlarını, herhangi bir heyetin temin edebileceğine kani olmadığımı açıkça ifade etmek zaruretindeyim. Çünkü, bende böyle bir kanaat mevcut olsaydı, benim teşebbüs aldığım güne kadar, teşebbüsat ve faaliyette bulunanların netayici mesaisine intizaren istifa etmemek yolunu bulurdum. Hükûmet, padişah ve halifeye karşı isyana lüzum görmezdim. Bilâkis, ben de, bazı ikiyüzlü ve iki cepheliler gibi zahiren pek mutantan ve müdepdep olan, o günün ordu müfettişliğini ve yaveri hazreti şehriyarî sıfatını muhafazada berdevam kalırdım. Gerçi, benim alenen ortaya atılmamda ve bilûmum millî ve askerî harekâtın başına geçmemde şüphesiz mahzur vardı. Fakat o mahzur, ademi muvaffakıyet halinde herkesten evel ve herkesten ziyade en büyük ikap ve azaba duçar edilmekten başka bir şey olabilir midi? Halbuki bütün vatanın ve koskoca bir milletin, hayat ve mematı mevzuubahs olurken vatanperverim diyenlerin kendi akıbetlerini düşünmesine mahal var mıdır?

Efendiler, ben, bazı rüfekaca serdolunan mütaleat ve tevehhümata mutavaat gösterseydim; iki noktai nazardan, büyük mahzurlar tevellüt edecekti. Birincisi; mütaleatımda, mukarreratımda ve bütün hüviyetimde isabetsizlik ve zâf olduğunu itiraf

etmek ki bu husus, benim vicdanen deruhde ettiğim vazife noktai nazarından gayrikabili telâfi bir hata olurdu.

Efendiler, tarih, gayrikabili itiraz bir surette ispat etmiştir ki, büyük meselelerde muvaffakıyet için kabiliyet ve kudreti lâyetezelzel bir reisin vücudu elzemdir. Bütün ricali devletin naümidî ve aciz içinde... bütün milletin başsız olarak zulmetler içinde kaldığı bir sırada, her vatanperverim diyen bin bir çeşit zatın, bin bir sureti hareket ve içtihat gösterdiği hengâmelerde istişarelerle, birçok hatırlara ve nüfuzlara mahkûmiyet lüzumuna kanaatle, salim ve esaslı ve bilhassa şedit yürümek ve en nihayet çok müşkül olan hedefe vâsıl olmak mümkün müdür? Tarihte, bu tarzda mazhariyete nail olmuş bir heyeti içtimaiye irae olunabilir mi? İkincisi Efendiler; millet, memleket, siyaset ve ordu idarelerile hiçbir alâka ve münasebetleri ve bu hususta liyakatleri görülmemiş ve tecrübe edilmemiş gelişigüzel zevattan, bilfarz Erzincanlı bir nakşî şeyhi ve Mutkili bir aşiret reisi gibi zavallılardan da teşkili, ihtimalden hariç olmıyan herhangi bir heyeti temsiliyeye, mevzuubahs olan vaziyet ve vazife bırakılabilir midi? ve bırakıldığı takdirde, memleket ve milleti kurtaracağız, dediğimiz zaman, milleti ve kendimizi iğfal etmiş olmak gibi bir hata irtikâp etmiyecek midik? Bu mahiyette bir heyete, perde arkasından yardım edilebileceği mevzuubahs olsa da, bu tarz, şayanı emniyet telâkki edilebilir midi?

Bu söylediklerimin, o günlerde değilse bile, artık bugün, cihanca, gayrikabili ret hakayikten görüldüğüne asla şüphe yoktur. Maamafih, ben, bu söylediklerimi geçmiş günlere ait bazı hatırat ve vesaik ile de burada teyit etmeği, nesli atinin içtimaî ve siyasî ahlâkıyatı noktai nazarından bir vazife addederim.

Bu dakikaya kadar olduğu gibi bundan sora da temas edeceğim vakayi münasebetile, bu husus, kendiliğinden tavazzuha başlıyacaktır.

*

* *

Efendiler, Erzurum Kongresinin hitamında, Ferit Paşadan sora Harbiye Nezaretine yeni geldiği anlaşılan bir Nazım Paşa imzasile 15 inci Kolordu Kumandanlığına 30 Temmuz 1919 tarihli şöyle bir emir geldi:

Mustafa Kemal Paşa ile Refet Beyin mukarreratı hükûmete muhalif ef'al ve harekâtlarından dolayı hemen derdestlerile Dersaadete izamları Babıalice bittensip

mahallî memurinine evamiri lâzime verildiğinden Kolorduca ciddî muavenette bulunulması ve neticesinden malûmat itası rica olunur.

Bu emre, Kolordu Kumandanlığı tarafından lâyık olduğu veçhile cevap verildi ve bu cevabı diğer kumandanlara da aynen verdirerek nazarı dikkatlerini celbettirdim.

Kongre beyannamesi, dahilde her tarafa ve ecnebi mümessillerine muhtelif vasıtalarla iblâğ olundu. Nizamname de kumandanlara ve sair şayanı itimat olan makamata kısım kısım şifre ile verilerek mahallerince tabı ve teksir ve neşrinin teminine çalışıldı. Bu husus, bittabi, günlerce devam etti. Bu münasebetle, Sıvasta Üçüncü Kolordu Kumandanı Salâhattin Beyden, 22 Ağustos 1919 tarihli aldığım bir telgrafnamede, «nizamnamenin, ikinci ve dördüncü maddelerinin intişarını mahzurlu mülâhaza ettiği, bir kere daha tetkikı lüzumu» bildiriliyordu *(Ves. 42)*.

İkinci madde — Müttehiden müdafaa ve mukavemet esasının kabul edildiğine;

Dördüncü madde — İdarei muvakkate teşekkül edebileceğine dair olan maddelerdir.

Karakol Cemiyeti

Biz, Erzurumda, Kongre mukarreratının her tarafça anlaşılmasına ve müttehiden tatbikatını temin esbabına tevessül ederken, «Karakol Cemiyetinin Teşkilâtı Umumiye Nizamnamesi» ve «Karakol Cemiyeti Vezaifi Umumiye Talimatnamesi» diye matbu birtakım evrakın, bütün orduya, kumandan, zabit, herkese tevzi olunduğundan haberdar edildik.

Bu talimatnameyi okuyan, bana en yakın kumandanlar dahi, bu teşebbüsü şahsıma atfederek birçok şüphe ve tereddütlere düşmüşler. Benim, bir taraftan kongrelerle alenî ve millî müşterek mesaide bulunurken, bir taraftan da esrarengiz ve müthiş bir komite teşkilile iştigal etmekte olduğum zehabına düşmüşler. Filhakika, bu teşkilât ve teşebbüsatın failleri, ki İstanbulda bulunuyorlarmış. Teşebbüslerini benim nam ve hesabıma yapmakta imişler.

Karakol Cemiyetinin Teşkilâtı Umumiye Nizamnamesine göre, merkezi umumî azaları ve adetleri ve mahal ve tarzı içtimaları, sureti intihap ve tavzifleri sureti mutlakada hafi ve mektum tutulur.

Bir de, en ufak ifşaat veya Karakol Cemiyetine hatar ve tehlike ve hatta tehlikeyi dai bir şüphe getiren, derhal idam olunur.

Vezaifi Umumiye Talimatnamesinde de, «bir millî ordudan» bahsolunuyor ve «bu ordunun başkumandanı ve büyük erkânıharbiyesi, ordu ve kolordu ve fırka kumandanları ve erkânıharbiyeleri müntehap ve mansup olup mektum ve hafi tutulur. Bunlar, vazifelerini sureti mahremanede hafiyen ifa ederler» sarahati okunur.

Efendiler, derhal kumandanları ikaz ve bu nizamname ve talimatname ahkâmını asla mevkii tatbika koymamaları lâzımgeldiğini ve teşebbüsün membamı tahkik etmekte olduğumu bildirdim.

Sıvasa, muvasalatımdan sora, oraya gelen Kara Vasıf Beyden anladım ki, bu işi yapan kendisi ve bazı rüfekası imiş.

Her halde, bu tarzı hareket doğru değildi. Herkesi idam ile tehdit ederek meçhul bir merkeze, meçhul bir başkumandana, meçhul birtakım kumandanlara itaate mecbur kılmağa kalkışmak, çok hatarnak idi. Filhakika derhal, bütün ordu mensuplarında yekdiğere karşı bir ademi emniyet ve tevahhuş başladı. Meselâ, herhangi bir kolordu kumandanının; benim kumanda etmekte olduğum kolordunun, acaba mektum ve hafi kumandanı kimdir? Bu gizli kumandan, acaba, ne vakit ve nasıl kumandaya vazıyet edecek? ve acaba bana ne muamele yapacak? gibi bihakkın birtakım tevehhümata kapılması müstebat değildi.

Sıvasta Kara Vasıf Beye, gizli merkezin, gizli başkumandanın ve gizli büyük erkânıharbiyenin kimler olduğunu sorduğum zaman, hepsi siz ve arkadaşlarınızdır cevabını vermişti. Bu büsbütün istiğrabımı mucip olmuştu. Bu cevap, elbette, makul ve mantıkî olamazdı. Çünkü, bana, asla, böyle bir tertip ve teşkilden kimse bahsetmiş ve muvafakatimi almış değildi.

Bu cemiyetin bilâhare, hassaten İstanbulda muhafazai unvan ederek idamei faaliyete çalışmış olduğu anlaşıldıktan sora, teşkilinde ve buna dair bizzarure bize verilmiş olan malûmatta, samimiyet bulunabileceği iddia olunamaz.

Avrupadan bir şey beceremeden dönen Ferit Paşaya çektiğim şifre

İstanbul hükûmetini, teşebbüsatı milliyeye, mümanaatten sarfınazar ettirmek, muvaffakıyet için sürat ve sühuleti mucip olacağından, mühimdi. Bu mülâhaza ile, Ferit Paşanın bittabi hiçbir şeye muvaffak olamayarak, adeta muhakkar bir surette İstanbula avdetinden istifade ederek, kendisine 16 Ağustos 1919 tarihinde bir şifre telgraf yazdım. Bu telgrafta başlıca şu cümleler vardı:

Müsyü Klemansonun zatı fahametpenahilerine olan mufassal cevapnameleri, ahiren mütalea güzarı çakeranem olduktan sora Dersaadete nasıl bir hamulei ye'sü alâm ile muavedet buyurduklarını takdir ediyorum . . . .

. . . . taksim ve imha kanaatini bukadar bariz ve haysiyetşiken gösteren bir ifade karşısında titremiyecek ferdi hassas tasavvur edemem. Cenabı Hakka binlerce hamdü sena edelim ki milletimiz ruhundaki azmi celâdetle tarihi hayat ve mevcudiyetini ne tevekküle, ne de böyle cellâdane hükümlere hiçbir zaman kurban etmiyecektir.

Şimdi pek eminim, ki zatı fahametpenahileri, bugünkü vaziyeti umumiyeyi ve menafii sahihai devlet ve milleti üç ay evelki nazarlarla görmiyorlar.

Dokuz aydanberi iş başına gelen kabinelerin, daima, biribirinden fazla zâfa uğraması ve nihayet maalesef artık meflûç bir menzileye inmesi haysiyeti âliyei milliye karşısında cidden pek hazin oluyor. Muhakkaktır ki vatan ve millet mukadderatı için dahilen ve haricen mesmu ve sahibi kelâm olmak mutlaka iradei milliyeye istinat ile meşruttur.

Hakkı hayat ve istiklâli için çalışan milletin maksadındaki nezahet ve ciddiyete mukabil hükûmeti merkeziye hasım vaziyet almak cihetini iltizam ediyor. Bu tarzı hareket bittabi mucibi esefi azîmdir. Milleti, hükûmeti merkeziyeye karşı, arzu edilmiyen hareketlere saik olabilecek mahiyettedir. Gayet samimî arzedeyim ki, millet, her türlü iradesini ikaa muktedirdir. Teşebbüsatının önüne geçebilecek hiçbir kuvvet mevcut değildir. Hükûmeti merkeziyenin menfi teşebbüsatı hiçbir tarafta ve hiçbir kimse tarafından cayi tatbik bulamamağa mahkûmdur. Millet, çizdiği program dairesinde, gayet kat'î ve sarih hatvelerle maksadına yürümektedir. Hükûmeti merkeziyenin şimdiye kadar olan mümaneatkâr teşebbüslerinin hiçbir tarafta hiçbir tesir yapamamakta olmasile hakikî vaziyetin takdir buyurulmuş olacağına şüphe yoktur.

İngilizlerin irae eyledikleri tarikte çarei halâs aramak dahi abestir ve binnetice mucibi husrandır. Maahaza, İngilizler dahi en nihayet kuvvetin millette olduğunu takdir ederek hiçbir istinadı olmıyan ve millet namına hiçbir taahhütte bulunamıyan ve bulunsa bile milletçe muta olamıyacak olan bir heyeti hükûmetle neticeli bir işe girişmek mümkün olamıyacağına kani olmuşlardır.

. . . .

Bütün temenniler şu merkezdedir ki hükûmet, meşru olan cereyanı milliye karşı mümaneatkârlıktan ferağatle Kuvayi Milliyeye istinat ve her türlü teşebbüsatında amali milliyeyi rehber ittihaz eylesin!

Bunun için de, mevcudiyet ve iradei milliyeyi temsil edecek olan Meclisi Meb'usanın en kısa bir zamanda in'ikadını temin eylesin! . . . .

. . . . »

Sıvas Kongresi hazırlıkları

Efendiler, Sıvasta in'ikadını temine çalıştığımız Kongreye her taraftan murahhas intihap ettirmek ve onların Sıvasa gelmelerini temin etmek için, daha Amasyada başlamış olan mesai ve muhaberat el'an devam ediyordu. Bütün kumandanlar ve her

tarafta birçok erbabı hamiyet fevkalâde sarfı himmet ediyorlardı. Fakat, yine, her tarafta menfi ve aleyhtarane propagandalar ve bilhassa hükûmeti merkeziyenin mâni tedabiri; işi müşkülleştiriyordu.

Bazı yerlerden, hem murahhas intihap etmiyorlar ve hem de kuvvei maneviyeyi kesredecek ve herkesi naümidiye sevkeyliyecek cevaplar veriyorlardı. Meselâ; Yirminci Kolordu Kumandanı namına Erkânıharbiye Reisi Ömer Halis Beyin İstanbuldan alınan malûmatı muhtevi 9 Ağustos 1919 tarihli şifresinde şu maddeler nazarı dikkati calip görüldü:

«1 — Dersaadet murahhas göndermiyor. Oradaki icraatı tasvip etmekle beraber cür'etkâr bir vaziyete girmeği arzu etmiyor.

2 — Dersaadetten, murahhas göndermek, imkân haricindedir. Teklif olunan zevat; orada müsmir, muvaffakıyetli iş göreceklerine emin olmadıklarından dolayı, beyhude masarif etmemek ve meşakı seferiyeye maruz kalmamak için hareket etmiyorlar. [Malûmdur ki, bazı zevatı hususî mektupla da davet etmiştik.]».

Biz, her taraftan murahhas intihap ve izam ettirmek hususunda tesadüf edilen müşkülâtı bertaraf etmeğe çalışırken, diğer taraftan, en emin olmak üzere, Kongreye mahalli in'ikat, intihap ettiğimiz, Sıvasta da, bir telâş ve heyecan başladı.

Efendiler, burada, bilmünasebe arzedeyim ki, ben Sıvası hakikaten minküllilvücuh emin addetmiş olmakla beraber, daha Amasyada iken, Sıvasa gelen bütün yollar üzerinde uzaktan ve yakından icap eden tedabir ve tertibatı askeriyeyi aldırmağı da muvafıkı ihtiyat bulmuştum.

Sıvas valisinin endişeleri

Sıvasın heyecanına şu suretle ıttıla hâsıl oldu. 20 Ağustos günü öğleyin, Sıvas Valisi Reşit Paşa tarafından telgraf başına davet olunduğum zaman Paşanın uzun bir telgrafı veriliyordu. O telgraf budur:

Erzurumda Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Evvelâ tasdiimden dolayı affi âlilerini rica ve afiyeti devletlerini istifsar ederim. Maksadı tasdiimi berveçhiati arz ve izah ediyorum Efendim. Zahiren Fransızlara ait müessesatı tesellüm etmek, hakikatte buraların ahvali hakkında tetkikatta bulunmak üzere, Cizvit Papazlarile beraber İstanbuldan evelki gün Sıvasa gelerek makamı vilâyeti ziyaret eden Fransız zabitlerine iadei ziyaret için dün sabah yanlarına gitmiştim. Ziyaret ve mülâkatın hitamında orada hazır bulunan Fransız

Binbaşılarından Jandarma Müfettişi Müsyü *Brüno* biraz hususî görüşmek arzusunu izhar ederek bendenizi diğer bir odaya aldı. Söylediği sözleri aynen naklediyorum:

Mustafa Kemal Paşa ile Kongre Heyetinin Sıvasa gelip burada da bir Kongre yapacaklarını işittim. Bunu İstanbuldan gelen Fransız zabitleri söylediler. Sizinle bukadar samimî görüşüp ve şahsınıza karşı pek ziyade hürmetler beslerken bu meseleyi benden ketmetmenize çok müteessir oldum dedi. Bendeniz de lâzım gelen cevabı vererek kendisini iknaa çalıştımsa da son söz olarak «eğer Mustafa Kemal Paşa Sıvasa gelir ve burada Kongre aktine teşebbüs olunursa beş on gün zarfında buraların tahtı işgale alınması mukarrer olduğuna sureti kat'iyede vâkıfım. Sizin şahsınıza karşı beslediğim hissi hürmet icabatı olarak bunu haber veriyorum. İnanmazsanız, emrivaki halini aldığında kanaat edersiniz. Olvakit vatanınızın baisi felâketi olanlar meyanına siz de girmiş olursunuz» sözlerini sarfetti. Dahiliye Nezaretinden dün aldığım şifreli telgraf ta başka şekilde yazılmakla beraber ayni kanaati verecek zeminde idi. Yeni gelen Fransız zabitlerinden biri de dün Kolordu Kumandanı ile uzun uzadıya görüşerek Kongre hakkında Kumandan Beyefendinin fikrini anlamağa çalıştığı gibi bu sabah ta Müsyü *Brüno* bendenize gelerek saat alafranga 3 te diğer Fransız zabitlerile beraber Kongre hakkında görüşüleceğini ve fakat kendisinin aradaki samimiyete binaen daha evel ayrıca görüşmek istediğini beyan etti. Bir müddet konuşulduktan sora netice itibarile şunu da söyledi. «Ben dündenberi bu mesele üzerine pek çok imali fikrettim. Nihayet şuna karar verdim ki eğer Mustafa Kemal Paşa ile Kongre Heyeti Sıvas Kongresinde İtilâf Devletleri aleyhine tahrikâtta bulunmazlar ve anlar hakkında mütecavizane lisan kullanmazlarsa Kongrenin in'ikadında hiçbir mahzur yoktur. Bizzat ben Jeneral *Franşe Despere* ye yazar, Mustafa Kemal Paşa hakkındaki tevkif emrini geri aldırır ve Kongrenin in'ikadına muhalefet olunmaması hakkında Dahiliye Nezaretinden size emir verdiririm. Fakat şu şartla ki, siz de benden hiçbir hususu ketmetmiyeceksiniz ve samimî dostluğumuzdan dolayı daima yekdiğerimize karşı açık bir lisan kullanacağız. Yalnız Kongrenin tarihi in'ikadını öğrenmek lâzımdır» dedi. Bendeniz de kendisine bu bapta kat'î bir şey bilmediğimi ve öğrendiğimde kendisini haberdar edeceğimi ve aradaki dostluğa binaen hiçbir şeyi ketmeylemiyeceğimi söyledim. Binbaşının işgal meselesinde dünkü kat'iyeti ifadesine rağmen bugünkü mülâyemeti sebebini nazarı âlii dakikedanilerine arzetmeği vecibeden ve bu bapta tafsilâtı zevaitten addederim. Ayanen anlaşılıyor ki bunların fikri Kongreyi Sıvasta toplatmağa muvafık görünerek Kongre Heyeti Kiramile sizi burada içtima ettirmek ve el altından tedarikâtta bulunarak cümle ihvanı ele geçirmekten ve ayni zamanda işgal meselesini de emrivaki haline koymaktan ibarettir. Dün akşam Dahiliye Nezaretinden aldığım şifre bir telgraf ta başka şekilde yazılmış olmakla beraber hemen ayni zeminde idi. İşte bendeniz her hakikati mektum tutulmak istirhamile Efendimize arzediyorum. Bundan sora hattı hareketin tayini size aittir. Entrikalı bir tehlikenin bukadar mütekarrip ve adeta el ile tutulacak derecede mer'i olduğunu bilip dururken keyfiyetten Zatı Âlilerini haberdar etmemeği ve binaenaleyh Sıvasta kongre aktinden sarfınazar edilmesini arzeylemeği vicdanıma sığdıramadım. İşte bunun için Zatı Devletlerinden ve orada bulunan diğer ihvanı kiramdan pek ziyade rica ederim ki ikinci bir kongrenin behemehal aktine lüzumu kat'î yoksa, vazgeçilsin. Var ise, dört taraftan işgali pek kolay olan Sıvasın merkezi içtima olmasından sarfınazarla işgal

ihtimali pek bait olan Erzurumda veyahut tensip buyurulursa Erzincanda in'ikadı esbabına tevessül buyurulmasını selâmeti memleket namına istirham ederim. Kolordu Kumandanı Salâhattin Beyefendi de bu baptaki noktai nazarlarını ayrıca Kâzım Paşa Hazretleri vasıtasile size yazacaklardır. Şimdi yanımda bulunan Sıvas Meb'usu sabıkı Rasim Bey de Erzurum Meb'usu sabıkı Hoca Raif Efendi Hazretlerine bu baptaki malûmat ve mütaleasını havi bir telgraf tevdi edecektir. Bittabi mütalea buyurduktan sora Hoca Raif Efendi Hazretlerinin ılıcadan avdetinde kendilerine lûtfen yollarsınız. İşte efendim vaziyet bu merkezdedir. Hamiyeti müsellemenize karşı fazla tasdiden hazer eder ve emri cevabinize intizar eylerim Efendim. İşte Rasim Beyin telgrafı.

Reşit

Bu telgrafa orada verdiğim cevabı aynen arzedeceğim. Ertesi gün heyeti temsiliye namına da, ayni mealde, uzun bir telgrafla teskin ve tatmine çalışıldı *(Ves. 43)*. Ayrıca Kadı Hasbi Efendiye de bilvasıta bir telgraf verildi *(Ves. 44)*. Kolordu kumandanına da icabı gibi yazıldı *(Ves. 45)*. Rasim Beye de müsterih olması için bizzat yazdım *(Ves. 46)*.

Sıvas Valisi Reşit Paşa Hazretlerine

20 Ağustos 1919
Saat: 1 sora

İta buyurduğunuz malûmata ve mütaleatı samilerine hassaten arzı teşekkür ederim. Müsyü *Brüno* ve rüfekasının makamı tehditte vukubulan ifadelerini tamamen blöf olarak telâkki ederim. Sıvas Kongresinin in'ikadı yeni bir mesele olmayıp aylarca mukaddem dünyaca malûm olmuş bir teşebbüstür. Gariptir ki İstanbulda bulunan salâhiyettar Fransız ricali siyasiyesinin de âcizlerine gönderdikleri haberler, Anadoluda millet tarafından vukubulmakta olan teşebbüsatın pek muhik ve meşru olduğu ve milletimizin mutalebatı kendilerine sarih olarak iblâğ edildiği takdirde hüsnü kabul ve tatbikını deruhde edeceklerine dair şimdiden tahrirî teminat vermeğe hazır oldukları merkezindedir. Müsyü *Brüno* nun ikinci mülâkatta tebdili lisan ve kespi mülâyemet eylemesi, âcizlerini kazanmak cihetine matuf olmaktan müstebat değildir. Fransızlar tarafından Binbaşı *Brüno* nun dediği gibi beş on günde Sıvasın işgali o kadar kolay bir şey değildir. Hatırı Devletinizde olsa gerektir ki İngilizler bu husustaki tehdidatında daha ileri giderek Batumdaki askerlerinin Samsuna ihracına karar verdiler ve hatta mahza bendenizi tehdit için bir tabur dahi çıkardılar. Fakat bu teşebbüse karşı, milletin kavi bir azmü iman ve ateş ile mukabele edeceği hakikati kendilerince tahakkuk ettikten sora hem kararlarından sarfınazar etmeğe ve hem de Samsuna çıkarmış oldukları askerlerile beraber orada bulunan taburu nakletmeğe mecbur olmuşlardır. Sıvas Kongresinde mevzuubahs olacak hususat, Erzurum Kongresi Beyannamesi muhteviyatından sühuletle istidlâl olunacağına nazaran Kongrede İtilâf Devletleri aleyhinde tahrikâtta bulunmak gibi maksatlar kat'iyyen mevcut değildir. Burada şunu da arzedeyim ki bendeniz ne Fransızların ve ne de herhangi bir devleti

ecnebiyenin sahabetine tenezzül eden şahsiyetlerden değilim. Benim için en büyük noktai sıyanet ve membai şefaat milletimin sinesidir. Kongrenin lüzum ve zaman ve mahalli in'ikadı hakkında müessir olmak, bendenizin şahsî hükmümün pek ziyade fevkinde haizi tesir olan millet kararına taallûk eder bir keyfiyettir. Yalnız tahmin buyurulduğu gibi Fransızların, Kongre Heyetinin Sıvasta toplanmasına mürevviç görünerek ve badehu heyeti ele geçirmeğe imkân bulması âcizlerince pek bait tevehhümattandır. Bütün maruzatımı aynen Müsyü *Brüno* ya söylemenizde hiçbir mahzur görmiyorum ve bu münasebetle Müsyü *Brüno* ve rüfekasına, milletimizin muhafazai hukuk ve müdafaai istiklâl için Erzurum Kongresi Beyannamesile bütün cihana olduğu gibi kendilerinin İstanbuldaki mümessili siyasilerine de iblâğ eylemiş olduğu mukarreratı esasiyeyi tatbikte hiçbir suret ve sebeple duçarı tereddüt olmasına imkân bulunmadığı bildirilmiş olur. Müsyü *Brüno* bilmelidir ki Fransızların Sıvası işgale karar vermeleri kendilerine pek pahalıya mal olabilecek yeni kuvvetlerle ve çok paralarla yeni bir harbe karar vermelerine mütevakkıftır. Böyle bir kararın, Jandarma Binbaşısı Müsyü *Brüno* ve rüfekası arasında tezekkür edilse bile, Fransız milletince muta olabileceğine ihtimal verilemez.

Meb'us Rasim Beyin Raif Efendi Hazretlerine olan telgrafnamesini okudum. Korkmağa mahal olmadığının kendilerine lûtfen iblâğını rica ederim.

Gerek âcizlerine ita buyurmuş olduğunuz malûmat ve mütaleatı ve gerek Rasim Beyin telgrafnamesini Heyeti Temsiliyeye aynen takdim edeceğim. Binaenaleyh Sıvas Kongresi hakkındaki kararı kat'î ancak Heyeti Temsiliyenin müzakeratı neticesinde taayyün edecektir. Bittabi takarrür edecek suret zatı samilerine arzolunacaktır. Yalnız bugün için istirhamım, *Brüno* nun tehdidatının halka işaasile kuvvei maneviyenin kesrine mümanaat buyurulmasıdır. İhtiramatı mahsusamın kabulünü ve Salâhattin ve Refet Beyefendilere selâmımın tebliğini istirham ederim muhterem Paşa Hazretleri.

Mustafa Kemal

(Verilen cevap üzerine Reşit Paşadan alınan ikinci telgraftır.)

Bendeniz anlıyabildiğim kadarını Efendimize arzetmekle vazifei vicdaniyemi ifa etmiş oluyorum. İstanbuldaki Fransız ricalinin noktai nazarlarını ve Zatı Devletlerine karşı olan taahhütlerinin ne dereceye kadar şayanı itimat olduğunu kestirememekte mazurum. Hamiyeti müsellemelerine nazaran vatanın selâmeti mevzuubahs olduğuna göre iyice düşünerek lâzımgelen hattı hareketin tayini, Efendimizle Kongre Heyeti Kiramından orada bulunan zevatı muhteremeye aittir. Emirlerinizi ifa edeceğimi arz ile ihtiramatı mahsusamı takdim ederim Efendim.

Reşit

Efendiler, Diyarbekir ve Bitlis havalisinde, efkârı tenvir maksadile, oralarda ordu kumandanı olarak bulunduğum sıralarda kısmen şahsan tanıdığım birtakım rüesaya hususî mektuplar yazdım ve Van, Bayazıt civarlarında bulunan bazı aşair rüesasile de temas ve irtibatlar temin ettim *(Ves. 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53)*.

Nihayet, Efendiler; Ağustos içinde, her taraftan birtakım murahhasların Sıvasa müteveccihen hareket eyledikleri ve kısmen Sıvasa muvasalat etmeğe de başladıkları anlaşıldı. Sıvasa muvasalat eden murahhaslar tarafından Sıvasa ne vakit hareket edeceğimiz istifsar olunmağa başlandı.

Erzurumu terk lüzumu

Artık, Erzurumu terketmek lâzımgeliyordu. Fakat şimdiye kadar verdiğim malûmattan müsteban olmuştur ki, Sıvas Kongresi, şark ve garp vilâyetlerinin ve Trakyanın yani bütün memleketin ittihadını temin gayesine matuf idi. Bu sebeple şark vilâyetlerinin, bu kongrede, murahhasları bulunmak icap ederdi. Bu vilâyetlerden, Sıvas Kongresi için murahhaslar intihap ettirmeğe kalkışmak gayriamelî bir fikirdi. Erzurum Kongresini akteden murahhasların Sıvasa tahriklerine kalkışmanın da mümkün olamıyacağı anlaşılıyordu. Zaten Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku namına mahallerinden salâhiyet almış olan bu murahhasların daha umumî bir gayeye müteallik salâhiyetleri de yok idi. Ayni noktai nazardan, Erzurum Kongresinin Sıvas Kongresine vilâyatı şarkıye namına bir heyeti murahhasa göndermeğe salâhiyeti olamıyacağı da meydanda idi.

Yeniden murahhas intihap ettirmeğe kalkışmak nekadar gayriamelî idise, birtakım nazariyat çerçevesi içinde, sıkışıp kalmak dahi o kadar gayriamelî idi.

En basit ve amelî çare, Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuk Cemiyeti, heyeti temsiliyesini Sıvasa götürüp kongreye ithal etmekten ibaret idi.

Azadan Mutki aşiret reisinin, Mutki dağlarından çıkmaktan mütevahhiş olduğunu bizzat bilirdim. Siirt Meb'usu Sadullah Bey ortada yok.

Servet ve İzzet Beyler, kongre biter bitmez birer mazeretle Trabzona gitmiş bulunuyorlar.

Erzurumda Rauf Bey ve Raif Efendi var. Raif Efendi de beyanı mazeret ediyor.

Yolumuzda Erzincanda Şeyh Fevzi Efendiyi bulabileceğiz.

Servet ve İzzet Beyleri davet ettim, gelmediler. Raif Efendiye bize refakat etmesi için rica ettik, kabul etti.

Nihayet, Heyeti Temsiliye azası olarak, Erzurumdan üç kişi, Erzincandan bir kişi ve Sıvasta bulduğumuz Bekir Sami Beyle beş kişi olduk ve Sıvas Kongresini vücuda getiren murahhasların vesikalarını tetkik lüzumu hissolunduğu zaman, ben, orada şöyle bir vesika yazdım ve altını Heyeti Temsiliye mühürile mühürledim.

«Heyeti Temsiliyeden:

Mustafa Kemal Paşa
Rauf Bey
Ulemadan Raif Efendi
Şeyh Fevzi Efendi
Bekir Sami Bey

Berveçhibalâ esamisi maruz zevat, Şarkî Anadolu namına Sıvas Kongresinde bulunmak üzere Erzurum Kongresince memur edilmiştir. (Mühür)»

Efendiler, Erzurumu terkettiğimiz tarih 29 Ağustos 1919 dur.

Sıvas yolunda

Amasyadan, Erzuruma gelirken, Sıvasta küçük bir hikâyeye zemin olan vak'a hatırlarınızdadır. Gariptir ki, Erzurumdan Sıvasa giderken de buna mümasil küçük bir vaziyete temas ettik.

Erzincandan garba hareket ettiğimiz günün sabahı, Erzincan Boğazı methaline gelir gelmez, bazı jandarma neferlerinin ve zabitlerinin, heyecanlı ve mütelâşi bir tarzda otomobillerimizi tevkif ettiklerini gördük.

Vaziyeti izah ettiler: «Dersim Kürtleri Boğazı tutmuşlardır. Tehlike var. Geçilemez.»

Bir zabit, merkeze kuvvet gönderilmesini yazmış. O kuvvet gelince, tertibat alacak, hücum edecek, bu eşkıyayı tardedecek ve yolu açacak imiş...

Pek iyi ama, bu eşkıyanın kuvveti nedir, neresini nasıl tutmuş, nekadar kuvvet ve ne vakit gelecek?!

Bu muammalar halledilinciye kadar, geri, Erzincana dönmek ve kim bilir nekadar günler beklemek lâzım! Bizim ise, işimiz pek acele idi. Ben, Erzurum ile Sıvas arasındaki mesafeyi mutat zamanda kat'edip muayyen günde, Sıvasta bulunamazsam, şurada veya burada şu veya bu sebeple tevahhuş ve tevakkuf ettiğim, Sıvasta ve her tarafta şayi olursa panik başlıyabilir, işler altüst olabilirdi.

O halde karar? tehlikeyi göze alıp yola devam etmek. Başka çaremiz de yok idi. Yalnız ufak bir tertip almağı muvafık buldum.

Hafif mitralyözlerle mücehhez bulunan, fedakâr arkadaşlarımızdan birkaçını — elyevm bir alay kumandanı olan Osman Bey, ki Tufan Bey namile maruf olmuştur. Bunların başında idi — bir otomobil ile kendi otomobilimize takaddüm ettirdik. Sağdan soldan gelecek, uzak mesafedeki ateşlere ehemmiyet ve-

rilmiyerek otomobiller seri hareketle şose üzerinde ileri yürümeğe devam edecekler. Vurulan, ölen olursa, onlarla meşgul olunmıyacak.. Tam şose üzerinde ve yakınında, şoseyi kapıyan eşkıyaya temas edilirse, hep otomobillerden atlıyacağız ve bunlara hücum ederek yolu açacağız ve kalanlar tekrar kabili istimal otomobillere binerek serian ileri uzaklaşarak yola devam edecekler... İşte verilen emir de bu idi...

Bu tertip ve tarzı hareketi, makul ve emniyetli görmiyenler bulunabilir. Gerçi bu tarihlerde Elâziz Valisi Ali Galip Beyin Dersimde dolaştığı ve bazı tesvilât ve tertibata çalıştığı malûm idise de izah edeyim ki, ben, evvelâ, hakikaten Boğazın tutulduğuna kani olmadım. Bunu, hükûmeti merkeziyenin mümaşatkârı olabileceğini tahmin ettiğim bazı kimseler tarafından, mahza, beni tevakkufa mecbur etmek için tasni edilmiş, bir plân telâkki ettim. Saniyen, Dersim Kürtleri Boğazı tutmuşlarsa, bunların alabilecekleri tertibatın, uzak tepelerden yola ateş etmekten ibaret kalması, bence, çok muhtemel idi.

Hulâsa, yürüdük, Boğazı geçtik ve 2 Eylûl 1919 günü Sıvasa muvasalat ettik. Ahalinin şehrin çok uzaklarından başlıyan büyük ve parlak tezahüratile karşılandık.

Üçüncü Kolordu Kumandanı olan Salâhattin Bey, Sıvasta bulunuyordu. Vali Paşa ile birlikte, Kongreye gelen murahhasların yerleştirilmesinde ve Heyeti Temsiliye için lise binasının ve Kongreye mahsus salonun ihzarında ve her türlü tertibat ahzinde mihmannüvazlığa misal olacak surette fevkalâde çalışmışlardı.

Refet Bey orada değildi. Nerede bulunduğunu da kimse bilmiyordu. Halbuki, 7 Temmuz 1919 tarihli talimatımız mucibince, kendi mıntakası olan Üçüncü Kolordu mıntakasından ayrılmamak lâzım ve bilhassa tam Sıvasta Kongre in'ikat edeceği günlerde orada bulunması muvafıktı. Muhabere ile kendisinin Ankarada olduğu anlaşıldı. Ankarada Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşaya «derhal ve behemehal Sıvasa gönderilmesini» emrettim. 7 Eylûlde geldi ve Heyeti Temsiliye Azası olarak tarafımdan Kongre Heyetine takdim olundu.

Efendiler, bizden evel gelmiş olan murahhaslar, muvasalatımıza intizaren, aralarında içtimalar yapmışlar ve ihzarî bazı projeler kaleme almışlar.

Muvasalatımızdan sora da bazı hususî içtimalar ve müzakereler olmuş ve bu defa bazı kararlar da verilmiş. Müsaade ederseniz, çok karakteristik olduğu için, bu noktayı izah edeyim:

Sıvas Kongresi açılıyor

Sıvas Kongresi, 1919 Eylûlünün 4 üncü perşembe günü zevalden sora saat ikide açıldı.

Öğleden evel murahhaslar meyanında bulunan ve ötedenberi şahsan tanıdığım Husrev Sami Bey yanıma gelerek şöyle bir malûmat verdi: «Rauf Bey ve sair bazı zevat, Bekir Sami Beyin evinde hususî bir içtima aktetmişler ve beni reis yapmamağa karar vermişler.» Arkadaşların, bilhassa Rauf Beyin, böyle bir hareketine asla ihtimal vermedim ve Husrev Sami Beye, itiraf edeyim ki, biraz ciddî olarak, böyle manasız sözleri bana isal etmemesini ihtar ettim. Verdiği haberin aslı olmak imkânı ve ihtimali bulunmadığını, arkadaşlar arasında, suitefehhümatı mucip sözler sarfının caiz olmadığını da ilâve ettim.

Efendiler, ben, bu Kongrede riyaset meselesine ehemmiyet vermiyordum. Riyasete, belki müsin bir zatın getirilmesi muvafık olacağını düşünüyordum. Bu maksatla bazı arkadaşların da noktai nazarını istimzaç ettim. Bu meyanda, Kongre salonuna girmezden evel koridorda Rauf Beye tesadüf ettim. «Kimi reis yapalım?» dedim. Rauf Bey, adeta heyecanlı bir sesle, zaten söylemeğe hazırlanmış olduğu o anda halinden anlaşılan bir tavırla ve keskin bir lisanla: «Sen reis olmamalısın!» dedi. Derhal Husrev Sami Beyin verdiği malûmatın sıhhatine inandım ve bittabi müteessir oldum. Gerçi, Erzurum Kongresinde de benim riyasetimi mahzurlu görenler vardı. Fakat onların ne mahiyette insanlar olduğunu izah etmiştim. Bu defa, en yakın arkadaşlarımın, ayni zihniyeti izhar etmeleri beni düşündürdü. Rauf Beye: «Anladım, Bekir Sami Beyin evinde ittihaz ettiğiniz kararı bana tebliğ ediyorsun.» dedim ve cevabına intizar etmeden, yanından uzaklaşarak Kongre salonuna girdim.

Kongrenin küşadını müteakıp ilk söz alan bir zatı âlinin, Kongre zaptında aynen mazbut olan şu ifadesini işittik.

«— Efendim, şimdi tabiî riyaset meselesi mevzuubahs olacak. Bendeniz riyasetin birer gün veyahut birer hafta devam etmek üzere münavebe ile olmasını ve aza veya temsil edilen vilâyet ve sancak isimlerinin baş harfleri itibarile hurufu heca sırasile ihraz edilmesini teklif ediyorum.»

Efendiler, garip tesadüftür ki, bu teklif sahibinin temsil ettiği vilâyetin ismi elif ile başladığı gibi isminin de ilk harfi elif ile başlıyordu. Ben, sahibi davet sıfatile bir nutuk irat ederek *(Ves. 54)*, Kongreyi açtıktan sora, muvakkaten, makamı riyasette bulunuyordum.

«— Bu neden icap ediyor, Efendim?» diye sordum.

«Sahibi teklif — Bu suretle işin içine şahsiyet karışmamış olacağı gibi harice karşı da müsavata riayet ettiğimizden hüsnü tesir etmiş olur» dedi.

Efendiler, ben, vatanın, sahibi teklifle beraber, bütün milletin, hepimizin nasıl bir girivei felâket içinde bulunduğumuzu, göz önüne getirerek, çarei halâs, olduğuna kani bulunduğum teşebbüsatı, namütenahi müşkülât ve mevanie rağmen, maddî, manevî bütün mevcudiyetimle, hayyizi file çıkarmağa çalışırken, benim, en yakın arkadaşlarım daha dün İstanbuldan gelmiş ve bittabi vaziyetin iç yüzüne gayrivâkıf, hürmet ettiğim ihtiyar bir zat lisanile, bana, şahsiyattan bahsediyorlar.

Bu teklifi reye koydum. Ekseriyetle reddettiler ve reis intihabını reyi hafi ile reye vazettim. Üç rey müstesna olmak üzere beni reis intihap ettiler.

*

* *

Sıvas Kongresinin meşgul olduğu işler

Sıvas Kongresinin, ruznamei müzakeratını, Erzurum Kongresinin nizamname ve beyannamesi muhteviyatı ve bir de bizim Sıvasa muvasalatımızdan evel gelmiş olan yirmi beş kadar azanın hazırladığı bir muhtıra teşkil edecekti.

İlk küşat günü olan 4 Eylûl günü ile beşinci, altıncı günleri, yani üç gün,

İttihatçı olmadığımızı teyit için yemin etmek lüzumile ve yemin formülü hazırlamakla; padişaha ariza yazmakla ve Kongrenin küşadı münasebetile gelen telgraflara cevap vermekle ve bilhassa Kongre, siyasetle iştigal edecek mi, etmiyecek mi zemininin münakaşasile geçti. İçinde bulunulan mücadele ve faaliyet, siyasetten başka bir şey değil iken bu son zemini münakaşa şayanı hayret değil midir?

Nihayet, Kongrenin dördüncü günü asıl maksada temas ettik ve ayni günde, Erzurum Kongresi Nizamnamesi muhteviyatını müzakere ve hemen intaç ettik. Bunun sebebi Erzurum Kongresi Nizamnamesinde yapılması lâzımgelen tadilâtı zaten ihzar ve icap edenleri tenvir etmiş bulunuyorduk.

Maahaza, yapılan tadilât, bilâhare bazı itirazat ve ihtilâfatı ve birçok muhaberat ve münakaşatı mucip olduğu için, bu tadil olunan noktaların mühimlerini işaret edeceğim:

1) Cemiyetin unvanı «Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti» idi. «Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti» oldu.

2) «Heyeti Temsiliye, Şarkî Anadolunun heyeti umumiyesini temsil eder» kaydi yerine «Heyeti Temsiliye vatanın heyeti umumiyesini temsil eder» dendi. Mevcut azaya da daha altı zat ilâve olundu.

3) «Her türlü işgal ve müdahaleyi, Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matuf telâkki edeceğimizden müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir» yerine «Her türlü işgal ve müdahalenin ve bilhassa Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matuf harekâtın reddi hususlarında müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir.» denildi.

Bu iki cümledeki fark, mana itibarile bittabi pek büyüktür. Birincisinde Düveli İtilâfiyeye karşı hasmane vaziyet ve mukavemet telâffuz olunmuyor. İkincisinde bu cihet sarahat kespediyor.

4) Nizamnamede, dördüncü maddeyi teşkil eden mesele oldukça münakaşayı mucip oldu. Madde şu idi:

«Hükûmeti Osmaniye bir tazyikı düvelî karşısında buraları (yani şark vilâyetlerini) terk ve ihmal etmek ıstırarında bulunduğu anlaşıldığı takdirde alınacak idarî, siyasî, askerî vaziyetlerin tayin ve tespiti» yani idarei muvakkate teşkil etmek meselesi.

Sıvas Kongresi Nizamnamesinde bu maddedeki «buraları» yerine «mülkümüzün herhangi bir cüzünü terk ve ihmal etmek...» suretinde şamil ve umumî bir kayit kondu.

Amerika mandası için propagandalar

Bundan sora 8 Eylûl içtimaında, bahsettiğim muhtıraya temas edildi. Bu muhtırada başlıca Amerika mandası meselesi mevzuubahs ediliyordu.

O günlerde, İstanbuldan gelen bazı zevat, Amerikalı Mister *Bravn* namında bir de gazeteciyi Sıvasa getirmişlerdi. Bu mesele hakkında Kongrede cereyan eden müzakerattan bahsetmeden evel mesele hakkında, heyeti aliyenizin kâfi derecede tenevvürüne medar olmak üzere, evvelâ, bu zemine mukaddeme olacak bazı malûmat arzedeyim. Bu malûmatı, Erzurumdanberi başlıyan bazı muhaberattan daha iyi anlaşılacağı için aynen arzedeceğim.

Asayişe müteallik gayet müstaceldir — Amasyadan, 25/26 Temmuz 1919

Erzurumda Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye Riyasetine

1 — Mustafa Kemal Paşaya mahsustur: Bugün 25 Temmuz 1919 akşamı Bekir Sami Beyefendi Amasyaya muvasalat ettiler. Kendilerile uzunca müddet teşerrüf ettim. Mustafa Kemal Paşaya ve Rauf Beyefendiye arzı ihtiramat ederler. Müşarileyh, atideki mütaleasını arzetmekliğimi rica etmiştir.

2 — İstiklâl şayanı arzu ve tercihtir. Ancak istiklâli tam talep ettiğimiz halde mülkün menatıkı müteaddideye taksimi, kat'î ve şüphesizdir. Şu halde iki üç vilâyete munhasır kalacak istiklâle, tamamiyeti mülkiyemizi temin edecek mandaterlik elbette müreccahtır. Memaliki Osmaniyenin cümlesine şamil meşrutiyetimiz ve hariçte hakkı temsilimiz baki kalmak şartile bir müddeti muayyene için Amerika mandaterliğini talep etmeği milletimiz için en nafi bir şekli hal kabul ediyorum. Bu bapta Amerika mümessili ile görüştüm. Birkaç şahsın değil, bütün milletin sadasını Amerikaya duyurmak lâzımgeldiğini söyledi ve atideki şerait dairesinde *Vilson* a, Senatoya ve Amerika Kongresine müracaatte bulunulmasını dermeyan eyledi.

a) Âdil bir hükûmetin tesisi.

b) Maarifi umumiyenin neşri ve tamimi.

c) Hürriyeti edyan ve mezahibin temini.

d) Muahedatı hafiyenin ilgası.

e) Umum memaliki Osmaniyeyi şamil olmak üzere Amerika hükûmetinin mandaterliğimizi kabul eylemesi.

3 — Bundan başka Kongremizin intihap edeceği bir heyeti, Amerikaya bir zırhlı ile isal etmeği de mümessil deruhde etmiştir.

4 — Bekir Sami Bey daha bir iki gün buralarda kalacağından her gûna emir ve talimatın vasıtai âcizanemle tebliğini ve hassaten Sıvas Kongresinin ne zaman içtima edeceğini ve kendilerinin yevmi mezkûre kadar nerede intizar eylemesi muvafık olacağının iş'ar buyurulmasını istirham eylemekte olduğu.

Fırka 5 Kafkas Kumandan Vekili
Arif

Şifre — Erzurum
Acele ve zatîdir
196

Amasyada Beşinci Fırka Kumandanlığına

1 — Elyevm Amasyada bulunan valii esbak Bekir Sami Beyefendiye mahsustur: Telgrafnamei âlilerinden pek müstefit olduk. Hali in'ikatta bulunan Vilâyatı Şarkıye Kongresi hemen her tarafta memleketleri halkınca haizi tesir ve nüfuz ve sahibi kelâm tanınmış zevattan mürekkep bir heyeti muktedire halindedir. Bu Kongrede şimdiye kadar olan müzakeratta devlet ve milletin istiklâli tammı musirren müdafaa olunmaktadır. Binaenaleyh henüz bizce de şurut ve mahiyeti müphem bir Amerika mandaterliğinden Kongreye doğrudan doğruya bahsolunması, pek

mahzurlu olacağı cihetle zatı âlilerinin Dersaadette hali temasta bulunduğu zevat ile olan müzakereye istinaden zirdeki noktaların izahile bizleri serian tenvir buyurmanızı hassaten rica ederiz. Bundan evel de resen Dersaadetten buna dair gelen malûmat meşkûk görüldüğü cihetle ayni esaslar dairesinde istizah kılındığı gibi 21 Temmuz 1919 tarihinde de Sıvasta Refet Bey vasıtasile Dersaadetten gelen malûmatta ayni meşkûkiyet bulunduğu cihetle oradan da doğruca şurut ve izahat talep edilmiştir.

a) İstiklâli tam talep edildiği halde mülkün menatıkı müteaddideye taksimi kat'î ve şüphesizdir buyuruluyor. Bu kanaatin membaı nedir?

b) Tamamiyeti mülkiyeden maksat, mülkün tamamisi mi, yoksa hukuku hükümrani midir ?

c) Memaliki Osmaniyenin cümlesine şamil meşrutiyetimiz ve hariçte hakkı temsilimiz baki kalmak şartile mandaterlik talebini en nafi bir şekil olarak kabul buyuruyorsunuz. Ancak mümessilin dermeyan ettiğini bildirdiğiniz mevat ile bu şekil biribirine mütenakız görünüyor. Çünkü meşrutiyetimiz baki kalınca hükûmet kuvvei teşriiyenin itimadına mazhar ve murakabesine tâbi bir heyetten ibaret olur ki artık bu heyetin tesisinde Amerikanın dahlü tesiri olamaz. Şu halde ya meşrutiyet bakidir, âdil bir hükûmetin tesisini Amerikadan talebe mahal yoktur veyahut âdil bir hükûmetin tesisi Amerikadan talep edilince meşrutiyetin bekası lâfızdan ibaret kalır.

d) Maarifi umumiyenin neşrü tamiminden maksat nedir? Vehleten hatırımıza gelen, memleketin her tarafında Amerikan mekteplerinin tesisidir. Çünkü daha şimdiden yalnız Sıvasta yirmi beş kadar müessese ihdas etmişlerdir ki, yalnız bir tanesinde bin beş yüz kadar Ermeni talebe vardır. Binaenaleyh maarifi osmaniye ve islâmiyenin neşrü tamimi ile bu teşebbüsün sureti imtizacı nasıl olacaktır.

e) Hürriyeti edyan ve mezahibin temini fıkrası da mühimdir. Patrikhaneler imtiyazatı mevcut iken bunun fark ve manası nedir?

f) Mümessilin beşinci madde olarak bahseylediği umum memaliki Osmaniyenin hudutları nedir? Yani kablelharp olan hududumuz mudur? Eğer bu tabir içinde Suriye ve Irak dahil ise Anadolu halkının Arabistan namına mandaterlik talebine hak ve salâhiyeti olabilir mi?

g) Hükûmeti hazıranın siyaseti nedir? Tevfik Paşa neden Landraya gitti? Amerikalılar gibi İngilizlerin de ayrıca bir mandaterlik takip ettiği görülüyor. Farklar nedir? Hükûmet Amerika mandasını nasıl telâkki ediyor? Yani buna mütemayil mi, müstağni mi? Amerikalılar neden Ermenistan mandaterliğini terkettiler Amerikalılar mandayı almağa ne dereceye kadar mütemayil ve arzukeştir?

2 — Sıvas Kongresinin in'ikadı Erzurum Kongresinin hitamına muallâktır. Bununla ayrıca iştigal edilmektedir. Zatı samilerinin buna intizaren ya Tokatta yahut Amasyada bulunmaları muvafıktır. Arzı hürmet eyleriz.

Mustafa Kemal

Asayişe müteallik ve aceledir — Amasyadan, 30/7/1919

93

Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye Riyasetine

1 — Mustafa Kemal Paşaya mahsustur: Bekir Sami Beyden alınan cevap berveçhiati arzolunur:

a) İstiklâli tam talep edildiği halde mülkün menatıkı adiyeye taksim ve birkaç mandaya tâbi tutulacağımız Dörtler Meclisince mukarrerdir. Binaenaleyh buna mâni olmak için bir mandayı talep etmek te en muvafık olacağını beyan etmiştir.

b) Yalnız hukuku hükûmet mevzuubahs, tamamii mülkümüzün muhafazası esastır.

c) Amerikadan herhangi şekilde bir hükûmet talep etmiyeceğiz. Amerikaya âdil bir hükûmeti tesis edeceğimizi temin edeceğiz. Kanunu Esasimiz ahkâmı mer'i, hanedanı saltanatın her türlü hukuku hükümranisi baki ve mahfuz ve hariçte heyeti temsiliyemiz kemakân mevcut olmak şartlarile Amerika hükûmetinin esbabı saadet ve inkişafımıza muzahir olmasını talep edeceğiz. İstiyeceğimiz mandaterlik bu şekildedir.

d) Maarifi umumiyenin neşrü tamiminden maksat Amerika mekteplerinin köylerimize kadar girmesine müsaade değil, maarifi milliye ve islâmiyemizi neşrü tamime sarfı ihtimam edeceğimize kendilerini temin ile beraber muzaheretlerini taleptir. Mandaterliği Amerika misyonerlerine değil, Amerika hükûmetine tevdi etmek istiyoruz.

e) Hürriyeti edyan ve mezahip esasen ahkâmı diniye ve islâmiyemiz muktezasındandır. Amerika efkârı umumiyesi bu hakikate vâkıf olmadıkları için kendilerine bu teminatı vermek istiyoruz ve mümessilin bahsettiği hudut kablelharp mevcut olan hududumuzdur. Suriye ve aksamı saire hakkında bizim mandaterlik talebine salâhiyetimiz olup olmaması Kongrece halledilecek bir meseledir. Esasen Suriye ve Irakta Amerika heyetleri arayi umumiyeye müracaat ettiler. Suriye ve Filistin de müstakil bir Arap hükûmeti tesisini talep ile beraber Amerika mandaterliğini diğerlerine tercih eylediklerini izhar ettiler.

f) Hükûmeti hazıra henüz teşekkül ettiğinden siyaseti meçhuldür. Ancak evvelki hükûmetlerin siyasetleri aciz ve Kuvayi İtilâfiyenin herbir emrine mümaşat idi. Tevfik Paşa Londraya gitmiyerek Ferit Paşa ile avdet etmiştir. Amerika, Ermenistan hükûmeti taayyün etmeden, dolaşan heyetlerinin raporlarına nazaran, büyük bir Ermenistan teşekkülüne maddeten imkân mevcut olmadığı merkezindedir. Mandaterlik hakkında mufassal bir ariza posta ile takdim olunmak üzeredir.

g) Şimdilik tarafınızdan vaki olacak tebligata intizaren Tokatta bulunacağım. Amasya ve Tokatta ve kazalarda icap eden tebligat icra, iyi neticeler vereceğini ümit, etmekteyim. Cümlenize ihtiramatımı takdim ederim Efendim.

Fırka 5 Kumandanı
Arif

Şifre
Zata mahsustur

Erzurum, 1/Ağustos/1919

Amasyada Beşinci Fırka Kumandanlığına

Bu telgrafın hemen Bekir Sami Beyefendiye isali ve cevabının müstacelen alınması rica olunur:

Bekir Sami Beyefendiyedir.

C: 3/7/1919. Amerikan mandeterliği hakkındaki izahatı ahirenize muttali olduk. Bu şeraite göre esas itibarile korkulacak bir şey olmamak lâzım. Maahaza

daha bir nokta hakkındaki ütaleai âlilerini de almak istiyoruz. Lehimizde bukadar şerait dermeyanına müsait bulunacak olan Amerika hükûmeti bu şekildeki mandaterliği kabul etmesine yani buna katlanmasına mukabil Amerika namına ne gibi fevait ve menafi temin etmiş olacaktır. Bununla kendi hesaplarına olacak gaye nedir? Bu baptaki kanaat ve istıtlaatı samilerile de tenvir buyurmalarına müsaraaten intizar eyleriz Efendim.

Mustafa Kemal

Amasya, 3/8/1919

Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye Riyasetine

Bekir Sami Beyden alınan cevap berveçhiati arzolunur:

Mustafa Kemal Paşaya mahsustur: Amerikalılarla şimdiye kadar cereyan eden müzakerat bittabi daima hususî bir şekilde vaki olmuş ve sırf bir faraziyeden ibaret bulunmuş olduğuna nazaran mandaterliklerin tarafeyni akideyne tahmil edilecek şerait hakkında teatii efkâr edilmemiştir. Mümkün olduğu takdirde ihzarile Sıvas Kongresinin sürati küşadı lüzumunu hulâsaten arzeylerim.

Erkânıharbiye Kaymakamı
Arif

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Muhterem Efendim.

Memleketin siyasî vaziyeti en hâd bir devreye geldi. Kendimize bir istikamet tayini için Türk milletinin zarını atıp müspet bir vaziyet almak zamanı ise geçmek üzere bulunuyor.

Haricî vaziyet İstanbulda şöyle görünüyor:

Fransa, İtalya, İngiltere, Türkiyede mandaterlik meselesini Amerika Senasına resmen teklif etmiş olmakla beraber bütün kuvvetlerini Senanın kabul etmemesi için sarfediyorlar. Taksimden hisse kaçırmak tabiî işlerine gelmiyor.

Suriyede hüsrana uğrayan Fransa, zararını Türkiyede telâfi etmek istiyor, İtalya namuskâr bir emperyalist olduğundan muharebeye ancak Anadolu taksiminde pay almak için girdiğini açıktan açığa söyliyor. İngilterenin oyunu biraz daha incedir.

İngiltere Türkün vahdetini, asrileşmesini, hakikî bir istiklâl almasını, ati için bile olsa, istemiyor. Yeni vesait ve fikirle tamamen asrî ve kavi bir Müslüman — Türk hükûmeti başında hilâfet te olursa İngilterenin müslüman esirleri için bir sui misal teşkil eder. Türkiyeyi kül halinde İngiltere alabilse kafasını kolunu koparır, birkaç senede sadık bir müstemleke haline koyar. Buna en başta bilhassa Klerikal sınıflar memleketimizde çoktan taraftardır. Fakat bunu Fransa ile döğüşmeden yapabilmek kabil olamıyacağından taraftar olamaz. Fakat Türkiyeyi vahdet halinde muhafaza zarurî görülürse yani taksim ancak büyük askerî fedakârlıklarla husule geleceğini anlarsa Lâtinleri sokmamak için Amerika fikrine zahîr ve taraftar olur. Nitekim İngiliz siyasî adamları arasında zaten bu fikre temayül mevcut. *Morison* gibi meşhur simalar Amerikanın Türkiyede umumî manda almasına taraftar oluyorlar.

Diğer bir sureti hal de Türkiyeyi Trakyadan, İzmirden, Adanadan belki de Trabzondan ve mutlak İstanbuldan mahrum ettikten sora eski «kapitülasyon» ları ve boğulmağa mahkûm dahilî hududu ile müstakil bırakmak.

Biz İstanbulda kendimiz için bütün eski ve yeni Türkiye hudutlarını şamil olmak üzere muvakkat bir Amerika mandasını ehveni şer olarak görüyoruz. Sebeplerimiz şunlardır:

1 — Aramızda herhangi şerait altında hıristiyan ekalliyetleri kalacaktır. Bunlar hem Osmanlı tebaası hukukundan istifade edecekler, hem de hariçte bir Avrupa devletine dayanarak şuriş çıkaracaklar, mütemadi müdahaleye sebebiyet verecekler, zaten surî olan istiklâlimizden ekalliyetler namına her sene parça parça kaybedeceğiz.

Muntazam bir hükûmet ve asrî bir idare tesisi için Patrikhanenin siyasî imtiyazları, ekalliyetlerin kuvvetli devletler vasıtasile mütemadi tehdidi ortadan kalkmalıdır. Küçük ve zayıf bir Türkiye bunu yapamıyacaktır.

2 — Biribirini ifna eden, menfaat, hırsızlık veyahut sergüzeşt ve şöhret namına yaşayanların hırsını tatmin eden hükûmet nazariyesi yerine milletin refah ve inkişafını temin, halkı, köyleri, sıhhati ve zihniyeti ile asrî bir halk haline koyabilecek bir hükûmet nazariyesine ve tatbikatına ihtiyacımız var. Bunda lâzımgelen para, ihtısas ve kudrete sahip değiliz. Siyasî istikrazlar siyasî esareti tezyit ediyor. Tarafgirlik, cehalet ve çok konuşmaktan başka müspet bir netice veren yeni bir hayat yaratamıyoruz.

Bugünkü hükûmet adamlarını takdir etmese bile, halkı ve halk hükûmeti tesisini münferit bilen Filipin gibi vahşi bir memleketi bugün kendi kendini idareye kadir asrî bir makina haline koyan Amerika, bu hususta çok işimize geliyor. On beş yirmi sene zahmet çektikten sora yeni bir Türkiye ve her ferdi tahsili, zihniyeti ile hakikî istiklâli kafasında ve cebinde taşıyan bir Türkiyeyi ancak yeni dünyanın kabiliyeti vücuda getirebilir.

3 — Haricî rekabetleri ve kuvvetleri memleketimizden uzaklaştırabilecek bir zahîre ihtiyacımız var. Bunu ancak Avrupa haricinde ve Avrupadan kuvvetli bir elde bulabiliriz.

4 — Bugünkü emrivakiler kalkmak ve süratle davamızı dünyaya karşı müdafaa edebilmek için lâzımgelen kuvveti haiz bir devletin muzaheretini istemek lâzımdır. İstilâcı Avrupanın bin bir vesaiti ve mel'un siyasetine karşı böyle bir vekil sıfatile Amerikayı kendimize kazanarak ortaya atabilirsek Şark Meselesini de, Türk Meselesini de ati için kendimiz halletmiş olacağız.

Bu sebeplerden dolayı süratle istememiz lâzımgelen Amerika da, tabiî mahzursuz değildir. İzzeti nefsimizden epeyce fedakârlık etmek mecburiyetinde bulunuyoruz. Yalnız bazılarının düşündüğü gibi Amerikanın resmî sıfatında dinî temayül ve tarafgirlik yoktur. Hıristiyanlara para verecek misyoner kadını Amerikası, Amerikanın idarî makinasında bir mevki tutmaz. Amerikanın idare makinası dinsiz ve milliyetsizdir. O çok ahenktar muhtelif cins ve mezhepte adamları çok imtizaçlı bir surette bir arada tutmanın usulünü biliyor.

Amerika şarkta mandaterliğe ve Avrupada gaile almağa taraftar değildir. Fakat onların izzeti nefs meselesi yaptıkları Avrupaya, usulleri ve ideallerile faik bir millet olmak daiyesindedirler. Bir millet, samimiyetle Amerika milletine müracaat ederse Avrupaya, girdikleri memleket ve milletin hayrına nasıl bir idare tesis edebildiklerini göstermek isterler.

Resmî Amerikanın mühim adamları arasında lehimize epeyce bir temayül husule geldi. İstanbula Ermeni dostu olarak gelen birçok mühim Amerikalılar, Türk dostu ve Türk propagandacısı olarak döndüler.

Bu cereyanı temsil eden resmî ve gayriresmî Amerikanın fikri hafi olarak şudur: Türkiyeyi olduğu gibi hiçbir parçaya ayırmamak, eski hudutları dahilinde vahdet içinde muhafaza etmek şartile umumî ve birtek manda almak istiyorlar. Suriye, Amerika Komisyonu orada iken umumî bir kongre aktederek Amerikayı istemiştir. Amerikada Suriyenin bu arzusu pek hararetle karşılanmıştır.

Resmî Amerika bizim topraklarımız üzerinde Ermenistan yapmağa mütemayil görünmiyor. Eğer manda alırlarsa bütün milletleri müsavi şerait altında bir memleket evlâdı olarak telâkki edip alacaklarını en mühim mehafilinden haber aldım.

Fakat Avrupa mutlak bir Ermenistan meselesi yapmak — bilhassa İngiltere — Ermenilere tavizat vermek istiyor, Amerika efkârı umumiyesinde Ermeni mazlûmları namına bir oyun oynamağa çalışıyor. Avrupa korkusu bizim mütefekkirleri düşündürüyor. Reşat Hikmet Bey gibi Cami Bey gibi hatta vahdeti milliyeyi teşkil eden diplomatlarımızın, Ermeni meselesi için bir sureti hal tavsiyeleri var. Resmen size yazılıyor.

Çok tehlikeli anlar geçiriyoruz. Anadoludaki harekâtı dikkat ve muhabbetle takip eden bir Amerika var. Hükûmet ve İngilizler bunun, hıristiyanları öldürmek, ittihatçıları getirmek için bir hareket olduğunu Amerikaya telkine el birliğile çalışıyorlar.

Her an bu millî harekâtı durdurmak için kuvvet sevki mutasavver, bunun için İngilizleri kandırmağa çalışıyorlar. Millî hareket süratle ve müspet arzularla hemen meydana çıkarsa (ve hıristiyan düşmanlığı gibi bir rengi de olmazsa) Amerikada hemen zahîr bulacağını yine çok mühim mehafil temin ediyorlar.

Sıvas Kongresi in'ikat edinciye kadar Amerika komisyonunu alıkoymağa çalışıyoruz. Hatta kongreye Amerikalı bir gazeteci göndermeğe de belki muvaffak olabileceğiz.

İşte bütün bunlar karşısında, davamızda zahîr olabilmesi için, bu fırsat dakikalarını kaybetmeden taksim ve izmihlâl korkusu karşısında, kendimizi Amerikaya müracaate mecbur görüyoruz. Vasıf Bey kardeşimizle bu hususta müşterek olan noktaları kendisi de ayrıca yazacaktır.

Türkiyeyi azim ve irade sahibi geniş kafalı bir iki kişi belki kurtarabilir.

Sergüzeşt ve cidal devri artık geçmiştir. Ati için inkişaf ve vahdet muharebesi açmağa mecburuz. Hududunda bukadar çok evlâdı ölen zavallı memleketimizin fikir ve temeddün muharebesinde kaç tane şehidi var? Biz Türkiyenin hayırlı evlâtlarından yarının banileri olmalarını istiyoruz. Rauf Bey kardeşimizle, sizin müştereken temelleri bile çöken zavallı memleketimiz için uzakları görerek düşünüp çalışmanıza intizar ediyoruz.

Hürmetlerimi gönderir, muvaffakıyetinize dua ederim. Millî davada canile ve başile çalışanlar arasında sade bir Türk askeri tevazuu ile sizinle beraber olduğumu beyan ederim.

10 Ağustos 1919

Halide Edip

Karahisarısahip, 13/8/1919

K. O. 15 Kumandanlığına

Mustafa Kemal Paşaya mahsustur: Dersaadetteki firakı muhtelifenin bilittihat Amerika heyetine verilmek üzere ittihaz ettikleri mukarrerat berveçhizir maruzdur:

1 — Ermenistan için Türkiyenin şark hududu üzerinde Ermenilerin işine yarayacak bir arazi parçası terketmeğe vilâyatı şarkıyenin Türkleri ve orada iş başında bulunan büyükleri atide refahını ve serbest inkişafını düşünerek razı olabilecekleri fikrinde oldukları, yalnız bu fikirlerini oradaki Kürtlerle teşriki mesai eylemiş olmak ve Kürtlerin de Ermenilere terki arazi fikrine kat'iyyen mütemayil olmamak dolayısile izhara taraftar olmadıklarını ve hatta izhar etseler bile orada Türk ekseriyetinin şeraiti atiye kendilerine — temin edilmedikçe — bu fikirde Kürtlerden ayrılmıyacağını zannettiklerini; şöyle ki: Evvelen, Türk ve Kürt ekseriyeti ve aralarındaki ekalliyeti sairenin meskûn olduğu arazinin tamamiyeti; saniyen, Türk istiklâli tammı temin edilmek ve filen teyit olunması; rabıan, Türkiyenin asrî tekâmülâta mazhar olabilmesi için serbestçe inkişafına mâni olan kuyudun ref'ile Vilson prensiplerinde vadedildiği veçhile istiklâl ve hukukundan en emin bir tarzda istifadesine imkân bahşolunması; hamisen, bu hususatta ve Türklerin tesrii terakkiyatında Amerikanın bize muzaheretini Cemiyeti Akvama karşı taahhüt etmesi.

2 — Tahliye edilecek araziden çıkarılacak olan Türk ve Kürtlerin yeni nakledileceği arazide derhal iskânı ve derhal arazilerinden istifadelerini temin etmesi için Amerikanın muavenet etmesi.

3 — O civarda ve bilhassa Erzincan ve Sıvas arasında mütekâsif Ermenilerin de yeni Ermenistan hududu dahiline nakillerinin temini.

4 — Ermenistan nam ve hesabına olarak vaki olmasını muhtemel gördüğümüz terki arazi keyfiyeti müstakil bir Ermenistan namına değil ancak büyük ve medenî bir devletin mandası altında inkişaf edecek asrî bir devlet namına olacaktır. Çünkü bugünkü Ermenistana arazi terketmek Türkiyenin başına ikinci bir Makedonya yapmak demek olduğu gibi kafkasya için de bir amil teşkil etmek demektir.

5 — Bütün bunlar kabili münakaşa bir «teklif» mahiyetindedir. Bunların kat'î mahiyet iktisap etmesi ancak memleketteki heyetlerle temas etmek mümkün olursa oraya Amerika heyetinden bir zatın izamı elzemdir.

6 — Ve en nihayet meselenin şekli kanun ve meşrua ircaı için Meclisi Millii Osmaniye tevdii tabiîdir.

K. O. 12 Kumandanı
Salâhattin

Şifre
Zata mahsustur
339

Erzurum, 21/8/1919

K. O. 12 Kumandanlığına
K. O. 20 Kumandanlığına

(Yalnız K. O. 12) C, 13/8/1919 şifre:

Dersaadette firakı muhtelifenin Amerika heyetine verilmek üzere ittihaz eyledikleri mukarrerat burada Heyeti Temsiliyemizce son derece şayanı tesessür ve

teessüf görüldü. Çünkü birinci maddede Ermenistana vilâyatı şarkıyeden arazi terki mevzuubahs olmaktadır. Halbuki ekseriyeti kahire Türk ve Kürt olan bu vilâyetlerden bir karış toprağın bile Ermeniler hesabına kaydının bugün için bil'amel mümkün olamıyacağı şöyle dursun unsurlar arasındaki münaferet ve hissi intikamın dehşet ve şiddeti Osmanlı Ermenilerinin avdetleri halinde bile vilâyetler dahilinde mütekâsif olarak iskânlarını tehlikeli göstermektedir. Binaenaleyh erbabı ceraimden olmıyan Osmanlı Ermenilerine yapılacak azamî müsaade, şeraiti adiye ve mütesaviye dairesinde vatanlarına avdete rızadan başka bir şey olamıyacaktır. Üçüncü maddede Erzincan ve Sıvas arasında mütekâsif bir Ermenilik tahayyülü ilimsizlik ve vukufsuzluktan başka bir şey değildir. Harpten evel bile buraların sekenesi kısmı azamı Türk ve kısmı kalili Zaza denilen Kürtlerden ve pek az da Ermeniden ibaret idi. Bugün ise mevcudiyetinden bahsedilecek miktarda Ermeni yoktur, binaenaleyh bu gibi cemiyetler salâhiyetlerini takdir eylemeli ve bir iş yapmak isterlerse hiç olmazsa Harbiye ve Hariciye Nezaretlerinin sulh hazırlıkları meyanında yaptıkları resmî istatistik ve grafiklere olsun müracaat zahmetinden kaçınmamalıdır. İşbu telgrafın aynen İstanbula gönderilmesini rica ederiz.

Mustafa Kemal

Asayişe aittir
2013

Ankaradan, 14/8/1919

Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye Riyasetine

1 — Mustafa Kemal Paşaya: Dersaadete hitaben yazmış olduğunuz son cevaplarınız mahalline isal edilmiş ve cevap olarak matbu raporla Ahmet Rıza Bey, Ahmet İzzet, Cevat, Çürüksulu Mahmut Paşalar, Reşat Hikmet, Cami, Reşit Sadi Beyler, Esat Paşalar gibi pek çok zevatın fikrine muvafık olan Kara Vasıfın yani Cengizin Halide Edip Hanımın mütalealarını havi uzun mektuplar geldi. Bunlar sıra ile hulâsa edilerek arzedileceği gibi asılları da Sıvasa gönderilecektir. Bunların cümlesinde bir muzaherete ihtiyaç messettiği ve bu muzaheretin Amerika tarafından ifası ehveni şer olarak kabul ve tasvip edildiğine dair esbabı mucibe beyan edilmektedir. Matbu rapor; Cami, Rauf Ahmet, Reşat Hikmet, Reşit Sadi Beylerle Halide Hanım, Kara Vasıf, Esat Paşa, bütün fırka ve cemiyetlerin efkârı yoklandıktan sora, ekseriyeti azimeye göre tanzim edilmiştir. Vakit varmış. Kongrede bir an evel iş görmek, Amerikalılar gitmeden tebligat yapılmak lâzım imiş. Amerikalıları oyalıyarak tehiri hareketlerine çalışılıyormuş. Kongre süratle kat'i karar verebilir mi? Sualile Amerikalılar, taraftarlığını ima ediyormuş. Kongrenin in'ikadını tacil buyurmaları rica olunur.

K. O. 20 Kumandanı
Ali Fuat

Bu telgrafta bahsolunan uzun mektuplar, günlerce telleri işgal eden şifrelerle verildi. Yekdiğerine zeyil olan o şifrelerden biri de şu idi:

Asayişe aittir
Zata mahsustur

Ankaradan, 17 Ağustos 1919

Üçüncü Ordu Müfettişi Erkânıharbiye Reisi
Kâzım Beyefendiye

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine: 16/7/1919 ve 880 numaralı şifrenin dokuzuncu maddesine zeyildir:

Kara Vasıfın 10 numaralı madde hakkında zeyil olarak verdiği malûmat:

1 — Bir muzaheret şeklinde Amerikaya taraftar olursak ve bunu Vilâyatı Şarkıye Kongresi, Millî Kongre, bir arzu gibi telgrafla hükûmetimize yazarsa *Vilson* un Amerika Kongresine karşı güzel bir noktai istinat olacağı Dersaadette ekser münevveran buna taraftar ve böyle bir şey ihzar ediyorlar. Eğer Anadolu da yaparsa faydalı olur diyorlar. Böyle olursa Amerikanın mandasından bilistifade diğer habisleri çıkarmak ve sora yalnızca Amerikalılarla karşılaşmak kabil olur ve uğraşmak ta kolay olur. Bir de Amerikalılar bizi şiddetle takbih ediyorlar. Yani hükûmeti terzil ve milletimizi de takbih ediyorlar. Murahhasların İstanbuldan çıkışını Parise gidişini, muhtıraları............. sora diyorlar ki Avrupanın cesaret etmediğini siz kabul ediyorsunuz. Meselâ; Avrupa büyük Ermenistan yapmıyor. Sizin Sadrazam Torostan hudut veriyor. Ermenistan istiyor. Halbuki şimdiye kadar Amerika komisyonlarından hiçbirisi bile buna mümkün demedi. Umum raporlara nazaran Anadoluda Türkiyede bir Ermenistan olmak hatta muhtar ve mahallî idareler tesis etmek bile mümkün değildir. Nüfusları yok. Toprakları yok. Bu idare müthiş bir kuvvei askeriyeye istinat ettirilmezse olmaz. Ermenilerde bu kuvvet olamaz. Amerika bu lûtfu yapamaz. Diğer devletler de buna tahammül edemez. Meğer ki oralarını zaptetsin ve (......... sulh) yapsınlar. Bu da kabil değil. Rekabet mânidir. İşte Dersaadetin havadisleri. Oraca teemmül edilsin. Zaman epeyce vardır. Amerika Kongresi hemen hemen *Vilson* u dinlemek üzeredir.

2 — Dersaadette büyük temaslar var. Anın için Mustafa Kemal Paşa umumî bir emir verir mi? Yoksa Dersaadetin karar ve mesaisine muvafık kalır mı? Mesaideki gaye milletin vahdeti, mülkün tamamisi, istiklâl ve hakimiyetin temini! Eğer Mustafa Kemal Paşa buraya umumî bir emir vermezse ve kendisi de serian oradan Amerika ve İngiliz ve sairlerile irtibat yapmazsa tabiî burada da faaliyet devam edecektir. Belki muhalif bir şey olur. Buna nazarı dikkati celbederim. Bu rolü, siyaseti daha âlâ tedvir eder bir [t g t l k h n]. Mustafa Kemal Paşa harekâtına kuvvetine istinat ise [b t l s t n] onun akval ve beyanatı etvarü harekâtile filen ve kavlen tekzip edilmiş.

3 — Çolak Hüseyin Salâhattin iki yüzlü gidiyor. Sadık Beyin en gözde bendelerinden olan bu zatın mevki sahibi olmaması düşünülüyor.

K. O. 20 Kumandanı
Ali Fuat

Kara Vasıf Beye bildirilmek üzere verilen cevap şu idi:

Şifre Erzurumdan, 19/8/1919

Zata mahsustur. Aceledir

152

K. O. 20 Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine

C: 17/8/1919

1 — Bahsedilen Amerika manda muzaheretinin gayet dikkatli olarak tahlili ve gayei milliyemiz ile mukayse olunması pek mühimdir. Dersaadetteki zümrei mesainin gayesi milletin vahdeti, mülkün tamamisi, istiklâl ve hakimiyetin temini noktasında tasvir ve irae edildiğine göre Amerika mandasını kabul halinde bu gaye masun kalabilir mi?

2 — Arzuyu milliye tâbi ve muvafık olmıyan kararlar hiçbir zaman millet nazarında muta olmıyacağı cihetle mukadderatı milliye ve vataniyede vicdanı milliye tercüman olmaktan ibaret bulunan vazifemizi hüsnü ifa için arzuyu millinin içtima ve taallûkunu beklemeden hiçbir meselede salâhiyettar görünmemiz caiz değildir. Bu sebebe mebnidir ki tarafımızdan ecanip ile temas ve irtibatın Kongrenin mukarreratına istinat ettirerek millet namına yapılmasını tercih etmekteyiz. Lehülhamt vatanımızdaki cereyanı millinin pek ziyade inkişaf ve taazzuvu ve kespi kuvvet eylemekte olması bizleri daima bu noktaya cezp ve davet ediyor.

3 — Şurası da nazarı dikkatte tutulmalıdır ki memleket ve milletin mukadderatı hakkında Amerika veya herhangi bir devletle anlaşmağa salâhiyettar olabilecek bir hükûmet ancak hakimiyeti milliye esasını kabul ve bir şûrayı millinin vücudunu tasvip ile ona istinat etmeği terviç eden bir hükûmettir. Şu takdirde hükûmeti merkeziyeyi terkip edecek zevatın mutlaka bu evsafta olması muktazidir. Bizce olduğu gibi oradaki mesainiz de bu noktanın teminine matuf olmalıdır.

4 — Kariben Kongre mukarreratına vâkıf olacaksınız. Gözlerinizden öperiz.

Mustafa Kemal

Bir küçük malûmat daha vereyim. Sıvasa gelmiş olan, gazeteci Mister Bravn ile bizzat görüşmeği münasip gördüm. Muhatabımı sühuletle anlayan çok zeki bir genç.

Manda meselesinin Kongrede müzakeresi

Şimdi, Efendiler, Kongrede manda hakkında, cereyan etmiş olan müzakere ve münakaşayı mümkün olduğu kadar cereyan ettiği gibi heyeti aliyenize dinletmeğe çalışacağım:

Birçok zevat söz aldılar. Kimseye söz vermeden evel, makamı riyasetten, zabıtnamede aynen münderiç olan şu kısa mülâhazayı serdettim: Bu muhtıra muhteviyatı hakkında müdavelei efkâra başlamadan evel bazı noktalara nazarı dikkatinizi celbetmek isterim. Bu raporda meselâ Mister Bravndan bahsedilmekte ve elli bin kişilik bir amele ordusu getirileceğini söylediği zikrolunmaktadır.

Efendiler, Mister Bravn: «Ben hiçbir sıfatı resmiye ile görüşmüyorum, tamamile hususî bir surette görüşüyorum» diyor ve hatta Amerikanın mandayı kabul edeceğini değil, belki etmiyeceğini söylüyor! Onun için sözleri Amerika namına değil, kendi namınadır; mandanın ne olduğunu kendisi de bilmiyor! «Manda, siz ne derseniz odur!» diyor. Bu muhtırada mühim olarak manda meselesi vardır. Bunun hakkında müdavelei efkâr etmezden evel on dakika istirahat edelim [Saat: 3 25].

Müteakıp celsede — İlk söz Vasıf Beyindir, dedim. Vasıf Bey evvelâ, mandanın tarifi hakkında uzun beyanatta bulundu. Diğerlerine sözü bıraktı. Tekrar söz aldı ve «bir kere esas itibarile mandayı kabul edelim de şerait hakkında bilâhare görüşürüz» dedi.

Azadan Macit Bey namında bir zat — Heyeti umumiyece asıl müzakere edilecek mesele şimdiden sora yalnız yaşıyabilecek miyiz, yaşıyamıyacak mıyız, mandayı ne şekil ve surette anlayarak mandaterle ne suretle görüşeceğiz? Mandater kim olacaktır? asıl mesele budur, tarzında beyanatta bulundu. Ben, makamı riyasetten — «Zannederim bu rapordan iki noktai nazar tezahür ediyor: Bunların birincisi; devletin dahilî ve haricî istiklâlinden vazgeçememesi ve ikincisi de, devlet ve milletin haricin tazyikatı muzırrasına karşı bir muavenet ve muzaheret ihtiyacında bulunup bulunmamasıdır. Asıl tereddüdü mucip olan nokta budur. Müsaade buyurulursa, bu noktayı, teemmül için Teklif Encümenine havale edelim. Bilâhare huzuru âlilerine arzedelim. Herhalde dahilî ve haricî istiklâlimizi kaybetmek istemiyoruz» dedim. Bunun üzerine söz alan Bekir Sami Bey: « Deruhde ettiğimiz vazife gayet ağır ve mühimdir; beyhude münakaşata hasredecek hiçbir dakikamız yoktur. Bu muhtıramızı müzakere edelim ve serian vakit geçirmeksizin bir karar ittihaz edelim» dedi. Ben, makamı riyasetten; «Bu meseleyi encümen reisi olmak dolayısile izah edeyim [ben ayni zamanda Teklif Encümeni Reisi idim]: Bu muhtıra muhteviyatı Encümende okundu ve birçok müzakere ve münakaşa edildi; fakat kat'î karar verecek tarzda kanaat tahassül etmedi; evelce heyeti umumiyede okunmaksızın Teklif Encümenine havale edilmişti. Bu sebeple bir defa da burada okunup heyeti umumiyenin noktai nazarı taayyün ettikten sora tekrar Teklif Encümenine havale edilerek kat'î kararı vermek istemiştik» dedim. İsmail Fazıl Paşa (merhum) da söz alarak şu beya-

natta bulundu: «Bekir Sami Beyin fikrine iştirak ederim; kaybedecek vaktimiz yoktur; esasen mesele de basitleşmiştir: Tam istiklâl mi, yoksa manda mı kabul edeceğiz? tespit edeceğimiz karar budur. Böyle mühim ve ehem olan bir meseleyi tekrar Encümene ve ondan sora tekrar heyeti umumiyeye havale ile vakit geçirmiyelim. İş uzar. Zamanımız kıymettardır. Buna bugün, yarın, yahut öbürgün her halde heyeti umumiyede bir karar verelim. Encümende vakit geçirmiyelim. Çünkü pek ruhlu bir meseledir.»

Bunu müteakıp Hami Bey söz alarak İsmail Paşa Hazretlerile Bekir Sami Beyefendinin fikirlerine iştirak ettiğini söyledikten sora «her halde bir muzaherete muhtacız ve bunun en iptidaî delili de, varidatı devletin ancak borcumuzun faizine tekabül edebilmesidir!» buyurdular.

Bundan sora, Raif Efendi manda aleyhinde söz söyledi. İsmail Fazıl Paşa ona cevap verir tarzda uzun beyanatta bulundu. Ondan sora tekrar Bekir Sami Bey söz söyledi ve dedi ki: «İsmail Fazıl Paşa Hazretlerinin tamamile iştirak ettiğim beyanatına yalnız bir şey ilâve edeceğim: Kırım Muharebesinde galip sıfatile çıkarak iştirak etmiş olduğumuz Paris Kongresindeki müttefiklerimizin bize tahmil etmiş oldukları şeraiti malûme ile bu şimdi okunan muhtıradaki metalibimiz mukayese edilecek olursa, hangisinin daha çok muhilli istiklâl olduğu anlaşılır zannederim!»

Bekir Sami Beyden sora Hami Bey ve Hami Beyden sora da Refet Bey (Refet Paşa) söz söylediler. Refet Beyin beyanatı aynen şu idi: «Mandanın istiklâli ihlâl etmiyeceği muhakkak iken bazı rüfekamız — müstakil mi kalacağız, yoksa mandayı mı kabul edeceğiz? — tarzında birtakım mütalealar dermeyan ediyorlar! Onun için her şeyden evel mandanın ne olduğu anlaşılmalıdır. Maamafih mandadan bahsetmezden evel de, efkârı gıcıklayan bu raporda, bu tabirin ne suretle telâkki edilmiş olduğunu anlamak lâzımdır. Fazıl Paşa Hazretleri «istiklâli muhafaza şartile manda» buyuruyorlar. Hami Beyefendi tarafından manda hakkında verilmiş olan muhtıra iki kısma ayrılıyor: Bir esbabı mucibe kısmı var, ondan sora bir de mandanın tarifine ait kısım var... Manda meselesini bunlardaki noktai nazarlara göre muhakeme için evvelâ bir noktayı anlamak isterim; bu muhtıra muhteviyatı heyeti umumiyece müzakereye vazedilmiş midir, edilmemiş midir?» İsmail Fazıl Paşa: «Suitefehhümü mucip olduğundan biz üçümüz — yani Fazıl Paşa, Bekir Sami ve Hami Beyler —

bu muhtırayı istirdat ediyoruz. Keenlemyekün addettik» dedi (bu muhtıranın müsveddesi de, tebyizi de kendilerinde kalmıştır.)

Riyasetten — «Muhtıra istirdat olunmuştur» dedim.

Muhtıranın istirdat edilmiş olmasına rağmen, söz alan Refet Bey zabıtnamede beş, altı sahife yer tutan beliğ bir nutuk irat etti. Bu nutuktan aynen zabıtnameden aldığım bazı cümleler, hatibin maksadını izaha kifayet edecektir, zannederim!

Refet Bey diyordu ki: «Bizim, Amerika mandasını tercih etmekten maksadımız, bütün cemiyetleri esir eden, kalpleri, vicdanları söndüren İngiliz mandasından kurtulmak ve sakin ve milletlerin vicdanlarına riayetkâr Amerikayı kabul etmektir. Yoksa asıl iş para meselesi değildir.

. . . .

. . . . . lâf itibarile, manda ile istiklâl biribirine mâni şeyler değildir; yalnız, eğer biz hakikatte kuvvetli olmıyacak olursak, işte o zaman mandanın altında eziliriz ve o zaman manda bizim için muhilli istiklâl olur. Bir de, diyelim ki, biz haricî ve dahilî bir istiklâli tam isteriz! Fakat, acaba kendi başımıza yapabilecek miyiz? yapamıyacak mıyız? Ondan evel, acaba bizi kendi başımıza bırakacaklar mı, bırakmayacaklar mı? bunu düşünelim! Şurası muhakkaktır ki, bugün bizi İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan taksim etmek istiyorlar; fakat eğer biz, bugün bir devletin kefaleti altında bir sulh aktedecek olursak ilerde, müsait şerait altında bulunur bulunmaz hemen döner ve kendi faydamızı temin ederiz. Lâkin eğer menfi bir vaziyet hâsıl olacak olursa, acaba büsbütün ziyan etmiş olmayacak mıyız? . . . .

. . . .

Her halde bir Amerika kefaletini kabul etmek mecburiyetindeyiz. Yirminci asırda beş yüz milyon lira borcu, harap bir memleketi, pek mümbit olmayan bir toprağı ve ancak on, on beş milyon lira varidatı olan bir kavm için bir muzahereti hariciye olmaksızın idamei hayat etmek imkânı olamaz! Eğer bundan sora da bu halimizde kalır ve haricî bir muavenet sayesinde terakki edemiyecek olursak ihtimal, atide Yunanistanın bile taarruzlarına karşı kendimizi müdafaa edemeyiz...

Allah muhafaza buyursun, eğer, İzmir Yunanistanda kalsa ve aramızda bir muharebe açılsa, düşmanımız, Yunanistandan vapurlarla asker getireceği halde, acaba biz Erzurumdan hangi şimendiferlerle nakliyatımızı yapabileceğiz? Binaenaleyh, Amerika mandası her şeyden evel bir kefil ve muzahir bulmak için lâzım-

dır.» Hatip sözlerini şu cümle ile bitirdi: «Eğer bu maruzatımla müzakeratı atiye için bir mukaddeme yapabildimse müteşekkirim.»

Efendiler, bu parlak ve mahirane nutkun, dinliyenlerin fikir ve kanaatleri üzerinde yapabileceği dalâletkâr tesirin derecesini sühuletle takdir buyurursunuz.. Efkârın, bunu takip etmesi muhtemel olan ayni fikirdeki hatiplerin nutuklarile büsbütün tesemmüm etmesine meydan vermemek ve sureti hususiyede tenvir ve irşada zaman bulabilmek için, derhal — on dakika istirahat edelim efendim diyerek celseyi tatil ettim [Saat: 5 30 da].

Efendiler, bu nutkun son cümleleri calibi dikkattir. Refet Beyefendi, Yunanlıları İzmirde muvakkat telâkki ediyor ve hali harpte olduğumuzu kabul etmiyor. Yunanlılar İzmirde kalırsa ve hali harbe girilirse başa çıkamıyacağımız kanaatinde bulunuyor.

Bundan soraki celsede Bursa murahhaslarından Ahmet Nuri Bey, manda aleyhinde uzun beyanatta bulundu. Hami Bey buna daha uzun beyanatla cevap verdi ve hakikaten pek uzun olan diskurunun sonlarına doğru beyanatını şu malûmatı ita ederek teyit ediyordu:

«Fakat şimdi biraz da işin kat'î bildiğim bir cihetinden bahsedeceğim. Meselenin bu safhasında alâkadar olan zat ile şahsan temas ettiğimden sözlerim tahminî değil, kat'îdir. İstanbuldan hareketimden evel Sadrı Sabık İzzet Paşa Hazretlerini ziyarete gitmiştim; her halde bir manda ihtiyacında bulunduğumuza kendileri de kani idiler; bendenizden de bu husustaki fikrimi sordular, ben de düşündüklerimi arzettim; birkaç gün sora bendenizi çağırtıp şu meseleyi izah ettiler: Suriye ve Adana havalisinde dolaştıktan sora İstanbula gelip siyasî fırkaların noktai nazarlarını istizah ile meşgul olan Amerika Tahkikat Heyeti Azası, İzzet Paşayı konağında ziyaretle Anadoludaki teşkilâtı milliyenin Türk milletini temsil ettiğine kani olduklarını ve paşayı da — yani İzzet Paşayı — bu işin müteşebbisi bildiklerini söylemişler ve: «Eğer siz Erzurum ve Sıvas Kongrelerine Amerikan mandasını talep ettirecek olursanız, Amerika da Osmanlı mandasını kabul edecektir» demişler; Paşa, bunu, bendenize izah ettikten sora, bu milletin bir harbe daha kudreti kalmadığından ve her halde böyle bir çareye tevessül mecburiyetinde bulunduğumuzdan bahsetti ve Sıvasa gittiğim zaman oradakilere bu vaziyeti anlatmaklığımı tavsiye buyurdu. İzzet Paşanın kanaati de bu suretle talep edilecek bir mandanın yüzde doksan ihtimali kabulü bulunduğu ve

yalnız bizim için birtakım şerait dermeyanı zarurî olduğu merkezindedir. Hatta Paşa, Amerika için milletin arzusuna istinat etmeden, mandayı kabul etmek mümkün olmadığından, Kongremiz tarafından izhar edilecek arzunun Avrupa devletlerine karşı Amerika lehinde bir noktai istinat olacağını da söyledi. Bendeniz bu meseleyi İstanbuldan şifre ile Erzurumda Rauf Beye bildirdim.» «Mandanın cisminden ziyade ismine itiraz edenler beyhude telâş ediyorlar, kelimenin ehemmiyeti yoktur. Ehemmiyet, işin hakikatinde ve mahiyetindedir. Manda altına girdik demiyelim de isterlerse (devleti ebet müddet olduk!) diyelim.»

Bu son söze cevap verenler meyanında Husrev Sami Beyin şu sadası işitildi: «Fakat bizim bu mesaiden maksadımız, kendimizi müdafaa ile milleti ebet müddet olduğumuzu ispat etmektir!» Hami Bey, buna, bir ricat ima eder tarzda cevap verirken, Kara Vasıf Bey söz aldı ve o günkü içtimaın nihayetine kadar beyanatta bulundu. Vasıf Beyin uzun sözlerinin kısasını, zabıtnamede aynen mazbut olan şu cümlelerle enzarı aliyenize vazediyorum: «Bütün devletler bizi tamamen müstakil bile bırakacaklarını söyleseler yine muzaherete muhtacız. (Vasıf Bey sözlerinin mebadisinde mandaya, muzaheret, ismini verelim demişti). Dört yüz ilâ beş yüz milyon lira borcumuz var. Bu parayı kimse kimseye bağışlamaz; bize bunu ödeyiniz diyecekler, halbuki bizim varidatımız bunun faizine bile kâfi değildir. O zaman müşkül bir vaziyette kalacağız; bunun için müstakil yaşamağa, vaziyeti maliyemiz müsait değildir. Sora, yanıbaşımızda, bizi taksim etmeği emel edinmiş hükûmetler var; onların ihtirasatına karşı mahvoluruz! Parasız, ordusuz ne yapabiliriz? Onlar tayyare ile havada uçuyorlar, biz henüz kağnı arabasından kurtulamıyoruz. Onlar dretnot yapıyor, biz yelkenli bir gemi yapamıyoruz; bu haller ile bugün istiklâlimizi kurtarsak bile yine günün birinde bizi taksim ederler.» Vasıf Bey hitabesini şu sözlerle bitiriyordu:

«. . . . . İstanbuldaki Amerikalılar (mandadan korkmayınız, Cemiyeti Akvam Nizamnamesine dahildir) diyorlar; işte bütün bu esbaba mebni İngiltereyi kendimize daimî düşman ve Amerikayı da ehveni şer addediyorum; eğer tasvip ederseniz buradan İstanbuldaki mümessile bir mektup yazıp gizlice bir heyet göndermek için bir torpito istiyebiliriz».

Eylûlün dokuzuncu salı günkü içtimada, manda meselesine temas eden Rauf Beyin mazbut beyanatı aynen şudur: «Bu manda meselesi hakkında şimdiye kadar gerek matbuat ve gerekse

sair mehafil tarafından birçok sözler söylendi. Vakıâ heyeti aliye, muzahereti hariciye esasını kabul buyurdu ise de bu muzahereti kimden istiyeceğimiz tasrih edilmedi; Amerika olduğu ima tarikıyle anlatılıyorsa da, benim kanaatimce doğrudan doğruya zikrinde bir mahzur olamaz.»

Erzurum Kongresi hiçbir suretle manda kabulü hakkında karar vermiş değildir

Bu sözlerden, Rauf Beyin telâkkisile, gerek Sıvas Kongresi Heyetinin ve gerek Erzurum Kongresi Heyetinin telâkkiyatı arasında bir suitefehhüm olduğuna şüphe yoktur. Rauf Beyin telâkkisini tefsir eden bu beyanatının, gerek Erzurum ve gerek Sıvas Kongreleri beyannamelerinin yedinci maddesindeki tarzı tahrirden neş'et ettiğine hükmolunabilir. Filhakika bu maddenin tarzı tahririnde ihtimalki — mandacılıkta pek ileri giden ve namütenahi propagandalarile efkârı umumiyeyi duçarı zâf edenleri iskât ve belki bundan daha ziyade onların müddealarına bir cevap olmak üzere bir nevi hususiyet vardır. Madde muhteviyatı mantık dairesinde tetkik ve mütalea olununca ne manda ve ne de Amerikanın mandaterliğini talep fikri mevcut olmadığı tahakkuk eder. Bu noktayı vazıhan irae için mevzuubahs maddeyi aynen hatırlatmak isterim:

Madde: 7 — Milletimiz, asrî gayeleri tebcil ve fennî, sınaî ve iktisadî hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Binaenaleyh devlet ve milletimizin dahilî ve haricî istiklâli ve vatanımızın tamamiyeti mahfuz kalmak şartile altıncı maddede musarrah hudut dahilinde milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemiyen herhangi devletin, fennî, sınaî, iktisadî muavenetini memnuniyetle karşılarız ve bu şeraiti âdile ve insaniyeyi muhtevi bir sulhun da acilen takarrürü selâmeti beşer ve sükûnu âlem namına ahassı amali milliyemizdir.

Efendiler, bu maddenin hangi noktasında manda ve mandaterin Amerika olacağı fikri vardır? Olsa olsa «herhangi devletin fennî, sınaî, iktisadî muavenetini memnuniyetle karşılarız» sözlerinden manda fikrine zahip olanlar bulunabilir. Fakat mandanın mana ve medlûlü bu olmadığı muhakkaktır. Herzaman ve bugün dahi bu sarahat dairesinde vukubulacak muavenetleri maalmemnuniye karşılamaktayız ve karşılarız. Nitekim Ankara - Ereğli ve Keller - Diyarbekir şimendiferlerinin inşası için bir İsveç grupunun ve Kayseri - Sıvas - Turhal hatlarının inşası için de bir Belçika grupunun fennî, sınaî, iktisadî muavenetini memnuniyetle kabul ettik ve meselâ Ankara şehrinin ve diğer Anadolu şehirle-

rimizin bir an evel inşalarında ve alelûmum diğer şimendifer hatlarımızın, yollarımızın, limanlarımızın inşaları teklifinde bulunacak ecnebi sermayedaranının muavenetlerini maalmemnuniye kabul ederiz. Yeter ki memleketimize sermaye getireceklerin devlet ve milletimizin dahilî ve haricî istiklâlini ve vatanımızın tamamiyetini ihlâle matuf muzmerratı olmasın. Bu maddede münderiç olan «milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemiyen herhangi devlet» ifadesinden Amerika Devleti manası çıkarılmağa da mahal yoktur. Çünkü bu esaslara riayetkâr dünya devletleri meyanında yalnız Amerikalılar değildir. Meselâ İsveç Devleti, Belçika Devleti ayni vasıfta devletler değil midir? Bu devletlerden herhangi birinin mandaterliği de mevzuubahs olabilir mi? Bir de, eğer Amerika Devletine bir ima yapılmak istenseydi «herhangi devletin» yerine «bir devletin» veya hiç olmazsa sadece «devletin» kelimesile iktifa edilmek lâzımgelirdi. Binaenaleyh maddenin izah ettiği şerait dahilinde fennî, sınaî, iktisadî muavenetin hüsnü telâkkisi umum devletlere şamil olduğu sarihtir.

Efendiler, bu manda meselesi hakkındaki noktai nazarımın, — ki bundan evel cari ve bu dakikada heyeti aliyenizin de ıttılaı dahilinde bulunan bunca muhaberat ve münakaşatımızla sabit olmuştur — aylardanberi gece gündüz beraberimde bulunan bir arkadaş tarafından hâlâ anlaşılmamış olduğuna hükmolunabilir mi? O halde Rauf Bey ya esasen benimle hemfikir değildi veyahut hemfikir idi de Sıvasta İstanbuldan gelenlerle mülâkattan sora tebdili fikretmiş oluyor. Burasını kestirmek bence müşküldür. Şimdi biraz daha Rauf Beyi dinliyelim; Rauf Bey, şu suretle sözüne devam ediyor:

«Mütarekenin bidayetinde Almanlar sulhu imza etmiyecek zannolunurken İngiliz matbuatı bazı ifşaatta bulundu; bunun birinci kısmı Almanyanın sulhu imza edeceğine dairdi. Bu tahakkuk etti. İkinci kısmı da Türkiyenin taksimine dairdi. Bu hamdolsun tahakkuk etmedi. Bu kısımda konferansın kararı mucibince Kızılırmağın şark tarafı Ermenistan addedilerek Amerika himayesine veriliyor. Belki Gürcüstanla Azerbaycan da Amerikaya bırakılıyor deniliyordu. Kızılırmağın garbındaki arazi de, İzmir ve İstanbul müstesna olmak üzere mahreci Antalya olarak Türkiyeyi teşkil ediyordu. Bu kısmın şimali, İtalya ve Fransız ve cenubu da İngiliz himaye ve idaresine veriliyordu. İzmirin işgali bu ifşaatın doğruluğunu ispata başladı. Binaenaleyh bu tehlike karşı-

sında memleketimize karşı en bitaraf vaziyette bulunan Amerikanın muzaheretini kabule mecburuz. Ben bu kanaatteyim.»

Rauf Beyin fikrini anlamak için bundan sora daha çok devam eden sözlerini dinlemeğe bilmem ki ihtiyaç kaldı mı?

Efendiler, pek uzun ve münakaşalı devam eden bu manda müzakeresi, taraftarlarını iskât edecek mütevassıt bir çare ile hitam buldu. Hem de bu çareyi teklif eden yine Rauf Bey oldu: «Amerikada senelerdenberi aleyhimizde yapılmakta olan menfi propagandaların tevlit ettiği cereyanı efkârı tashih için her şeyden evel Amerika Kongresinden memleketimizi tetkik edecek ve hakikati görecek bir heyeti davet etmek». Bu teklif ittifakı âra ile kabul olundu. Kongre Divanı Riyasetinin imzalarile bu yolda bir mektup tesvit olunduğunu hatırlayorsam da bu mektubun gönderilebilip gönderilmediğini pek iyi hatırlamıyorum. Esasen bu mektuba sureti mahsusada ehemmiyet atfemiş değildim.

Efendiler, küçük bir istitrat yapayım. Vesika olarak müracaat ettiğim Kongre Zabıtnamesi, Divanı Riyaset Kâtipliğinde bulunan Afyon Karahisar Murahhası Şükrü ve manda lehinde nutuklarını dinlediğimiz Hami Beyler tarafından tutulmuş ve Hami Beyin yazısile muntazam bir deftere tebyiz olunmuştur.

Efendiler, Kongre 11 Eylûlde hitam buldu. 12 Eylûlde Sıvas ahalisinin de huzurile açık bir celse yapılarak bazı nutuklar irat edildi. Kongre müzakeratı esnasında mühim olarak Meclisi Meb'usanın tesrii intihabı ve mahalli içtima neresi olmak lâzımgeleceği hususatına temas edildi. Fakat şimdi izahına başlayacağım mesail Kongre müzakeratını kısa kesmeği icap ettiriyordu. Bu son noktalarla bilâhare Heyeti Temsiliye iştigal etti. 9 Eylûl 1919 günü toplanmış olan bazı malûmat Kongreye şu suretle izah edildi: «Eskişehir ve Afyon Karahisarındaki İngiliz kuvvetleri taz'if edildi. Jeneral Milner Konyaya geldi. Konya Valisi Cemal Bey ve Ankara Valisi Muhittin Paşa muhalefette tereddüt ediyorlar. Yeni Kastamonu Valisi Ali Rıza Bey de tıpkı Cemal Bey fasilesinden bir adamımış. Rüfekayı kiramın böyle vaziyetler karşısında şiddetle hareket taraftarı olduğunu bildiğimden seri ve şedit tedabir ittihazını Fuat Paşadan rica etmiştim. Fuat Paşa da Kongrenin kendisine olan itimadına istinaden Kongre namına icap eden tebligat ve teşebbüsatta bulunmuştur. Bu tarzı hareketin heyeti aliyenizce kabul edilmesini rica ediyor. Fuat Paşa, valilere şedit ihtaratta bulunuyor. Mıntakalara ümerayı askeriyeden millî kumandanlar tayin ediyor ve bu kumandanlara millet

Sıvas Kongresini akim bırakmak teşebbüsleri

namına her nevi salâhiyet bahşedilmiştir diyor». Kongre teklifi kabul etti. Bunu müteakıp şu yolda izahata devam ettim:

«Buraya Galip Bey isminde bir vali tayin edilmiş, geliyormuş; fakat bunun Harput Valisi Ali Galip Bey mi, yoksa Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey mi olduğu anlaşılamadı. Fakat biz başka bir malûmata destres olduk. Mister Novil isminde bir İngiliz binbaşısı Bedirhanilerden Kâmran, Celâdet ve Cemil Beylerle beraber maiyetinde on beş kadar Kürt atlısı olduğu halde Malatyaya gelmiş ve Mutasarrıf Bedirhanî Halil Bey tarafından istikbal edilmişlerdir. Harput valisi de zahiren bir posta hırsızını takip behanesile otomobille Malatyaya gelmiştir. Bu maksatla bunlara Hısnımansurdaki müfreze de verilmiştir. Maksatlarının Kürtleri, Kürdistan teşkili vadile aleyhimize ve bize karşı suikast icrasına sevketmek olduğu anlaşılmış ve mukabil tedabire de tevessül edilmiştir. Meselâ valiyi ve diğerlerini tevkif ettirmek istiyoruz. Malatya mutasarrıfı da Kürt aşairini Malatyaya davet etmiştir. Bu vaziyet üzerine 13 üncü Kolordu mıntakasında faaliyete girdik. İcap eden tedabir ittihaz edilmiştir. Yarın akşam Harputtan sevkedilen bir müfrezei askeriye erbabı fesadı tenkil edecektir. Buradaki kolordu kumandanı da lâzımgelen tedabiri ittihaz etmiştir. Malatya ve diğer mahallere de lâzımgelen emirler verilmiştir.»

Efendiler, hemen Sıvas Kongresinin bütün müddeti cereyanınca sinirlere gerginlik verecek mahiyette haberler almaktan hâli kalmıyordum. Ancak aldığım bütün malûmatı olduğu gibi Kongre Heyetine arzetmekte faydadan ziyade mahzur tasavvur ediyordum. Gördünüz ki, şimdi izah edeceğim veçhile, hakikaten tehlikeli addedilebilecek mahiyette olan Ali Galip meselesinden de bahsederken ihtiyatkâr bir lisan kullanmağı tercih etmiştim. Bence en mühim mesele her nevi müşkülât ve mehalike rağmen Sıvas Kongresinin neticeli mukarreratla müzakeratını bir an evel ikmal etmiş olmak ve bu mukarreratı memlekette tatbika girişmek idi. Bu arzum husul buldu. Bütün memlekete şamil millî teşkilât nizamnamesinin ve Umumî Kongre beyannamesinin derakap tab'ı ve neşrü tamimi esbabına tevessül olundu. Yalnız memulün fevkinde yeni hadisat karşısında kalındığından Kongrenin hitam bulmuş olmasına rağmen Kongre Heyetinin yeni vaziyetler inkişaf edinciye kadar Sıvasta kalmalarını münasip gördüm ve icap ederse daha kuvvetli fevkalâde bir kongre akti için de istihzaratta bulundum. Ali Galibin firarı üzerine Kongre Heyetini Sıvasta alıkomaktan sarfınazar edildiği gibi, Ferit Paşa Kabine-

sinin sukutu üzerine fevkalâde kongre aktine de ihtiyaç görülmedi *(Ves. 55)*.

Ali Galip hâdisesi

Şimdi Efendiler, mücadele tarihimizde mühim bir vak'a teşkil eden Ali Galip meselesi hakkında müsaade buyurursanız biraz tafsilât vereyim:

Efendiler, daha temmuz bidayetinde, Erzurumda bulunduğum zaman Celâdet ve Kâmran Âli isminde iki şahsın ecnebiler tarafından, külliyetli para ile Dersaadetten Kürdistana gönderileceği, bunların tesvilât ve aleyhte tahrikâta memur oldukları ve bir iki gün zarfında hareket etmiş veyahut edecekleri istihbar edildi. Bu haber üzerine, bunların, dağdağasız tarassut ve derdestleri lüzumunu 3 Temmuz tarihinde Diyarbekirde 13 üncü Kolordu Kumandanına ve ayrıca Erkânıharbiye Reisi olan Halit Beye ve Canik mutasarrıfına bildirdim.

20 Ağustosta, 13 üncü Kolordu Kumandanına verdiğim emirde, mevzuubahs insanların, İstanbuldan hareket eylediklerinin bildirildiğini ve ittihaz olunacak tedabir meyanında hassaten Mardin istasiyonunda sıkı bir murakabe tesisinin muvafık olacağını yazdım.

Sıvas Kongresinin ikinci günü, yani 6 Eylûl tarihinde, «Bedirhanî ailesinden Celâdet ve Kâmran ile Diyarbekirli Cemil Paşazade Ekrem namlarında üç şahsın, refakatlerinde, vaktile Diyarbekir vilâyetinde aleyhimizde propaganda yapan bir ecnebi zabiti bulunduğu halde, silâhlı Kürtler muhafazasında olarak Elbistan ve Arga üzerinden Malatyaya geldikleri ve mutasarrıf, belediye reisi taraflarından istikbal edildikleri 13 üncü Kolordunun iş'arından anlaşılıyor.» 15 inci Kolordu Kumandanı Kâzım Kara Bekir Paşanın 3 üncü Kolordu Kumandanlığına buna dair gönderdiği 6 Eylûl 1919 tarih ve 529 numaralı şifresinde verilen malûmatta «ecnebi zabitinin, Türk, Kürt ve Ermeni nüfusunu tetkik etmek üzere hükûmeti merkeziyenin müsaadesile dolaştığını söyledikleri; Malatyada bulunan süvari alayı; mevcudu az olduğundan bunları tevkife cesaret edemediği; maahaza bunların derhal tevkifi için İstanbula müracaat edildiği 13 üncü Kolordudan bildirilmiştir. Bu adamların ne maksat ve ne vazife için nereleri gezecekleri hakkındaki malûmatını Harput valisinden sordum.» denilmekte idi *(Ves. 56)*. Harput Valisi Ali Galip Beydir. Bu adamların ne maksatla geldikleri 3 Temmuz tarihindenberi malûmumuzdur. Beş on müsellâh Kürde karşı bir süvari alayının

mevcudu az görülmüş, tevkifine cesaret edilememiş; asıl calibi hayret olan cihet, bunların tevkifi için İstanbula müracaat edilmiş olduğu haberidir!

Bu küçük ve ehemmiyetsiz gibi görünen noktaları; o zamanki vaziyeti görüşte şayanı dikkat, telâkki ve zihniyet farkları gösterdiği için kayit ve işaret ediyorum.

Diyarbekirde, 13 üncü Kolordu Kumandanının tarzı hareketi, mucibi iştibah görüldüğünden, doğrudan doğruya, bu Kolordunun Erkânıharbiye Reisine, 3 üncü Kolordu Kumandanının imzasile 7 Eylûl 1919 tarihinde yazılan (zata mahsus) şifrede, Vali Galip, Malatya Mutasarrıfı Halil ve Kâmran ve Celâdet ve Ekrem Beylerle beraber İngiliz binbaşısının behemehal tevkif ve Sıvasa sevkedilmeleri için, Elâzizde bulunan 15 inci Alay Kumandanı İlyas Beyin bizzat emrinde altmış kadar atlı ve estersüvarın en geç olarak 9 Eylûlde Harputtan Malatyaya hareketi için — tesrian lilmaslaha — doğrudan doğruya tebligat yapıldığı bildirildi ve müfrezenin sürati hareketinin temini rica edildi. 8 Eylûlde, Sıvastan da bir otomobil ile bazı zabitan gönderileceği malûmatı verildi *(Ves. 57)*.

Diyarbekirden, Erkânıharbiye Reisinin 7/8 Eylûl 1919 tarihile bana gönderdiği şifrede «tevkif hakkındaki arzuya muttali oldum. Bu bapta kumandan beyin emir vereceğini hiç zannetmiyorum. Çünkü havassı askeriyelerine tamamen vâkıfım. Tarafımdan vukubulacak tebligatı ise, tamamen icrada tereddüt ederler. Bu bapta İstanbulla muhaberedeyiz. Bu hale göre icrayi icabı menutu reyi âlileridir. Şifre kaleminin 357 numarasile arzedilmiştir.»

K. O. 13 Erkânıharbiye Reisi
Halit

Elâzizdeki Alay Kumandanı İlyas Beyden K. O. 13 Kumandanının emrine cevaben gelen 8 Eylûl tarihli telgrafta da «Kolordudan aldığım emir üzerine hareketim tehir edilmiştir. Kolordunun muvafakati olmadan, buradan, hareket etmekliğim münasip olmayacağından hareket emrimin Kolordudan tebliğine delâlet buyurunuz» denilmekte idi *(Ves. 58)*.

Halit Beye derakap verdiğim cevap, aynen şu idi:

7/8 Eylûl 1919

«Zevatı malûmenin habaseti sabit olmuştur. Hükûmeti merkeziye.............. bu habasette müşterektir. Oradan emir beklemek, düşmana fırsat vermektir. Bu bap-

ta, tebligatımızda hiç kimseyi tereddüde sevketmiyecek surette, derhal emir vermek, vakit geçirmemek lâzımdır. Kumandanın tereddüt edeceğine ihtimal veriyorsanız, zatı âliniz tarafımızdan Elâziz ve Malatyadaki alay kumandanlarına vukubulmuş tebligatımızın icrasını bildiriniz. Lüzumu hakikî varsa, kumandayı münasip gördüğünüz fırka kumandanlarından birisi deruhde etsin! Teenni zamanı geçmiştir. İcraat cevabınıza muntazırız kardeşim.

Mustafa Kemal

Alay Kumandanı İlyas Beye de, ayni tarihte, bizzat şu emri verdim: «Zevatı malûmenin hıyaneti tahakkuk etmiştir. İstanbuldaki hükûmeti merkeziye dahi bunların hıyanetinde müşterektir. Kolordunuz kumandanının, bu hususta istizan etmesi ve cevap alamaması varidi hatırdır. Binaenaleyh meselenin hallini ve teminini zatı âlinizden beklerim. Cevabınıza muntazırım Efendim. Malatyadaki icraatınızı müteakıp lüzum hâsıl olursa Sıvasta, bize, iltihak edersiniz. Mustafa Kemal». Şifre haricindeki imza da K. O. 3 Erkânıharbiye Reisi Zeki Beyin idi.

Malatyada bulunan Süvari On İkinci Alay Kumandanını da 7/8 Eylûl gecesi, bizzat telgraf başına çağırmış ve görüşmekte idim. Alay Kumandanı Cemal Beyden vaziyet ve kuvveti hakkında malûmat aldım. Gelenlerin, beraberlerindeki müsellâh Kürtlerin «on beş yirmi kişi kadar» olduğunu ve alayın da merkezde «ancak o kadar kuvveti» bulunduğunu söyledi. Ben kuvveti kâfi gördüm. Hatta süvari ve topçu alayının yalnız zabitleri kâfi gelebilirdi. Yalnız hususî vaziyet ve haleti ruhiyeyi anlamak istiyordum.

Bunun üzerine telgraf mükâlemesi şöyle cereyan etti:

«Ben — Vali Galip Bey, İngiliz binbaşısı ve Kâmran ve Celâdet ve Ekrem Beylerin kâffesinin müdebbirane bir tertiple bu gece tevkiflerile Sıvasa tahrikleri elzemdir. Vaziyetiniz bunu yapmağa müsait midir? Size buradan ve Harputtan muavenet yetiştirilecektir.

Cemal Bey — Valiyi de beraber mi?

Ben — Bilhassa, evet!

Cemal Bey — Arzettiğim veçhile, vaziyet ve kuvvetim buna gayrimüsaittir. Kâmran, Celâdet ve Ekrem Beylerin tevkifleri hakkında 13 üncü Kolordu Kumandanile muhabere cereyan etti. Neticesinde, şimdilik tevkifleri, vaziyetin nezaketi hasebile muvafık olamıyacağı hakkında emir de vürut etmiştir» dedi.

Artık, bu zatın daha ziyade üzerine varılamazdı. «Kendilerine hissettirmeksizin sıkı tarassudatta bulundurunuz. Kolordu-

nuzdan emir gelecektir. Hareket ederlerse, istikameti hareketlerini ve ne vasıta ile hareket edeceklerini derhal bildiriniz» talimatını vermekle iktifa ettim *(Ves. 59)*.

8 Eylûl günü Cemal Beyden şifre ile «zevatı malûmenin hâlâ orada olup olmadıklarını ve tarassut tertibatının derecei emniyetini» sordum ve «kendisine günde iki defa rapor vermesini» emrettim.

Halit Beye yazdığım telgrafa ertesi günü (8 Eylûl 1919) aldığım cevapta, Elâzizde Alay Kumandanı İlyas Beye emir verildiği ve bu emrin sureti bildiriliyordu *(Ves. 60)*.

Kolordu Kumandanı Cevdet Bey dahi, İlyas Beyin 52 estersüvar ve iki mitralyözle 9 Eylûl sabahı hareket ettiğini ve 10 Eylûl akşamı Malatyada bulunacağını bildirdi. 9 Eylûl tarihli olan bu şifresinde «muhalefetlerle dolu bir muhitte daha fazla icraat yapmamak hususunda kendisini mazur göreceğimi» de beyan ediyordu *(Ves. 61)*.

9 Eylûlde, İlyas Bey müfrezesinden maada, Aziziyeden iki süvari bölüğü, Siverekten Malatyadaki alaya mensup bir bölük dahi Malatyaya tahrik edildi *(Ves. 62, 63, 64)*.

Vali Ali Galibin ve Bedirhanilerle, Cemil Paşazadenin yaptığı propaganda tesirini izale için Elâziz ve Dersim havalisi ile alâkası olduğu malûmum olan ve Kemahta bulunan Halet Beye (sabık meb'us) 9 Eylûlde Elâzize hareket ve Haydar Beyle tesisi irtibat etmesini yazdım *(Ves. 65)*. Ayın nihayetine doğru vâsıl oldu.

Van Valisi bulunan Haydar Bey de Elâziz vilâyetini deruhde etmek üzere Erzurumdan tahrik edilmişti. Haydar Bey 15 inci Kolorduya mensup olup Mamahatunda bulunan bir süvari alayile de irtibat tesis ederek icabında bu alayı Malatya istikametine tahrik edecekti.

Otomobil ile bazı zabitanın da Malatyaya sevkedileceğine dair bir kayit vardı.

Filhakika, arkadaşlarımızdan, Recep Zühtü Bey, Üçüncü Kolordu yaveri sıfatı zahiriyesile benden aldığı hususî talimatla, refakatinde bazıları olduğu halde 9 Eylûlde, otomobil ile Malatyaya hareket etti. Maalesef, râkip olduğu otomobil yolların bozuk ve çamurlu olmasından Kangalda kırılmış ve tam zamanında Malatyaya yetişememişti. Kangaldan sora kâh araba ve kâh hayvanla gece, gündüz kat'ı mesafe ederek Sıvastan hareketinin dördüncü günü badezzeval Malatyaya vâsıl olabilmişti. Recep Zühtü Beyin verdiği raporlar vaziyetin tenvirine çok hadim olmuştu.

Efendiler, 10 Eylûl günü geç vakit şu telgrafı aldık:

Zata mahsustur. Hiç durmıyacaktır. Malatyadan, 10/9/1919

Sıvasta K. O. 3 K.

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinedir:

1 — 10/9/1919 saat 2 sorada bilâ vukuat Malatyaya muvasalat olunmuştur.

2 — Zevatı malûmenin kâffesi maalesef Kâhta istikametine firar ettikleri, tafsilâtın müteakıben arzedileceği maruzdur. Alay 15 K. İlyas

Ayni günde ve fakat, İlyas Beyin telgrafından sora da şu telgrafı alıyoruz:

Gayet aceledir. Malatyadan, 10/9/1919

Sıvasta K. O. 3 K.

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine:

1 — Harput Valisi ile Malatya Mutasarrıfı ve İngiliz Binbaşısı ve hempaları olan malûm eşhas alay 15 in Elâzizden hareketini ve kendilerinin tevkif edileceklerini haber alır almaz, bugün alessabah firar etmişlerdir. Bunların Kâhtadaki Bedir Ağa nezdine gittikleri ve oradan tedarik edecekleri Ekrat ile burayı basmağa gelecekleri mervidir.

2 — Bunların ve Bedir Ağa aşiretinin fenalığa cür'et ettikleri takdirde, takibat icrası hakkında kolordudan emir alınmış, izleri takip edilmekte ve netice ayrıca arzedilecektir.

3 — Alay 15 Kumandanı maiyetindeki kuvvetle, bugün saat 2 sorada, Malatyaya geldikleri maruzdur.

Süvari Alay 12 Kumandanı Binbaşı
Cemal

Ayni tarihte yazılmış olan bu iki telgraf, yanyana getirilerek tetkik olunursa şayanı dikkat bazı noktaların nazara çarpmamasına imkân yoktur.

Süvari Alay Kumandanı Cemal Bey, tarafımızdan aldığı talimatı veçhile malûm eşhası sıkı ve emin bir surette tarassut altında bulunduracak ve günde iki defa rapor verecekti.

Eşhası merkume 10 Eylûl günü alessabah kaçtıkları halde Cemal Bey, bu malûmatı, ancak, İlyas Bey müfrezesinin muvasalatından ve İlyas Beyin raporundan sora bildiriyor. Cemal Bey firarilerin, İlyas Bey müfrezesinin Elâzizden hareketlerini haber

aldıklarını söylüyor. Halbuki telgrafhane Cemal Beyin tahtı tarassudunda idi.

Sora, firarilerin Ekrat toplayıp Malatyayı basacaklarının mervi olduğunu da ilâve ediyor. Bu noktalar, süvari alay kumandanı hakkında şüphe ve tereddüdü celbetmekten hâli değildir.

Bilâhare alınan malûmattan anlaşıldı ki, Ali Galip ve rüfekası 9 Eylûl akşamı haberdar edilmişler. Ali Galip geceyi uykusuz hükûmet dairesinde geçirmiştir. 10 Eylûlde maiyetlerinde birkaç jandarma ve müsellâh Kürt olduğu halde, hükûmet dairesinde toplanıyorlar, sandık emininin odasına giriyorlar, sandığı açıyorlar, beraber almak üzere altı bin lira sayıp bir kenara koyuyorlar ve sandığa vazetmek üzere de şu senedi yazıyorlar:

«Mustafa Kemal Paşa ve avenesinin tenkili masarifine karşılık olmak üzere olbaptaki emrine tevfikan altı bin lira alınmıştır. 10 Eylûl 1919: Halil Rami, Ali Galip.»

İlyas Bey müfrezesinin, Malatyaya yaklaşmakta olduğu anlaşıldığı bir sırada, süvari alay kumandanı, zabitlere, mutasarrıfın evini, hedef gösteriyor. Mutasarrıfın evini sarıyorlar ve telefon tellerini kesiyorlar ve evi basıyorlar. Bu ameliyenin başladığını hisseden Halil Beyin ailesi, hükûmet dairesine haber veriyor. Hükûmette, para almakla meşgul olan vali, mutasarrıf ve refikleri vaziyetten haberdar olur olmaz havf ve telâş ile her şeyi unutup ayırdıkları parayı ve yazdıkları senedi olduğu gibi bırakıyorlar ve maiyetlerile birlikte hazır bulunan atlarına binerek hemen firar ediyorlar *(Ves. 66, 67)*.

Süvari alay kumandanının ve topçu alay kumandanının; valinin, geceyi hükûmet dairesinde geçirmekte olduğunu bilmedikleri kabul edilemez. Mutasarrıftan ziyade valinin tevkifi mühim olduğu da meydanda idi. Binaenaleyh, malûm eşhasın firarında müsamaha olduğu muhakkaktır. En zayıf tefsire göre malûm eşhasın maiyetlerindeki beş on müsellâh jandarma ve Kürt ile musademeden büyük fenalık çıkabileceği vehmi Malatyadakileri — endirek — tedbire sevketmiş ve merkum eşhası ürküterek kaçırmağı tercih ettirmiştir, denilebilir.

10 Eylûlde İlyas Beye verdiğim talimatta başlıca zikrettiğim noktalar:

1 — Firarilerin süratle derdestleri;

2 — Kürtlük cereyanına asla müsait zemin bırakılmaması;

3 — Malatyada mutasarrıflığın Jandarma Kumandanı Tevfik

Bey tarafından deruhde edilmesi, münasip ve sahibi namus ve hamiyet bir zatın da Harputta makamı vilâyeti serian işgal etmesi;

4 — Malatya ve Harputtaki kuvayı hükûmeti tamamen ele alarak millet ve vatan aleyhinde hiçbir icraata meydan verilmemesi;

5 — Firarilere uyanların bilâeman ve merhamet imha edileceğinin tamimi ve namuslu halkın hakikatten haberdar edilmesi;

6 — Mevcudiyeti milliyemizi tehlikeye sokacak olan ecnebi askerine de mukabele olunacağının derpiş edilmesi ve tertibatı ve tedabirinin» iş'arından ibaret idi *(Ves. 68)*.

Efendiler, firarilerin, etraf ve civar aşairinden birtakım Kürtleri toplayabileceklerini ve hatta Maraşta bulunan ecnebi kuvvetlerinden temini istifade edebileceklerini muhakkak gibi kabul etmek lâzımdı. Onun için alınmış olan tertibatı ve bu işe hasredilmiş olan kuvvetleri takviye etmek icap ediyordu. Bu maksatla Sıvastan, daha bir estersüvar müfreze 9 Eylûl akşamı Malatyaya sevkedildiği gibi Üçüncü Kolordu mümkün olduğu kadar, kuvvetlerini cenuba indirecek, On Üçüncü Kolordu takip keyfiyetini temin edecek ve hainlere kıpırdayacak bir fırsat vermemek için azamî tesiri göstermek lüzumuna binaen Mamahatundaki süvari alayı da Harput istikametine tahrik olunacaktı. Bu hususta 3 üncü, 13 üncü ve 15 inci Kolordu Kumandanlarına icabı gibi tebligat ve temenniyatta bulunuldu *(Ves. 69)*.

Efendiler, verdiğimiz, direktifler dairesinde firarileri takip ettirirken, bir taraftan da, elimize geçen bazı vesaikı gözden geçirelim. Bu vesaik, hadiseyi ve Ali Galip teşebbüsünü ve hükûmeti merkeziyenin redaetini her türlü izahattan, daha mükemmel bir surette tebarüz ettireceğini zannettiğimden aynen mütalealarıı zait addolunmaz fikrindeyim.

Evvelâ, Dahiliye Nazırı Âdil Beyle Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşanın müşterek imzalarile, Elâziz Valisi Ali Galip Beye verilen 3 Eylûl 1919 tarihli talimatnameyi okuyalım!

Bunu müteakıp, Dahiliye Nazırının, sevkolunacak kuvvet ve sarfolunacak para miktarı hakkında Babıaliden çektiği telgrafını görürüz:

Deraliye
906

Bizzat halledilecektir

Elâziz Valisi Galip Beyefendiye

C: 2 Eylûl 1919 numara iki:

Arzolunmuştur. İradei seniyesi bugün sadır olacaktır. Binaenaleyh kespi kat'-iyet etmiştir. Talimat şudur: Malûmunuz olduğu veçhile Erzurumda Kongre namı altında birkaç kişi toplanarak birtakım kararlar ittihaz ettiler. Ne toplananların ne de ittihaz ettikleri kararların esası, ehemmiyeti vardır. Fakat bu haller memleketçe birtakım kılükali mucip oluyor. Avrupaya ise pek mubalağa ile aksettirilmekte oluyor. Binaenalâzalik pek fena suitesirat hâsıl etmekte oluyor, ortada şayanı ehemmiyet hiçbir kuvvet, hiçbir vak'a olmadığı halde mücerret bu mubalâğat ve suitesirattan endişeye düşen İngilizlerin ahiren Samsuna epeyce bir kuvvet çıkaracakları istidlâl olunuyor. Hükûmetin, umum sırasında tarafınıza da icra ettiği tebligatı malûmeye mugayir hareketine devam etmekte olursa çıkarılacak ecnebi kuvvetlerin Sıvasa ve oradan daha ilerliyerek birçok mahalleri işgal etmeleri ihtimali bait değildir. Bu ise, memleketin menafiine bittabi münafidir. Erzurumda toplanan eşhası malûmenin kariben Sıvasta içtima ederek yine bir kongre aktetmek istemekte oldukları muhaberatı vakıadan anlaşılıyor. Böyle beş on kişinin orada toplanmasından hiçbir şey çıkmıyacağı hükûmetçe malûmdur. Fakat bunları Avrupaya anlatmak mümkün değildir. İşte bunun için bunların orada toplanmasına meydan vermemek icap ediyor. Bunun için de evvelbevvel Sıvasta hükûmetin itimadı tammına mazhar ve selâmeti memlekete muvafık olan tebligatı harfiyen icraya âzim bir vali bulundurmak lâzımgelmektedir. Zatı valâlarını anın için oraya gönderiyoruz. Gerçi Sıvasta kongre aktetmek istemekte olan birkaç kişiye mümanaat etmek okadar güç bir şey değil ise de erkân ve ümera ve zabitan ve askerin bazıları da bunlarla hemfikir oldukları anlaşılmasına nazaran hükûmetin ittihaz edeceği tedabiri ellerinden geldiği kadar tas'ip ve eşhası malûmeyi mümkün olduğu kadar iltizam edecekleri nazarı dikkate alınarak şayanı itimat bir iki yüz kişinin refakatinizde bulunması temini muvaffakıyet için münasip görülmektedir. Binaberin evelce yazdığım veçhile oralardaki Kürtlerden itimat edilen yüz, yüz elli kadar süvariyi birlikte alarak ne için oradan gidildiği hiç kimseye sezdirilmeden Sıvasa hiç kimsenin intizar etmediği bir zamanda bilvüsul vali ve kumandanlığı hemen ele alacak ve oradaki jandarma ve askeri, miktarları cüz'i olmakla beraber hüsnü idare edecek olursanız karşınızda başka bir kuvvet bulunmıyacağı cihetle derhal tesisi nüfuz ederek içtimaa meydan vermemiş olacak ve orada bulunanlar varsa hemen derdest edip mahfuzen İstanbula gönderebileceğiniz derkârdır. Bu suretle ihraz olunacak nüfuz ve iktidarı hükûmet, dahilde sergüzeştcuyane harekâtta bulunanları yıldırarak bu gibi harekâtı gayrimarziyenin vukuuna mâni olacağı gibi hariçte de pek ziyade hüsnü tesir ederek ecnebilerin asker çıkarmak ve oraları işgal etmek hususlarındaki tasavvurlardan sarfınazar etmeleri için hükûmetçe bir mümsiki kaviye müracaat ve teşebbüs teşkil edecektir. Zaten Sıvas muteberanı ahalisinden bazılarından mevsukan tahkik olunduğu veçhile ahali bu politikacıların tahrikâtından, para toplamak için vaki olan tazyikatından pek ziyade müteneffir ve

bunların men'i için hükûmete her suretle muzaherete hazırdır. Orada jandarmaya derhal yazılacak istenildiği kadar efrat bulunacağı ve buna müteneffizan tarafından sureti mahsusada muavenet olunacağı ihbar edilmektedir. Bu suretle miktarı kâfi ve hükûmete kaviyyen merbut bir jandarma teşkil edildikten sora birlikte götüreceğiniz süvarileri tatyiben yerlerine iade ederiz. İşte yapılacak tedabir bundan ibarettir. Bunun kemali sühuletle ve muvaffakıyetle tatbikı mücerret derecei nihayette iltizamı mektumiyete vabestedir. Sıvasa memuriyetinizden hatta o cihetlere gideceğinizden efradı ailenizden en emin olduğunuz hiçbir kimseye bile bahsetmeyiniz ve Sıvasa girinceye kadar maksadı yanınızdakilere dahi sezdirmeyiniz. Bu, muvaffakıyetin üssülesasıdır. Bu cihetle şimdilik herhalde ailenizi orada bırakarak etraftaki aşairi teftiş için beş on gün duracağınızı efradı ailenize ve sairlerine bilifade hemen hareketle bir gün evel Sıvasa bağteten vâsıl olmağa gayret eylemelisiniz. Oraya vusulünüzde atide münderiç telgrafname icap edenlere bittebliğ vali ve kumandanlığı ele alarak hemen işe başlamalısınız. Bir taraftan da makina başında Nezarete iş'arı keyfiyet etmelisiniz. Bu suretle vaziyet malûm olur olmaz size yine makina başında tarafımdan icabı hale göre tebligatı lâzime icra olunacaktır. Bu suretle işe başladıktan sora ne vakit münasip görürseniz ailenizi ve eşyanızı Sıvasa celbedebilirsiniz. Şukadar ki elyevm orada bulunan Reşit Paşanın valilikten azlolunduğu, yerine diğerinin gönderileceği her nasılsa şayi olarak müşarileyh tarafından Nezarete müracaat edildiğinden ve isimleri malûmunuz olan kimselerin Sıvasta kariben birleşmek istedikleri iş'aratı vakıadan anlaşıldığından beyhude bir dakika geçirilmiyerek biran evel hareket ve bir saat evel muvasalate gayret etmeniz de maslahaten ehem ve elzemdir. Şu esbap ve mülâhazata göre ne vakit hareket ve nekadar müddette muvasalat edebileceğinizin iş'arı muktazidir. Sıvasta ibraz edeceğiniz telgrafname şudur: Zatı âlilerinin Sıvas Vali ve Kumandanlığına tayinleri Meclisi Vükelâ kararile bilistizan şerefsadır olan iradei seniyei hazreti padişahî iktızasından olduğundan hemen hareketle bu telgrafnameyi Sıvastaki memurini mülkiye ve askeriyeden icap edenlerine bilirae vali ve kumandanlığı deruhde ederek ifayi vazifeye mübaşeret ve hemen iş'arı keyfiyet etmeleri tebliğ olunur.

3/9/1919

Dahiliye Nazırı *Âdil* — Harbiye Nazırı *Süleyman Şefik*

Gayet müstaceldir — Babıaliden, 6 Eylûl 1919

Malatyada Elâziz Valisi Galip Beyefendiye

C: 6 Eylûl 1919

Eşkıya takibi için sevkolunacak kuvvet masarifinin jandarma tahsisatına mahsuben malsandığından tesviyesi zaruridir. Kaç kuruş sarfolunacağının ve sevkedilecek kuvvetin miktarile yevmi hareketin serian iş'arı.

Nazır
Âdil

Dahiliye Nazırı üç gün sora da Ali Galibin bir telgrafına cevap olduğu anlaşılan şu telgrafı veriyor:

Müstaceldir | Deraliye, 9/9/1919

Malatyada Elâziz Valisi Beyefendiye

C: 8 Eylûl 1919. Numara iki:

Sıvasta şayanı itimat vasıta olmadığı cihetle malûmatı kâfiye.......... alınmamakta ise de ora ahalisinden, burada bulunan bir adamın ifadesine ve sair yerlerden de alınan malûmatı umumiyeye nazaran evvelâ, ahali bu tahrikâta taraftar değildir. Saniyen asker ekallikalildir. Bu hareketi idare etmekte olanlar eşhası malûme ile kumandan ve zabitandan bazılarıdır. Bunlar, işe millî bir şekil vererek maksatlarını terviç ettirmeğe çalışmaktadır. Halbuki millet bu işlere taraftar değildir. Orası daha karip olduğu cihetle istediğiniz malûmatı daha sühuletle istihsal edebilirsiniz. Maahaza gazeteler her nasılsa oraya memuriyetinizden bahsettikleri cihetle bir gün evel azimetiniz daha ziyade kespi ehemmiyet etmiştir. Birlikte bulunduracağınız kuvvetin nekadar ziyade olursa muvaffakıyeti o nispette teshil edeceği derkârdır. Bu kuvvetin miktarlarile vakti hareketinizin bir gün evel tayin ve iş'arına muntazırım.

Nazır
Ādil

Ali Galip Bey, cevaben, Malatyadan son olarak şu telgrafı veriyor:

Gayet müstacel ve mahremdir
Bizzat halledilecektir

Dahiliye Nezaretine

Şehri halin on dördüncü günü kâfi kuvvetle eşkıyanın takip ve derdesti için Malatyadan hareket edecek veçhile tedabiri muktaziye icra edilmiştir. Biavnihi tealâ musademede neticeten muvaffakıyet olduğuna itimat buyurulsun. Yalnız iş'aratın cevapları ve muktaziyatı tehir buyurulmamalıdır.

9/9/1919 | Elâziz Valisi
Ali Galip

Bu telgraftan, 9/10 Eylûl gecesini hükûmet dairesinde, heyecanlar içinde sabaha kadar uykusuz geçiren Ali Galibin, 9 Eylûl 1919 günü henüz kahramanlığının üzerinde ve biavnihi tealâ musademede muvaffakıyetten pürümit olduğu anlaşılıyor.

Efendiler, vak'a ve bu vesaikten haberdar edilen rüesayı memurini mülkiyeden, Dahiliye Nazırı Âdil Beye ve kumandanlardan da Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşaya ademi itimadı mutazammın telgrafnameler keşidesi muvafık olacağı düşünüldü. Umumun nazarı dikkati celbolundu.

Sıvas Valisi Reşit Paşanın telgrafına cevap veren Âdil Beyin şu sözleri nekadar hayret ve istiğraba sezadır. Âdil Bey bahsettiğim telgrafını şu cümlelerle bitiriyordu: «. . . . Elbette iradei seniyei cenabı hilâfetpenahî hükmü âlisine mutavaat lüzumunu takdir edersiniz!» *(Ves. 70)*.

Efendiler, bittesadüf bu muhabere esnasında ben de telgrafhanede bulunuyordum. Bir aralık dayanamadım; şu telgrafı tesvit edip çekilmek üzere memura verdim:

11/10/1919

Dahiliye Nazırı Âdil Beye

Milleti padişahına maruzatta bulunmaktan menediyorsunuz. Alçaklar, caniler! Düşmanlarla millet aleyhinde tertibatı hainanede bulunuyorsunuz. Milletin kudret ve iradesini takdirden âciz olduğunuza şüphe etmiyordum. Fakat vatan ve millete karşı hainane ve mezbuhane harekette bulunacağınıza inanmak istemiyordum. Aklınızı başınıza toplayın. Galip Bey ve hempaları gibi bülehanın ahmakça olan mevhum vaitlerine kapılarak ve Mister *Novil* gibi milletimiz ve vatanımız için muzır olan ecnebilere vicdanınızı satarak irtikâp ettiğiniz denaetlerin milletçe tatbik olunacak mes'uliyetini nazarı dikkatte tutunuz. Güvendiğiniz eşhas ve kuvvetin akıbetini öğrendiğiniz zaman kendi akıbetinizle mukayeseyi unutmayınız.

Mustafa Kemal

Bilcümle kumandanlar da, icabı gibi müracaatlerde bulundular.

12 Eylûle kadar aldığımız raporlardan firarilerin, 10/11 Eylûl gecesini Rakada geçirdikleri ve 11/12 Eylûl gecesini de, Rakanın yarım saat yakınında bir köyde, bir aşiret reisinin yanında geçireceklerinin anlaşıldığı bildiriliyordu *(Ves. 71)*. Bu malûmat, 20 nci, 15 inci ve 13 üncü Kolordu Kumandanlarına bildirildi *(Ves. 72)*.

11 Eylûlde ve 11/12 Eylûlde Malatya ile telgraf başında vukubulan muhaberat, henüz Malatyada, evamir ve talimatı kat'iye almış olan zevatın zihinlerinde teşevvüşe delâlet edecek mahiyette idi.

Elâzizden gelen Alay Kumandanı İlyas Bey, «mutasarrıf beyin gönderdiği bir âdemi mahsus tarafından, Vali Ali Galip ve Mutasarrıf Halil Beylerin bazı şeraitle mevkilerine avdet etmek istedikleri» ifade edilmiş. Binaenaleyh «selâmeti memleket namına bunların bu suretle vaki olan tekliflerini kabul etmek muvafık olup olmadığı hakkındaki emrinizin intizarında bulunduğumuz maruzdur» demekte idi [11 Eylûl] *(Ves. 73)*.

Bunu takiben, 11/12 Eylûl gecesi de, yine telgraf başına gelen Süvari Alay Kumandanı Cemal ve Mutasarrıf Vekili Tevfik ve Topçu Alay Kumandanı Münir ve Jandarma Yüzbaşısı Faruk ve Baytar Binbaşısı Mehmet ve Elâzizden gelen Alay Kumandanı İlyas Beyler namına İlyas Bey şunları yazdırdı:

Malatyadan İlyas Bey: —

Şimdi şayanı itimat olan Jandarma Yüzbaşısı Faruk Beyden alınan malûmat berveçhizirdir:

Faruk Bey Kâhta ve civarında takipte idi. Malatyaya beş saat mesafede Raka karyesinde Kürtlerin içtima eylediklerini ve elyevm mutasarrıfla rüfekasının orada bulunduğunu, Sivereğe kadar olan aşairin peyderpey mahalli mezkûra gelmekte oldukları ve Dersim aşairine varıncaya kadar Kürtlük namına davet edildiği, mutasarrıfın fikri, evvelâ Malatyaya hücum ve kâmilen yağma edildikten sora bütün kuvvetle Sıvas istikametine yürüyeceklerini, Malatyada bulunan Türkleri katil ve tardedeceklerini ve Dersimlilerin de ayni zamanda Harputa yürüyeceklerini bildiriyor. Çünkü mutasarrıfın Malatyadan gitmesi Kürtlük namına kendilerine büyük bir zül ve hakaret imiş gibi telâkki olunuyormuş. Vali, bu yağma ve katli nüfusa taraftar ve razı olmadığını, fakat mutasarrıfın fikrine de mâni olamıyacağını bildirmiştir. Malatyaya harben girdikleri zaman Kürt bayrağı çekileceğini ve beraberlerinde bulunan İngiliz binbaşısı da Urfada bulunan İngiliz fırkasının harekete amade olduğunu bildirmiş ise de Hacı Bedir Ağa da bunu kabul etmediği ve aşairin Malatyanın Kürdistan ve Malatyada Kürt bayrağı çekilmesine ısrar eyledikleri dün akşam vali Malatyaya avdet etmek istemiş ise de bırakmadıkları mubalâğadan ari olarak arzolunur. Şartları zirdedir:

1 — Valinin yerine avdeti;

2 — Mutasarrıfın kemakân yerinde kalması;

3 — Elâzizden gelen askerin iadesi;

4 — Valinin yüz müsellâh Kürtle Malatyaya girdiği zaman sükûnetin muhafazası ve Sıvas istikametine yürümesi;

5 — Aşairden alınan yedi tüfek, bir rovelverin iadesi;
6 — Berveçhibalâ maruzatıma iradeleri.

İlyas Beye şunu yazdım:

11/12 Eylûl 1919

Malatyada İlyas Beyefendiye

1 — Verdiğiniz malûmat heyetimizce nazarı dikkate alındı. Zatı âlinize şerait dermeyan eden kimlerdir? Bittabi böyle bir münasebete girişmek kat'iyyen doğru değildir. Hıyanetleri tahakkuk eden vali, mutasarrıf ve hempalarının derdestleri ve tahrik etmeğe çalıştıkları bazı gafil kimseleri irşat etmek mevzuubahstir. Bunun için kemali şiddetle mukabele etmek lâzımdır. 13 üncü ve 15 inci ve 3 üncü kolordu kumandanları, bu dakikada telgraf başında müştereken ittihaz olunacak tedabiri kararlaştırmaktadırlar. Mümkün olan kuvvetler her taraftan tahrik olunmuştur. Sükûnet ve ciddiyetle oraca icap eden tedabirin tarafı âlinizden ittihaz edilmiş bulunduğuna emniyetimiz berkemaldir. O mıntakada bulunan bilcümle telgrafhanelerin tutulması ve Mutasarrıf Vekili Tevfik Bey biraderimizin hükûmet kuvvetini ve nüfuzunu azamî surette göstermesi nazarı dikkatte tutulmalıdır.

2 — Bu anda bütün Anadolu merakizinden zatı şahaneye hıyaneti vakıa arzedilmektedir. Oraca da ayni suretle hareket olunmalıdır.

3 — İngiliz binbaşısının sözleri blöftür. Kürtlerin de, içtimaa muvaffak olsalar bile kuvvei askeriye karşısında ne dereceye kadar muvaffak olacaklarını takdir buyurursunuz.

4 — Bedir Ağayı ve Geven aşireti rüesasını ve bu harekâtı hainaneye muhalif olan rüesayı tarafınıza celbe tevessül buyurulması münasip olur.

5 — Hısnımansurdan hareket eden süvari bölüğüyle Siverek ve Diyarbekirden hareket eden birer taburla irtibatınız var mı? Nerelere vardılar?

Telgrafhanede mevcut Kongre Heyeti namına
Mustafa Kemal

Gerçi, Kongre hali içtimada ve telgrafhanede bulunmuyordu. Fakat kuvvei maneviyeyi takviye için Kongre Heyetinin alâkasını göstermeği muvafık gördüğüm gibi imza olarak yalnız «Kongre Heyeti» diye de ayni mealde ayrıca bir telgraf ta yazdım *(Ves. 74)*.

Bu telgrafıma zeyil olarak, Urfada, Ayıntapta, Maraşta bulunan ve cüz'î olan ecnebi kuvvetlerini bildirerek «size bir ecnebi fırkasından bahsedenlerin beyanatı, vatan ve millet hainlerinin yalanını naklederek maneviyatımızı kırmak alçaklığından...» dır dedim *(Ves. 75)*.

İlyas Bey iş'aratıma verdiği cevapta «taarruz halinde mukavemeti şedide ibrazı sureti kat'iyede kararlaştırılmıştır» dedikten sora, «eldeki kuvvet, Malatyayı uzun müddet bir Kürt taarruzuna karşı müdafaaya kâfi değildir. Bunun için sürati mümkine ile kuvayi muavine sevkıne delâlet buyurulması ekiden müsterhamdır» dedi *(Ves. 76)*.

İlyas Beye, icabında bir şey tebliğ edilebilmek için, telgrafhanede bir zabit bırakarak, mühim olan işinin başına gitmesini rica ettim *(Ves. 77)*.

İlyas Beyden 12 Eylûlde keşide olunan bir telgrafnameyi, muhtelif noktai nazarlardan zabitlerimiz ve memurlarımız için şayanı istifade olacağı mülâhazasile aynen arzedeceğim:

Malatya, 12/9/1919

Sıvasta K. O. 3 Kumandanlığına

Halepteki İngiliz ordusuna mensup miralay rütbesinde Müsyü *P. Pil* isminde bir İngiliz zabiti bugün 12/9/1919 zevalinde Malatyaya gelmiştir. Maksadı Malatya, Harput ve Diyarbekir mıntakalarında eşraf ve memurini mülkiye ve askeriye ile görüşmek olduğunu; firarî Mister *Novil* in vazifei memuriyeti hakkında ademi malûmat beyan etti ve bu hususta İngiliz hükûmetinin kat'iyyen malûmatı olmadığını ve böyle bir propagandacı zabitin buralarda gezmesini kabul edemiyeceğini ve aşair içerisinden derhal buraya celbi için kendisine emir vereceğini söyledi. Eğer maksadı hainane ile buralarda gezdiğine kanaat hâsıl ederse mevkufen Halebe sevkedeceğini ilâve etti ve Vali Galip Beyin de kendisile görüşmek üzere hayatının muhafazası hususunda kendisine teminat vererek buraya davet etmesini talep etti. Bu hususta mafevk makamdan mumaileyhin buraya gelebileceği hakkında emir almadan buraya gelmesinin mümkün olamıyacağını ve bu hususta makamata müracaat edeceğimi de söyledim. Bu muvafakat emrinin sürati tebliğine delâletimi rica etti. Kendisi mutemedi âlii siyasî namile yad edilirmiş. Hükûmeti merkeziye kendisini tanırmış. Kendisi burada iki gün ikametten sora Harputa gidecekmiş. Vesikası yoktur. Kendisi muhterem bir misafir olduğu ve hakkında ihtiramatı mahsusa yapılacağı söylenmiştir. Valiyi buraya getirtmesine ve bu zatın Harputa doğru seyahat yapmasına müsaade edelim mi? İş'arı. Sıvastan iki zabitin şimdi geldiği maruzdur.

Alay 15 Kumandanı
İlyas

Bu telgraf muhteviyatında mevzuubahs hususat hakkında tarzı hareketi müş'ir noktai nazarlarımız, şu suretle kısaca bildirildi:

Tel
Gayet aceledir

Sivas, 12/9/1919

Malatyada On Beşinci Alay Kumandanlığına

C: 12/9/1919:

1 — Kim olursa olsun vesikasız bir ecnebi zabitinin memaliki osmaniye dahilinde işi yoktur. Kendisine kemali nezaketle fakat askerce kat'î bir surette keyfiyeti iblâğ ve geldiği yere hemen dönmesini ihtar ediniz. Memleketten çıkıncıya kadar da eşraf ve memurin ile hiçbir siyasî temasa gelmemesi için yanına muktedir, müdrik bir zabit terfik ediniz.

2 — Firarî valinin hıyaneti vataniye ile müttehem olduğunu, ele geçince derdest ile kanunun pençei adaletine teslim edileceğini, bu bapta başka türlü bir şey yapmak imkânı olmadığını ayrıca izah edersiniz Efendim.

Mustafa Kemal

Efendiler, alınan tedabir ve tertibat ve bilhassa gösterilen asabiyet ve şiddet sayesinde, Ali Galip ve Halil Beylerin iğfale çalıştıkları aşair dağılmış, naümit kalan Ali Galip evvelâ Urfaya ve oradan Halebe firar etmiştir. Mister Novil de nezaret tahtında müreffehen Elbistan üzerinden gitmiştir. Diğerleri de birer suretle firar eylemişlerdir. Bu safahatı, daha ziyade, izahta bir fayda görmüyorum. Bu hususata dair beyanatıma lâhika olarak intişar edecek olan vesaikın mütaleasından hal ve ati için şayanı intibah noktalar istihraç olunacağını ümit ederim *(Ves. 78, 79, 80, 81)*.

*
* *

Efendiler, Ali Galip teşebbüsünün, padişahın ve Ferit Paşa hükûmetinin ve ecanibin müşterek bir teşebbüsü olduğuna, arzettiğim vesaika muttali olduktan sora, şüphe ve tereddüt edenler kalmaz, zannederim. Bu hıyanetin, müşterek müteşebbislerine karşı, alınması lâzımgelen vaziyet sarihtir. Ancak mukabil teşebbüste mümkün olduğu kadar cephe hücumundan sarfı nazar etmek, o günün icabatı olmakla beraber teşebbüs kuvvetini muhtelif hedeflere tevcihten içtinaben bir noktada temerküz ettirmek, muvafıkı ihtiyat idi. Biz de, hedefi taarruz olarak yalnız Ferit Paşa Kabinesini tespit ettik ve padişahın zimethal olduğunu bilmemezlikten geldik. Ferit Paşa Kabinesinin, padişahı hakayikten haberdar etmeyip iğfal etmekte olduğu tezini tuttuk. Padişah, vaziyetten agâh olduğu takdirde derhal kendisini iğfal edenlere lâyık oldukları muameleyi tatbik edeceğine emniyetimiz olduğunu ileri sürdük ve hükûmetin sabit olan cinayeti üzerine kendisine itimadın insilâbı tabiî olduğundan hakikati hali yalnız ve ancak doğrudan doğruya padişaha arzetmekle vaziyetin ıslahı mümkün olacağını teşebbüsatımız için noktai azimet addettik. Bu mülâhazaya binaen; Eylûlün on birinci günü, padişaha hitaben bir telgrafname hazırlandı; bu telgrafnamede tahmin buyuracağınız veçhile zamanın icabı olan birçok surî elfaz içinde «hükûmetin bilmuharebe Kongreyi basmak suretile beynelislâm sefki dimaya tasaddi ettiğinden, Kürdistanı ayaklandırmak suretile vatanı parçalatmak plânını para mukabilinde taahhüt etmiş oldukları vesaik ile tahakkuk ettiğinden, hükûmetin bu bapta vasıtai icraiyesi olanların hasiren firara icbar edildiği, derdestleri halinde kanunun pençei icraatına tevdi olunacakları ve bu cinayetleri tertip ve Dahiliye ve Harbiye nazırları tarafından tebliğ ve tatbik ettiren hükûmeti merkeziyeye, milletin itimat ve emniyetinin münselip olduğu zikredildikten sora, namuslu zevattan mürekkep bir heyeti cedidei hükûmetin teşkili ile bu casus şebekesi hakkında tahkikat ve icraatı seriai adilânenin icrası talep ve bir heyeti âdilei

Hıyanetin müşterek müteşebbislerinden Ferit Paşa Kabinesine taarruz

hükûmetin teessüsüne kadar merkezi hükûmetle bir veçhile muhabere ve münasebette bulunmamağa karar vermiş olan milletten, ordunun ayrılamıyacağını, zatı vak'aya muttali ve mahalline mücavir olan kolordular kumandanları arza mecbur olduk» deniliyordu *(Ves. 82)*.

İşte bu telgrafname suretinin umum kolordularca İstanbula çekilmesi münasip düşünüldü. 11 Eylûl günü telgraf başında kolordu kumandanlarına şu servisi verdim:

«Şimdi bir suret vereceğiz. Bu suretin 3 üncü, 15 inci, 20 inci, 13 ve 12 inci kolordu kumandanlarının müşterek imzasile çekilmesini münasip görüyoruz. Mütalea ettikten sora diğer kumandanlarla ayni zamanda çekmek için intizar buyurunuz.»

Suret

Makamı Sadareti Uzmaya

«Şimdi, doğrudan doğruya başkumandanı akdesimiz, halifei zişanımız efendimize maruzatı mühimmede bulunmak mecburiyetindeyiz. Hail ika edilmemesini rica eder, aksi takdirde tevellüt edecek netayici vahimenin mes'uliyetinin sırf zatı fahimanelerine raci kalacağını arzederiz. K. O. 12, K. O. 13, K. O. 20, K. O. 15, K. O. 3.»

Vukubulacak maruzatı mühimme arzetmiş olduğum veçhile padişaha yazılan telgrafname muhteviyatından ibaret idi.

Eylûlün 11 inci günü, bilhassa 12/13 üncü gecesi her tarafta kolordu kumandanları telgraf merkezlerini işgal ederek mukarrer olduğu veçhile İstanbul ile muhabereye çalışıyordu. Fakat Sadrazam ortadan kaybolmuş gibi idi. Cevap vermiyordu. Biz de, telgraf başında, Sadrazamın telgrafları alıp cevap vermesi için tazyikatta bulunuyorduk. İstanbul merkezi telgraf memurlarile vukubulan uzun çekişmelerden sora bir telgraf memuru şu servisi verdi:

«Sadrazam Paşaya yazılan ifade telefonla söylenildi. Alınan cevapta: Telgrafname mündericatı Sadrazam Paşa Hazretlerine arzolundu. Vukubulacak maruzatları usulü dairesinde telgrafla arzolunmalıdır. Telgrafnameler de usulü dairesinde takdim edilir, buyurduklarını müdir bey söylüyor Efendim» *(Ves. 83)*.

Bunun üzerine nısfılleylden sora saat 4 te şu telgraf Sıvas telgrafhanesine gönderildi:

11/12/1919

Sadrazam Ferit Paşaya

Vatan ve milletin hukuk ve mukaddesatını payimal ve zatı hazreti padişahinin şeref ve haysiyeti mülûkânelerini ihlâl ile teşebbüsat ve harekâtı gafilâneniz ta-

hakkuk eylemiştir. Milletin padişahımızdan başka hiçbirinize emniyeti kalmamıştır. Bu sebeple hal ve istirhamlarını ancak zatı humayuna arzetmek ıztırarındadırlar. Heyetiniz gayrimeşru harekâtının netayici vahimesinden korkarak millet ile padişah arasında hail oluyor. Bu baptaki temerrüdünüz daha bir saat devam ederse millet artık kendisini her türlü harekât ve icraatında serbest telâkkide mazur görecektir ve bütün vatanın heyeti gayrimeşruanızla sureti kat'iyede alâka ve irtibatını kat'edecektir. Bu, son ihtarımızdır. Bundan sora milletin alacağı vaziyet burada bulunan ecnebi zabitanı marifetile İtilâf mümessillerine dahi mufassalan bildirilecektir.

Umumî Kongre Heyeti

Sıvas Telgraf Müdiriyetine de ayni zamanda, telefonla şu emir verildi:

«Kongremizden müntehap bir heyetle telgrafhaneye gönderilecek bir telgrafımızın doğrudan doğruya mabeyni humayuna keşidesine İstanbulca mümanaat olunduğu bildiriliyor. Bir saat zarfında telgrafın keşidesine muvafakat olunmadığı takdirde İstanbulla bütün Anadolu telgraf muhaberatını kat'a mecbur olacağımızı mafevkinize bildiriniz.»

Umumî Kongre Heyeti

Kolordu kumandanlarına da atideki umumî tebliğ yapıldı:

Sıvastan, 11/12/9/1919

K. O. 20 Kumandanlığına
K. O. 15 Kumandanlığına
K. O. 13 Kumandanlığına
K. O. 3 Kumandanlığına

Kongrenin atebei mülûkâneye olan maruzatına Dersaadette Telgraf Başmüdiriyetince mümanaat edilmiştir. Bir saat mühlet zarfında mabeyni humayuna yol verilmezse tekmil Anadolunun Dersaadetle muhabereyi telgrafiyesi kestirileceği cevaben mezkûr müdiriyete tebliğ ettirilmiştir. Kongrenin bu matlabı meşruuna cevabı muvafakat alınmadığından ânı tebliğden itibaren Ankara, Kastamonu, Diyarbekir telgraf merkezlerile Sinopta telgraf muhaberatının tatili, yani Kongrenin iş'aratından maada hiçbir telgraf Dersaadete geçirilmemesi ve Dersaadetten kabul olunmaması ve Garbî Anadolu ile muhaberemize mâni olmıyacaksa Geyve Boğazı cihetindeki hattın dahi tutulması veya muvakkaten kat'ı ve icraat neticesinin iş'arı rica olunur.

Bu talimata mümanaat edecek telgraf memurları mahallerinde derhal Divanı Harbe verilerek haklarında en ağır ceza tatbik olunacaktır. İşbu tebligatın infazı 20 inci, 15 inci, 13 ve 3 üncü Kolordu Kumandanlıklarından rica edilmiştir. Vusulünün iş'ar buyurulması.

Sıvasta Umumî Kongre Heyeti

Bu telgraf muhteviyatı, müteakıp telgraflarla ikmal edildi *(Ves. 84, 85)*.

11/12 Eylûl gecesi yapılmış olan umumî tebliğa zeyil olarak ta şu ricada bulunuldu:

Bu gece netice elde edilinciye kadar bütün kumandanlar ve rüesayı memurini mülkiye ve alâkadar heyetlerin telgrafhaneleri terketmemeleri rica olunur.

Umumî Kongre Heyeti

Telgrafhanelere de şu ihtarda bulunuldu:

Lâhikadır: Bu tebligatın icra olunduğu haberi Kongre Heyetince malûm olduktan sora ayni veçhile beynimizde muhaberata devam olunacağından telgrafhanelerde adam bulundurulması mercudur.

Kongre Heyeti

İstanbul daki hükûmetle mü na se be ti kesmek kararı

İstanbulun, verilen bir saat mühlet zarfında saraya yol vermiyeceği anlaşılıyordu. Binaenaleyh 12 Eylûl 1919 günü umum kumandanlara ve vilâyata şu tebliği umumî yapıldı:

Bir saate kadar, sureti atide münderiç telgrafname Umumî Kongre Heyeti tarafından Sadrazama çekilecektir. Binaenaleyh siz de hemen bu esas ve mealde birer telgrafname keşide ediniz ve hemen bildiriniz Efendim.

Umumî Kongre Heyeti

Saat beşte Sadrazama berayı malûmat kaydile verilen ve ayni zamanda bilûmum kumandanlara ve vilâyata vukubulan tebligat şundan ibaret idi:

1 — Hükûmet milletin sevgili padişahına olan maruzat ve irtibatını kesmekte ve tahakkuk eden hareketi hainanesinde devamda temerrüt eylediğinden millet te meşru bir heyeti hükûmet resikâra geçinciye kadar hükûmeti merkeziye ile münasebatı idariyesini ve İstanbul ile her türlü telgraf ve posta muhaberat ve müraselâtını tamamen kat'a karar vermiştir. Mahallî memurini mülkiye, askerî kumandanlarla müttehiden bu hususu temin edecek ve neticeyi Sıvasta Umumî Kongre Heyetine bildirecektir.

2 — İşbu tebligat bilcümle kumandanlara ve rüesayi memurini mülkiyeye verilmiştir. 12/9/1919

Umumî Kongre Heyeti

Meb'usan intihabı ile iştigale başlanması

Efendiler, ayın on ikinci günü hükûmeti merkeziye ile umumiyetle muhabere ve irtibat kat'edildi. Bazı müstesna mahaller ve bu mahallerle olan münakaşatımızı ayrıca izah edeceğim. Ondan evel müsaade buyurursanız daha mühim telâkki edilmesi lâzımgelen bir mesele hakkında arzı malûmat edeyim; malûmu âlileridir ki, Ferit Paşa hükûmeti meb'usan intihabı için sureta bir emir vermişti. Fakat içinde bulunduğumuz tarihe kadar, yani Anadolunun İstanbulla kat'ı irtibat ettiği 12 Eylûl gününe kadar, bu emir tatbik olunmamıştı. Son vaziyet üzerine en mühim meselenin meb'usan intihabını tacilen temin etmek olacağını takdir buyurursunuz. Binaenaleyh 13 Eylûlde derhal bu hususla da iş-

tigale başlanıldı *(Ves. 86)*. Uzun tafsilât vermektense zikrettiğim tarihte verilen ilk umumî talimatı aynen nazarı ıttılamıza vazetmeği daha faydalı addederim. Tebligat şudur:

Tel 13/9/1919

Balıkesirde K. O. 14, Konyada K. O. 12, Diyarbekirde K. O. 13, Erzurumda K. O.15 Ankarada K. O. 20, Bursada Fırka 17, Çinede Fırka 58, Bandırmada Fırka 61 Kumandanlıklarına ve Fırka 61 vasıtasile Edirnede K. O. 1, Niğdede Fırka 11 Kumandanlıklarına, Vilâyetlere, Müstakil Sancaklara, Belediyelere

(Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyelerine)

Hükûmeti merkeziyenin ittihaz ve takip etmekte olduğu mesleki irticakâraneye ve yaşamakta olduğumuz günlerin mehalik ve muhataratı azîmesine karşı müdafaai hukuk ve muhafazai mevcudiyet için Meclisi Millinin intihap ve in'ikadını temin ve tesri etmek bugünün en mühim vazifesidir.

Hükûmeti merkeziye milleti iğfal ile meb'usan intihabatını aylarca icra etmemiş olduğu gibi son zamanda verdiği intihap emrini de türlü esbap ile tavik ve tehir etmektedir. Ferit Paşanın, Torosun ötesindeki vilâyatımızdan feragat ettiği Sulh Konferansına verdiği nota ile sabit ve Aydın vilâyetinde Yunanlılarla tahdidi hududa teşebbüsü oradaki işgali, emrivaki halinde bir ilhak olarak kabul ettiğine delil bulunmuş ve aksamı meşgulei sairei memleket için de bunlara benzer gafilâne ve hainane siyasetile mülk ve milleti inkısama uğratacağı kaviyyen melhuz ve Meclisi Millinin in'ikadından evel sulhnameyi imza ile milleti bir emrivaki karşısında bulundurmak niyetinde olduğu memul bulunmuş olduğundan Umumî Kongre, orduyu ve milleti intibaha davetle berveçhiati hususatın sürati icrasını mesaili hayatiyei milliyeden ad ve beyan eyler:

Evvelâ — İntihabat hazırlıklarının mer'i kanundaki en asgarî müddet zarfında icra ve ikmali için belediyeler ve Müdafaai Hukuk Cemiyetleri faaliyeti tamme ile çalışmalıdır.

Saniyen — Sancaklardan çıkarılacak meb'usların miktarı nüfusuna nazaran adedi hemen tespit olunarak Heyeti Temsiliyeye şimdiden bildirilmelidir. Namzetler meselesi bilâhare bilmuhabere hallolunacaktır.

Salisen — Gerek intihap hazırlıkları, gerek intihabatın icrasında mucibi teahhur esbabın şimdiden teemmül ile ref'i ve hiçbir teahhura meydan verilmiyerek asgarî müddet zarfında intihabatın intacı.

İşbu kararı mıntakanızdaki bilcümle Belediye ve Müdafaai Hukuk Cemiyetlerine tebliğ ve icabının sürati ifasına muavenet buyurmanız rica olunur.

Heyeti Temsiliye

Ferit Paşa hükûmeti, taannüdünde devam ediyordu. Malûm olduğu veçhile düşünceye kadar devam etti. Memleketi günlerce mercisiz bırakmak elbette pek büyük mahzurları dai olurdu. Bu sebebe binaen, evvelâ mütalea sormak üzere ve müteakıben bazı itirazata bakmaksızın emir tarzında tebliğ ettiğimiz mukarreratı Eylûlün 13/14 gecesi şu suretle tespit ve tesvit etmiştim:

Memleketi mercisiz bırakmamak için

Kongrece ittihazı tasavvur edilen tedabiri havi suret berveçhiati maruzdur: Bu baptaki noktai nazar ve mütaleai âlileri alındıktan sora heyeti umumiyece tezekkür olunarak mevkii tatbika konacaktır. 15/9/1919 zevaline kadar iş'arına muntazırız Efendim.

Amali milliyeyi bir sureti hainanede tevil ve tefsir ile teşebbüsat ve harekâtı milliyemizi gayrimeşru olmak üzere ilân eden ve makamı saltanat ve hilâfete karşı sadakati ebediyesini bütün vesaiti meşrua ve kanuniye ile teyide müsaraat ettiğimiz halde padişah ile millet arasında bir seddi hail teşkil eden ve ahaliyi yekdiğeri aleyhine teslih ve mukateleye sevk ve tahrik eyliyen hükûmeti merkeziye ile kat'ı münasebat ıztırarında kalan Umumî Kongre Heyeti, berveçhizir mukarreratı zatı âlilerine tebliği vazife addeyler:

1 — Namı namii hazreti padişahiye olarak kavanini mevzua dairesinde umur ve muamelâtı devlet kemakân tedvir ve temşiyete devam olunacaktır. Bilâtefrikı cinsü mezhep ahalinin can, mal ve ırzı ve her türlü hukuku tahtı teminde bulundurulacaktır.

2 — Memurini hükûmetin vazifei mevdualarını milletin amali meşruasına tevfikan icra eylemeleri tabiidir. Maahaza ifayı vazifeden istinkâf eyliyenlerin mazeretleri istifa makamında kabul olunarak yerlerine münasipleri tevkil olunacaktır.

3 — Esnayı vazifede amal ve cereyanı millî hilâfında hareketleri tezahür ve tahakkuk edeceklerin selâmeti din ve millet namına bir sureti şedidede tecziyeleri kat'idir.

4 — Memurini müstafiye ve ahaliden herkim olursa olsun mukarreratı milliyeye muhalif harekât ve telkinatı mefsedetkâranede bulunanlar dahi şediden düçarı mücazat olacaklardır.

5 — Mülkü milletin selâmet ve saadeti, adlü hakkaniyet, dahili memlekette emnü asayişin teminile kabildir. Bu bapta icap eden her türlü tedabirin ittihazı kolordu kumandanlarile vali ve müstakil mutasarrıflıklardan muntazardır.

6 — Milletin maruzatı zatı şahaneye arz ve iblâğa muvaffak olunup ta emnü itimadı milliyi haiz bir hükûmeti meşruanın teşekkülüne kadar mercii muhaberat Sıvasta Umumî Kongre Heyeti Temsiliyesi olacaktır.

7 — İşbu mukarrerat bilcümle teşkilâtı milliye merakizine tevdi ve ilân olunacaktır.

Mustafa Kemal

*
* *

Yapılan itiraz ve tenkitler

Efendiler, bu son arzettiğim tebligatımız üzerine, kısmen hafif ve fakat kısmen de oldukça şedit itirazlara, mukavemetlere ve hatta mukabil teşebbüslere ve tehditlere maruz kaldık. İtirazat ve tenkidat, yalnız son tebliğimiz ahkâmına munhasır kalmadı. Bu münasebetle daha başka noktalara da şümul peyda etti. Bu hususta heyeti aliyenize bir fikri mahsus vermiş olmak için bu yolda cereyan etmiş olan muhaberattan bazılarını kısaca arzetmekliğime müsaadenizi rica ederim.

Erzincan Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyesinin 14 Eylûl 1919 tarihli telgrafında: «mukarreratın tatbikından evel, hükûmeti merkeziyeye kırk sekiz saat mühlet itasının muvafık olacağı umumca karargir olmuştur» tarzında zararsız bir mütalea serdolunuyordu *(Ves. 87)*.

Diyarbekirden 13 üncü Kolordu Kumandanı Cevdet Bey, 14 Eylûl 1919 tarihli uzun şifresinde: «merkezi hükûmetle büsbütün kat'ı alâka edilerek mercii muhaberat Kongre Heyeti Temsiliyesi olursa, muhalifler, siyasî bir maksat takip edenler bu hareketi hilâfete karşı isyan edilmiş göstererek efkârı tağlit edeceklerdir». «Bu vaziyet devam ederse memur ve askerin maaşatı ve iaşe masarifatı için memba ve tedbir düşünüldü mü?». «Hükûmeti merkeziye İngiliz nüfuzu altındadır. Her türlü ısrar ve mesaiye rağmen başka türlü hareket edebilecek bir hükûmet teşkiline imkân yoktur. İngilizler, hükûmetin muvafakatile vâsi mikyasta bir işgal plânı tatbik ederse yenibaştan İngilizlerle muharebeye girişmeğe taraftar mısınız? ve girişildiği takdirde muvaffakıyetten ne dereceye kadar eminsiniz? Bu hareketi musirrane vatanın menafiine muvafık mıdır?» *(Ves. 88)* tarzında birtakım mütaleat ve sualleri ihtiva ediyordu.

Erzurum Heyeti Merkeziyesinin 15 Eylûl 1919 tarihli telgrafında: «talimatnamemizin altıncı maddesinin (yani Heyeti Temsiliyenin merciiyetine ait) nizamnamemizle tevfik edilmek üzere heyeti merkeziyelerden muvafakat istihsali icap eder» denilmekte idi.

Malatyada Kumandan İlyas Beyin 15 Eylûl 1919 tarihli telgrafında: «Elâziz vilâyeti halkının, Kongrenin maksat ve emelinden haberdar edilerek hiç olmazsa bir derece tenvirlerine değin bu hususun tehir edilmesi tensip buyurulursa muvafık bulduğumu arzeylerim» mütaleası dermeyan ediliyordu *(Ves. 89)*.

İçinde bulunduğumuz Sıvasın Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyesi de uzun bir raporunda: «tebliğ buyurulan mevaddın heyeti mecmuasından memlekette bir idarei muvakkate ilân edileceği anlaşılmaktadır» maddesile başladıktan sora «bunun, cemiyet nizamnamesinin maddei mahsusasına ve hiçbir maddesine istinat etmek imkânı görülememekte olduğu hakkında» nazarı dikkatimiz celbediliyor ve «zatı şahaneye iblâğı maruzat edebilecek vesaili kemali sükûn ve samimiyetle ve tatlı bir şekilde aramağı» tavsiye ediyordu *(Ves. 90)*.

Heyeti Temsiliye Azamızdan bulunup müteaddit davet ve ricalarımıza rağmen bize refakat etmiyen, Sıvas Kongresinde bulunmamak için mazeretler icat eden Servet Beyin «Esselâmü aleyküm» hitabı dindaranesile başlayan 15 Eylûl 1919 tarihinde Trabzondan keşide ettiği açık telgrafnamesinde: «Sıvas Kongresi beyannamesini ve bilâhare tebligatınızı aldık. Cevaben bildirdiğimiz mütaleat Kâzım Paşa Hazretlerince görülmek arzu edilmiş ve görülmüştür.».. «Evvelâ Sıvas Kongresi, umumî kongre şekline girmiş ve bir Heyeti Temsiliye vücuda getirmiş olduğu anlaşılıyor, ki bu cihet mukarreratımıza münafidir.».. «Sıvas Kongresi, Heyeti Temsiliyemiz meyanına aza intihabına salâhiyettar olamayacaktı.».. «Hükûmeti merkeziye ile kat'ı muhaberat bir emrivaki oldu.».. «Heyeti Temsiliyenin merciiyeti meselesi efkârı umumiye nazarında pek nahoş tesirler yapacaktır. Bu cihetten kat'iyyen sarfınazar buyurulmalıdır.».. «Sıvas Kongresi, Erzurum Nizamnamesini tadile salâhiyettar değildir. Bu Kongre, Vilâyatı Şarkıye Heyeti Temsiliyesine tebaiyete mecbur olacaktı. Erzurum mukarreratı hakkında, ezhanı umumiyenin, bir devrei ihtizaz geçirdiği bugünlerde, anın gayrı ahkâma şüpheli nazarlarla bakacağında şüphe buyurmayınız.».. «Erzurum Kongresi ahkâmı haricinde yapılacak muameleye iştirak edemiyeceğiz.» protestosile hitam buluyordu *(Ves. 91)*.

15 inci Kolordu Kumandanı Kâzım Kara Bekir Paşanın 15 Eylûl 1919 tarihinde vukubulan iş'aratında: «Sıvas Kongresinin istifsarına, cevaben Trabzon heyetinden Servet, İzzet ve Zeki Beylerin vermek istedikleri cevabı okudum. Pek yakından tanıdığım bu zevata itimat ve hürmetim fevkalâdedir. Mumaileyhimin mütaleatına saik olan fikri asliyi anlıyorum ve taraftarım» dedikten sora teferruat hakkındaki nikatı nazarını serdediyor ve ezcümle «Erzurum Kongresi, Şarkî Anadolu vilâyatı namınadır. Sıvas Kongresi ise, umum milleti temsil eden bir kongredir ki, bu Kongrenin de ayrıca bir heyeti temsiliyesi olmak tabiîdir. Ancak Sıvas Umumî Kongresi Heyeti Temsiliyesi, Şarkî Anadolu Vilâyatı Heyeti Temsiliyesini ilga etmiş olmayor. Bu Heyeti Temsiliye bittabi her an mevcuttur. Yalnız bu Heyeti Temsiliyeden olup elyevm Sıvas Kongresi Heyeti Temsiliyesine dahil olmuş bulunanlar varsa, bunların, Şarkî Anadolu Vilâyatı Heyeti Temsiliyesinden istifa etmelerini talep etmek doğru olabilir. Sıvas Kongresi, umum milletin menafiini ve Şarkî Anadolu Vilâyatı Heyeti Temsiliyesi de, munhasıran Şarkî Anadolu vilâyatının hu-

kuk ve menafiini muhafaza eder.».. «Heyeti Temsiliyenin merciiyet ve salâhiyet keyfiyeti meselenin ruhu esasisini teşkil etmektedir ki, bu mephaste şimdiden istical edilmemesi hususunda sizinle tamamen hemfikirim. Heyeti Temsiliye teklifatından birden beşe kadar olan maddelerine gelince; bunların değil sorulmasını, hatta beyanname halinde veya bir temenni şeklinde bile neşrini fazla görürüm» mütaleasında bulunuyordu *(Ves. 92)*.

*
* *

Trabzonda Servet Beye yazdığımız cevabî telgrafla Kâzım Kara Bekir Paşaya verdiğimiz cevaptan da bahsedeyim. Servet Beye yazılan telgrafname şu idi:

Trabzonda Servet Beyefendiye

Trabzon Heyeti Merkeziyesinden sorulan mütaleaya henüz cevap gelmedi. Bu husus ayrıca Kâzım Paşa Hazretlerinden de sorulmuştu. Mütaleatın mezcine neden lüzum görüldüğü bittabi anlaşılamamıştır. Sıra ile vukubulan mütaleatınıza ayni sıra ile berveçhiati arzı cevap ediyorum:

Evvelâ; Sıvas Kongresinin umumî bir kongre olacağı cümlenin malûmu idi. Bunun, sizce, başka mahiyette telâkki edilmekte olduğunu şimdi ilk defa sizden işitiyorum. Heyeti Temsiliye meselesine gelince; bu heyet, esasen Erzurum Kongresinin intihap ve kabul ettiği heyettir. El'an bendenizle beraber Rauf Bey, Bekir Sami Bey, Raif Efendi, Şeyh Hacı Fevzi Efendi Sıvasta hazır bulunmaktadırlar. Daha dört azamız noksan olmakla beraber ekseriyet vazifesini ifa etmektedir. Bu cihetin de zatı âlilerince bariz bir surette malûm olacağına şüphemiz yoktur. Çünkü sizi de, vaziyetin ehemmiyetine binaen daha Erzurumda iken davet etmiş ve diğer rüfekanın beraber götürüleceği bildirilmişti. Sıvas Umumî Kongresinin, nizamnamemizin sekizinci maddesi mucibince bazı aza ile Heyeti Temsiliyemizi takviye edebileceği beraber mevzuubahs olmuş ve bunda da beis görülmemiş, bilâkis vahdeti umumiyeyi temsil için bu, lâzimeden addedilmişti. Sıvas Umumî Kongresinde bundan başka bir şey yapılmamıştır. Hükûmeti merkeziye ile kat'ı muhaberat, mukarreratı esasiyemizin dördüncü maddesinin haricinde değil, dahilinde ve hatta o muhteviyatın istiap edemiyeceği varidi hatır olmayan hıyanetkârane esbaba müstenit mahiyettedir. Esasen bu emrivakii yapan biz değil, hükûmeti merkeziyedir. Şifre telgrafnamemizin tatbikı muhteviyatı bir emri zarurîdir. Bundan, hiçbir suretle sarfınazar etmeğe imkân kalmamıştır. Biz, ciheti tatbikıyede reyi muvafakatinizi istihsale teşebbüsü bir vazife addettik. Muvafakat edip etmemek, sizce takdir olunacak bir keyfiyettir. Yalnız şunu da arzedeyim ki, bugün bütün Anadolu ve Rumelinin müttehiden harekete mecbur olduğu bir istikamette, ekalliyetin değil ekseriyetin muvafakatine tâbi olmak ve ekalliyetleri bu tabiiyete irca etmek mecburiyeti kat'iyesi vardır. Merciiyet ve salâhiyet meselesi hakkında daha makul bir noktai nazarınız varsa lûtfen bildiriniz. İttihazı zarurî görülen bugünkü tarzı hareket dikkatle tetkik buyurulursa tamamen nizamnamemize ve Erzurum Kongresi mukarreratı esasiyesine mutabıktır. Bunun haricine çıkıldığı noktayı göremiyorum. Binaenaleyh zatı âlilerinizin

kendinizi hariç bırakmak istediğiniz nizamname ve mukarreratı malûme fevkındeki icraatın izah buyurulmasını rica ederim. Bugün gayrikabili içtinap bir hareket varsa, o da, hükûmeti merkeziyenin mukadderatı millet ve memleketi alçakça İngilizlerin arzusuna tevdi ve kendi menfaatlerine kurban etmesidir. Buna karşı buraca ittihaz olunan karardan başka bir karar ittihazına imkân varsa lûtfen bildiriniz.

Mustafa Kemal

Kâzım Kara Bekir Paşaya da verdiğimiz mufassal cevabın mukaddematı aynen şöyle idi:

«Servet ve İzzet Beylerin, Heyeti Temsiliyenin Trabzon Heyeti Merkeziyesinden istizah eylediği hususata cevaben çektikleri açık telgrafname alındı. Muhteviyatının, açık olarak işaası mahzurdan salim olmayan bu mütaleatı, Heyeti Temsiliye, tamamen Servet ve İzzet Beylerin şahsî mütalealarî olarak telâkki eder. Heyeti Temsiliye, tamimen talep ettiği mütaleatı, İzzet ve Servet Beylerden değil, nizamname mucibince Trabzon Heyeti Merkeziyesinden talep etmiştir. Servet ve İzzet Beylerin noktai nazarlarını havi hususî telgrafname ile tarafı âlinizden hem kendilerine ve hem de Heyeti Temsiliyeye cevap olmak üzere dermeyan buyurulan mütaleat hakkında da berveçhiati izahata lüzum görülmüştür:

a) Evvelâ; mumaileyhimayı malûmunuz olan mütaleata saik olan fikri asliyi keşfetmek maatteessüf Heyeti Temsiliyece mümkün olamamıştır.

b) Nizamnamenin dördüncü maddesi muhteviyatı, bir idarei muvakkate teşkili esbap ve şeraitini izah eder. Halbuki malûm vakayii ahirei ihanetkârane sebebile ittihaz edilmiş ve edilmesi lüzumu hakkında mütalea sorulmuş olan tedabir, hiçbir vakit idarei muvakkate teşkil etmek gayesine matuf değildir. Binaenaleyh bu hususla dördüncü madde arasında münasebet aramağa lüzum yoktur. Tedabir, zatı şahaneye doğrudan doğruya arzı hale yol bulmak ve meşru bir kabinenin mevkii iktidara is'adını istirham etmek maksadına matuftur.

c) Sıvasta in'ikat eden Kongre, Garbî Anadolu murahhaslarile Erzurum Kongresinin heyeti umumiyesi, binaenaleyh umum şarkî Anadolu vilâyatı namına sahibi salâhiyet olmak üzere, Kongrenin kararına tevfikan intihap edilen bir heyeti mahsusa bulundurmakla, Sıvas Kongresi bittabi umum Anadolu ve Rumeli namına ve bütün milleti temsil etmek üzere umumî bir kongre halini kespetmiştir. İşbu Kongre, Erzurum Kongresi mukarrerat ve teşkilâtını aynen, fakat bittabi teşmilen kabul eylemiş ve binnetice Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti unvanı şamili altında tevsian tevhit edilmiştir.

Nizamnamenin üçüncü maddesi ve Kongrenin mukarreratı esasiyesi zaten bu gayei âliyenin teminini emeli kat'î olarak göstermiştir. Sıvas Umumî Kongresi, Erzurum Kongresinde Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti namına intihap eylediği Heyeti Temsiliyeye, tamamen beyanı itimat ederek, aynen Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti için Heyeti Temsiliye olarak kabul eylemiştir. Buna nazaran, Sıvas Umumî Kongresinin kararları başka, Erzurum Kongresinin kararları başka ve Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyetinin Heyeti Temsiliyesi başka ve Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin Heyeti Temsiliyesi başka gibi başkalıklar ve ayrılıklar elbette mevzuubahs olamaz ve bunun mevzuubahs olması şüphesiz ki pek samimî olan maksadı vahdet ve gayei mukaddesemiz için son derece

muzırdır. Bu takdirde biribirini ilga eden heyeti temsiliyeler olmadığı gibi, birine dahil olunca, diğerinden istifasını talep etmek doğru olabileceği azalar da mevcut değildir. Bugün, umum Anadolu ve Rumeliye şamil olan Cemiyetimizin, Sıvasta bulunan yegâne Heyeti Temsiliyesi; Erzurum Kongresinde nizamnamenin mevaddı mahsusasına tevfikan müntehap dokuz zattan beşinin huzurile ifayı vazifeye devam etmektedir.»... «Hukuk ve salâhiyeti ve menafii Şarkî Anadolu vilâyatından bittabi hiçbir veçhile az olmayan Garbî Anadolunun, muhik ve meşru olan mütaleat ve tekâlifini nazarı dikkate almayarak onları, alelıtlak tâbi vaziyetinde bulundurmağa kalkışmak, bizim aklımızın bir türlü kabul edemediği hususattandır.» ...... «Bu sebeple Heyeti Temsiliyemiz altı aza ilâvesile takviye olunmuştur» *(Ves. 93)*.

Bundan sora daha birçok izahatı ihtiva eden bu telgrafnamemiz, aynen Trabzon Heyeti Merkeziyesine de keşide edilmiştir *(Ves. 94)*.

Bu münakaşat üzerinde daha bir hayli izah ve istizahlar oldu. Hatta «Müdafaai Hukuk Heyeti Trabzon Merkezi» imzayı mevhumile diğer vilâyata aleyhimizde telgraflar da çekildiği görüldü *(Ves. 95)*. Nihayet on beş gün sora Trabzondan bir telgrafname aldık. Fakat Servet Beyden değil.. Aynen arzedersem vaziyet anlaşılır.

Sıvasta Heyeti Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Sureti zirde dercedilen Trabzon Belediye Heyetinin telgrafı Dersaadete şimdi keşide ediliyor. Bir sureti 15 inci Kolordu Kumandanlığına yazdırıldığı maruzdur.

Mevki Kumandanı
Ali Rıza

1 Teşrinievel 1919

Suret

«Dersaadet» Sadrazam Ferit Paşa Hazretlerine

Bugüne kadar Anadoludan yükselen feryadı milliyi Trabzon kendisine mahsus vakar ve sekinetle tetkik ve takip etti. Memleketin, bu vaziyete fazla tahammülü yoktur. Muhabbeti vataniyeniz varsa artık terki mevki ediniz Paşa Hazretleri.

Aza	Aza	Aza	Aza	Belediye Reisi
Hüsnü	*Mehmet Salih*	*Mehmet Avni*	*Ahmet*	*Hüseyin*

Aza	Aza	Aza
Şefik	*Mehmet*	*Temel*

*
* *

Kâzım Kara Bekir Paşanın tavsiyeleri

Kâzım Kara Bekir Paşadan 17 Eylûl 1919 tarihinde de, zata mahsus bir şifre aldım. Pek samimî ve uhuvvetkârane bir lisanla yazılmış olan bu şifre bir iki ihtarı ihtiva ediyordu. Kâzım Kara Bekir Paşa: «Paşam; diyor, Sıvastan gelen tebligat ve tamimler, kâh Heyeti Temsiliye namına ve kâh resendir. 10 Eylûl 1919 tarihinde, Dersaadetteki hükûmete hitaben, resen tebligat ve ihtaratınız vaki olmaktadır. Buna itimat ve emniyet buyurunuz ki bu tarzda imzanızla vaki olan tebligat, sizi en ziyade hürmetle sevenler nezdinde bile, büyük bir samimiyetle ve selâmeti fikirle tenkit olunuyor. . . . . Bunun nekadar müessir ve aksülâmele saik olacağını takdir buyurursunuz.».. «Binaenaleyh Heyeti Temsiliye ve Kongre mukarreratını daima imzasız, sadece Heyeti Temsiliye diye neşrini rica ederim.» Telgrafname şu cümlelerle hitam buluyordu. «Zatı samilerinin her halde ortada münferit bir şekilde görülmemesi muktazayı nef'i memlekettir. İttifakı âra ile (bu noktada reyleri toplanan zevat veya heyetin kimler olduğunu henüz bugüne kadar öğrenmek müyesser olmamıştır.) maruz olan işbu ricalarımın hüsnü telâkki buyurulacağından eminim, ellerinizden öperim» *(Ves. 96)*..

Kâzım Kara Bekir Paşayı samimî olarak tereddüt ve tenkide düşürdüğünü gördüğünüz noktaları mümkün olduğu kadar bariz olarak muhakeme ve izaha ihtiyaç derkârdır. O tarihteki hissiyat ve efkârımın mahsulü ilhamı olan mütaleamı, bugünün yeni tesiratına kaptırmaktan ihtirazen, o tarihte verdiğim cevabı aynen arzetmeği tercih ederim:

19 Eylûl 1919

On Beşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Paşa Hazretlerine

C: Muhterem kardeşim, derin bir samimiyete müstenit olduğuna asla şüphe etmediğim kanaatinizi açık bir lisanı uhuvvetle bildirmiş olmanız revabıtı uhuvvetimizin tarsinine ve kalbî memnuniyetimin tecellisine bâdi olmuştur. Tasavvur buyurulan mehaziri tamamen takdir ediyorum. 10 Eylûl tarihinde resen hükûmete vukubulmuş bir tebliğim yoktur. Yalnız telgrafhanede bulunduğum bir sırada bittesadüf Dahiliye Nazırı Âdil Bey ile makina başında karşı karşıya geliverdik. Onun Sıvas Valisi Reşit Paşaya verdiği manasız cevaplara karşı bendeniz sırf şahsî olmak üzere mumaileyhin şahsına hitaben malûmunuz olan biraz sertçe ihtaratta bulundum. Bu adeta bir muhavere şeklinde cari olmuştur. Bundan başka gerek hükûmete ve gerek zatı şahaneye ve gerek ecanibe vukubulan müracaatlerde alelıtlak «Kongre Heyeti» veya «Heyeti Temsiliye» ifadesi imza makamına kaim olmuştur. Yalnız Amerika Senatosuna yazılan ve malûmunuz olan bir mektuba Kongre kararile beş kişi vaz'ı imza etmiştir ki bu meyanda bendenizin de imzam vardır. Dahilî olan alenî

muhaberata gelince; bunda da Heyeti Temsiliye ibaresini imza makamında kullanmakta idik. Ancak bunun bazı taraflarca suitesir ve ademi emniyeti mucip olduğu görüldü. Filhakika böyle umumî bir tabirin delâlet eylediği şahsiyetler ve kuvvet gizli kalıyor. Ortada mes'ul kimdir? Bazı taraflardan, bilhassa Kastamonu, Ankara, Malatya, Niğde, Canik gibi yerlerden doğrudan doğruya şahsan makina başına çağrılmağa başlandım. Adeta Heyeti Temsiliye unvanı altında gizlenen şahıslarla, müşareketi şahsiyem olup olmadığına dair bir tereddüt emaresi hissolundu. Hatta Trabzondan Servet Bey de Heyeti Temsiliye imzalı tebligatı suitelâkki ve heyeti mezkûrenin keyfiyet ve kemiyeti hakkında birçok yanlış mütalealardan sora şahsan bendenizi makina başına çağırdı. Görüşüldükten sora bütün bu münakaşaların sebebinin imzanın Heyeti Temsiliye olarak, mevhum bir şahsiyet ifade eder tarzda vazedilmiş olduğunu söyledi. İşte bu esbaptan naşi bu imza meselesi iş'arı biraderilerinden evel Heyeti Temsiliyece mevzuu müzakere olmuştu. Heyeti Temsiliyenin hafi bir komite heyeti icraiyesi olmayıp hükûmetin müsaadei resmiyesini almış kanunî, meşru bir cemiyetin mümessillerinden mürekkep bulunması cihetile kanunu mahsusuna tevfikan, mukarrerat ve tebligatın bir şahsı mes'ul tarafından imzalanması usulü zarurî görülmüştü ve Heyeti Temsiliyenin tebligat ve neşriyatına umumî ve mevhum bir nam izafesi suretile düşeceği gayrikanunî şeklinden dolayı hâsıl olacak mahzurlar cereyanı millî aleyhtarlarının esasen yapmakta oldukları muzır propagandalara imza bulunmak yüzünden ilâve edebilecekleri zarardan pek fazla görüldü ve binnetice müttefikan, vaz'ı imza usulü tahtı karara alındı. Bu karara rağmen, bu defa vukubulan ihtarı biraderileri üzerine meselenin bir kere daha mevkii tezekküre vaz'ını Heyeti Temsiliyeye teklif ettim. Evelce dermeyan edilmiş olan esbap ve mütaleata binaen ayni suretle yazılan şeylerin Heyeti Temsiliye kararile olduğu tasrih edilmek üzere yazılmasına müttefikan karar verdiler. Şahsım mevzuubahs olmak itibarile bu müzakerede bitaraf kalmağı münasip gördüm. Prensip olarak bir zatın imza etmesi kabul edildikten sora benim yerime diğer bir zatın imza etmesi mevzuubahs oldu. Bu noktada heyetin dermeyan eylediği mehazir şunlardır: Bütün cihan benim bu işin içinde bulunduğumu bilir. Bugün diğer bir zatın imzasile tebligata başlanınca ve benim ismimin ortadan kalkmasile ya aramızda bir nifak ve iftirak olduğuna hükmolunacak veyahut herhangi bir zat imza eylediği halde benim ortaya çıkmaktan mücanip, gayrimeşru bir vaziyette olduğuma ve binaenaleyh harekâtın gayrimeşru bulunduğu zehabına düşülecektir. Bundan sarfınazarla, heyeti umumiyeye itimat ve emniyetbahş olacak diğer bir arkadaşımız, imzasile ortaya çıkınca bugün benim hakkımda varit olan mehazir aynen o arkadaşımızın da hakkında varit olacaktır. O halde onun da çekilip diğer birinin vaz'ı imzaya başlaması gibi binnetice bizim için eseri zâf teşkil edecek olan bir silsile takip etmek lâzımdır. Bilmem bu ciheti ne dereceye kadar tasvip buyurursunuz? Filhakika bendenizin şahsım, bilhassa işin mebdeinde hedefi taarruz gibi tasavvur edilmişti. Fakat gerek dahilen ve gerek haricen muhtemel olan taarruzlar vaki olmuş, elhamdülillâh kâmilen maksadımız lehine neticelenmiştir. Hükûmeti merkeziye ve bedhahan her teşebbüsünde makhur olmuştur. Ecanibe gelince; Amerikalılar, Fransızlar ve İngilizlerle pek ciddî temas hâsıl olmuş ve bunların Sıvasa kadar gelen sahibi salâhiyet memurini lehimizde bizimle hüsnü münasebata girişmişlerdir. Bizim de dahil olduğumuz Kuvayi Milliyenin, bir iki kişinin eseri tahrikâtı olmayıp tamamen millî ve umumî bir şekil ve mahiyette olduğunu ıttılaımız dahilinde barapor mercilerine bildirmişlerdir. Bir de, bu gibi harekâtta az, çok önayak olanlar hakkında memleketimizde malûm olan ahlâksızlık icabı bazı

kirli vicdanlı insanların kılükalinin önüne geçmek mümkün değildir. Bu haleti hissiye her millette de aynidir. Bu gibi mahzurlara karşı buraca düşünülen yegâne çare, bizim sarsılmaz bir tesanüdü samimiyetle maksadı mübeccelimize yürümekte bir an tereddüt göstermemekliğimizdir. Bendeniz menafii umumiyeye ait ve şamil olan ef'al ve harekâtımızda, zatî içtihadatımla değil, umum rüfekayi kiramımın vicdanî ve samimî birliğile hareketi tercih ettiğim zatı biraderilerince müsellemdir. Maahaza bu hususta başkaca varit olacak mütaleai biraderilerinin iş'arına intizar eder, kemali hürmet ve samimiyetle gözlerinizden öperim kardeşim.

Mustafa Kemal

*

* *

Efendiler, İstanbul hükûmetile kat'ı muhaberat eylediğimiz 12 Eylûl 1919 tarihinden sora Ferit Paşa Kabinesinin sukutu tarihine kadar muhtelif tarihlerde tekrar padişaha, ecnebi mümessillere, İstanbul Şehremanetine ve umum matbuata muhtelif muhtıra ve beyannameler yazıldı *(Ves. 97)*.

Padişahın beyannamesi

20 Eylûl 1919 tarihli, Sadrazam Damat Ferit imzalı bir tebliği umumî ile padişahın da bir beyannamesinin intişar ettiğini hatırlayacaksınız *(Ves. 98)*. Bu beyannamenin şayanı dikkat noktalarını tekrar hatırlatmak isterim. Bu noktaları sıra ile işaret edeceğim:

1 — Hükûmetin takip ettiği siyaset neticesinde İzmir fecayii Avrupa düvel ve mileli mütemeddinesinin nazarı dikkat ve meveddetini celbetti.

2 — Bir heyeti mahsusa mahallinde bitarafane tahkikata iptidar etti. Hakkımız enzarı medeniyette tezahür etmektedir.

3 — Vahdeti milliyemizi ihlâl edecek hiçbir karar ve teklif olmadı.

4 — Bazı kimseler tarafından gûya ahali ile hükûmet arasında muhalefet olduğu ilân ediliyor.

5 — Bu hal, şeraiti kanuniye dairesinde bir an evel icrasını arzu eylediğimiz intihabatı da duçarı tehir ediyor ve sulhun takarrüp eylemekte bulunduğu bir sırada, vücudu lâbüt olan Heyeti Meb'usanın içtimaını tavik eyliyecektir.

6 — Bugün umum efradı milletimden intizarım evamiri hükûmete tamamii ittibadır.

7 — Düveli muazzamanın hissiyatı nısfetkâraneleri, Avrupa ve Amerika efkârı umumiyesinin itidalperverliği mevki ve haysi-

yetimizi temin edecek bir sulha kariben nailiyet ümidimi tevsik eylemektedir.

Malûmu âlileridir ki, bu beyannamenin neşrü tamimi bizim, memleketle İstanbul hükûmeti arasında muhaberat ve münasebatı kat'ettiğimiz ve bu noktada ısrar eylemekte bulunduğumuz günlerde vukubuluyor. Her halde verdiğimiz talimat ve evamiri umumiyeye riayet edildiği takdirde, hiçbir taraftan alınmaması ve millete okutturulmaması lâzimeden idi. Halbuki şimdi arzedeceğim bir telgrafnameden, mukarrerat ve tebligatımıza mugayir ve noktai nazarımıza külliyen muhalif olarak bu beyannamenin bazı taraflardan alındığı anlaşıldı.

Trabzon Mevki Kumandanına

Zatı şevketsimatı hazreti tacidarı ekreminin milletine karşı lûtfen vukubulan beyannamei humayunlarının derhal memurin ve ahalii beldeye tevdii lâzımdır. Ta ki, hükûmeti hainei hazıranın, meleksimat padişahımız efendimizi nekadar küstahane bir cür'etle hâlâ iğfal etmekte olduklarını anlamıyanlar kaldıysa, tamamen muttali olsunlar. Millet ve memleketi için kalbi humayunlarının nekadar büyük bir şefkat ve muhabbetle mali olduğunu gösteren işbu beyannamede, en aşikâr bir surette göze çarpan hususu, kabinenin harekâtı hainanesi hakkında atebei hilâfetpenahiye millet tarafından arzolunan şikâyetnamenin hâlâ vasılı ıttılaı şahaneleri olmadığı keyfiyetidir. Çünkü millet ve vatana karşı bizzat kabine erkânının tevcih ettiği hançeri ihanete muttali olsalar idi, bu hainleri bir dakika bile mevkilerinde tutmayacaklarına beyannamei humayundaki samimiyeti ifade en büyük bir şahittir. Bu hainler, bu hakikati bildikleri için, hilâfetpenah efendimizi doğrudan doğruya milletle temasa getirmiyorlar. Binaenaleyh millete düşen vazife, padişahı zişanına muhabbet ve sadakati müebbedesini tekrar alettekrar arz ve izhar etmekle beraber umum millet ve ordunun bir kütlei müttehide halinde hukuku müeyyedei şahanelerini ve hayatı millet ve memleketi kurtarmağa çalıştıkları ve fakat bu hain kabinenin, bu hareketi meşruai sadıkaneyi, padişahımız efendimizden gizledikleri, büsbütün makûs bir şekilde gösterdikleri hakikatini dün karar verildiği veçhile atebei hilâfetpenahiye bilâvasıta arz ve iblâğ etmektir. Erzurum ahalisinin bu bapta yazacakları telgarf sureti oraya bildirilecektir.

21 Eylûl 1919 — K. O. Kumandanı

Kâzım Kara Bekir

Kâzım Kara Bekir Paşa, bu telgrafını şöyle bir haşiye ile bize de bildiriyordu:

Bu bapta mütaleatı âlileri var mı? Bu beyannamei humayun milletin padişahına karşı arzı hakikat eylemesine tekrar bir fırsat vermiştir ki Erzurum ahalisi kabinenin bilcümle cinayetlerini tekrar etmek suretile yeniden atebeye maruzatta

bulunacaklardır. Bunun suretini ya berayi keşide veya berayi malûmat heyeti muhteremelerine takdim edeceğim.

Kâzım Kara Bekir

Makina başında cevaben bildirdiğimiz mütalea şu idi:

Ferit Paşa Kabinesinin ef'al ve harekâtı cinayetkâranesine ait olan vesaik millete lüzumu derecede, kura ve nevahiye kadar tebliğ ve tamim edilememiş olduğu malûmu âlileridir. Böyle olsa bile bu tebligat ile beyannamei hümayun muhteviyatını karşılaştırarak mukayese ve muhakeme etmek ve hakikati hali istihraç etmek kat'î değildir. Bu cihetle biz esasen böyle bir beyannamenin Babıalide tasni edilmekte olduğunu daha evel haber almış ve bunun, ezhanı milleti teşvişten, sıyanet için İstanbuldan alınmamasını tensip etmiştik. Zaten İstanbulla muhaberatı resmiyenin munkati bulunması hasebile doğrudan doğruya saraydan değil, yine Ferit Paşanın haşiyesile Babıaliden verilen işbu beyannamenin Sıvas, Ankara, Kastamonu ve sair merakizde olduğu gibi hiçbir taraftan alınmamış olduğunu zannediyorduk. Bu beyannameyi almak için daha evel milletin zatı şahaneye arzı hal ve hakikat etmesine müsaade olunması lâzımgelirdi. Binaenaleyh bu beyannamenin neşir ve tamimine vesatati faydalı bulmuyoruz. Fakat, bu beyanname Trabzon, Erzurum ve Sıvas gibi merakizde icap edenler tarafından okunmuş bulunduğuna nazaran tasavvur buyurduğunuz gibi her merkezden İstanbula bir telgraf keşidesi muvafık olur.

Mustafa Kemal

Padişahın bu beyannamesinin, efkârı millette hâsıl edeceğine şüphe olmayan menfi tesiratın bir dereceye kadar önüne geçebilmek için mezkûr beyanname muhteviyatını tekzip ve iptale medar olacak tarzda padişaha bir cevap yazmağı ve bunu memlekette neşir ve tamim ederek okutturmağı yegâne çare düşündük ve öyle yaptık *(Ves. 99)*.

Halit Beyin Trabzon ve civarında teşkilâtı milliyeye memur edilmesi

Efendiler, Trabzonda bir iki zatın, pek hamiyetli ve muhterem olan Trabzon halkının hiç te malûmatı taallûk etmediği halde, onlar namına, oradaki mevcudiyeti milliyeyi şahıslarında temsile kalkıştıklarına ve bu yüzden teşebbüsat ve mukarreratı milliyenin lüzumu gibi tatbik ve icra edilememekte olduğuna kani oldum. Trabzonda vali bulunan Galip Bey namında bir zatın da menfi cereyanı tevlitte amil olduğunu anladım. Buna binaen Trabzon civarında Torulda bulunan ve henüz filen fırkasına kumandaya başlamamış bulunan Halit Beyin Trabzon havalisinde teşkilâtı milliyeye memur edilmesi muvafık mütalea edildi ve kolordu kumandanına bu mütalea bildirildi. 20 Eylûl 1919 da alınan cevapta: «İngilizlere karşı ihfa edilen, Halit Beyin, mizacı

iktızası, ihdas etmesi muhtemel vaziyetlerin bu nazik zamanda belki ıslahı mümkün olamaz» zemini üzerinde bazı mütaleattan sora, «Halit Bey haberim olmadan maruzatta bulunsa bile terviç edilmemesi» bildiriliyordu *(Ves. 100)*.

Kâzım Kara Bekir Paşanın bu telgrafına verdiğimiz cevapta: İngiliz mahzurunun bizlerce mutasavver olmadığını ve şedit ve kat'î hareketin mahzurlu görüldüğüne göre Trabzonun ıslahı neye ve ne gibi vasıtaya mütevakkıf ise anın doğrudan doğruya kendileri tarafından ittihazını, 22 Eylûl 1919 tarihli bir şifre telgrafla, rica ettik *(Ves. 101)*.

Bizim, On Beşinci Kolordu Kumandanile bu muhaberelerimiz tarihinde, Toruldan Kaymakam Halit Bey de doğrudan doğruya bizimle muhabereye başladı. Kendisini cevapsız bırakmamak ve vaziyet hakkında tenvir etmek maksadile mukabelede bulunduk.

On Beşinci Kolordu Kumandanının, nev'ama bizim 22 Eylûl 1919 tarihli telgrafımıza cevap teşkil eden, 27 Eylûl 1919 tarihli bir şifre telgrafını aldık. Bunda, halkı, evvelâ tenvir ve irşat etmek vazifesini yaptıktan; temerrüt edenler görülürse, onları da lâyık oldukları muameleye maruz bırakmaktan ibaret olan ve pek büyük tecrübelerle tahassul eden prensipini aynen Trabzon muhitinde tatbik ettiğini beyandan ve Dokuzuncu Fırka Kumandanı Rüştü Beyi, erkânıharbiyesile birlikte, Üçüncü Fırka Kumandanlığı vekâletile Trabzona gönderdiğini, Halit Beyi Trabzon için münasip bulmadığını bildirdikten sora «İngiliz telâkkisine gelince, âcizlerince mümkün olduğu müddetçe aşikâr ve maddî bir husumetten içtinabı tercih ederim» kanaati ifade olunuyordu *(Ves. 102)*. Buna verdiğim 29 Eylûl 1919 tarihli hususî ve şahsî cevabımda şunları yazdım: «Trabzon vilâyeti efkârı umumiyesi hakkında tamamen buraca da tenevvür edilmiştir. Trabzon merkezi müstesna olmak üzere bütün kaza ve livalarile muhabere edilmektedir. Merkezdeki hal dahi valinin tevkif ve teb'idinden sora zail olmuştur. (Valiyi tevkif ve mahfuzen Erzuruma gönderen, işaretim üzerine, Halit Beydir.) Rüştü Beyin Üçüncü Fırka Kumandanlığı vekâletile Trabzona gönderilmesinde varidi hatırım olan nikatı arzedeceğim.

Evvelen, valiyi tevkif eden Halit Beydir. Birkaç gün sora Rüştü Beyin bu suretle gönderilmesi Halit Beyin hareketini oradaki bedhahana karşı tenkit gibi olabilir.

Saniyen, Halit Bey, mühim vaziyetlerde, fırkasının başına geçmeğe müterakkıp iken, bugün, geçirmekte olduğumuz mühim ve tarihî avanda diğer bir zatın yerine geldiğini görmekten müteessir olabilir. Bu tertipten sarfınazar buyurulmasını rica ederim. Maahaza kolordunuzun hususatı askeriyesine müdahale etmek istemem *(Ves. 103)*.

Kâzım Kara Bekir Paşanın verdiği 2 Teşrinievel 1919 tarihli uzun cevapta; bu muamelenin Halit Beyin müracaati üzerine olduğunu ve kendisine vaziyeti lâyıkıyle anlatmak için Erzuruma davet edildiğini bildirdi *(Ves. 104)*. Halbuki 1 Teşrinievel 1919 tarihinde Üçüncü Fırka Emir Zabiti Mülâzimievel Tarık imzasile, Seryaverim Cevat Abbas Beye gelen hususî bir şifrenin nihayet cümleleri şöyle idi:

Ahiren kumandan bey, Üçüncü Fırka kumanda vaziyeti hazırasının tebdilini kolordudan talep etti. Şayet kolordu bu teklifi kabul ve icra etmezse bilâemir filen kumandaya iptidar eyliyeceğini ve kararı sabık veçhile kolordudan ayrılarak Kongreyi resen âmir tanıyacağını arzeylerim. Paşa Hazretlerini lüzumu veçhile tenvir buyurunuz Efendim *(Ves. 105)*.

Bu tarihten on beş gün sora idi, Kâzım Kara Bekir Paşadan 17 Teşrinievel 1919 tarihli şu telgrafı aldım:

«Mıntakai âcizide arzuyu millinin temin ve tatbikı için son noktaya kadar askerlikten ve silsilei meratipten ayrılmamak cihetini, atinin zaptü raptı için dahi elzem görüyorum. Cür'etle basiretin mezcedilmediği yerlerde ve işlerde, netice pek parlak ta olsa, tez elden makûs ve mahkûm olduğu emsalile sabittir. Bilhassa, İngiliz, Fransız mümessillerinin bulunduğu Trabzon muhitinde silsilei meratibin rana görülmesine ve pek basiretkâr harekete ihtiyaç, fevkalâdedir.

Maatteessüf verdiğim sarih talimata rağmen Halit Beyin, bizzat ve kıyafeti askeriyesile, valiyi tevkif ettiği garabeti, dile destan olmuştur. (Halit Beyi bu harekete sevkedenin kim olduğunu arzetmiştim.) İntihabat meselesinde de bu suretle ibrazı faaliyet ederse, kendi haklarında İngilizlerce vaki olan demarşın tekerrürü ve müşkül vaziyetin tahassulü, gayrikabili içtinap olur. (İntihabat meselesinin tesri ve arzuyu milliye mutabık temini için Halit Beye ve sair icap eden birçok zevata, sarfı himmet ve gayret eylemeleri bilhassa rica edilmişti. Bir de, İngiliz demarşının gayrikabili içtinap ne gibi bir vaziyet vücuda getirebileceğini, kendi vaziyetimi göz önüne getirerek bir türlü anlayamamış olduğumu itiraf edeyim.) Bunun için miri mumaileyh ile muhabere edilmiyerek arzuyu âlilerinin tatbikında delâleti âcizanemi istirham eylerim. Mumaileyhin vaziyeti zatiyesi her türlü davadan beri ise herhangi bir mıntakadan meb'us intihabı hakkındaki fikri samilerinin iş'arı maruzdur.

Bu telgrafa 19 Teşrinievel 1919 tarihinde sadece şu cevabı verdim:

Halit Beyin meb'us olmak veya olmamak hususundaki temayülâtını bilemediğimden bu bapta beyanı mütalea edemiyeceğim Efendim.

Efendiler, Ferit Paşa Kabinesinin sukutuna kadar geçen günler zarfında karşılaştığımız mesail mütenevvidir. Mevani ve müşkülât, az değildi. Bunların kâffesini tadat ve izaha kalkışmak heyeti aliyenizi çok yorabilir. Bu sebeple, bu safhayı ikmal edeceğini tasavvur ettiğim bazı noktalara yalnız temas etmekle iktifa edeceğim.

Ali Galibin tavsiyesi üzerine, hükûmeti merkeziyece Dersim mutasarrıflığına tayin edildiği anlaşılan ve Sıvasa muvasalat eden Osman Nuri Bey, 8 Eylûlde Sıvasta alıkonuldu.

Cereyanı millî aleyhinde, harekâtı hainanede bulunduğu tahakkuk eden Ankara Valisi Muhittin Paşa, maksadı mahsusla devre çıkmış idi. 13 Eylûlde Çorumda bulunuyordu. Muhittin Paşanın derdestile mahfuzen Sıvasa sevki Ankarada Kolordu Kumandanına ve Samsunda Beşinci Kafkas Fırkası Kumandanına emir verildi. Muhittin Paşa mevkufen Sıvasa getirilmiştir. Kendisile bizzat görüştüm. Nasayih ve ihtaratı lâzimede bulunduktan sora sinnine hürmeten Samsun üzerinden İstanbula gönderdim. Çorum Mutasarrıfı Samih Fethi Bey de, üç, dört gün sora hususî tarzda Sıvasa davet olundu.

Harekâtı milliyeye muhalefetleri anlaşılan Niğde mutasarrıfı, muhasebecisi ve komiserinin tahtelhıfz Sıvasa sevkleri 16 Eylûlde Niğdede Fırka Kumandanlığına emrolundu.

Kastamonu valisinin İstanbul hükûmetince değiştirilmesi ve bundan çıkan hâdise

Efendiler, Kastamonuda vali bulunan İbrahim Bey, ben, Ordu Müfettişi iken Erkânıharbiye Reisim bulunan Miralay Kâzım Beyin şahsan tanıdığı bir zat idi. Bu sebeple kendisine her türlü esrar tevdi olunmuştu. Aramızda şifre muhaberat cari idi. Kendisi hükûmeti merkeziye tarafından İstanbula davet olundu. Bu davete asla icabet etmemesi lâzımgelirken, anlaşılmaz esbap ve mülâhazat ile — İstanbulda tevkif olunmak için — Kastamonuyu terketmişti. İstanbul, İbrahim Beyin yerine diğerini Kastamonuya vali tayin etmişti. Bu zat, 16 Eylûlde İneboluya muvasalat etmiş bulunuyordu. Mumaileyhin tevkifini mahallinde icap edenlere emrettik. Bu meselede enteresan küçük bir safha oldu. Müsaadenizle biraz tafsil edeyim; Kastamonuda ve Kastamonu vilâyeti dahilinde zâf ve tereddüt asarı meşhut olmağa başlayınca, Kastamonuya şayanı emniyet ve muktedir bir zabitin gönderilmesini Ankarada bulunan Ali Fuat Paşadan rica etmiştim.

Fuat Paşa, Kastamonu mevki kumandanı sıfatile oraya Miralay Osman Beyi göndermişti. Osman Bey, tam 16 Eylûl günü Kastamonuya muvasalat etmişti ve yeni gelen vali hakkında verdiğimiz emrin tatbikını miri mumaileyhten intizar ediyorduk. Arzettiğim emri verdikten sora, tatbikat ve icraat hakkında telgraf başında malûmata intizar ediyordum. Gece olmuştu. İstediğim malûmatı verecek, Kastamonuda bir muhatap bulamıyordum. Nihayet, 16/17 Eylûl gecesi, Kastamonu ve Havalisi Kumandanı Miralay Osman Bey, Kastamonu telgrafhanesine geldi ve aynen şu telgrafı verdi:

> Bugün Kastamonuya geldim. Hükûmeti merkeziyenin adamları ve vali vekili ve jandarma kumandanının dessaslığı ile hanemde tevkif edildim. Timsali hamiyet zabitanımızın himmetlerile şimdi kurtuldum. Ben de, vali vekilini ve jandarma alay kumandanını beraber tevkif ettirdim. Telgrafhaneyi işgal ettim. Buradaki vaziyet mühimdir. Kongreye istirham ederim, bütün mukarreratından burayı haberdar ederek Kastamonu ahalii muhteremesini tenvir buyursun. Yeni valinin İneboluya indiği müstahberdir, hakkında ne muamele yapılacaktır? Burada vali vekili ve saire tayini hakkında millî Kongrenin bana salâhiyet vermesine ve işbu istirhamımın cevabına makina başında şimdi intizar eylediğim maruzdur.

Osman Beyle makina başındaki muhaberemiz şu suretle devam etti. Kendisinden sordum:

«Elyevm orada vaziyete hâkim misiniz? Nekadar kuvvetiniz var? Orada erkânı vilâyetten şayanı itimat kim vardır? Yeni tayin olunup İneboluya geldiği haber alınan valinin ismi nedir?»

Osman Beyin cevabı şu idi: «Halen vilâyete hâkimim, her halde, Kongrenin muzahir olarak beni tenvir etmesi lâzımdır. Tayin olunan vali, Konya valiliğinden mütekait, gayet eski bir zat olduğu rivayet olunuyor. İsmi Ali Rızadır. Kuvvetim, iki yüz elli kişi çıkarır bir tabur ve dört tüfekli bir mitralyöz bölüğünden ibarettir. Halk ile henüz görüşülememiştir. Erkânı vilâyetten Defterdar Ferit Bey vardır.»

Osman Beye şu emri verdim: «Şimdi bizzat vali vekâletini deruhde buyurunuz ve bütün kuvayi askeriye ve mülkiyeyi elinize almağa tamamen salâhiyettarsınız. Gelmekte olan valiyi, derhal tevkif ettirecek tedabiri seria ittihaz buyurunuz, icraatınıza filen mümanaat edenlere karşı bilâtereddüt silâh istimal ettiriniz. Vilâyet defterdarı, benim Diyarbekirden tanıdığım Ferit Bey ise size muavenet etmesi lâzımdır. Bolu mutasarrıfına, aldığınız vaziyet ve salâhiyeti, şimdi, bildirerek onun da İstanbula karşı ayni veçhile hareket etmesini tarafımızdan söyleyiniz. Sinop Mutasarrıfı

Mazhar Tevfik Beye de, benim tarafımdan ayni talimatı veriniz. Yanınızda hangi şifre miftahı vardır?»

Osman Beyin cevabı: «Vali vekâletini Defterdar Ferit Beye vereceğim, kendim deruhde edemiyeceğim. Bildiğiniz Ferit Beydir. Sinop mutasarrıfı bildiğinizdir, kendisi azledilmiştir. Vekâlet, Jandarma Tabur Kumandanı Remzi Beydedir. Mazhar Tevfik Beyin Sinopta olduğu bildiriliyor. Şifre miftahı mevkuf alay kumandanındadır, talep edildi, alacağım cevaba göre arzederim Efendim.»

«Yanınızda başka şifre miftahı var mıdır? Ferit Bey şimdi nerededir, vaziyetten malûmattar mıdır?» diye sordum.

«Vaziyetten malûmatı yoktur, şimdi çağrıldı, gelecektir. Ben hiç şifre miftahı almadım; çünkü tevkif edileceğimi bilmiyordum, makam şifresile yazarım ümidinde idim» cevabını verdi.

«Oradaki jandarma tabur kumandanı kimdir, nekadar jandarma kuvveti vardır, emriniz altına girdi mi?» sualini yazdırdım. Buna da verdiği cevapta: «Jandarma Kumandanı Emin Bey, yanımda ve benimle teşriki mesai etmiştir, merkezde jandarma mevcudu otuz beş kadardır. Polis Müdiri Halil Bey de yanımda ve benimle teşriki mesai etmiştir, mevcudu kırk tanedir. Piyade Tabur Kumandanı Şerif Bey, kendisi biraz budala olduğundan şimdilik tevkif edilmiştir. Jandarma Tabur Kumandanı Emin Bey yüzbaşıdır. Defterdar Ferit Bey geldi, yanımdadır.»

«Emin Beyi biraz anlatır mısınız» sualine «318 neş'etli, Üsküplü Emin, tanırsınız. Mahsus ellerinizden öpüyorlar.»

Bunun üzerine şu satırları yazdırdım: «Emin Efendiyi tanırım, teşekkür ederim. Ferit Beye vaziyeti anlattınız mı? Mühim hususat, makam şifresile bildirilebilir. Sinop mutasarrıf vekili olan Jandarma Kumandanı şayanı emniyet olmadığı takdirde onun yerine sizce tensip olunacak münasip birinin vekâlete geçirilmesi esbap ve tedabirinin istikmali düşünülmelidir. Muavenete ihtiyaç görüyor musunuz?» Osman Bey: «Kuvvetçe ihtiyaç görüp görmediğimi bilâhare arzedeceğim; Jandarma Tabur Kumandanı, yeni geldiği için ahvali malûm olamamıştır Efendim» cevabını verdi. Osman Beye başka bir söyliyeceği olup olmadığını ve Ferit Beyle ahvale dair görüşüp görüşmediklerini sorup anladıktan sora, şu telgrafı yazdırdım:

16/17 Eylûl 1919

Osman Bey ve Ferit Beyefendiye

Tedabir ve icraatınızda muvaffakıyet temenni ederim. Bizi vaziyetinizden ve gelmekte olan valinin tevkif edildiğinden haberdar buyurmanıza intizar eyleriz.

Mustafa Kemal

Kastamonu da İstanbula karşı harekete geçiyor

Ferit Bey, Vali Vekili; Miralay Osman Bey, Kastamonu ve Havalisi Kumandanı sıfatile faaliyete başladıktan bir iki gün sora, kendilerini tekrar telgraf başına davet ederek malûmat talep etmiştim.

İstanbulda icap eden makamata matlup veçhile umumun imzası tahtında telgraflar yazıldığı ve bilûmum vilâyat ve elviyeye de bu telgrafların tebliğ kılındığı bildirilmekle beraber birtakım sualler de soruluyordu. Ezcümle «Halk diyormuş ki: 1 — Diğer vilâyat efkârı umumiyesi bizimle beraber değiller midir? 2 — Bu gayritabiî ahval ne zamana kadar devam edecektir? 3 — Kabinenin temerrüdüne karşı ne gibi tedbir buyuruldu? lûtfen bizi tenvir buyurunuz Paşam!»

Halka atfen tevcih olunan bu suallerin Vali Vekili ve Kumandan Beylerin de fikirlerini işgal etmekte olduğuna hükmetmek ve ona göre cevap vermek zahmete değerdi. Binaenaleyh saatlerce Sıvas - Kastamonu telini işgal eden uzun malûmat ve izahat verildi. Bu izahatı şu suretle hulâsa edebilirim:

1 — Tezahüratı milliye, vatanın her köşesinde salâbet ve hararetle mevcuttur. Bütün vilâyetlerin en ufak köylerine kadar halk ve en ufak cüzütammına kadar bütün ordularımız tamamen hassas ve vahdeti kâmile halinde, tebliğ olunan mukarreratı tatbik ve icra eylemektedirler ve halkın ikinci ve üçüncü sualine cevap olmak üzere de:

2 — Ne vakit ki Kastamonu halkı, bu hali gayritabiî bulup endişeye düşmek zâfından kurtularak maksadımızı istihsal edinciye kadar sebat etmekte eseri tereddüt göstermiyecektir, işte o zaman bu gayritabiî hal kendiliğinden zail olacaktır. Kabinenin temerrüdü tabiîdir; buna karşı başka tedbire kalkışmadan evel ilk tedbirimizi hakkıyle ve her tarafta kat'iyetle tatbik etmek çarelerini düşünelim. Meselâ; Bolu vaziyeti hakkında ne yapılmıştır. Bolu hizasına kadar tekmil mevakiin İstanbul ile muhaberatı resmiyesinin kat'olunduğundan emin miyiz? Buna dair, muntazır bulunduğumuz malûmat henüz vürut etmedi. İşte, bu dediğim tedbir, İstanbula kadar teşmil olunduğu takdirde kabinenin temerrüde takati kalmayacağını zannederim. Maahaza bundan sora da bir inadı eçhelâne ve eblehaneye devam etmek isterlerse her halde daha müessir tedbirler tatbikına imkân vardır.

Bundan sora vali ve kumandanın verdiği malûmattan şunlar anlaşıldı; İneboludan İstanbula iade edilen yeni vali Zonguldakta, Dahiliye Nazırından şöyle bir emir almış:

«Bolu ve havalisi serbesttir, Zonguldağa çıkınız, vilâyetin icap eden mahallerile muhabere ediniz ve emri ahire kadar orada bekleyiniz.» Filhakika yeni vali, Zonguldakta kalmış ve tehdidata başlamış. Ferit ve Osman Beyler, Zonguldak mutasarrıfına yeni valiyi tevkif edip karadan Kastamonuya gönderilmesini emreylemişler, mutasarrıf bunu yapmamış. Maahaza teşebbüsten haberdar olan yeni vali, orada barınamayarak, Dersaadete avdet eylemiş *(Ves. 106)*.

Ali Fuat Paşa Garbî Anadolu Kuvayi Milliye Kumandanı

Bilmünasebe arzetmiştim ki, Yirminci Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, Kongre namına, bazı mukarrerat ve tertibat ittihaz eylemişti. Ali Fuat Paşaya, Kongrece *«Garbî Anadolu Kuvayi Milliye Kumandanı»* unvanı verildi. Paşa, Eskişehir ve havalisini millî bir mıntaka addedip kumandanlığına Süvari Kaymakamı Atıf Beyi; Afyon Karahisar havalisini de millî bir mıntaka addedip kumandanlığa Yirmi Üçüncü Fırka Kumandanı Ömer Lûtfi Beyi tayin etmişti. Bu fırka ile Anadoluya geldiğimizin daha ilk günlerinde temas ve iştigalde bulunulduğunu o günlere ait beyanatım sırasında zikretmiştim. İstanbul hükûmeti Fuat Paşanın yerine Hamdi Paşayı tayin ve izam etmişti. Hamdi Paşa, Eskişehire kadar geldi. Orada, kendisine 16 Eylûlde İstanbula avdeti lüzumu tebliğ olundu.

İngilizler Eskişehir Mıntakası Kuvayi Milliye Kumandanı olan Atıf Beyi tevkif edip İstanbula gönderdiler. Kuvayi Milliye kumandanı olan bir zatın kendini sühuletle hasım eline düşürmiyecek tedabir almış olması lâzımgelirdi. Bu husustaki gaflet ve tedbirsizlik kendisini kurtarmak için uzun zaman mütevali teşebbüsatta bulunmamızı icap ettirdi. Malûmu âliniz, o tarihte Eskişehirde İngiliz kıtaatı vardı. Fuat Paşa, toplayabildiği millî kuvvetlerle bizzat Eskişehire yakın Cemşit mevkiine gitmişti. Eskişehiri uzaktan ihata etti. Eskişehirde bulunan Mütelifin Kuvvetleri Kumandanı Jeneral *Salli Kled* in Fuat Paşaya gönderdiği bir mektupta kullanılan tabirat ve Kuvayi Milliyemizi sureti tavsif; millî kumandanlarımızın ve Kuvayi Milliyemizin yüksek şeref ve haysiyetlerine karşı bir tecavüz telâkki edildiğinden ve mumaileyh Jeneralin hak ve salâhiyeti haricinde görüldüğünden bu hususta İstanbulda bulunan Düveli İtilâfiye mümessili siyasi-

lerinin bir muhtıra ile nazarı dikkatleri celbolunmuştu. 25 Eylûl 1919 tarihinde Jeneral Salli Kledin Fuat Paşa nezdine gönderdiği bir heyet — ki bir erkânıharp binbaşısı ile Eskişehir İngiliz kontrol zabitinden mürekkep idi — İngilizlerin ahvali dahiliyemize ve harekâtı milliyemize kat'iyyen müdahale eylemiyeceklerine dair söz verdiler. Bu sıralarda, İngilizler, Merzifonda bulunan kuvvetlerinin geriye alınması halinde memnun olup olmayacağımızı istimzaç eylemişlerdi. Bittabi pek memnun olacağımızı bildirmiştik. Filhakika oradaki kuvvetlerini bütün ağırlıklarile beraber evvelâ, Samsuna çektiler. Badehu oradan da İstanbula naklettiler. Eskişehire hâkim olduktan sora, Fuat Paşayı, Bilecik ve Bursa havalisine göndermeği düşünüyorduk.

Konya valisi Cemal Bey İstanbula kaçıyor ve Konya halkı da İstanbulu tanımıyor

Efendiler, Konyada vali bulunan Cemal Bey, Ferit Paşa Kabinesinin Anadoluda mühim bir noktai istinadı haline geldi. Konyada Ordu Müfettişi olan Cemal Paşanın İstanbula gidip gelememesi, orada bulunan Kolordu Kumandanı Salâhattin Beyin mütereddidane tavır ve hareketi ve en nihayet habersiz İstanbula çekilip gitmesi Konya ve havalisini Vali Cemal Beyin tahtı hükmünde bırakmıştı. Oraya, maksadı yakından anlamış olan bir zatın gönderilmesine ihtiyaç vardı. Sıvasta yanımızda bulunan Refet Beyin gönderilmesi tensip edildi. Refet Bey hareket etti. Konyada Heyeti Temsiliye tarafından bir kumandan gelmekte olduğu haber alınınca, erbabı hamiyet canlanmış, diğer taraftan da Vali Cemal Bey hapishanede nekadar kanlı katil, mevkuf varsa hepsini çıkarıp teslih etmiş ve kendisine bir kuvvet yapmak istemişti. Konya ahalii muhteremesi, bu zelilâne harekete karşı ayaklanarak muktezayı hamiyeti ifaya karar vermiş ve bunun farkına varan Cemal Bey, 26 Eylûlde İstanbula firar eylemiştir *(Ves. 107)*. Halk, belediye dairesinde içtima ederek Hoca Vehbi Efendiyi vali vekâletine tayin etmişti.

Refet Beyin yerinde olmıyan bazı teklifleri

Efendiler, şayanı dikkat bir noktadır; bu anda hatırıma geldi, heyeti aliyenize arzetmeden geçemiyeceğim; Sıvas - Konya yolu üzerinde bir telgraf merkezinden, Refet Beyden bir servis aldım. Refet Bey, bunda; Konya ve havalisinde temini muvaffakıyet için kendisine İkinci Ordu Müfettişliği unvan ve salâhiyetinin verilmesi lüzumunu bildiriyordu. Refet Bey birçok zaman sora Ankarada bulunduğum sırada, Bolu ve havalisindeki usatın tenkiline memur edildiği zaman dahi oradan bir şifre ile, halk üzerinde mühim tesiri olacağından bahisle kendisine paşa unva-

nının tevcihini benden talep etmişti. O zamanlar Refet Beyin gerek birinci ve gerek ikinci arzularını tatmin edecek resmî mevki ve salâhiyette bulunmadığımı izaha hacet yoktu. Bilhassa bunu Refet Beyin en iyi bilmiş olmasına şüphe edilebilir mi? Refet Bey, bu arzularını tatmin ettirmek için benim hükûmeti merkeziye nezdinde delâletimi ima etmek istiyordu da denilemezdi. Çünkü, dünyaca malûm idi ki ben, ordu müfettişliğinden ve askerlikten istifa etmiş olduktan başka padişah ve hükûmeti merkeziye tarafından tardedilmiş ve idama mahkûm bulunuyordum. Faaliyetim bir Kongrenin intihap ettiği heyet içinde, Heyeti Temsiliye içinde onun namına vukubuluyordu. **Millî mesaide bulunmak ve bilhassa bu hususta muvaffak olmak için resmî unvan ve salâhiyet meşrut ise, zaten o, benim kendimde yok idi.** Esbabı muvaffakıyet için, içinde bulunduğum evsaf ve şeraitin mahiyeti anlaşıldıktan sora, benden resmî şekiller dahilinde sıfat ve salâhiyet aramağa lüzum olamayacağı tabiî idi. Şüphesiz Refet Beyi Konyaya memur ederken biz kendisine maksat dahilinde her türlü ef'al ve harekât için salâhiyeti kâmile ve vasia vermiştik. Bunun istimal ve tatbikı onun kendi liyakat ve kudretine vabeste idi.

Efendiler, her tarafı faaliyet ve teşkilâtı milliyeye sevk ve imaleye çalışırken hükûmeti merkeziyenin emeline hadim bazı rüesayı memurini mülkiye tarafından gûya manevî tehdidatı mutazammın telgraflar da alıyorduk. Meselâ; Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza namında biri tarafından harekâtımızın Düveli İtilâfiyeye taarruz telâkki olunduğu ve bu yüzden umum Osmanlı kıt'asının Düveli İtilâfiyece işgali askerî altına alınarak Türk Hükûmetine hitam verileceği, temas neticesinde aldığı malûmata atfen bildiriliyor ve kabine ile itilâf teklif olunuyordu. Bu telgrafın mutasarrıfa ecnebiler tarafından dikte ettirildiğine şüphe yoktu. Buna, bittabi icabı gibi cevap verildi *(Ves. 108)*.

Efendiler, hatırlarınızda olsa gerektir ki, memleketimizde ve Kafkasyada tetkikat yapmak üzere Amerika Hükûmeti, Jeneral *Harbord*un tahtı riyasetinde bir heyet göndermişti. Bu heyet Sıvasa geldi. 22 Eylûl 1919 günü Jeneral Harbord ile uzun uzadıya mükâlemede bulunduk. Jenerale, harekâtı milliyenin maksat ve gayesi ve teşkilât ve vahdeti milliyenin sebebi zuhûru, anasırı gayrimüslimeye karşı olan hissiyat ve ecnebilerin memleketimizdeki menfi propagandası ve icraatı hakkında mufassalan

Jeneral Harbord heyeti ve Jenerale verdiğim cevap

ve müdellelen beyanatta bulundum. Jeneralin bazı garip suallerine de muhatap kaldım. Meselâ; millet kabili tasavvur her türlü teşebbüsat ve fedakârlıkta bulunduktan sora dahi muvaffak olunamazsa ne yapacaksın? Verdiğim cevapta — hatırramda aldanmıyorsam — demiştim ki: **Bir millet mevcudiyet ve istiklâlini temin için kabili tasavvur olan teşebbüsat ve fedakârlığı yaptıktan sora muvaffak olur. Ya muvaffak olamazsa demek, o milletin ölmüş olduğuna hükmetmek demektir. Binaenaleyh millet, berhayat oldukça ve teşebbüsatı fedakâranesine devam eyledikçe ademi muvaffakıyet mevzuubahs olamaz.**

Jeneralin sorduğu sualden maksudu aslinin ne olabileceğini araştırmak istemedim. Fakat verdiğim cevabın tarafından takdirle karşılandığını bugün bilvesile zikretmek isterim.

Abdülkerim Paşanın tavassutları

Efendiler, Eylûlün 25 inci günü akşamı, Ankarada bulunan Yirminci Kolordu Kumandan Vekili Mahmut Beyden aldığım bir şifre telgraf müfadı şu idi: «Bu gece İstanbul telgrafhanesinden Fuat Paşayı telgraf başına istediler. Dahiliye Nezaretinin vilâyet şifresile bir şifre yazdırdılar. Bunun hulâsası, padişahın beyannamesindeki irşadatı âlimaneye tatbikı hareket suretile halâsı vatan müyesser olacaktır. Harekâtı milliye, âlemi medeniyette menfur gayeler suretinde tecelli ettirildi. Hükûmetle milletin ayrılığı müdahalei ecnebiyeyi davet edecektir. Konferans hakkımızda karar verirken, bu ihtilâf nişanei hayır ve selâmet olmayacaktır. Neticede, müdiranı harekât ile görüşmek üzere, zevatı âliye ile, bildirilecek yerde, mülâkatı emrivaki suretinde arz ve vaktin darlığından cevap beklenilmektedir. İçtihadatı fikrîye riayeti, şahsa ve şerefe ait masuniyeti temhidatı müselsele ile ilâve ediyor. Telgrafı yazan, bu zat, Erkânıharbiye Mirlivalarından Abdülkerim Paşadır. Bu telgrafa Ticaret ve Ziraat Nazırı Hadi Paşa vesatatile ve ayni şifre ile cevap intizarındadır. Mumaileyh, bu hilesi ile müracaatin bizden olduğunu ilân ve işaa etmek olduğu anlaşılıyor. Telgraf başında intizarda bulunduklarından bir dakika evel kabul edilip edilmiyeceği ile ne cevap verileceğinin iş'arı müsterhamdır. Ali Fuat Paşa Hazretlerine de yazılmıştır» *(Ves. 109)*.

Mahmut Beye, ayni günde saat 7 sorada makina başında verdiğim telgrafta şunları bildirdim: «Kerim ve Hadi Paşalara, Fuat Paşanın Ankarada bulunmayıp meşgul olduğunu ve fakat

görüşmek arzu eyledikleri takdirde, Sıvasta bulunan, Heyeti Temsiliye ile ve bu Heyet meyanında bulunan Mustafa Kemal Paşa ile makina başında arzu eyledikleri tarzda görüşmek mümkün olduğunu bildirirsiniz. (Onlar görüşmek arzusunda iseler) kaydinde dikkatli bulunmak lâzımdır» *(Ves. 110)*.

Mahmut Bey, Kerim Paşanın Ankaraya çektiği telgrafı aynen bize de yazdı. Muhteviyatı, aşağı yukarı Mahmut Beyin hulâsa ettiğinden ibaretti *(Ves. 111)*.

Efendiler, hükûmeti merkeziye ile yaptığımız rüptür (rupture) ün on beşinci günündeyiz. Kararı milliye karşı vaz'ı muhalefet alan bazı yerler, hahnahah, cereyanı milliye mutavaate mecbur edildi. Hükûmeti merkeziyeye hadim bazı memurlar ya firar ettiler veya mahkûm vaziyete ilka edildiler. İstanbula, bütün memleketten, hergün hükûmeti merkeziyenin ıskatı talebine ait, binlerce telgraflar yağdırılmağa başlandı. İtilâf Devletlerinin, Anadoluda dolaşan zabit ve memurları, harekâtı milliyeye karşı bitaraf olduklarını, memleketin vaziyeti dahiliyesine karışmayız sözünü, her tarafta açıktan söylemeğe başladılar. Bu vaziyet karşısında nihayet, padişah ve Ferit Paşa, harekâtı milliye müdiranile itilâftan başka çare kalmadığına ve fakat her halde, muhafazai mevki eylemek şartile, bu itilâf yolunu bulabilecek vasıtalar araştırmağa başladıklarına hükmolunursa hata edilmiş olmaz itikadındayım.

Efendiler, ismi geçen Abdülkerim Paşa merhum, benim çok kadîm arkadaşım idi. Çok namuslu, hamiyetli ve temiz kalpli bir vatanperverdi. Selânikte ben kolağası, o binbaşı olarak bir büroda çalışmış, senelerce husuŝî arkadaşlık etmiştik. Merhumun etvar ve akvalinden tarikat mensubininden olduğu anlaşılıyordu. Bazı tekkelere müdavemet ettiği de görülmüştür. Fakat herhangi bir şeyhe mürit olduğunu bilen yoktur. Çünkü, kendisini itikadat ve vicdanî telâkkiyatında, derecatı maneviyede — hazreti evel, büyükhazret — kabul ediyordu ve dairei uhuvvetinde bulunanlara hazret, kutup ve saire gibi — kendisince muhatabında gördüğü istidada göre — makamlar tevcih ederdi. Bana da kutbül'aktap derdi. Şimdi izah edeceğim muhaberemizde de bu noktalara tesadüf edeceğiz. Kerim Paşanın, kendine mahsus, bir usulü beyan ve tarzı tahriri vardı. Kerim Paşa, çok samimî ve zamanında pek çok mucibi şöhreti olan yüksek bir belâgatle görüşür ve öyle yazardı. Kendisinde, ikna hassa ve kudreti olduğu da zan ve farzedilirdi. Bizim, Selânikte bulunduğumuz sıralarda, orada

ordu kumandanlığı ve ordu müfettişliği ile bulunmuş olan, Hadi Paşa, Kerim Paşayı izah ettiğim evsafile beynelihvan muhterem ve mahbup olarak tanımıştı.

İşte, Ferit Paşanın kabine arkadaşı Hadi Paşa, sıkışmış olan padişahın ve Ferit Paşanın, pek münasip bir vasıta ile imdadına yetişmek istiyordu. Kerim Paşa Ali Fuat Paşayı da Selânikten tanıyordu.

Efendiler, 27/28 Eylûl 1919 gecesi, gece yarısına bir saat kala telgraf başında, Kerim Paşa ile karşı karşıya geldik. Tarafeyn yekdiğerini şu sözlerle tanıdı:

Sıvas — Mustafa Kemal Paşa, telgraf başındadır. Kerim Paşaya söyleyiniz, buyursunlar, diyorlar.

İstanbul — Zatı Samileri, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri misiniz, ruhum.

Ben — Evet, Muhterem Kerim Paşa Hazretleri; dedikten sora:

Kerim Paşa — Sıvasta Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine: adresini yazdırdı ve «Paşaya söyleyiniz anlar; hazreti evel karşınızdadır» sözlerini, bir nevi parola gibi ilâve etti. Kerim Paşa, «Afiyeti âlileri iyidir inşallah kardeşim» diye başladı.

Kerim Paşanın, İstanbul hükûmeti tarafından saffeti kalbinden ve necabeti ahlâkıyesinden istifade edilerek nasıl aldatıldığını anlamak için mukaddemei kelâmını aynen kendisine tekrar ettireceğim; Kerim Paşa merhum şöyle devam etti:

Emri hayrı vatan için, büyük vatanperver kardeşim ile ve ihvanı âliyei temsiliye ile müdavelei efkâr etmek isterim. Hakipayinize isal kılınmak üzere Ali Fuat Paşa vasıtasile bir telgraf göndermiştim. Yedi âlinize vâsıl olan işte, o telgraf esası üzerine bir halli meşkûr, inşallah iktitaf ederiz. Memleketin geçirmekte olduğu nazik ve pek mühim devrei mudileyi lûtfu huda ile sahnei teysire isal kılarız. Bundan, bikeremi huda sevrden mahlûku amali rehakârımız mürşidi dilimizden buna dair mühim şeyler konuşarak, telfikı maksudu vatan kılalım değil mi? Pek fatin ve müdebbir kardeşim. Ne buyurursunuz, ruhum! Bedhahanı hâksarın bu güzel memleketimiz üzerindeki iftiraatını ve alenî takibatı mel'anetlerini kıralım ve onları kemingâhı ümitlerinde meflûç ve bihayat bırakalım ve yalnız, hükûmet ile milletin sırf selâmeti vataniyeye ait hidemat ve icraatını telif edelim ki, gayei müştereke ve mübeccele zaten hep birdir. Endişei vatanla gösterilen bunca necip tezahüratın, cihanı medeniyet karşısında muazzez topraklarımızın hıfzü sıyanetine ait en büyük hamiyeti vatanperverî olduğunu bir kere daha temhit zımnında mevcut müşkülâtı ahvali refedelim ve buna bir çare bulmak için de, bu muazzez kardeşiniz ile müdavelei efkâra başlayalım, muntazırım kardeşim. Bu teşebbüsüm hakkında, hükûmetin vâsi derecede bir hüsnü niyet izhar ettiğini ilâve eylerim ruhum.

Efendiler, Kerim Paşa ile 27/28 Eylûl, gece yarısından evel saat 11 de başlayan bu muhaberemiz, gece yarısından sora saat yedi buçuğa kadar, tam sekiz buçuk saat devam etti. Üç safhaya ayrılabilen bu muhaberemiz, eseri cedit denilen büyük tabaka kâğıtlardan yirmi beş sahife doldurdu. Bunların kâffesini, burada okuyarak, tahammülünüzü suiistimal etmekten, korkarım. Kerim Paşa merhumun, esaslı noktai nazarlara ve — kendisinin telâkkisine rağmen — maatteessüf kuvvetli bir mantığa istinat etmemekle beraber tatlı sözlerinin ve mutantan cümlelerinin okunup işitilmesini temin için, neşredeceğim vesaik meyanına, bu muhaberemizi de aynen ithal edeceğim.

Yalnız, bu muhaberede tarafeynin, takip ettikleri hedef ve istinat ettiği esas noktalar hakkında bilhassa neticesine dair mücmel bir fikir verebilmek için müsaade buyurursanız her safhasından birer nebze bahsedeceğim.

Kerim Paşanın, arzettiğim, ilk telgrafına cevap verirken, biraz da, onun tarz ve üslûbuna uymuş olduğum görülecektir.

Cevabımda, ben de, böyle başladım:

«Kerim Paşa Hazretlerine; (kutbül'aktap) deyiniz anlar!» hitabını müteakıp «şimdi cevap veriyorum» dedim.

«Pek muhterem ve nezih kalpli kardeşim Abdülkerim Paşa Hazretlerine; elhamdülillâh afiyetim berkemaldir. Büyük ve necip milletimizin, hukuku meşruasını müdrik ve onu muhafaza ve müdafaaya bütün mevcudiyetile mütevessil olduğunu görmekle pek mes'udum.... Müdavelei efkâr etmek hususunda izhar buyurulan arzuya samimiyetle teşekkür ederiz. . . . .
. . . . Fuat Paşa Hazretleri vasıtasile keşide buyurulan telgrafname müfadına vâkıf bulunuyoruz. . . . .
. . . .
Medarı istinat ittihaz buyurulan beyanname muhteviyatının Ferit Paşa ve rüfekasına bir hitap ve itap olduğu edna mülâhaza ve tetkik ile sübut bulacak bedihiyattandır. Kalbi humayunu amik teessürata duçar eden ahval ve harekât, milletimiz tarafından değil, fakat, Ferit Paşa, Dahiliye Nazırı Âdil Bey, Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa ve bunların rüfekayı mesaisi bulunan Harput Valisi Ali Galip Bey, Ankara Valisi Muhittin Paşa, Trabzon Valisi Galip Bey, Kastamonu Valisi Ali Rıza Bey, Konya Valisi Cemal Bey taraflarından irtikâp olunmuştur.

Malatya teşebbüsü ihanetkâranesi, Çorum tertibi hainanesi, Konya teşebbüsü mezbuhanesi safahatı hakikiyesile vasılı ıttılarınız olmuş değilse, zatı âlilerinizi de mebdei hallolmak üzere tasavvur buyurduğunuz noktada isabetsizlikten dolayı mazur görürüz. . . . .

. . . .

Enzarı ecanibin lehimize tebeddülü mahzı hakikattir. Ancak bu tebeddül, hiçbir vakit Ferit Paşa hükûmetinin takip eylediği siyaset neticesi değildir. Bu netice, milletimizin izhar ve ispatı mevcudiyet zımnında bizatihi aldığı, teşebbüsü azimkârane semeresidir. İşte bu hususta, zatı şahaneyi iğfal ediyorlar. . . . .

Çarei necat ve umdei hayat ancak ve ancak — Kuvayi Milliyenin amil ve iradei milliyenin hâkim — olmasındadır. Bu esası metîn ve meşrudan zerretüma inhiraf, maazallahü tealâ, devlet ve millet ve vatanımız için husranı elîmi mucip olur. . . . .

Harekâtı necibei milliyemizi suitefsir ve ilân etmekten hâli kalmayan, bedhahanı hâksarın çok olduğu muhakkaktır. Fakat, şayanı esefi amiktir ki, bu bedhahanı mel'anetin başında, devleti ebet müddetimizin sadrmişini Ferit Paşa ve nezaret mevkilerinde bulunan Âdil Bey, Süleyman Şefik Paşa gibi devlet adamları bulunuyor.

Memleketimize takım takım bolşevikler girdiğini ve harekâtı milliyenin bolşevik harekâtı olduğunu resmen ilân ve işaa eden bu bedbahtlardır.

Necip ve nezih harekâtı milliyemizin, İttihatçıların harekâtı mezbuhanesi olduğunu ve İttihatçıların parasile tedvir olunduğunu resmen ve alenen cihana, ecnebi gazetecilerine söyliyen bu gafillerdir.

Anadoluda, şuriş olduğunu ajanslarla resmen ilân eden ve — mütareke maddei mahsusasına nazaran — muazzez vatanımızı düşman işgaline maruz bırakmak istiyen bu cahillerdir.

Malatya ahalii islâmiyesile Sıvas ahalii islâmiyesini biribirile mukateleye sevketmek istiyen bu zavallılardır. Harekâtı milliyenin önüne geçeceğim diye Sıvasın ve hassasiyeti milliyenin görüldüğü heryerin ecnebiler tarafından işgalini istiyen bu hainlerdir. Maahaza, bizim en mübeccel gayemiz; tıpkı tasavvuru biraderileri veçhile bedhahanın, bu güzel memleketin üzerindeki iftiraatını ve alenî takibatı mel'anetlerini kırmak ve anları kemingâhı ümitlerinde meflûç ve bihayat bırakmak ve devlet ile milletin icraatını sırf selâmeti vataniyeye ait noktada telif eylemektir. El-

hamdülillâhi tealâ, bu gayenin temini istihsalinde, artık milletimiz her türlü asarı bedhahaneyi kırmış ve bütün celâdetile hatvei azimkâranesini atmıştır. Ecanip dahi, milletin kuvveti şamilesini ve niyeti azimkâranesini ve buna mukabil hükûmeti merkeziyenin nekadar, biasıl ve millet ile alâkasız, bir heyeti âcize olduğunu takdir etmiştir. Merzifonu tahliye ettiler. Samsunu da tahliyeye başladılar. Umuru dahiliyemize ve harekâtı milliyemize karşı bitaraf kalacaklarını ifade ediyorlar. İşte teşebbüsatı milliyemizin, temini istiklâl hususunda istihsaline muvaffak olduğu ilk netice budur.

Cereyanı millî, İstanbulda, Kanunu Esasî ahkâmına temini riayetle neticepezir olacaktır.

Hükûmeti hazıranın, vâsi derecede bir hüsnü niyete malik bulunduğu zannında, isabet olmadığını arzetmeme müsaade buyurmanızı rica ederim.

Ben, daha, Erzurumdan, Ferit Paşaya hakikati vaziyeti izah ederek, milletin kuvvet ve iradesine karşı çıkacak hiçbir kuvvet kalmadığını yazmıştım ve kendisine muhalefet ve mümanaat vadisinde devam etmemesi lüzumunu ihtar etmiştim. Bu zatı gafil, buna cevap vermemekle beraber, cereyanı millinin birkaç kişinin eseri tahrikâtı olduğunu ilân etti ve hırsı menfaatle ve amâyi cehil ve gafletle iki tarafı idare ederek muhafazai mevki edebilecekleri zannı batılında bulunan birkaç valisinin iğfalkâr raporlarını benim nezih ve vatanperverane irşadatıma tercih etti. Bugün, her türlü habaset ve hıyanet ve aczü meskenet mevkiinde kaldıktan ve millet te bütün hakayikı ahvale vuzuhu tam ile vâkıf olduktan sora, bize düşen vazife; en seri hareketle amali milliyeye mutavaatkâr, yeni bir kabinenin mevkii iktidara gelmesini temin etmektir.

Eğer bugünkü kabinenin, şahısları ve hayatları hakkında bir gûna tereddütleri varsa, bugün için bu gibi şeylerle iştigal tenezzülünden pek yüksek olan milletimiz namına kendilerine istedikleri söz ve teminatı vermeği dahi milletimizin menfaati muktaziyatından addederiz. Fakat, tuttukları, tarikı nasavapta taannüt ve temerrüde devamları halinde, hâdis olacak avakıbin mes'uliyeti kendilerine raci olacaktır.

İşte, vukubulan teşebbüsü hayırhahileri münasebetile bir defa daha ve son defa, zatı necibaneleri gibi kalbi cidden vatan ve millet aşkile ve padişaha muhabbet ve sadakatle memlû olan ve hatırai uhuvvetini daima hürmetle muhafaza eylediğim karde-

şim Abdülkerim Paşa Hazretlerile de iblâğ etmiş olmak, bizim için her türlü vicdanî huzurun teeyyüdüne medar olmuştur.»

Efendiler, buraya kadar söylediğim sözler bir maddenin hulâsasıdır.

Bundan sora gelen maddede:

«Harekâtı milliye, vüs'ati kâmile ile İstanbula ilerlemektedir. Ferit Paşa ve rüfekası buna vâkıftır. Zatı âlileri de bu malûmatı talep ve tenevvür buyurunuz» dedikten sora filhakika o günlerde, tecelli etmiş olan muvaffakıyetli harekât raporlarını hulâsa ederek izahat verdim ve «Artık, bütün bu harekâtı tevkif, yalnız ve ancak bir şeye mütevakkıftır. O da, amali milliyeye bütün manasile mutavaatkâr bir zata kabine riyasetinin tevcihine ve o zatın da amali milliyeyi anlayarak ana göre ittihazı tedabire tevessül eylemesine vabestedir» dedim.

«Bütün bu mesrudatımıza nazaran bir mütaleai biraderileri varsa lûtfen bildirmenizi rica ederim» cümlesinden sora «Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi namına Mustafa Kemal» diye imzamı koydum.

Bunu müteakıp, Kerim Paşa: «Evvelâ, zatı âlilerile birlikte bulunan zevatı muhteremenin cümlesine selâm ve tekrimimi arz ve iblâğa lûtuf buyurmanızı rica ederim» mukaddemesile muhaberemizin ikinci safhasını küşat ettiler. Kerim Paşa, devam etti:

«Başladığım kısa mükâlematın bütün safahatını zatı âliniz izah ettiniz. İki yerde, halli emirde, isabet gösterilmediğini beyan ile mazur makamını serdettiniz. Gerçi, bütün ahval ve vakayii mahalliye malûm olamayınca bir meselede hakemlik etmek, müteassir ise de, memlekete ait işin hallü faslında, siracı münir, endişei nezihi vatan olmak itibarile, mesnedi müttekâbih metîn ve ruşenadır. Vatanın mukadderatına hükmedileceği şu sıralarda yekvücut bir millet ve hükûmetin göreceği işi nazarı ıttılaa alarak bunun halli sehile mazhar olmasını arzetmek isterdim.

Mebdei hareket, ittihaz ettiğime işaret buyurduğunuz, beyannamei humayunun, tarzı tefehhümünde, mümkündür ki bendeniz hata edeyim. Yalnız müsaade ediniz de, asıl halli umura en büyük bir istinatgâh telâkki edilen bu beyannamei âlideki ciheti camiayı izah ile, kelâmı mülûkânenin şümulü ihatakâranesini beyan edeyim. Ben zannediyorum ki, padişahımız....»

Ben, derhal Kerim Paşanın devamına mâni olarak, şunu yazdırdım:

— Kerim Paşa Hazretleri, lüzumundan fazla izahat maksadı asliden, tarafeyni uzaklaştırabilir ve bir de, beyannamei hümayunun tefsiratile fazla iştigal bifaidedir. Rica ederim, asıl mesele üzerinde görüşelim.

Kerim Paşa cevap verdi:

— Asıl mesele üzerine görüşeceğiz. Müsaade buyurunuz devam edelim Efendim.

Ben — Rica ederim en son söz ve teklif üzerinde anlaşalım, dedim.

Kerim Paşa — Evet, oraya geleceğiz Efendim.

Ferit Paşa Kabinesi çekilmelidir

Söze, ben, devam ettim ve «Kerim Paşa Hazretleri, mesaii meşruamızın ve tezahüratı milliyenin artık, daha fazla suitelâkki edilmesine ve muhtacı tashih görülmesine ve bahusus, bu tashihat ve tadilât için de cinayet ve ihaneti mertebei sübuta varan bir kabine erkânının müdafaatı gayrimeşruasının esas ittihaz edildiğini görmeğe tahammülümüz yoktur. Biz, son vaziyeti izah ve kat'î matlabı milleti arzettik. Bilmem tekrarı lâzım mıdır? Zatı âlileri bu lâzimülintaç arzuyu milliye mukabil, Ferit Paşa Kabinesinin sadrı muallâyı devleti, hâlâ telvis etmesine vesatat etmek istiyorsanız bu mesainiz, hiçbir semerei nafia bahşedemiyeceğinden başka, hakkı âlii biraderilerindeki hissiyatı kadîmei uhuvvetimizin de mucibi tezelzülü olacağından endişe ederim.

Şimdi, Ferit Paşa, bilâifatei an mevkiini bir ehli namusa terkedecekse ve buna kanaatiniz varsa, hallolunacak hiçbir müşkül kalmamıştır. Aksi takdirde, tavassutunuz rencide kalp olmanızdan ve bisut bir yorgunluktan başka bir neticeye iktiran etmiyecektir.

Ferit Paşa, muhafazai mevkie devam ederse, kendisinin akıbeti elîmeye duçar olmasına sebebiyet verecektir. En son ve en kat'î söz budur: maksadımız, bu hakikati lâyetezelzeli, padişahın ıttılama vazetmektir. Siz, ancak bu vazifei asilâneyi ifa ile bugün vatan ve milletin zatı samilerinden intizar eylediği vazifei diniye ve milliyeyi ifa buyurmuş olursunuz.»

Kerim Paşa, «Sözü uzatmamak tabiî maksudu aslidir» diye başlayarak sözü lüzumundan fazla uzattı. Bu uzun sözler şu cümle ile hitam buldu. «Liveçhilvatan, burada, yaptığım şu teşebbüs elbette nezdi ilâhide ve millette, bütün necabetlerile pirayedar kalır ve işin sahibi hakikisi olan hüdavendi kadîr, millet ve vatanın rehasını temin edecek esasatı müsebbibata böylece rapten ikmal

eder, ulu Allahı, hallâli müşkülât eyler! Uyunu muazzezelerinizi takbil ederim.»

Tekrar cevap vermek sırası bana, gece yarısından sora saat 4 30 ta geldi. Kerim Paşanın, temas ettiği noktaları cevapsız bırakamazdım, ben de uzun mütaleat serdettim ve nihayetinde, «binaenaleyh — dedim — bizim ve zatı âlileri gibi erbabı hamiyet ve vatanperveranın alacağı teşebbüsün gayesi ne olmak lâzımgelir? Her dakikai idaresinden millet için, mukadderatı atiyemiz için, yeni bir sebebi felâket ihzarından başka bir semereye intizar olunmayan, Ferit Paşa ile milletin arasını bulmak imkânsızlığile iştigal mi, yoksa bir an evel bu heyeti gayrimeşruanın yerine ihtiyacat ve mukadderatı millet ve memleketle mütenasip bir heyeti cedidenin deruhdei umuru devlet eylemesi lüzumunu padişaha iblâğa yol aramak mıdır? lûtfen bu iki noktadan biri için evet veya hayır suretinde itayı cevap buyurursanız, nezdi İlâhide ve millette bütün necabetlerile pirayedar kalacağına şüphe olmayan teşebbüsü necibanelerinin bizlere ait cihetindeki safhasını ikmal buyurmuş olursunuz.»

Kerim Paşa, talep ettiğimiz kısa cevaba yine uzun cevap verdi. Fakat bu uzun sözler arasında, bazı cümlelerle, bize padişahın iğfal edilmiş olmayıp her şeye vâkıf bulunduğunu anlatıyordu.

Kerim Paşanın bazı cümlelerinde şu sözler vardı: «Süddei seniyei mülûkâne hallü hasm makamı olup meşru bir devlette bu atebei ulya, bütün efradı millete mihrabı teveccühtür. Anadolu umum maruzatının meşmulü lihâzai hilâfetpenahileri kılındığı hakkında bendenize malûmat vermişlerdir. O halde, kıblegâhı umuru amme ve kabulgâhı makasıdı âliye olan padişahımız efendimizin ıttılaı humayunlarında her şey vardır».

Kerim Paşa, kendine mahsus cümlelerle devam ettiği mütaleatına şu suretle hatime verdi:

«Cenabı Mevlâ, nice âli esbap halkı ile ve telkini ile, bu müşkülküşa ukteyi tamamen hal buyuracaktır. Elbette ki hudanın emri güzeldir ve kariptir. Yedullahi fevka eydihim. Atimiz, bikeremi mevlâ istihkakı millimiz yüceliğinde pürsâd ve ziselâm olacaktır. İşte ruhu Kerim budur. Ruhu muazzezim.»

Bu defa Efendiler, geceyarısından sora saat 6 10 a gelmiş olmasına rağmen, üçüncü safhanın açılmasına ben sebebiyet verdim.

Merhum Kerim Paşanın, pek hoşlandığını bildiğim bir tabirle — büyük hazret! — tabirile söze başladım:

«Mihrabı muallâyı ümmet ve millet olduğu içindir ki maruzatı milliyeyi iblâğa fürceyap olmağa teşebbüsten geridurmadık.

Yalnız, büyük bir hatadan zatı âlinizi tahlis maksadile arzedelim ki, Anadolu umum maruzatının meşmulü lihâzai hilâfetpenahî kılındığı hakkındaki malûmata, milletin henüz itimadı, kat'î değildir. Çünkü, millet emindir ki, padişah, ihanetleri sabit olan birkaç şahsı millete tercih buyurmazlar.»

Kerim Paşanın temas ettiği noktalara cevap verirken, «Ahsen ve karip olan emri hudanın tecellisile bedbaht ve mazlûm milleti necibemizin mazharı necat ve selâmet olmasını, deryayı rahmeti izzetten tazarru ve afakı daima (bir dudu muannitle) sarılı olan İstanbuldaki bazı zevatın hakikati görmekteki hissi hasisi temerrütlerinin zevaline intizar eyleriz. Ruhu necibi millet te, işte böyle mütehassistir. . . . .

Yalnız, tekrar etmekliğime müsaadenizi rica ederim ki, evet veya hayır suretinde itayı cevap buyurulmasını istirham eylediğimiz sualler maatteessüf cevapsız bırakılmıştır. Azizim, yedullahi fevka eydihim. Fakat, bununla beraber, halli müşkülât ve mesaile tevessül edenlerin, mukarrer bir hedefi olmak gerektir.»

. . . .

«.... Millet, emri hudayı ifa edecektir ve buyurduğunuz gibi istihkakı millimiz pürsâdü ziselâm olacaktır. Duayı keremkârilerinin eksik edilmemesini rica ederim. Sây bizden, tevfik, hudayı lemyezeldendir.»

Mustafa Kemal

Artık, Kerim Paşanın yorulduğu anlaşılıyordu. «Son iki sözüm ruhum» diyerek «amali milliyenin esasatını tebcil ve hıfzeylemek şartile temenniyatı halisenin bastü beyan edildiğini ve yedullahi ayeti kerimesinin hayır ile kabul buyurulmak üzerine masruf» olduğunu söyledikten sora «Allaha ısmarladık, yine görüşeceğiz.....» diyerek çekilmek istedi.

Bırakmadık!

Son sözü, biz söylemek istedik ve dedik ki: «Hatırnişini biraderileri olmak üzere son bir cümle arzediyorum.

— Millet kavi, müdrik, azminde kat'îdir. Harekâtı filiye cereyanı seriini almıştır — zatı şevketsimatı tacdarı azaminin lûtfen ve atıfeten itayı karar ve halli mesele buyurmaları zamanıdır.» *(Ves. 112)*.

Efendiler, bundan sora, Ferit Paşa Kabinesi, daha ancak üç gün sebat edebilmiştir.

Görüşmeğe, muvaffak olamadığını, dostum merhum Kerim Paşanın bazı zevata ifade ettiğine nazaran bu muhaberemizi aynen padişaha göstermeğe muvaffak olmuş ve onun üzerine hissi mukavemet kırılmış.

Kerim Paşanın, Kara Vasıf Beye olan 8 Teşrinisani 1919 tarihli mektubunda da bu cihet işaret edilmiştir.

Merhumun bu mektubunda şu satırlar vardır:

«Sadrı sabık en son muhabere neticesile ve bunun pek devamlı tesir ve ciddiyeti münazarasile binnihaye çekilmek lüzumuna kail ve bütün kuvayi maneviyei mukavemeti zail olarak istifasını takdim eyledi... İşte sessiz sadasız, liveçhilvatan çalışılan ve tek başına bir azmi naçizi nezahetperverî ile başarılan vak'ai muazzama budur...

Nazarı dikkate almalıdır ki, bu yazıları ben yazmış ve sadrı sabık ile padişahımız efendimiz hazretleri, bunun cereyanı kâmilinden sora, netayicine ıttıla ile derecatı muhkemesi karşısında ittihazı karar kılmışlardır.... Teşebbüsün ve yazılan yazıların ne dereceye kadar yüksek nikatı ihtiva ettiği ve nasıl bir vicdanı selim ve fikri vekkat ile hakayikı cariyenin nakşi kırtas kılındığı elbette nezdi huda ve nazarı tarihi millette pirayedari asalet kalacaktır...

Bütün bunları bastü izaha beni sevkeden esbap (tespiti hakayikı macerayı mesbukadır)...» Kerim Paşa merhum mektubunun sonunda, «bu kâğıdımın bir suretini Heyeti Temsiliyeye göndermek lûtfunu diriğ etmezseniz hakayikı âliyenin tamamen ve iştiraken neşrine lûtfetmiş olursunuz» demiş ve sureti değil, fakat mektubun aslı bana gönderilmiştir. Bu mektubu da neşrolunacak vesaik meyanına koyacağım *(Ves. 113)*.

Efendiler, bu muhaberenin vukubulduğu gecenin ferdası yani 28 Eylûl günü hulâsası, tekmil kolordulara şifre ile bildirildi.

Trabzondan gelen teklif

Kerim Paşa merhumun Fuat Paşaya hitaben yazdığı ilk telgrafnamesinde, İstanbuldan zevatı âliyenin müdiranı harekâtla taayyün edecek mahalde mülâkatlarından bahsolunduğunu görmüştük. Buna mümasil, fakat makûs yani dahilden İstanbula gitmek yolunda bir teklif te, bundan daha evel Trabzondan çıkmıştı. Bunu, müsaade buyurursanız biraz izah edeyim; Trabzon Valisi Galip Bey 18, 19 Eylûl tarihlerinde devren Ardasede bu-

lunuyordu. Kâzım Kara Bekir Paşanın Ardaseye gidip vali ile görüşmesi mevzuubahs idi. Bu zemin üzerinde 19 Eylûlde telgraf başında Kâzım Kara Bekir Paşa ile görüştük. Vesile, 18 Eylûl tarihli Trabzondan aldığım bir telgrafname idi. Kendisine aynen verdiğim bu telgrafnamede «menafii milliyeyi muhil olan 6 maddeyi kabul etmiyoruz. (Bu 6 madde İstanbul ile kat'ı münasebete ait emirdir.) Maruzatımızın zatı şahaneye iblâğı ciheti ise bir heyeti seferiye ile temin olunabilir kanaatindeyiz» denilmekte idi *(Ves. 114)*. Kâzım Kara Bekir Paşa, makina başında Trabzon valisi ile görüşmüş ve hulâsasını bildirdi. Vali sual tarzında birtakım mütalealar serdetmiş, Kara Bekir Paşa muvafık cevaplar vermiş. Vali en nihayet «İstanbula bir heyet gönderilerek keyfiyetin hakipaye arzını ve bu heyetle kendisinin gitmesini teklif etmiş ise de bizim vesaiti muhtelife ile arzı keyfiyete tevessül ettiğimize göre, bu fikrinden nükûl etmiştir. Böyle bir heyetin gitmesi ve buna saray ahvaline vâkıf olan Gümüşane murahhası Zeki Beyin de ilâvesi teklif edilmektedir» denilmekte idi *(Ves. 115)*.

Gariptir ki, iki gün sora yani 21 Eylûl 1919 da Torulda Kaymakam Halit Beyin gönderdiği bir şifrede de bu heyet meselesinden bahsediliyordu. Fazla evhama duçar olan padişahı, ecnebilerin ve Ferit Paşanın kucağına atmamak için Dersaadete mütenekkiren bir heyet izamı muvafık olacağı ve bu heyete murahhas Servet ve Zeki Beyler dahil edilirse memnunen kabul edecekleri Zeki Bey ifadesile bildiriliyordu *(Ves. 116)*. Halit Beye, 22 Eylûlde verdiğim cevapta; Zeki ve Servet Beylerden mürekkep bir heyetin İstanbula gönderilmesi münasip olmadığını bildirdim. 24/25 Eylûl tarihinde Halit Beyden aldığım bir telgrafta, Trabzon muhalefetinin merkezini teşkil eden Trabzon Valisi Galip Beyi, kolordu ile Erzurum valisinin davetini kabul edip Erzuruma gitmediğinden, bizzarure kuvvei müsellâha ile mahfuzen bu gece (24/25 Eylûl) Erzuruma gönderdim» deniliyordu *(Ves. 117)*.

Efendiler, garip tesadüf değil midir ki, merhum Kerim Paşanın ilk tavassut telgrafı Trabzon valisinin tevkif olunduğu gecenin ferdasında, Trabzonda vali ve Zeki ve Servet Beylerin ve bunların iğfali üzerine bazı zevatın İstanbul ile kat'ı rabıtayı ihlâl hususundaki teşebbüslerinin ve İstanbula bir heyeti mütenekkire halinde gitmek hususundaki plânlarının duçarı akamet edildiği tahakkuk ettiği bir günde yani 25 Eylûl günü keşide olunuyor ve bizi ancak 27/28 Eylûl gecesi aramak lüzumu hissediliyor. Cereyanı muhaberattan anlaşıldığına göre Erzuruma giden Vali

Galip Bey, tekrar Kâzım Kara Bekir Paşaya, İstanbula bir heyet marifetile müracaatten bahsettiğine dair Paşanın 27 Eylûl tarihli bir istizan telgrafını alıyoruz. Buna 28 Eylûlde cevaben verilen telgrafnamede, Kerim Paşa muhaberesi hulâsası mütalea olunduktan sora, «Mevzuubahs müracaate lüzum görülüp görülmiyeceğinin iş'arını rica ederiz. Lüzum görüldüğü takdirde Trabzon valisinin, Dahiliye Nazırı Âdil Beyden, harekâtı milliyemize muhalefet hususunda hiçbir farkı olmadığından kendisinin harekâtı necibei milliyemize hiçbir suretle müdahalesine müsaade buyurulmaması» cevabı veriliyor *(Ves. 118)*. Kâzım Kara Bekir Paşanın 30 Eylûlde verdiği cevapta; «Trabzon valisinin bu gibi işlere karıştırılmaması hakkındaki» mütaleamızın isabeti tasdik olunduktan sora, Trabzon ahvalinde çoktan intizar olunan salâhı hal husul buldu *(Ves. 119)*.

Efendiler, bu son maruzatımla daha bir hakikat üzerinde fikirleri tenvir etmek isterim. Trabzon Valisi Galip Bey, Zeki Bey saray ve Ferit Paşa ile münasebettar idiler. Bir heyet halinde İstanbula gitmekten maksatları, maksadı milliye hadim olmak olmayıp İstanbulda icap edenleri tenvir ve bazı tedbirler tavsiye ve yeni talimat almak gibi makasıda müstenit olduğuna bence şüphe etmeğe mahal yoktu. Nitekim, Zeki Bey bilâhare İstanbula gittikten sora arkasından lüzumu kadar para ve cepane gönderilmek vadile ve talimatı mahsusa ile Trabzon ve Gümüşane havalisinde, teşkilât yapmak üzere gönderilmiştir. Mumaileyhi, İneboluda tevkif ve Ankaraya celbettirmiştim. Bana, bu söylediğim hususatı tamamile itiraf eyledi. Yalnız, gûya İstanbulu aldattığını, alacağı para ve eslihayı gûya bize teslim etmek niyetinde bulunduğunu söyledi. Buna o gün ve hatta bugün inanacak safdiller bulunabilir mi? Maamafih ben, bu zatı Erzurum Kongresindeki münasebet hatırasına hürmeten yalnız ihtarat ve nesayihi lâzimede bulunmakla iktifa ederek serbest bırakmıştım.

İlk Bozkır hâdisesi ve İzmit Mutasarrıfının muhalefeti

Efendiler, hükûmeti merkeziye tarafından, Kolordu Kumandanı olarak Konyaya gönderilen Sait Paşayı 30 Eylûlde İstanbula iade ettik. Konya Valisi firarî Cemal Beyin firarından evel, tertip ettiği ilk Bozkır hadisesinin önüne geçmek için, Yirminci Kolordu ve Niğdede On Birinci Fırka marifetleri ve muavenetlerile, tedabiri muktaziye alınarak İstanbulun zuhûruna intizar ettiği fenalığı, tevkif ettik. Ereğli, Bolu, Adapazarı, İzmit havalisinde teşkiline çalışılan Kuvayi Milliye Eylûl ayının son günlerinde bü-

yük hassasiyet göstermeğe başladı ve o civarlardaki Kuvayi Milliye rüesası, kabinenin temerrüdü halinde İstanbula harekete müheyya bulunduklarını bildiriyorlardı. Bu hususu, 28 Eylûlde, bütün memlekete ve bittabi İstanbula da tamimen bildirdik. Ancak, İzmit şehrinde 2 Teşrinievel gününde menfi denebilecek yeni bir vaziyet karşısında kaldık. O tarihte İzmit Mutasarrıfı Suat Bey namında bir zat idi. Kendisini telgraf başına çağırdık. Son günlerdeki tebligatımızın tamamen alınıp icabatının yapılıp yapılmadığını sordum. Mutasarrıf Bey, verdiği izahatta diyordu ki: «Tebligatı aldım. İhtilâf ve şuriş olmaması için, ahaliyi serbest bırakarak dinlemeği, en doğru hareket buldum. Menfi şayiat vardır. Heyeti Temsiliyeden izahat istemek ve bilhassa maksadın (İttihat hükûmetini evelki şeklinde ihya olup olmadığını kat'iyyen anlamak azmindedirler. Bendeniz, en bitaraf bir adam olmak üzere muhafazai sükûn ve asayişle mükellefim.); (bendeniz herkim ve herne için olursa olsun neticesi meçhul bir maceraya başkalarını sevketmeği doğru görmem.) (Teenni ve ihtiyat edilmesi taraftarı olduğumu tam bir tecrübem üzerine arzederim.) *(Ves. 120).*»

Verdiğim cevap, aynen şu idi:

Sıvas, 2 Teşrinievel 1919

Suat Beye

C. — İzmitte zerre kadar ihtilâf ve şurişe meydan vermemek, esas vazifeniz olduğu gibi tarafımızdan da hassaten rica edilmiş bir husustur. Teşkilât ve harekâtı milliyemizin maksat ve mahiyeti meşruasını, gerek zatı âlinize ve gerek İzmitte birçok zevata ve bütün dünyaya karşı yazmış ve yazmakta bulunduğumuz beyanname ve izahnamelerle, en garezkâr düşmanlarımıza bile anlatmış olduğumuza şüphemiz kalmamıştır. Artık, ancak avamın kılükalinden başka bir mahiyeti olamayan dedikoduların, itayı karar hususunda, müessir olabileceğine imkân tasavvur etmiyoruz. Bundan başka, ahalinin istizaha lüzum gördüğü noktalar var idise, bunlar neden derhal istizah olunup halli mesele edilmemiş bulunuyor? Zatı âliniz bitaraf mevkiinde kalmağı tercih buyuruyorsunuz. Halbuki takip ettiğiniz hattı hareket kat'iyyen bitaraflık olamaz. Çünkü zatı âliniz milletin meşru harekâtına karşı bitaraflığınızı iddia eylediğiniz halde, harekâtı ihanetkâranesile gayrimeşru ve bizatihi madum Ferit Paşa Kabinesinin memurluğunu ifa etmekle meşgulsünüz. İttihatçılığın ihyasile iştigal edecek satıhbinlerden olmadığımızı zatı âliniz pek güzel takdir buyurabilirsiniz. Zatı âlinize pek halisane ve fakat, bütün kat'iyetile şunu arzederim ki, zatı âliniz henüz Ferit Paşa Kabinesine itimat beslemiyorsanız bunu, Dahiliye Nezaretine resmen bildirmelisiniz. Eğer milletin hükmü ve arzusu hilâfına olarak Ferit Paşa Kabinesine itimadınız mevcut ise, İzmit ahalii muhteremesini harekâtı

meşruai milliyesinde serbest bırakmak üzere derhal mevkiinizi terk ile İstanbula hareket ediniz. Bu iki noktadan herhangi birine ademi riayetiniz halinde hakkı âlinizde vukuu memul halin müsebbip ve mes'ulü yine zatı âliniz olmuş bulunacağını kemali samimiyetle iblâğı bir vazifei vicdaniye addederim.

Heyeti Temsiliye namına

Mustafa Kemal

Mutasarrıf Beyin, «kulunuzu itidal ile dinleyiniz Efendim; bendeniz, iyi ifade edemedim. Maksadınızın ulviyet ve meşruiyetinden, zaten bahsedilemez» cümlelerile başlayan cevabında, yazılan satırlar «bizi, yarınki cuma namazı içtimaına kadar, halimize bırakınız. Ferit Paşaya, kim bilir, kaç defa kalemle hücum eden bendenizi nekadar fena nazarla görüyorsunuz Efendim» cümleleri ile hitam buluyordu *(Ves. 121)*.

Bunun üzerine, ertesi günkü cuma namazı içtimaına kadar intizar edeceğimize dair yazdırdığım telgrafnameye, şu iki cümleyi ilâve ettim: «Zatı âlinizi fena nazarla gördüğüm hakkındaki zan doğru değildir. Çünkü vicdanımız muztarip olmaksızın verebileceğimiz hükümler, ancak netayici filiyeye muallâktır Efendim» *(Ves. 122)*.

O tarihte, İzmitte, Miralay Asım Bey namında bir zat, fırka kumandanı olarak bulunuyordu. Asım Beye de, bir iki gündenberi, telgraf başında tebligatta bulunulmuştu. Fakat hiçbir cevap alınamayordu. Onu da, 2 Teşrinievel günü makina başına çağırdım, konuştum. Kendisine; «kabinenin sukut edeceği ve belki de sukut etmiş olması muhakkaktır; binaenaleyh milletin azim ve iradesi her türlü tereddüdün fevkında haizi salâbettir» dedikten sora kat'î mütalea ve kararına muntazır olduğumu söyledim *(Ves. 123)*. Fırka Kumandanı Asım Beyin uzun mazeretler ve mütalealarla dolu cevabından çıkan müspet mana, şimdiye kadar cevap vermeyişinin sebebi, İstanbuldaki Kolordu Kumandanından istizana cevap alamayışından ileri geldiği *(Ves. 124)* ve yarınki cuma namazında mukarrerat ittihaz edileceği cümlelerile hulâsa edilebilir *(Ves. 125)*. Bazı nesayih ve teşvikatı mutazammın cevabımızda ezcümle şunları dedim: «Ferit Paşanın, yarına kadar çekilmesi ağlebi ihtimaldir. Bu takdirde, yarınki içtimaınız neticesinde zatı şahaneye ve taayyün ettiği takdirde yeni kabine reisine, kabinenin amali milliyeye tamamen mutavaatkâr, bitaraf zevattan terkibini istirham etmek hususunu ve buna intizar edil-

diğinin arzedilmesini temin buyurunuz. Bir de, vatanımızı ve istiklâli millimizi kurtarmak için, teşekkül edecek yeni kabine ile müttehiden, daha pek çok çalışmağa ihtiyacımız olduğundan tamamen sükûnet dairesinde Heyeti Temsiliye kararile arzettiğim hususatı nazarı dikkatte bulundurarak teşkilâta devam buyurulmasını rica ederim» *(Ves. 126)*.

Ferit Paşanın istifası

Efendiler, ben, Asım Beye bu son cümleleri yazdırırken (2 Teşrinievel 1919, saat 3 40 sora da) araya imzasız şöyle bir servis girdi:

«Paşa Hazretleri, İstanbulda hususî arkadaşlar söylediler. Tekmil akşam gazeteleri yazıyormuş. Ferit Paşa ahvali sıhhiyesine binaen istifa etmiş. Tevfik Paşa kabineyi teşkile memur buyurulmuş. Daha sabahtan söyleniyordu, fakat teeyyüt etmemişti, şimdi teeyyüt etti Efendim.»

Bu telgrafı kim veriyor? anlayınız, dedim. Sormağa zaman kalmadan telgraf şu suretle devam etti:

«Biz, Ankara telgrafçıları! Paşa Hazretlerinin hakipayine arzı tazimat eyleriz ve vatanımızın başına bir kâbusu belâ olan bu kabinenin devrilmesi için milletin başında bulunup muvaffak olmasını tebrik ederiz. Lûtfen söyleyiniz.»

Telgraf muhaberesi munkati oldu. Hakikaten 2 Teşrinievel Ferit Paşa Kabinesi sukut etmiş bulunuyordu. Fakat yeni kabineyi teşkil eden Tevfik Paşa değil, Âyandan Birinci Ferik Ali Rıza Paşa idi.

Efendiler, sırası gelmişken arzedeyim; umum telgrafçılarımızın, teşebbüsat ve harekâtı milliyemize ifa eyledikleri fedakârane hizmetlerinin millî tarihimizde mühim mevkii vardır. Kendilerine bugün alenen teşekkür etmeği bir vazife addederim.

Ali Rıza Paşa Kabinesi

Efendiler, Ferit Paşa Kabinesinin sukutunu ve Ali Rıza Paşanın kabine teşkiline memur edildiğini 2/3 Teşrinievel 1919 tarihinde yazdığım bir tamim ile bütün millete iblâğ ettim. Bu tamimin bir suretini de, berayi malûmat kaydile, yeni sadrazama verdim *(Ves. 127)*.

2 Teşrinievel günü, yeni kabine reisile, temas aramıştık. Ertesi günü, Meclisi Vükelânın içtimaı esnasında, Heyeti Temsiliye ile görüşecekleri vadedilmişti.

Arzettiğim bu tamimde bellibaşlı noktalar şunlardı:

1) Yeni kabine, Erzurum ve Sıvas Kongrelerinde tayin ve tespit edilen teşkilât ve makasıdı millete riayetkâr olduğu takdirde, Kuvayi Milliye ona muzahir olacaktır.

2) Yeni kabine, Meclisi Millinin in'ikadile murakabei filiye başlayıncaya kadar mukadderatı millet hakkında bir gûna taahhüdata girmiyecektir.

3) Sulh konferansına tayin olunacak murahhaslar, milletin bihakkın amalini müdrik ve itimadına mazhar ehli vukuf ve iktidardan intihap olunacaktır.

Beyannamede; bu saydığım esasların, yeni kabine tarafından kabul edilmesi teklif edileceği tasrih edildikten sora, «bu bapta başkaca mütalealarıı varsa yarın zevale kadar sürati iş'arı» temenni edildi.

3 Teşrinievel 1919 günü, Sadrazam Ali Rıza Paşaya yazdığım telgrafta, «millet, şimdiye kadar resikârına geçenlerin, Kanunu Esasiye ve amali milliyeye münafi harekâtından müteessir oldu. Bundan dolayı hukuku meşruasını tanıtmak ve mukadderatını ehil ve emin ellerde görmek kararı kat'îsini verdi. Lâzımgelen teşebbüsatı azimkâraneye tevessül etti. Teşkilâtı muntazamaya tâbi, Kuvayi Milliye, iradei kat'iyei milleti, tamamen izhar ve ispat kudretini ihraz eyledi.

Millet, padişahın emnü itimadı olan, zatı fahametpenahilerile rüfekayı kiramınızı, müşkül vaziyette bırakmak istemez. Bilâkis muzahir olmağa bütün samimiyetile hazırdır. Ancak Heyeti Vükelâ meyanında Ferit Paşa ile teşriki faaliyet eylemiş nüzzarın

mevcudiyeti, heyeti celilelerinin, noktai nazarlarile, amali milliyenin derecei mutabakatini, kemali hulûs ile, anlamak mecburiyetini hâsıl eylemiştir. Milletçe, emniyeti tamme tahassül etmedikçe atılmış olan hatvei salâhın tevkifi ve yarım tedbirlerle iktifa olunması, gayricaiz görülmektedir. Binaenaleyh şu hususatın, sizce kabul edilip edilmiyeceğini kat'î ve sarih anlamak isteriz» dedik ve tamim münasebetile zikrettiğim üç esası tadat ettik. Badehu, «bu nikatı esasiyede mutabakat hâsıl olduğu anlaşıldıktan sora, ahvali gayritabiiyenin izalesi maksadile, bazı maruzatı tâliyede de» bulunacağımızı bildirdik *(Ves. 128)*.

Ali Rıza Paşa, bugün, berayi tahlif, saraya gideceklerinden telgrafımıza, yarın cevap verileceği bildirildi.

Ali Rıza Paşa Kabinesinde sezilen tereddüt

Biz, bazı tavırlardan, Ali Rıza Paşa Kabinesinde, bir tereddüt, bu kabineyi teşkil eden zevatın da, kafalarında bir bulanıklık keşfeder gibi olduk. Onun için bazı tedbirler almağı muvafık gördük.

Ayni günde, bir tamim yazdık. Bunda, «hükûmet ile millet arasında mutabakati enzar ve amal husulü, tamimen, tebliğ edilinciye kadar, kemafissabık muhaberatı resmiyenin munkati bir halde bulundurulması» lüzumunu bildirdik *(Ves. 129)*.

Bundan başka, her taraftan gelen, teklif ve mütalealarıı mezcederek, umum kolordu kumandanlarına ve harekâtı milliyeye muzahir olan valilere de 3 Teşrinievel günü, bazı mahrem tebligatta bulunduk. Yeni kabine ile, ilk temasımıza ait olan bu vesaikı, aynen, enzarı aliyenize vazetmeği — bundan soraki — muhaberat ve münasebatın sühuletle anlaşılabilmesi için muvafık görüyorum. Müsaade buyurur musunuz?

Şifre — Sıvas, 3/10/1919

Umum kolordu kumandanlarına ve harekâtı milliyeye
muzahir vali ve vali vekillerine

Berveçhiati telgrafın Harbiye ve Dahiliye Nazırlarına keşide ve imbası rica olunur:

«Dahiliye Nazırının harekâtı ihanetkâranesine alet olarak ahaliyi bilfiil teslih ve mukateleye kıyam eden Konya Valisi Cemal ve Elâziz Valisi Ali Galip ve Malatya Mutasarrıfı Halil Beylerin tevkiflerile Divanı Harbe tevdileri ve Trabzon Valisi Galip, Kastamonu sabık valileri İbrahim ve Ali Rıza Beylerle Ankara Valisi Muhittin Paşanın istihdam olunmaması ve hukuku kanuniyei milliyeye tecavüz etmediklerinden ve harekât ve amali milliyeye muzaheretlerinden dolayı azledilen Sıvas Valisi Reşit Paşanın memuriyeti asliyesinde ipkası, Bitlis Valii Sabıkı Mazhar Müfit

ve Van Valii Sabıkı Haydar Beylerin derhal münhal vilâyata tayin ve istihdamları talep olunur.»

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti
Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Şifre Sıvas, 3/10/1919

Umum vali ve kolordu kumandanlarile müstakil mutasarrıflıklara

Berveçhiati mealde sadrazama müracaat buyurulması ve neticenin imbası rica olunur:

«Ahalii islâmiyeyi teslih ve yekdiğeri aleyhine mukateleye sevka kıyam eyliyen ve orduyu inhilâl ettirmek ve binnetice vatanı müdafaasız bırakmak için emir verdiklerinden ve ordunun esrarını, şifreleri çalmak için tertibatı filiye ittihazı suretile faşeden ve Kanunu Esasî ahkâmınca taarruzdan masun olan muhaberatı hususiyei millete mâni olan nüzzarı sabıkadan Ali Kemal Bey, Süleyman Şefik Paşa, Dahiliye Nazırı Âdil Beyin Millet Meclisinin küşadında, Divanı Âliye tevdi edilmek üzere hiçbir tarafa firarlarına meydan verilmemesini ve Telgraf Müdiri Umumisi Refik Halit Beyin ayni esbaptan dolayı derhal tevkifile mahkemei aidesine tevdiini kanunun masuniyet ve kutsiyeti namına talep ederiz.»

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti
Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Bittabi, Harbiye Nezaretine geçen Cemal Paşa, orduya bir tebliği resmî yapacaktı. İşte ona ilk cevap olmak üzere kolordulara şu telgrafın verilmesini tavsiye ettik:

Şifre

3, 20, 12, 15, 13 üçüncü Kolordu Kumandanlıklarına
K. O. 20 Kumandanı Fuat Paşaya (ayrıca)
Konyada Refet Beye (ayrıca)

Harbiye Nazırı Cemal Paşanın ilk tebliğine cevap olmak üzere berveçhiati telgrafın mahrem olarak müşarileyhe keşide ve imbası rica olunur:

«Zatı devletlerinin harekâtı milliyei meşruanın bidayetindenberi büyük bir kanaat ve imanla başında bulunduğunuz malûmumuzdur. Harbiye Nezaretini teşrifleri memnuniyetle karşılanmıştır. Muvaffakıyeti devletlerine bütün ordu ve tekmil Kuvayi Milliye muzahir olacaktır. Mahza temini muvaffakıyetleri maksadile atideki hususatın sürati mümkine ile tatbikını rica ederiz.

a) Cevat Paşa veyahut sabık Birinci Ordu Müfettişi Fevzi Paşayı Erkânıharbiyei Umumiye Riyasetine.

b) Galatalı Miralay Şevket Beyi veyahut Yusuf İzzet Paşayı, İstanbuldaki Kolordu Kumandanı ve İstanbul Muhafızı, Yusuf İzzet Paşa İstanbul Muhafızı ve Galatalı Şevket Bey 25 inci Kolordu Kumandanı suretinde olabilir.

c) Miralay İsmet Beyin Harbiye Nezareti Müsteşarlığına.

d) Fırka Kumandanı Kaymakam Kemal Beyin Polis Müdiriyeti Umumiyesine tayinine delâlet.

e) Ordu üzerinde suitesir yapmış olan ve Harbiye Nezaretini atıl ve kıymetsiz bir hale duçar eden ve iadei rütbeleri Meclisi Milliden geçmeksizin olan ve fikri mahsusu siyasî ile istihdam edilmekte bulunan mütekaidinin derhal asıllarına ircaile mühim ve hassas makamların emniyetli ellere tevdii lâzımdır.

f) Üçüncü Kolordu Kumandanı sabıkı Miralay Refet Bey, bilâsebep istifaya mecbur edildiğinden bu muamelenin tashihile kendisinin elyemv bulunduğu Konyada On İkinci Kolordu Kumandanlığına tayini ve Fuat Paşanın hakkındaki muamelenin tashihile Yirminci Kolordu Kumandanlığında ipkası.

g) Fuat Paşanın yerine tayin edilen Hamdi Paşa ve On İkinci Kolorduya tayin edilen Sait Paşa derhal asıllarına irca olunmalıdır.

h) İlk fırsatta müfettişliklerin ihyasile Şarkî Anadoludaki Kolorduların, 13 üncü Kolordu da dahil olduğu halde Kâzım Kara Bekir Paşaya ve Garbî Anadoludaki Kolorduların İstanbul ve Edirne de dahil olduğu halde, Ali Fuat Paşaya tevdii ve şimdilik iki müfettişlikle iktifa olunması münasip mütalea kılınmıştır.»

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Efendiler, yeni sadrazamdan intizar eylediğimiz cevap, nihayet vürut etti, şudur:

Gayet müstaceldir — Sadaret, 4/10/1919

Sıvasta Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Mümessilesine

C: 2 ve 3 Teşrinievel 1919

Ali Rıza Paşa Kabinesi teşkilât ve makasıdı milliyeyi soruyor

Erzurum ve Sıvas Kongrelerinde tayin ve tespit edildiği, telgrafnamelerinde beyan buyurulan teşkilât ve makasıdın neden ibaret olduğu heyeti vükelâca gayrimalûm olduğundan icabı keyfiyet tetkik edilmek üzere evvelemirde mezkûr Kongreler mukarreratının acilen iş'arı mütemennadır Efendim.

Sadrazam
Ali Rıza

Sadrazam Paşa ve rüfekayı kiramının, — içlerinde, biraz sora görüleceği veçhile, Kuvayi Milliyenin murahhası olarak Heyeti Vükelâya dahil olduğunu beyan eden Cemal Paşa bulunmuş olmasına rağmen — hükûmeti işgal ettikleri güne kadar, makasıdı milliyenin neden ibaret olduğunu bilmediklerini söylemeleri cayi istiğrap görülmeğe seza değil midir? Bundan daha ziyade calibi dikkat nokta, makasıdı milliyeye riayet edip etmemek hususunda karar verebilmek için evvelemirde Kongreler mukarreratını talep eylemeleridir. Halbuki bu kadar dağdağaya ve tatbikatı selefinin sukutuna bâdi olan Kongreler mukarreratını bilmemelerine imkân tasavvur olunabilir midi? Maksatlarının zaman kazanmak ve bize karşı hiçbir taahhüde girmeksizin, yeni ve şeytanetkâr tedbirlerle milleti iğfal ederek, husul bulmuş olan tesanüt ve irtibatı gevşetmek olduğuna asla şüphe etmedim. Fakat, rüptür olacaksa,

ben de, evvelemirde onların bütün muzmerratını, millet nazarında tebarüz ettirecek bir tarzı hareketi tercih ettim. Binaenaleyh, sadrazamın ve rüfekayı kiramının talebini is'af ettim. 4 Teşrinievel 1919 tarihli telgrafla, Kongre beyannamesini aynen ve nizamnamenin, yalnız teşkilâta müteallik nikatı esasiyesini de hulâsaten bildirdim *(Ves. 130)*. Muhaberatı resmiyeye hiçbir taraftan girişilmemesi hakkında tekrar umumî tebliğler yapıldı *(Ves. 131)*.

Efendiler, ayni günde şöyle bir telgraf aldık:

Sadaret, 4/10/1919

C: Tahtı riyasetimde teşekkül eden heyeti celilei vükelâ, milletin amali veçhile, vatan ve memleketin saadet ve selâmetini temin için, azmi kat'î ile sarfı mesai etmek hususunda, tamamile müttehidülefkârdır. Camiai Osmaniyenin temini ve istiklâli millinin muhafazası ve makamı muallâyi hilâfet ve saltanatın masuniyeti Kanunu Esasî ahkâmınca bütün milletin kuvvet ve iradesine istinaden temin olunacağı biiştibah bulunduğu gibi mütareke tarihindeki hudut dahilinde kalan bilcümle arazi ve bilâdı Osmaniyenin esası mütareke olan *Vilson* prensiplerine tevfikan doğrudan doğruya ziri idarei saltanatı seniyede ipkası ve hudut dahilinde kalıp ekseriyeti azimei islâmiye ile meskûn bulunan vahdeti mülkiyenin inkısamını men ile bu topraklar üzerindeki hukuku tarihiye ve ırkiye ve diniye ve coğrafiyemizin ve bu suretle hakku adle muvafık bir karar ittihazının temini dahi hükûmeti hazıraca maksudu kat'î ve meclisi millinin in'ikadına kadar mukadderatı millet hakkında bir gûna taahhüdü kat'î ve resmiye girilmemesi ve sulh konferansına gönderilecek murahhasların amali milliyeyi müdrik ve mazharı itimat, erbabı reviyet ve iktidardan intihap olunması tabiîdir. Memleketimizde usulü meşrutiyet icabınca hakimiyeti milliye cari bulunmasile, vazifesini bihakkın müdrik olan hükûmeti hazıra, milletin kararını istihsal etmeksizin, mukadderatı memleket hakkında karar ittihaz edemiyeceği cihetle hükûmet, intihabatın bir an evel icrası için her türlü teşebbüsat ve tevessülâta müracaat ve meclisi meb'usanın tesrii in'ikadı zımnında lâzımgelen teshilâtı ifaya gayret etmekte olup ancak hükûmetin rehberi harekâtı, ahkâmı kanuniyeye tamamen riayetle hilâfı ahvalin men ve izalesinden ibaret olduğundan ve ahvali gayritabiiye ve gayrikanuniyenin devamı Devleti Osmaniyenin merkezile Anadoluyu yekdiğerinden tefrika müncer olarak birçok avakıbi vahimeyi tevlit ile eliyazübillâhi tealâ Payitahtın bekasını tehlikeye ilka ve aksamı memalikin işgal altına alınmasını intaç ve binaenaleyh vahdeti mülkiyeyi ihlâl edeceğinden hükûmeti hazıra, tarafınızdan vazıyet olunan devairi resmiyenin tahliyesi ve muamelâtı hükûmete iras olunan sektenin ref'i ve edna halelden bile masuniyeti vacip olan nüfuzu hükûmete riayet olunması ve ecanip ile münasebatı siyasiyeye girişilmemesi ve meb'usan intihabatında ahalinin hürriyetine kat'iyyen tecavüz olunmaması hususlarının tarafınızdan taahhüt edilmesini talep ediyor.

Muhterem Efendiler, dikkat buyurulursa, bu telgrafta ne adres vardır ve ne de imza... gerçi, sadaret makamından yazıldığı

anlaşılıyordu. Fakat diğer bir şey daha anlaşılıyordu ki, bu satırları yazan zat veya zevat, bir defa, Heyeti Temsiliyeyi tanımak ve onunla imza tahtında resmî muhaberede ve müdavelei efkârda bulunmak istemiyordu.

Bir de, bizim, Kongrelerde tespit ettiğimiz mukarreratı ve kendilerine teklif eylediğimiz üç noktanın nazarı dikkate alınmasını, yeni kabinenin sadrazamı ve vükelâsı tabiî buluyorlar. Bu mukarrerat ve esasatın teminine zaten gayret etmekte olduklarını söylüyorlar.

Ancak, hükûmetin rehberi harekâtı ahkâmı kanuniyedir. Vazifesi, hilâfı ahvalin men ve izalesinden ibarettir mukaddemesinden sora, bizim ahval ve harekâtımızın, gayritabiî ve gayrikanunî olduğunu ima ederek, bunun, devamı halinde, merkezle Anadolunun yekdiğerinden tefrikına müncer olacağını ve bundan tevellüt edecek tehlikeleri tadat ediyor ve nihayet, baklayı ağzından çıkararak; tarafımızdan vazıyet olunan devairi resmiyenin tahliyesi ve muamelâtı hükûmete iras olunan sektenin ref'i ve nüfuzu hükûmete riayet olunması ve ecanip ile münasebatı siyasiyeye girişilmemesi ve meb'usan intihabatında ahalinin hüriyetine kat'iyyen tecavüz olunmaması hususlarının tarafımızdan taahhüt edilmesini talep etmek suretile, bizim mevcudiyetimizi ve faaliyetimizi bertaraf etmek maksadında olduğunu ifade etmiş bulunuyor.

Efendiler, belki unuturum, tafsilâta girişmeden evel söylemeliyim ki tarafımızdan işgal olunmuş devairi resmiye yok idi. Yalnız Sıvas vilâyeti, Heyeti Temsiliyeyi mekteplerin tatil bulunması münasebetile lisede misafir etmişti. Mevzuubahs edilmek istenilen dairei resmiye bu olacaktı. Yeni kabine her türlü icraatına mukaddeme olmak üzere Heyeti Temsiliyeyi, buradan kovarak nüfuz ve haysiyetini enzarı umumiyede kırmak istiyordu.

Efendiler, kimden kime yazıldığı sarih olmayan bu telgrafname üzerine, Sıvas Telgraf Merkezile, İstanbul Telgraf Merkezi arasında aynen şu muhabere vukubuldu:

Fevkalâde

Deraliye Merkez Müdiriyetine

Sadaret merkezinden yazılan telgrafname balâ ve imzası olmadığı için Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi tarafından kabul

edilmedi. Telgraf sureti Merkezimizde mevkuftur. İcap edenlere malûmat verilmesi mercudur.

İmza
Kongre Merkezi

— Bize, üzerine Sadrazam Paşa Hazretlerinin cevabıdır, serlevhasile Âmetçi Bey verdi ve kopyası telgrafhanededir. Siz Paşa Hazretlerine böyle veriniz.

— Heyeti Temsiliyeye hitap değildir ve kimden olduğu meçhuldür. Binaenaleyh muhatap ve imza olmadığı için kabul etmiyorlar.

— O halde şimdi dağıldı. Meclisi Vükelâda bu hususta bir şey yazarlarsa tabiî keyfiyet tavazzuh eder Efendim.

Bu cevabî ifadeyi verdikleri vakit dağıldılar. Artık bize bir şey gelmez. Fakat Sadrazam Paşa ikametgâhı olan mahalden belki yazar. Bizim bu merkezin işi Meclis dağılınca hitam bulur, kapanır azizim.

— Siz dediğimizi Âmetçi Beye söyleyin.

— Âmetçi Bey de gitti. Yalnızım.

— Telefonla söyleyiniz.

— Bizde şehir telefonu yok. Maamafih siz telgrafı öylece muhafaza ediniz de sabahleyin resmen bir şey yazdıralım Efendim.

— Sadrazam Paşaya telefon edin.

— Kardeşim Sadrazam Paşaya anlatamayız ki...

Fevkalâde — Babıali, 4/10/1919

Sıvas Kongre Merkezi Müdiriyetine

Erenköyünde ikamet buyuran Sadrazam Paşa Hazretleri telefondan arandığı ve saat yirmi biri yirmi beş geçtiği halde bulunamadı. Cereyanii muhabere bizzarure yarın arzedilecektir Efendim.

Babıali Müdiri
Hüseyin Hüsnü

Fevkalâde — Deraliye, 4/10/1919

Kongre Merkezine

C: Babıali müdiriyetinden dahi bildirildiği veçhile şimdi yirmi biri yirmi beş geçeye kadar telefondan arandıkları halde Sadrazam Paşa Hazretlerinin konak-

larından cevap alınamadı. Biraz sora yine arayacağım. Cevap alırsam derhal bildiririm. Alamazsam sabahı beklemek zarurî olacaktır Efendim.

İstanbul Telgraf Müdiri

Tevfik

Efendiler, ertesi günü, yani 5 Teşrinievel 1919 tarihinde, imzasız telgrafın sadrazam tarafından, Heyeti Temsiliyeye, hitaben ve cevaben yazıldığı söylendi. Bunu resmen tespit eder, resmî ve imzalı bir iş'ar olmamakla beraber, biz böyle küçük bir noktada daha fazla tevakkufu faydalı ve caiz görmedik. Sadrazam Paşaya cevap yazmağı muvafık bulduk. 5 Teşrinievelde yazdığımız uzun cevabın, esas noktalarını hulâsa edeyim:

Tekliflerimizin tamamen tasvip ve kabul edilmiş olduğu anlaşıldı, dedikten sora, tarafımızdan taahhüt olunması talep edilen nikat hakkında izahat verdik ve dedik ki, «Ahvali gayritabiiye ve gayrikanuniyenin amil ve müsebbibi Ferit Paşa Kabinesi idi. Bu husus, Ferit Paşa Kabinesi tarafından ika edilmiş olan gayrimeşru ef'alü harekât esbap ve müvellidatının ref'i için tarafımızdan tedabiri kat'iye ittihaz olunduğu takdirde, kendiliğinden zail olur.»

«Cemiyetimizin, heyeti vükelâyı hazıraya taahhüdat ve muzaherette bulunabilmesi için evvelâ, hükûmetin teşkilâtı milliyemizi hüsnü kabul eylediğini sarih ve kat'î bir lisanla ifade etmesi lâzımdır. Aksi takdirde, emniyet ve samimiyeti mütekabilenin husul bulduğu meşkûk kalacak ve mütebayin harekât ve teşebbüsatın zuhûru melhuz bulunacaktır.»

Ali Rıza Paşanın, imzasız telgrafında; «memleketimizde usulü meşrutiyet icabınca, hakimiyeti milliye cari bulunduğu» noktasına da, filhakika öyle «ise de feshinden itibaren Meclisi Meb'usanın dört ay zarfında içtimaı Kanunu Esasimizin ahkâmı sarihasından iken bugüne kadar intihabatın defatiri esasiyesi bile tanzim edilmemiştir. Bu hareket, Ferit Paşa Kabinesinin açıktan açığa meşrutiyete bir darbesini ve Kanunu Esasiye tecavüzü kat'îsini teşkil eder ve Kanunu Cezanın maddei mahsusasına tevfikan bir cinayet addedilerek müsebbipleri hakkında ahkâmı kanuniyenin tamamii tatbikı, hakimiyeti milliyeyi kabul ve ahkâmı kanuniyenin tatbikını kendisi için bir vazifei kanuniye addedecek her hükûmeti meşruanın, ilk vazifei mukaddesesidir» cevabında bulunduk. Ondan sora, şu teklifleri serde başladık:

1) Memlekette sükûn ve asayiş olduğunu ve amali milliyenin tamamile haklı ve meşru olduğunu resmî bir beyanname ile ilân ederek milletin vahdeti umumiyesine hükûmetin de iltihak ettiğini izhar ediniz.

2) Hükûmeti sakıtanın harekâtı ihanetkâranesine alet olmuş bulunan birtakım rüesayı memurin vardır. Onları mahkemei aidesine tevdi ediniz. Harekâtı milliyeye mümanaat eden bazı sabık valiler hakkında hizmeti devlette kullanılmamaları için muamelei lâzimesini yapınız. Harekâtı milliyeye hadim oldukları için azlolunanları memuriyetlerine iade ediniz.

3) İadei rütbeleri Meclisi Millinin tasdikına iktiran etmiyen ve yegâne sebebi istihdamları birtakım mülâhazai sakimei siyasiyeden ibaret bulunan mütekaidini, derhal eski vaziyetlerine irca ediniz. Mühim makamatı askeriyeyi ehil ellere tevdi eyleyiniz.

4) Nüzzarı sabıkadan Ali Kemal ve Âdil Beylerle Süleyman Şefik Paşanın, Meclisi Millî küşadında Divanı Âliye tevdi edilmek üzere, hiçbir tarafa firarlarına meydan verilmemesini, Posta ve Telgraf Müdiri Umumisi Refik Halit Beyin derhal tevkifile mahkemei aidesine tevdiini, kanunun masuniyeti ve hukuku milliyenin kutsiyeti namına talep ederiz.

5) Harekâtı milliyeye iştirak etmiş veya harekâtı milliyeyi terviç eylemiş olanlar aleyhinde başlanılmış olan takibat ve tazyikata nihayet veriniz.

6) Matbuatı ecnebi sansöründen kurtarınız.

İşte Efendiler, hulâsaten saydığım bu noktalara ait mütaleat ve teklifattan sora telgrafınızı şu tarzda ikmal eyledik: «Maruzat ve tekâlifi mesrudeye, milleti tatmin edecek cevabı sarih ve muvafık ita buyurulacağı zamana kadar, temini makasıdı milliye için, milletçe ittihaz edilmiş olan tedabiri filiyeye, kemakân devam zaruretinde kalmacağımı ve bilcümle vilâyat ve müstakil elviye ile mülhakatından aldığımız kararlar üzerine, kemali kat'iyetle, arzeyleriz.

İmza: Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi namına, Mustafa Kemal» *(Ves. 132)*.

Efendiler, İstanbulla muhabere, biter bitmez, derhal şu tebliğ ile memleketi vaziyetten haberdar ettim:

5/10/1919

Tamim

Şehremanetine, Matbuata

Sadrazam Paşa Hazretleri Erzurum ve Sıvas Kongrelerindeki mukarreratı esasiye ve makasıdı teşkilâtı milliyeyi tabiî bulmakla beraber mütalealarında bazı izahı muhtaç, cihat görüldüğünden hükûmetle milletin hakikî olarak temini itilâfı maksadile ve bilcümle merakizin hulâsai mütaleatına istinaden ita olunan cevap ve dermeyan edilen tekâlif berveçhiati aynen tamim ve tebliğ olunur. Vürut edecek cevap ve ona nazaran ittihaz olunacak mukarrerat derhal tebliğ olunacaktır.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti
Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Yunus Nadi Bey tavsit ediliyor

Efendiler, Ali Rıza Paşa Kabinesinin mevkii iktidara geçtiğinin beşinci gününe geldik. Hâlâ anlaşamıyoruz. Memleketin, İstanbul ile olan muhaberat ve münasebatı resmiyesi hâlâ rüptür halinde, devam ediyor. Sadrazam Paşa Hazretleri, teklifatımıza cevap vermiyor ve hiçbir vakit vermemiş olduğunu göreceksiniz. Heyeti Vükelâdan, hiç kimse, bize muhatap olmak istemiyor.

Bugün, yani 6 Teşrinievel 1919 günü, Yunus Nadi Bey arkadaşımız, Harbiye Nazırı olan, Cemal Paşayı, daveti üzerine, makamında ziyarete gitmiş. Cemal Paşa, Yunus Nadi Beye vaziyet hakkında, bilhassa hükûmetle Heyeti Temsiliye arasında, henüz itilâf edilemediğinden bahsetmiş ve anlaşıldığına göre, bizi haksız göstermiş ve kendilerinin her şeyi kabul ve tatbika amade bulunduklarını anlatmış ve her halde ihtilâf çıkaran ve bunda ısrar eden tarafın, Heyeti Temsiliye olduğunu söylemiş; ihtimal ki Yunus Nadi Beyin bizimle şahsî muarefesine binaen, telifi beyne tavassutunu teklif etmiş olacak.

Yunus Nadi Bey, bu tavassut teklifini maalmemnuniye kabul etmiş; yalnız Yunus Nadi Beyin, Cemal Paşanın verdiği malûmatı esas ve hakikat telâkki ettiği ve vaziyeti ona göre mütalea eylediği şimdi bahsedeceğim telgrafnamesi müfadından anlaşılmakta idi.

Yunus Nadi Beyle, telgraf başında vukubulmuş olan bu muhaberemiz, yeni kabine ile bizi zahiren olsun itilâfa saik olmak noktai nazarından mühimdir. Bu sebeple müsaade buyurursanız biraz izah edeceğim.

Harbiye Nazırı Paşanın beni telgraf başına davet ettiğini haber verdiler. Zaten dairemizde bulunan makina başına gittim.

İstanbul — Harbiye telgrafhanesi, Yunus Nadi Bey Zatı Devletinizle görüşmek istiyor Efendim, denildikten sora, Harbiye telgrafhanesinde makina başında hazırım! dendi. Hazır olan kimdir? dedim.

Telgrafçı — Yunus Nadi Bey ve yanında Nazır Paşanın Yaveri Cevat Rifat Bey vardır Efendim. Nazır Paşayı istediler mi, yoksa.. izahında bulundu.

— Kendilerile şimdi görüşürüz. Yalnız, beni, telgrafa davet ettikleri zaman Nazır Paşa istiyor demişlerdi. Davet eden Nazır Paşa mıdır, yoksa zatı âlileri mi? Yunus Nadi Bey — Nazır Paşanın müsaadesile ve yaveri vasıtasile Harbiye merkezinden, Zatı Devletlerini aradık. Bundan galattır Efendim, dedi.

Ben — Teşekkür ederim. Buyurun! dedim.

Bunun üzerine Yunus Nadi Beyin sözleri alınmağa başlandı. Yunus Nadi Bey mütaleatına şu mukaddemeyi yaptı: «İradei milliyenin, hakimiyeti milleti infaz etmesi neticei meşkûresi olarak meydana gelen takallüp üzerine, burada teşekkül eden hükûmetle, teşkilâtı milliye arasında ahengi ittihat husulünün gecikmiyeceğine hükmetmiş idim. Tahkikatım neticesinde henüz, bir iki noktada ihtilâf bulunduğunu anladım. Bu ahengin teahhuru husulü, dahilen ve haricen iyi olmayacağı cihetle, bazı maruzatta bulunmağı vazife addettim.»

Ondan sora, şimdi hulâsa edeceğim noktalara ait malûmat ve mülâhazalarını, birinci mesele olarak zikrettiler.

1) Ferit Paşa Kabinesinde bulunmuş olan bazı zevatın bu kabineye iştiraklerinden dolayı suinazarla görülmelerine mahal olmadığını ve Abuk Paşanın Ferit Paşa Kabinesinin ıskatında rol oynadığını;

2) Rıza Paşa Hükûmetinin, intikal devresi hükûmeti olduğunu, hayatının intihabatı teşriiye neticesine kadar devam edebileceğini;

3) Hükûmeti hazıra emel ve metalibi milliyenin kâffesini hüsnü telâkki etmek ve hüsnü intacına da sâyeylemek hususunda en ufak şüpheye mahal vermemekte olduğunu beyan ve,

4) Hususile, Cemal ve Abuk Paşalar gibi zevatın, hükûmette teşkilâtı milliyenin bir murahhası ve kâfili gibi telâkki olunmalarında tereddüde mahal yoktur, hükmünü ita ettiler.

İkinci mesele olarak ta; Yunus Nadi Bey, eşhasa taallûk eden kısma temas ettiler; bunda tamamen bizimle hemhis olmakla beraber «biraz itidal tavsiyesine cesaret edeceğim» dedi ve noktai nazarını, muvaffakıyeti milliyenin husule getirdiği tesiratı hasenenin bazılarınca intikamculukla tefsir olunarak, şaibedar olmaktan masun bulundurulması mühim olduğu mütaleasile tavzih etti.

Yunus Nadi Bey, «heyeti hazırai hükûmetin erkânile vukubulan temaslarımdan teşkilâtı milliye metalibinin tamamii icra ve infazına azmetmiş olduğu müsteban oluyor» dedikten sora, şu malûmatı verdi:

«Harbiye Nazırı Cemal Paşa, bugün neşredilecek beyannamede bu cihetin zaten kâfi derecede musarrah olduğunu ve ancak beyanname, lisanı resmii hükûmetle yazıldığına göre her taraf nazarı dikkate alınarak dercedilmiş, surî birkaç kelimeye atfı ehemmiyet olunmaması lâzımgeldiğini beyan eyledi.»

Yunus Nadi Bey, sadrı cedidin ve hükûmetinin — her türlü suitefehhümü izale için — teşkilâtı milliye erkânının irae edeceği bir heyetle doğrudan doğruya temas etmeleri hususundaki arzuyu samimisini bildirdikten sora, bütün mütaleatını şu cümle ile hulâsa eyledi: «Halen, bendenizin en ziyade lâzım addettiğim cihet buhranın gayrimünhal ve müşevveş bir vaziyette temadi etmemesinden ibarettir» *(Ves. 133)*.

Yunus Nadi Bey, mütaleama intizar eylediğini söylediği için, ben de, şu cevabı verdim:

Sıvas, 6/10/1919

Yunus Nadi Beyefendiye

Heyeti Temsiliyece Sadrazam Paşa Hazretlerine vukubulan teklifatı esasiye ve taliye ve müşarileyhin Heyetimize verdiği cevap, bilhassa bu cevabın son fıkraları manzuru âliniz oldu mu? Beyanat ve mütaleatı aliyelerinden bu yazıları görmemiş olduğunuza ve tekliflerimizin mahiyet ve samimiyeti tamamen anlaşılmamış olanlar tarafından zatı âlinize hikâye edilmiş olduğuna hükmediyoruz. Bu sebeple, esas hakkında burada müdavelei efkârı müşkül görüyoruz. Yalnız şahsî olan mütaleai aliyelerinde bazı noktaları tenvir maksadile, berveçhiati sıra ile itayi izahat olunur:

Yeni kabine ile teşkilâtı milliyemiz arasında, ahengi ittihat husulünün gecikmiyeceğine, biz de, hüküm vermekte idik. Bunun, teahhuru sebebini bizde değil, yeni kabinenin dört gündenberi göstermekte olduğu tavrı müteredditte aramak lâzımdır. Yeni kabine ile aramızda ihtilâf olduğunu dahi, yeni kabine bize bildirmemiştir. Yeni kabinede ipka edilen eski nazırların namusları hakkında şüphe etmemekle beraber, eski kabinenin harekâtı cinayetkâranesine bilerek veya bilmiyerek iştirak eylemiş oldukları nazarı dikkatte tutulacak mühim bir noktadır. Abuk Paşanın

kabinenin ıskatında yapmış olduğu rol meçhulümüzdür. Biz, neticeyi temin eden kuvveti pek iyi biliriz. Bizim maksadımız, bu hükûmeti tasavvur buyurulduğu gibi, intikal devresi hükûmeti gibi telâkki etmek değildir. Bilâkis mukadderatı milleti takrir edecek ve sulhu yapacak en mühim bir heyet olabilmesini temenni ederiz. Menafii esasiyei milliyemizde ağyarın bizce hiç ehemmiyeti yoktur. Biz, hattı hareketimizi ağyarın dedikodusuna uydurmak zâfını merdut görenlerdeniz. Dahilî ve haricî vaziyete bütün vuzuhile vâkıfız. Attığımız hatve tesadüfî değil, amik düşüncelere ve metîn esaslara ve umum milletin teşkilâtı muntazamaya tâbi kuvvei hakikiyesine ve azmü iradesine müstenittir. Millet, hakimiyetini bütün manasile bütün cihana tanıttırmağa kararı kat'î vermiştir. Bunun için de, her yerde, her türlü tedabir alınmıştır. Hükûmeti hazıranın amal ve metalibi milliyeyi hüsnü telâkki ve intaca sâyeylemesini talep ederiz. Çünkü başka türlü icrayi hükûmet edemez. Abuk Paşayi bilmiyoruz. Fakat Cemal Paşadan teşkilâtı milliyemizin murahhası olmaktan başka bir şeye intizar etmeyiz. [Efendiler, şunu izah etmeliyim ki, Cemal Paşa bizim murahhasımız değildi ve böyle bir vaziyet ve vazifenin kendisine verilmesine malûmunuz olan tarzı hareketinden dolayı ciheti münasebet te yoktu. Ancak Yunus Nadi Beyin telgrafında Cemal Paşanın murahhas gibi telâkkisinde tereddüde mahal yoktur denilmiş olmasından bunu arzu ettiğine zahip ve emrivaki halinde tevcih olunmuştur.] Ve nazır olur olmaz kendilerinin herkesten evel bilâvasıta bizimle temasa gelip vaziyeti hakikiyeyi anlıyacağını ve ona göre hükûmetle teşkilâtı milliyenin noktai nazarlarını tevhide tevessül edeceğini ümit ediyorduk. Halbuki henüz böyle bir temastan müçtenip olduğu görülüyor. Bizim yeni kabineye karşı vukubulan tekâlif ve metalibimiz, şahsî ve indî olmayıp bilcümle vilâyat ve elviyei müstakille ile mülhakatının ve beş kolordu kumandanının ve teşkilâtı milliyeye sadık rüesayi memurinin Heyeti Temsiliyemize bildirdikleri tekliflerin, Heyeti Temsiliyemizce hükûmeti mümkün olduduğu kadar müşkül vaziyete sokmamak ciheti nazarı dikkate alınarak istihraç edilmiş hulâsatülhulâsasıdır. Ve bu tekâlif ve metalipte tasavvur ve tasvir buyurduğunuz mehazir yoktur. Hükûmet, Heyeti Temsiliyemizle, samimî ve ciddî münasebet ve müdavelei efkârda bulunduğu takdirde, vukubulmuş olan metalip ve teklifatın hükûmetçe kabili tatbik olabilecek şekil ve zamanını takrir etmekte hiçbir hail yoktur. Yalnız Sadrazam Paşanın, Heyeti Temsiliyemize 4 Teşrinievelde vukubulan cevabî telgrafındaki son fıkralar calibi nazarı dikkattir. Eğer teşkilâtı meşruai milliyemiz ve bunun resü idaresinde bulunanlar, gayrimeşru ve gayrikanunî tanınmak zihniyeti idame olunacak ise, hiçbir imkânı itilâf bulunamıyacağına şüphe yoktur. Bugün neşredileceğini bildirdiğiniz beyannamede, teşkilât ve harekâtı milliyemiz hakkında, herne sebep ve suretle olursa olsun, münekkidane bir lisan kullanıldığı takdirde ve bu suret, surî birkaç kelimeye munhasır kalsa bile, tarafımızdan, derhal her türlü itilâf imkânı münselip olmuş telâkki edilecektir ve zaten hükûmeti merkeziye, Heyeti Temsiliye ile tamamen anlaşmadıkça, beyannamesi hiçbir taraftan alınmıyacaktır. Belki İstanbula munhasır kalabilir.

Heyeti Temsiliyemiz, bilcümle vilâyat ve elviyei müstakille namına mahallerinde milletin ârayi umumiyesile intihap olunmuş mümessillerden müteşekkil ve Erzurum ve Sıvasta içtima eden heyeti umumiyeler tarafından tefrik ve intihap olunmuş bir heyeti meşruai milliyedir. Kabiliyet ve kudreti temsiliyesi de asarı fili-

yesile meydandadır. Meclisi Meb'usan içtima ile bilfiil murakabeye başlayacağı güne kadar, Heyeti Temsiliyenin mukadderatı millet ve memleketle alâkadar bulunması zarurîdir. Hükûmetin, Heyetimizle temas ve münasebeti samimiyesi bittabi kendi mevki ve kuvvetini takviye edecektir. Ayrı ayrı istikametlerde yüründüğü takdirde menafii memleket ve millet için calibi mehazir olacağı tabiidir.

Biz, bugünkü kabinede, bilhassa vücutları memleket ve millet için nafi olacağına kani bulunduğumuz bazı zevatın, sabıka olduğu gibi birer birer kabineden çıkarılması tarzındaki son usul kabine manevralarına maruz kaldıklarını görmek istemeyiz. [Efendiler, bu dediğimizin vukuunu göreceksiniz] Sıvasta münakit bulunan Heyeti Temsiliye, hükûmetle bizzat doğrudan doğruya, en samimî temasta bulunmağa hazır ve müheyyadır. Bu vazifeyi, başkalarına tevdi etmek salâhiyetine malik değildir. Hükûmetle itilâfı tam hâsıl olduğu takdirde, temasın teshil ve temini için başka çareler dahi düşünülebilir. Hulâsa, müşevveş vaziyetin acilen bertaraf edilmesi; evvelemirde hükûmetin kendisine arz ve teklif ettiğimiz tarzda bir beyannamesinin, surî kelimelerle değil, samimî bir lisan ile neşrine ve tekâlifi sairenin hüsnü telâkki edilip infaz edileceğine dair sadaretin maruzatımıza doğrudan doğruya cevap ita etmesile, mümkün olacaktır. Yoksa hâlâ Refik Halit Bey tarafından telgraflarımız ve beyannamelerimiz kontrol, sirkat ve tevkif edilirken, hükûmetin samimiyetinden bahsolunması, bize pek garip geliyor.

Hükûmet bu mütereddit vaziyetinde birkaç gün daha devam edecek olursa, millet nazarında henüz taayyün edemiyen emniyet ve itimadı büsbütün selbe sebebiyet verecektir. Her taraftan aldığımız telgrafnamelerde, hükûmeti cedidenin şayanı emniyet olup olmadığına dair sualler sorulmaktadır. Arzı ihtiram ederim kardeşim.

Mustafa Kemal

Efendiler, Yunus Nadi Bey, verdiğim malûmat ve izahattan hakikî vaziyeti anladı. Bizimle muhabereye devama lüzum görmedi. Bilâkis yeni hükûmeti ve hassaten Cemal Paşayı irşada çalışmış... Filhakika, izah edeceğim veçhile, zahiren olsun, bir itilâf vaziyet ve manzarası teessüs etti.

Efendiler, 6 Teşrinievel 1919 günü de geçti. Biz, mevcut tedabirin ehemmiyet ve dikkatle idamesi lüzumunu tamimen emrettik *(Ves. 134)*.

Efendiler, Yunus Nadi Beyle, muhaberemizin ferdasında, nihayet, sadrazamdan cevap değil, fakat Cemal Paşadan şu telgrafnameyi aldık:

Harbiyeden, 7/10/1919 saat: 12 7 sora

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Cemal Paşa kabine namına iradei milliyeye mugayir harekâttan tevakki olunacağını taahhüt ediyor

Şimidiye kadar olan muhaberatın hulâsası:

1 — Kabine, sizinle müttehidülefkâr ve iradei milliyenin hakimiyetini, kabul eder. Ancak bir intikam kabinesi olmaktan tehaşi eder. Kabahatlilerin tecziyesini şekli kanunide icra etmeği dahi muvafık görüyor.

2 — Zarara uğramış valilerin mağduriyetlerini refi ve tazmin, ehil olanların intihap, bilhassa tayin ve ordunun şeref ve intizamını iade etmeği tamamen deruhde eder.

3 — Devletin harice karşı şeref ve haysiyetini iade için iradei milliyeye ve Heyeti Temsiliyeye istinat edecektir.

4 — Heyeti Temsiliyenin murahhası sıfatile ve bütün samimî ve hürmetkâr bir his ile arzediyorum ki, Heyeti Temsiliyenin hem hariç ve dahile karşı hâkim manasını vermeksizin kabineye muzahir halinde kalmasını ister ve bu büyük kuvvetin faidesini takdir eder. Evvelemirde, telgrafların mütekabilen ve serbest keşidesini ve ipkaen ve müceddeden tayin olunacak vali ve kumandanların hemen hareket edebilmesini, bilhassa kabul edilen yeni İntihabı Meb'usan Kanununun tevzi ve ilân edilebilmesini pek faydalı görür.

5 — İradei milliyeye mugayir harekâttan tevakki olunacağını taahhüt eder isem, teferruatının şekil ve zamanı kalır ki, pek kolay olacağına itimadım vardır. İstihlâsı vatana matuf gayenin husulüne, elbirliğile hemen çalışabilmek için, teferruat üzerinde ısrar olunmamasını, muaveneti devletlerini bekler (a m h s n y) pek rica eyler ve bütün rüfekayi kirama da arzı hürmet eylerim.

Harbiye Nazırı

Cemal

Bu telgrafa derakap, müspet ve samimî olan şu cevabımızı verdik:

Şifre

Sıvas, 7/10/1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretlerine

C: Beyanatı Devletlerine madde madde sıra ile, berveçhiati arzı cevap olunur:

1— Kabinenin bizimle müştereken ve müttehiden, iradei milliyenin hakimiyeti esasını kabul buyurmasına, millet namına, arzı teşekkür eyleriz. Kabinenin ve Heyeti Temsiliye ve bütün teşkilâtı milliyemizin intikamculukla şaibedar olması, bizce dahi, fevkalâde şayanı tevakki ve tehaşidir. Bu noktada ve kabahatlilerin şekli kanunide tecziyeleri lüzumunda dahi, kabine ile tamamen hemfikiriz.

2 — İkinci madde muhteviyatından dolayı da, hassaten teşekkür ederiz. Vukubulmuş olan maruzatta, bu noktanın tasrihine görülen lüzum şu idi:

Âmal ve harekâtı milliyeye muhalefetlerinden dolayı, millet tarafından tecrit edilen bazı vali ve kumandanlar, şekle riayet mülâhazasile, velev muvakkaten

olsun, memuriyetlerine iade edildikleri takdirde, mahallerince kabullerine imkân görülemediğinden nüfuzu hükûmete karşı riayetsizlik vukubulabilir endişesi idi.

3 — Üçüncü madde, bilhassa mucibi şükrandır. İnşallah müttehiden ve müttefikan, vatan ve milletimizin saadet ve selâmetini temin müyesser olur.

4 — Kemali samimiyet ve büyük teminatla arzederiz ki, kabine ibraz buyurduğu ciddiyet ve samimiyetine mukabil Heyeti Temsiliye; ne dahile ve ne harice karşı, hiçbir vakit hâkim vaziyeti almıyacak, bilâkis müttehiden kabul buyrulan nikatı nazar dairesinde, hükûmetin nüfuz ve kuvvetini tahkim ve takviyeyi, vatan ve milletin selâmeti için, vazife addedecektir. Bu hususta kat'iyyen şüphe ve tereddüt buyurulmamasını arz ve rica ederiz. Bilhassa zatı devletlerinin, nizamnamemizin sekizinci maddesi mucibince, doğrudan doğruya Heyeti Temsiliyemiz azası sıfatile, kabinede murahhas bulunmaları, tarafeynin icraat ve mukarreratında temini mutabakati kâfil olacağı cihetle baisi memnuniyettir.

Artık kabine ile teşkilâtı milliyemiz arasında, her noktada mutabakat ve itilâfı enzar hâsıl olduğu tahakkuk eylediğine nazaran, bittabi, muhaberat hususunda vazolunan takyidatın refedileceği tabiîdir. Ancak Heyeti Temsiliye, bütün Anadolu ve Rumelideki teşkilât merakizile muhafazai irtibat mecburiyetinde olduğundan, servis tarzında vukubulmakta olan muhaberatı telgrafiyemizin kemakân devamına müsaade buyurulmasını hassaten istirham ederiz. Burada şunu da arzedelim ki, hükûmet evamirini tebliğe başladığı dakikada hiçbir tarafta bir gûna haile tesadüf etmemek ve bu suretle zerre kadar nüfuzu kesredilmemek lâzimeden bulunmakla bu hususun temini için Heyeti Temsiliye tarafından icap edenlere lüzumu gibi tebligatta bulunulabilmek maksadile kırk sekiz saat kadar zaman bırakılmasını rica ederiz. Heyeti Temsiliye tarafından yapılacak tebligata esas olmak, millete emniyet bahşetmek üzere neşrini rica eylediğimiz kabine beyannamesinin mahrem olarak kablenneşir bir suretinin heyetimize lûtuf buyurulmasını hassaten istirham ederiz. Çünkü bu beyannamede, bir kelime, milletçe sui tefehhümatın idamesini mucip olabileceğini ve Heyeti Temsiliyeyi de millete karşı pek müşkül bir vaziyette bırakabileceğini kemali samimiyetle arzeyleriz.

Heyeti Temsiliye tarafından zatı şahaneye takdim olunacak bir arizai şükraniye ile millete yapılacak tebligat suretini kablelirca zatı devletlerine şimdi arzedeceğiz ve bunların muhteviyatına dair kabinenin vukubulacak mütaleatı, hürmetle nazarı dikkate alınacaktır.

Yeni İntihabı Meb'usan Kanunu hakkındaki mütaleamızı badehu arzetmek üzere, kanunu mezkûrun ne noktai nazardan yapılmış olduğunu lûtfen iş'ar buyurmanızı rica ederiz.

5 — Esasatta itilâfı tam hâsıl olduktan sora zatı devletlerile rüfekayi kiramınızın samimiyetlerine şüphe edilemiyeceğinden teferruat hakkında kendiliğinden mutabakati efkârın husulpezir olacağı tabiîdir. Âcizleri ve bütün rüfekayi mesaimin en büyük hürmet ve samimiyetlerimizle zatı devletinizin ve dahil bulunduğunuz kabinenin mazharı muvaffakıyat olmasına ve bu sayede istihlâsı vatana matuf gayenin bir an evel tecelli etmesine bütün mevcudiyetimizle çalışacağımıza emniyet buyurmanızı arz ve burada hazır olan bilcümle rüfekamın selâm ve hürmetlerini takdim ederim.

Mustafa Kemal

Cemal Paşa, bu telgrafımıza o gece cevap verdi. Bunda «beyannamenin tesrii neşrine zaruret hâsıl olduğunu ve fakat nikatı lâzimeye dikkat olunduğunu bildiriyordu» *(Ves. 135)*. Biz de ayni gecede, nezaket icabı olmak üzere, cevap verdik *(Ves. 136)*.

Fakat, Efendiler, hükûmet beyannamesini kablenneşir bize göstermek istemediği anlaşılınca, biz de millete olan beyannamemizi, bilâistişare neşrettik ve padişaha olan telgrafı da ayni suretle çektik.

Efendiler, 7 Teşrinievel 1919 tarihli olan beyannamemiz; milleti, takip olunan yolda isabet ve muvaffakıyet olduğu ve muhafazai vahdetle, bugüne kadar olduğu gibi, devam edilmesi hususunda, bilvesile tenvir ve irşada ve kuvvei maneviyeyi takviyeye medar olmak maksatlarını ihtiva etmekte idi *(Ves.137)*.

Padişaha yazılan telgraf ta millet namına teşekkürü tazammun ediyordu *(Ves. 138, 139)*.

Efendiler, istitrat kabîlinden küçük bir malûmat arzedeceğim. Heyetimiz, bütün memlekete, müşterek arzuyu millî icabını, tatbik ettirmeğe çalıştığı sırada, tahtı işgalde bulunan İzmire de, doğrudan doğruya tebligatta bulunuyordu. Ali Rıza Paşa Kabinesile anlaşmakta olduğumuz 7 Teşrinievel 1919 tarihinde, İzmire de şu telgrafı veriyorduk:

Müstaceldir — Sıvas, 7 Teşrinievel 1919

İzmir Vilâyeti Aliyesine

Şimdiye kadar, vaki olan tebligat ve iş'aratımızın vâsıl olup icabatının yapılmakta olup olmadığının, vâsıl olmamış ise, esbabı manianın sürati iş'arı mercudur.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti
Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

İzmirin ve İzmir valisinin ne hal ve şerait dahilinde bulunduğu, şüphesiz malûmumuz idi. Tebligatımızı alıp alamıyacağı meşkûk olmakla beraber, tatbik edemiyeceği tabiî idi. Fakat, biz, bütün memleket mukadderatile meşgul ve işgal tanımayan bir kuvvet merkezi olduğunu düşmanlarımıza da bildirmekte fayda görüyorduk.

Efendiler, içinde bulunduğumuz günlere ait, mesail ve vakayie temas etmişken, burada küçük bir noktayı daha, izah etmeme müsaadenizi rica edeceğim.

Kâzım Kara Bekir Paşanın benim hükûmet işlerine karışmam hakkındaki fikri

8 Teşrinievel 1919 tarihli olup Kâzım Kara Bekir Paşadan gelen bir telgrafta, şöyle bir mütalea bastü beyan olunuyordu:

«Heyeti Temsiliyeden Zatı Samilerile, Rauf Beyefendinin ve bu kıbalde olan zevatı müessirei âliyenin, meb'us olduktan sora da, bir veçhile hükûmete karışmayarak daima Meclisi Millideki grupun başında nafiz ve kabinenin şeklü terkibi ve ricalinin kıymet ve hüviyeti ne olursa olsun, daima Meclisi Millî içinde nafiz ve murakıp bulunmağı, en mühim bir hadisei muvaffakıyet ve elzemüttatbik bir karar addeylerim.»

«Bir emelin ve bir grupun en yüksek ve en muktedir tanınmış ricali, kendi dairesinden çıkıp ta hükûmet işine karışınca, Meclisi Millî daima zayıf kalmış ve müteaddit cereyanlar karşısında ya sürüklenmiş veyahut parçalanmıştır.»

«Vatan ve milletin felâhı tammı şiddetle mevzuubahs olan bu devrede, işbu maruzatım etrafında, kat'î bir karar ile mücehhez bulunmamızı kemali hürmetle istirham eylerim.»

Efendiler, filhakika, Erzurumda bulunduğum zamanlarda, Kâzım Kara Bekir Paşa, vicahen de bu mütaleaya mümasil mütalealar serdeylemişti. Benim de, dermeyan ettiğim mütaleat şu mealde idi: «Her şeyden evel, memlekette, milletin mevcudiyet ve iradesini tebarüz ettirmek ve bunu sarsılmaz bir tarzda, Meclisi Millide temsil etmek lâzımdır. Bu da, memlekette millî bir mefkûre etrafında, kuvvetli bir teşkilât yapmak ve bu teşkilâta müstenit, Mecliste bir grup, bulundurmakla mümkündür. En zinüfuz zevatın gayesi; bu olmalıdır. Halbuki, şimdiye kadar görüldüğüne nazaran, asıl olan bu cihete ehemmiyet verilmeksizin, az, çok kendinde liyakat görenler, hemen hükûmete geçmek hevesine, hırsına kapılıyorlar. Bu gibi insanların teşkil ettiği hükûmetlerin mesnetleri, millî teşkilâta merbut, Mecliste kavi bir grup olamayınca, yalnız saltanat ve hilâfet makamı kalıyor. Bu yüzden, millî meclisler, şeref ve kudreti milliyeyi temsil edemiyor, arzuyu millî tecelli edemiyor ve icabatı tatbik olunamıyor. Binaenaleyh bizim için ilk ve en esaslı prensip; evvelâ, memlekette teşkilâtı milliyeyi vücuda getirmek, sora da, bu teşkilâttan kuvvet alan bir grupun başında, mecliste çalışmak olmalıdır. Hükûmet teşkiline veya teşekkül edecek herhangi bir hükûmete dahil

olmağa kalkışmakta fayda yoktur. Çünkü bu mahiyette bir hükûmet, vatana ve millete hiçbir esaslı hizmet ifa edemeden, derakap düşmeğe veyahut padişaha dayanarak meclise karşı ve dolayısile millete karşı vaziyet almağa mecbur olacaktır ki, biricinsinde, istikrarsızlık gibi büyük bir mahzur tevali edecek; ikincisinde de, hakimiyeti milliyenin, bittedriç madum hükmüne getirilmesine hizmet edilmiş olacaktır.» Nitekim, meşmulü ıttılamız olduğu ve filen de sübut bulduğu veçhile, biz evvelâ memlekette teşkilâtı milliye yaptık. Sora meclisi topladık. Evvelâ meclis hükûmeti yaptık. Ondan sora da hükûmet yaptık.

Bundan başka, münasebet düştükçe, kabineye girilmiyeceği ve yüksek makam ve memuriyetler kabul olunmıyacağı hakkında ve esasen büyük ve millî gayeden başka hiçbir maksat takip etmediğimize ve en büyük hissei faaliyetimizin, Kuvayi Milliyenin, şimdiye kadar olduğu gibi, bundan sora da, tevzinine hasrı mesai etmekten ibaret bulunduğuna dair millete karşı beyanat ve tebligatımız vukubulmuştu. Kâzım Kara Bekir Paşa telgrafnamesinde, Erzurumdaki mütaleatımı ve bu noktai nazardan olan tebligatımızı tahattur ettirerek, beyanı takdirat eyledikten sora, «fakat, bu güzel azim ve kararın şimdiye kadar, bizde görünmüş tecarip ve netayicine nazaran, daha şümullü olmasını da hassaten arz ve mütalea eylerim» diyorlardı *(Ves. 140)*.

Efendiler, Kâzım Kara Bekir Paşanın bu mütalea ve teklifi, telgrafnamelerinin sonunda söyledikleri gibi vatan ve milletin halâsı mevzuubahs olduğu bir devirde ve benim izah ettiğim veçhile henüz, memlekette hiçbir teşkilât ve meclis yok iken ve meclis toplandığı zaman da mecliste böyle bir teşkilâta ve kudreti milliyeye güvenir mefkûre sahibi bir grup ispatı mevcudiyet edememişken, herne suretle olursa olsun hükûmet teşkiline veya teşekkül edecek hükûmete dahil olmağa heves etmek elbette doğru olamazdı. Bu tarzı harekete, memleket ve millet menafiine hizmet emelinden ziyade, şahsî hırs ve menfaat veya hiç olmazsa cehalet atfetmekte, itikadımca asla isabetsizlik olmaz.

Ancak, Efendiler, Kara Bekir Paşanın dediği gibi kabinenin şeklü terkibi ve ricalinin kıymet ve hüviyeti ne olursa olsun, mecliste taazzuv etmiş siyasî bir grupun en müessir azayı âliyesinin, daima meclis içinde nafiz ve murakıp kalması, en mühim bir hadisei muvaffakıyet ve elzemüttatbik bir karar addolunamaz.

Cidden hakimiyeti milliye esası üzerinde tedvir olunan medenî devletlerde, kabul edilmiş ve filen cari bulunan esas; mil-

letin amali umumiyesini azamî temsil eden ve bu amalin taallûk ettiği menafi ve icabatı, en yüksek kudretle ve salâhiyetle yapabilecek zümrei siyasiyenin, umuru devletin idaresini deruhde etmesi ve bunu en yüksek liderinin duşi mes'uliyetine tevdi etmesi, prensipinden ibarettir.

Zaten bu şeraiti ihraz edemiyen bir hükûmet ifayı vazife edemez. Hükûmetin, kuvvetli grup azası meyanından ve fakat birinci derecede olmayanlarından zayıf bir hükûmet yapmak ve onu fırkanın birinci liderlerinin talimat ve nasayihile yürütmeğe kalkışmak fikri, bittabi doğru değildir. Bunun feci netayici bilhassa Osmanlı Devletinin son günlerinde görülmüştür.

İttihat ve Terakki rüesasının elinde baziçe olan sadrazamlardan ve onların hükûmetlerinden, millete gelen zararlar sayılamıyacak kadar çok değil midir?

Mecliste, hâkim olan fırkanın, hükûmet teşkilini, muhalif ve ekalliyette bulunan bir fırkaya terketmesi ise asla mevzuubahs olamaz.

Kaideten ve usulen milletin ekseriyetini temsil eden ve gayei mahsusası bariz olan fırka, hükûmeti teşkil mes'uliyetini üzerine alır ve kendi gaye ve prensiplerini memlekette tatbik eder.

Zaten cümlenin malûmu olan ve o yolda hareket edilmekte bulunan bir hakikati, burada tavzihten maksadım; vatanperverlik, ulüvvü ahlâk, insanı kâmillik ve buna mümasil birtakım evsafı güzide icabı gibi gösterilmek istenilen safsatalara karşı, milletin ve nesli atinin nazarı dikkat ve intibahını celbetmektir. Bu mütaleatıma vesile teşkil etmiş olan Kâzım Kara Bekir Paşanın da bu noktada, umumiyetle benimle hemfikir ve hemmütalea bulunduğuna asla şüphem yoktur. Çünkü Kâzım Kara Bekir Paşanın maksudu, elbette, yalnız benim veya Heyeti Temsiliyede bulunan bazı arkadaşların hükûmet yapmamasını veyahut hükûmete girmemesini istihdaf etmek değildi. Kâzım Kara Bekir Paşa, bu meseleye ait telgrafnamesinde, Rauf Beyin ve benim ismimi zikrederken «bu kıbalde olan zevatı müessirei âliye» demiş olduğuna ve kendisini ayni kıbalde gördüğü tabiî bulunduğuna göre, şüphesiz, kendileri de prensiplerinden hariç kalmamak bedihî idi. Halbuki Kâzım Kara Bekir Paşa, hatıramda yanılmayorsam, meb'us olarak, Mecliste çalıştığı sırada, bir vaziyetin icabı olarak, yeni bir heyeti hükûmet teşkili mevzuubahs oldu. Ben, bu hususta müdavelei efkâr eylemek üzere, Fethi Bey, Fevzi Paşa, Fuat

Kâzım Kara Bekir Paşanın şahsan hükûmet işlerine karışması hakkındaki fikri

Paşa, Kâzım Paşa, Ali Bey, Celâl Bey, İhsan Bey ve Heyeti Vekile arkadaşları ve sair on, on beş arkadaşı ve bu meyanda Kâzım Kara Bekir Paşayı Çankayada nezdime davet etmiştim. Kâzım Kara Bekir Paşa, nezdime gelmeden evel, o tarihte Fırka Kâtibi Umumisi bulunan Recep Beyin, Mecliste yanına giderek, kendisini davet ettiğimi ve ağlebi ihtimal hükûmet riyasetini teklif edeceğimi söyledikten sora, şimdiden, kendisinin vaziyet hakkında tenevvürüne yardım edecek malûmat varsa bildirmesini söylemiştir.

Kâzım Paşanın, Çankayada, içtima ve müzakere esnasındaki vaz'ı da hazırun tarafından manidar görülmekten hâli kalmadı. Kâzım Kara Bekir Paşa, esnayi müzakerede «bu suretle de millete hizmetten çekinmediğini» pek haklı ve münasip olarak dermeyan etmişti. Cereyanı müzakere bir noktaya saplandı: Hükûmet reisi Fethi Bey mi, Kara Bekir Paşa mı olsun? Bu nokta üzerinde müdavelei efkâr edilirken, Kâzım Kara Bekir Paşa, bana 8 Teşrinievel 1919 tarihinde tavsiye ettiği veçhile «kabinenin şeklü terkibi ve ricalinin kıymet ve hüviyeti ne olursa olsun, daima Meclisi Millî içinde, nafiz ve murakıp kalmağı elzemüttatbik bir karar addettiğini» beyan etmedi. Bilâkis vaziyeti, hükûmet teşkiline salâhiyettar kılınmasını arzu eder mahiyette görülüyordu. Halbuki, henüz vatan ve milletin felâhı tammının mevzuubahs olduğu devrin müthiş ve karanlık bir safhasını daha yaşıyorduk.

Müzakereyi intaç etmedim, verdiğim bir teneffüs esnasında Fevzi Paşa Hazretlerini bahçeye götürdüm. Kendisinin, Fethi Bey ve Kâzım Kara Bekir Paşalardan birini hükûmet reisliğine intihapta, hakem olmasını rica ettim. Fakat, ikisini ayni zamanda çağırıp «meselenin, şahsî ve basit bir mesele olmadığını ve mes'uliyetin vatanî ve büyük olduğunu izahtan sora, açıktan açığa, kendilerine hangisinin daha iyi yapabileceklerini vicdanlarına müracaat ederek bizzat söylemeleri talebinde bulunacaktı.»

Tekrar, toplandık. Hükûmeti, ya Fethi Bey veyahut Kara Bekir Paşa teşkil edecektir. Neticei müzakerattan bunu anlıyorum. Meselenin hallinde, Fevzi Paşa Hazretlerini hakem yapalım; dedim. Kabul olundu. Müşür Paşa, Fethi Bey ve Kara Bekir Paşayı aldı. Bahçeye çıktılar. İzah ettiğim gibi hareket olunmuş. Fethi Bey, ben, daha iyi yaparım demiş. Müşür Paşa da bu kanaatte bulunmuş ve Fethi Bey intihap edilmiştir. Bu suretle Kara Bekir Paşanın hükûmet teşkiline memur edilmesine delâlet fırsatı zail olmuş bulundu.

Efendiler, Ali Rıza Paşa Kabinesile başladığımız temas noktasına gelelim:

Padişah bendeliğile ihraz olunan iktidar makamı, iktidarsızlığın nümunesidir

Arzetmiştim ki, hükûmet, bize, beyannamesini neşrinden evel vermediği için, biz de, millete olan beyannamemizi, hükûmetin mütaleasını almağa lüzum görmeden neşretmiştik.

Bunun üzerine, hükûmet, Cemal Paşa vasıtasile daha dört maddenin vesaiti muhtelife ile tamimini lüzumlu görmekte olduğunu, 9 Teşrinievelde bildirdi. Bu maddeler, şunlardı:

1) İttihatçılıkla münasebet bulunmadığı,

2) Devleti Osmaniyenin Harbi Umumiye karışması doğru olmadığı ve müsebbipleri aleyhinde tayini esami suretile bazı neşriyat icrası ve haklarında takibat ve mücazatı kanuniyenin tertibi,

3) Harp esnasında yapılan her nevi cinayat faillerinin cezayı kanuniden kurtulmıyacakları,

4) İntihabatın serbest cereyan edeceği.

Cemal Paşa, bu maddeleri saydıktan sora, bunların tavzih ve tamimi, dahilen ve haricen birtakım suitelâkkiyatın önüne geçeceğinden bahisle, memleketin menafii âliyesi icabı olarak sureti mahsusada hüsnü telâkkisini rica ediyordu *(Ves. 141)*.

Efendiler, Ali Rıza Paşa Kabinesinin, nekadar zayıf ve nahif düşündüğünü ve hakikati görmekteki kasrı basarını anlamak için, bu maddeler adeta bir miyardır. Devletin, içine düştüğü girivei izmihlâlin umku dehşetini görmekten âciz olan zavallılar, bittabi ciddî ve hakikî çareyi görmemek için gözlerini yumarlar. Çünkü, o ciddî ve hakikî çare, kendilerini, daha çok tethiş eder.

Akıl ve ferasetlerindeki mahdudiyet, tabı ve ahlâklarındaki zâf ve tereddüt icabı böyledir.

Çoktan, bende olduğuna şüphe kalmamış olması lâzımgelen, padişah ve halifenin, bendeliğile ihraz olunabilecek makamı iktidarın, iktidarsızlığa nümune olması tabiî değil midi?

Ferit Paşayı istihlâf eden, Ali Rıza Paşa ve evelki kabineden müdevver ve yeni rüfekayı mesaisi, Ferit Paşanın bıraktığı noktadan başlayarak, onun intaca muvaffak olamadığı amali ağyarı takip ve intaca çalışmaktan başka, zaten ne yapabilecekti?

Bu, bizce, vazıhan malûm idi. Fakat, tahmin ve takdir buyurulacak birçok esbap ve mülâhazata binaen, hâzım ve sabur davranmaktan başka çarei muvaffakıyet yok idi.

Efendiler, itilâf eylemiş görünmeği muvafık mütalea ettiğimiz bu yeni kabine ile, bizim noktai nazarlarımızda mevcut ihtilâfın inkişaf eden mebadisini görmek için, bu dört maddeye ait mütaleamızı ihtiva eden cevabımızı, Büyük Millet Meclisi zabıtnamelerinin ilk günlerine ait sahifelerinde lûtfen bir defa daha gözden geçirirsiniz *(Ves. 142)*.

Efendiler, bugünlerde İstanbuldaki matbuat mensubini, bir cemiyet teşkil etmişler ve Tasviriefkâr, Vakit, Akşam, Türk Dünyası ve İstiklâl gazeteleri namına, 9 Teşrinievelde, bazı sualler soruyorlar ve neşriyata esas olacak noktai nazarlar, talep ediyorlardı. Bunlara, icap eden hususat ve malûmat bildirildi *(Ves. 143)*.

Bu matbuat heyetinin reisi olan Velit Beyin de kendi gazetesi namına şayanı dikkat sualleri ihtiva eden bir telgrafı vardı. Ona da yaverim vasıtasile cevap verdirdim *(Ves. 144)*. Bunları vesaik meyanında mütalea buyuracaksınız.

Damat Şerif Paşa milleti zehirliyor

Efendiler, yeni Heyeti Vükelâya dahil ve Heyeti Temsiliyemiz murahhası sıfatını haiz bulunan Cemal Paşa ile vukubulan ve bulmakta olan muhaberatımız, heyeti aliyenize, Dahiliye Nezareti makamını işgal etmiş bulunan, Damat Mehmet Şerif Paşadan bahsetmeği geciktirdi.

Biz, yeni kabine ile itilâf zemini ararken, Şerif Paşa, çoktan milleti tesmime başlamış bulunuyordu.

Nezarete geçtiğini ilk tebliğ eden 2 Teşrinievel tarihli tamimi muhteviyatı, tahattur buyurulursa, orada, şu cümlelere tesadüf edilir:

«Efradı milletin bir vifak ve ittihadı tam halinde olması, devletin menafii hakikiyesi icabatından bulunduğu halde, bir müddettir, dahili memlekette, asarı nifak ve şikak runüma olması, müşkülâtın bir kat daha tezayüdünü müstelzim olmak itibarile, pek ziyade şayanı teessüftür.»

«....Muvaffakıyet... hükûmetin telkinatına mutavaatle, menafii memlekete muzır harekâttan mücanebet edilmekle hâsıl olacağından hemen merkez ve mülhakata bu dairede icrayı vesaya ediniz» *(Ves. 145)*.

Efendiler; Damat Ferit Paşadan, daha akıllı olduğu rivayet edilen Damat Şerif Paşa, pek acemice işe başlamış oluyor. O tarihlerde İstanbulda, bizi dağî, bağî «sempl solda - Simple soldat» telâkki eden bazı romancılar gibi, Damat Paşa da bizi kendi aklı eblehfiribanesince gafil ve gayrimüdekkik farzediyordu galiba..!

Halbuki, biz, derakap, Nazır Paşanın maksadı denaetini anlamış ve daha müteyakkız bir vaziyet almış bulunuyorduk. Şerif Paşa, bizim ef'al ve harekâtımızı ve Ferit Paşa Kabinesini ıskat zımnında milletçe tatbik olunan icraatı, memlekette asarı nifak ve şikak olarak tavsif ve pek ziyade teessüf ediyor.

Hükûmetin telkinatına mutavaat ve muzır harekâttan mücanebet telkinini hemen bütün memlekete neşir için istical ediyor.

Bir de, Efendiler, hükûmetin, Dahiliye Nazırı Mehmet Şerif imzasile intişar eden beyannamesinin birkaç noktasına hep beraber göz gezdirelim *(Ves. 146)*:

«Heyeti Vükelâyı hazıra mütecanistir.» Çok doğrudur. Bu cihet kemalile tavazzuh edecektir.

«Hututu esasiyede müttehidülefkârdır. Hiçbir fırkaya mensup değildir. Muhtelif siyasî grupların hiçbirine dahi temayül etmiyor. Hepsinden muaveneti maneviyeye intizarda bulunuyor.»

Bu cümlelerden çıkan mana sarihtir. Hükûmet, teşkilâtı milliye ve onu idare eden Heyeti Temsiliye ile beraber değildir. Hatta, temayülü dahi yoktur. İtilâf ve Hürriyet Fırkasından, Muhipler Cemiyetinden, Kızıl Hançercilerden, Nigehbancılardan, ilâahiri mevcut olan cemiyetlerden nekadar muavenete intizar ediyorsa bizden de ancak o kadar.... Cemal Paşa vasıtasile bizi işgal ve iğfale matuf telgraflar muhteviyatı hep yalandır.

Sora Efendiler, şu cümleyi okuyalım: «Mukadderatı memleketin, vükelâyı millet vesatatile tayini ehassı amalimizdir.»

Bundan çıkan mana da, şudur: Sıvasta birkaç kişi toplanmış, millet namına idarei kelâm ediyor, mukadderatı milletle alâkadar oluyor. Heyeti Temsiliye diye bir de unvan takmarak millet ve memleketin — vazifeleri olmadığı halde — işlerine karışıyorlar. Bunların sözünü dinlemeyiniz. Çünkü bunlar vükelâyı millet değildir!

Hükûmet, bu beyannamede, şu suretle sulh hakkındaki noktai nazarını da izah ediyor: «Vilson prensiplerinden bihakkın istifade olunarak, Devleti Osmaniyenin müttehit ve padişahının etrafında müçtemi bir devleti müstakille olarak temini bekası için hiçbir teşebbüsten geri durulmayacaktır.»

Yeni kabine, bu noktai nazarlarında, muvaffak olacaklarına dair şu kuvvei teyidiyeyi gösteriyor: «Zaten düveli muazzamanın hissiyatı nısfetkâraneleri ve hakikaten gittikçe tavazzuh etmekte olan Avrupa ve Amerika efkârı ammesinin itidalperverliği de bu bapta emniyetbahş olmaktadır.»

Efendiler, bütün bu fikirler, Ferit Paşa Kabinesinin padişah lisanile neşrettiği beyanname muhteviyatının harfi harfine ayni değil midir?

Bu tarz beyannameler, neşrinden maksat, milleti iğfal ve meskenete irca değil midir?

Hangi nısfetten bahsolunuyor? Hangi itidalperverlikten dem vuruluyor? Bunların asılları var mıydı? Memleketin, merkezinden itibaren heryerdeki tezahüratı ecnebiye, hakikatte bunun aksini ispat edecek delâili filiye ve bahire değil midi?

Hakikatte Vilson; prensiplerile beraber, sahneden çekilmiş ve aksamı memaliki Osmaniyenin Suriyede, Filistinde, Irakta, İzmirde, Adanada ve heryerde işgaline seyirci bulunmuyor muydu?

Bu kadar, kat'î asarı izmihlâl muvacehesinde, aklı, feraseti, vicdanı olan adamların, kendilerini aldatmalarına ihtimal verilir mi? Bu gibi adamlar, filhakika, kendilerini aldatacak kadar ebleh olurlarsa onların mukadderatı memleketi idare etmelerine, aklı eren, hakikati fecaati görenler tahammül edebilir mi? Eğer bu adamlar, hakikati biliyorlar ve kendilerini aldatmıyorlarsa, milleti iğfal ederek koyun sürüsü halinde düşmanın pençesine tevdi etmeğe canla, başla çalışmalarına ne mana verilebilir?

Bu cihetlerin mütaleasile verilecek hükmü efkârı umumiyeye bırakırım.

Yegâne kabahatimiz

Efendiler, hükûmetin beyannamesinin, manasızlığına ve ihtiva ettiği efkârın sakametine rağmen, biz Heyeti Temsiliye namına ayni tarihte, 7 Teşrinievel günü, yeni kabineye muzaherete karar veriyoruz. Hükûmeti cedide ile amali milliye arasında itilâfı tam husul bulduğunu millete tepşir ediyoruz ve her tarafta umuru hükûmete asla müdahale edilmemesini temin ve hükûmet kuvvet ve icraatını tahkim edecek tedabir alıyoruz. Dahil ve hariçte, vahdeti tamme olduğunu filen ispat edecek vaziyet alıyoruz. Hulâsa; memleketin temini selâmetini saffet ve samimiyetle düşünenlerin, aklen ve vicdanen yapmağa mecbur oldukları — varidi hatır olan — her şeyi yapmağa çalışıyoruz. Bir an evel meb'usların intihabını temin için teşvikatta ve tavsiyelerde bulunuyoruz. Yalnız bir şey yapmıyoruz. Teşkilâtı milliyeyi lâğvetmiyoruz ve Heyeti Temsiliyeyi fesheylemiyoruz. Yegâne kabahatimiz budur.

Damat Ferit Paşadan sora, diğer bir damat paşanın etrafında, sadrazam diye, nazır diye toplanmış birtakım sebükmağzanı, alçak bir padişahın deni fikirlerini sühuletle tatbikta serbest bırakmayacağımızı ihsas ediyoruz.

Murahhasımız Cemal Paşa, bizim, kabine hakkında, hüsnü zan ve itimadımızı tahsil için her çareye baş vurmaktan geri durmuyor. Ahmet İzzet Paşaya da, kabineyi tezkiye ettirerek mevcudiyetimizin silinmesi lüzumuna dair nasayih verdiriyordu.

Filhakika, Ahmet İzzet Paşanın şifre dahilinde kalan imzasile, Harbiye Nazırı Cemal Paşadan 7/8 Teşrinievel 1919 tarihli şöyle bir telgraf almıştık:

Ahmet İzzet Paşanın nasihatnamesi

Harbiyeden, 7/8 Teşrinievel 1919

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Yeni kabinede, ekseriyetle mevcut olan, kadîm ve samimî rüfekamı ziyaret ederek istizahı ahval ve teatii efkâr etmiş idim. Muttali olduğum bazı ahval üzerine, menafii hayatiyei millet ve memleket endişesi ve beynimizde müesses olan revabıtı muhadenet ve uhuvveti askeriye ümniyesile, mütaleatı atiyeyi serde müsaraat ediyorum:

Birkaç aydanberi, memleketin duçar olduğu tehlikei istilâ ve izmihlâlin önüne geçilebilmek emrinde, şimdiye kadar kuva ve harekâtı milliyenin tesiratı nafiası, cümlece tasdik edilmektedir.

Yalnız, bu hizmetin netayicini iktitaf etmek, bundan sora hakimane ve kanunı bir idarenin tesisine vabeste olduğu da, erbabı nazarca müsellemdir. Artık hükûmet ve millet, ikilikten ayrılarak bir vahdeti kâmile şekli irae etmesine, fikri âcizanemce, ihtiyacı acil ve mübrem vardır. Kabineyi teşkil eden zevatın hulûsu niyet ve itidali fikrinden, cümlenin emin olduğuna mutemidim. Hiçbir kabinenin devamı memuriyetine imkân bırakmayacak bir vaz'ı hali dahilinin, siyaseti hariciye üzerine olabilecek tesiratı meş'umesi, muhtacı izah değildir. Bir an evel meb'usanın intihabı ve Meclisin cem'i için, hükûmeti seniyece tedabiri seria ittihaz olunmaktadır. Muhafazai vatan emrindeki azim ve niyeti civanmerdanelerinin, erkânı hükûmetçe sureti telâkkisi, bugünkü beyannameden istimbat olunacağından hulûsu niyetle ittihadı efkâr husul bulacağına emniyetim berkemaldir.

Ancak, bu sabah nezdi âcizaneme gelen vâkıfı ahval ve şayanı emniyet bir zat, Kütahya ve Bilecik cihetlerinde, mugayiri marzî bazı ahvalin zuhûrundan bahseylemiştir. Bizi, fetret ve ihtilâfa sevketmek için hariç ve dahilden birçok teşvikat ve tahrikât vukubulacağı tahmin ve teslim edileceği tabiîdir. Diğer taraftan, dün vükelâdan bir zatın irae ettiği Kastamonu vali vekilinden mevrut bir telgrafname ile de, bazı memurinin tayin ve tecziyesi gibi hususatta hükûmeti merkeziyeye adeta emredilmek isteniliyor idi. Bu misillû halâtın, devleti bu derekeye getirmiş olan ve nezdinizde dahi rütbei merdudiyeti beyanname ve tahlifnamelerde maalmesar görülen, idarei sakimeyi aynen taklit demek olacağından bu misillû

adamlara vesilei hareket ve faaliyet verilmemesini, müsellem olan kiyaset ve fatanetinizden ümit ederim. Hulâsa, artık memlekette vahdetin teminini ve kavanini esasiye dairesinde hükûmetle rabıta tesisini kemali hulûs ile tavsiye ve ricaya müsaraat ederim. (Ahmet İzzet)

Harbiye Nazırı
Cemal

Bu telgrafa, mümkün olduğu kadar hiçbir fikir ve hissi mahsus izhar etmemeğe çalışarak mülâyim ve hatta itminanbahş bir cevap vermek, muvafık mütalea edildi. Cevap budur:

Şifre   Sıvas, 7/8 Teşrinievel 1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretlerine

C. — 7/8, 10, 1919

«Ahmet İzzet Paşa Hazretlerine»

Mütaleai samileri, lâyık olduğu ehemmiyetle nazarı dikkate alındı. Harekâtı milliyenin tesiratı hakkındaki hüsnü telâkkiye teşekkür olunur. Bugüne kadar olduğu gibi, bundan sora dahi, hidematı vakıai milliyenin hakimane bir tarzda idame edileceğine ve kanunî bir idarenin tamamii teessüsüne bütün mevcudiyetimizle çalışılacağına itimat buyurulmasını rica ve çünkü gayei mesaimizin bir devrei kanuniye küşadına matuf bulunduğunu arzederim. Elhamdülillâh hükûmet ile millet, noktai nazarlarında itilâfı tam hâsıl eylemiş olduklarından fimabat devam edeceğinden emin bulunduğumuz, samimiyeti mütekabile ve vahdeti kâmile şeklini menafii millet ve memleketi kâfil olacak surette irae edecektir.

Harekât ve siyaseti sakimesi cümlenin malûmu olan Ferit Paşa Kabinesine, milletin mutavaat ve amalü ef'aline müşareket etmemesi, siyaseti hariciyemiz üzerinde hiçbir tesiri meş'um bırakmayıp bilâkis Ferit Paşa Kabinesinin sebebiyet verdiği bilcümle tesiratı menhuseyi bertaraf etmiş ve şayanı şükrü mahmedet olan bugünkü müsait vaziyeti siyasiyemizi temin eylemiştir.

Milletin itimadına mazhar bugünkü kabine ile müttehit bulunmak, vaziyeti dahiliyemizi, siyaseti hariciye üzerinde en nafi ve müessir bir amil kılacağına şüphe yoktur. Hadisatı fevkalâdede bazı yerlerde arzu hilâfında bazı vakayiin zuhûru gayrikabili içtinap ahvali zaruriye ve tabiiyedendir. Bilhassa Kütahya ve Bilecik ve Eskişehir gibi mevakiin ve bu mevakideki masum ve mağdur halkın tahtında bulunduğu tazyik ve tahkir, lûtfen ve nazarı insaf ile bir an düşünülürse baisi şikâyet görülen ahvalin ne derece muhik olduğu edna mülâhaza ile sabit olur. Buralardaki vaziyeti elîme ve müessifenin de, bais ve müsebbibi sabık hükûmetin tavrı miskinanesi olduğu düşünülünce hedefi tariz ve tahtıenin harekâtı milliyeye tevcihi haksızlık olur itikadındayım. Kastamonu vali vekilinin manzuru devletleri buyurulan telgrafnamesinden vekili mumaileyhi de mazur görmenizi rica edeceğim. Çünkü bu tarzı müracaat yalnız Kastamonudan değil, daha bazı yerlerden de vaki olmuş ve yeni kabinenin mütereddit gibi görünen tavrı iptidaisi bir iki gün daha devam etseydi, bu nevi müracaatler memleketin her köşesinden yağacaktı. Fimabat, bu gibi

halâta kat'iyyen meydan verilmemesi için icap eden her türlü tedabir alınacak ve tesirat icra edilecektir ve tavsiyei fahimaneleri veçhile, vahdeti tammenin temini ve kavanini esasiye dairesinde hükûmetle rabıtai samimiyenin tesisi için kemali hulûs ile sarfı mesai edilecektir. Hürmet ve tazim ile ellerinizden öperim Efendim.

Mustafa Kemal

Ali Rıza Paşa cümhuriyet yapılacağını keşfediyor

Efendiler, Ahmet İzzet Paşanın yazdığı nasihatname ve verdiğimiz cevabın mütaleası bir hatıramı ihya etti. Nazarı millette ve tarihte mazbut kalması için onu da söylemiş olayım:

Ali Rıza Paşa, bir gün, Ahmet İzzet Paşayı ziyaret eder; esnayi sohbette aleyhimde birtakım tefevvühatta bulunur ve bu tefevvühata mühim bir keşfini de ilâve eder: «Cümhuriyet yapacaklar, cümhuriyet!» diye bağırır. Doğrusunu isterseniz Efendiler, Makedonyada Osmanlı İmparatorluğunun Garp Orduları Başkumandanı Ali Rıza Paşanın aslanlardan mürekkep, koskoca Türk ordularını, mahvü perişan ettirdikten ve kıymetli Makedonya topraklarını, düşmanlara terk ve teberru ettikten sora; devletin en müşkül anında, Vahdettinin hadimi amali olmak için, icap eden evsafı iktisap eylemiş olduğuna ve bu meşhur ordular başkumandanının, bu defa kendine en mahir muavin olarak, eski erkânıharbiye reisini, Harbiye Nezaretine getirmeği düşüneceğine, tabiî nazarile bakılabilirdi. Fakat teşebbüsatı milliyenin, cümhuriyeti istihdaf ettiğini, bu kadar sürat ve sühuletle ihtisas ve idrak eyliyeceğine takdirhan olmamak mümkün değildir.

Efendiler, bana bu malûmatı veren, hikâyeyi bizzat İzzet Paşanın ağzından işiten, çok muhterem ve içimizde hazır bir arkadaştır.

Salih Paşa Heyeti Temsiliye ile temas için geliyor

Efendiler, Cemal Paşa 9 Teşrinievel 1919 tarihli bir şifre ile, Heyeti Temsiliye ile yakından temas etmek üzere, Bahriye Nazırı Salih Paşanın, hareketinin tensip edilmekte olduğunu bildirdi. Fakat, Salih Paşa, biraz rahatsız olduğu için mahalli mülâkatın mümkün mertebe yakın olması ve İstanbuldan bahren hareketinin münasip teemmül edildiği tasrih edildikten sora Heyeti Temsiliyeden kimlerle ve nerede mülâkatları tasavvur olunduğunu sordu.

10 Teşrinievelde verdiğimiz cevapta, mahalli mülâkat olarak Amasyayı tespit ettik. Görüşmek üzere, Heyeti Temsiliyeden benimle beraber Rauf ve Bekir Sami Beyler gidecekti. Bunu da bildirdik. Salih Paşanın İstanbuldan hangi gün hareket ede-

ceğinin ve Amasyaya hangi gün vâsıl olabileceğinin vaktü zamanile iş'arını rica ettik.

Efendiler, memleketin her tarafında, teşkilâtı milliyenin tevsi ve tarsini faaliyetine devam ediyorduk. Ayni zamanda meb'usan intihabını temin ve tesria çalışıyor ve bu husustaki noktai nazarlarımızı da icap edenlere iblâğ ediyor ve bazı zevatı tavsiye dahi ediyorduk. Ancak Cemiyet namına, namzet vazetmemeği prensip kabul etmekle beraber, meb'us olmak teşebbüsünde bulunanların, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti esaslarını ve mukarreratını hüsnü kabul etmiş zevattan olmasını, pek ziyade arzu ediyor ve bu gibi zevatın, kendiliklerinden Cemiyet namına namzetliklerini vazetmeleri lüzumunu da ilân ediyorduk.

11 Teşrinievel 1919 tarihinde, bu arzettiğim hususata dair yeniden bazı emirler verdik *(Ves. 147, 148, 149)*.

Amali milliyeye hadim memurlar, birer suretle, nakil ve tahvil olunmak, amali milliyeye muhalefetlerinden dolayı, millet tarafından kovulan memurların sıfatı memuriyetlerini muhafazada devam olunmak yüzünden bazı yerlerden, yeni kabine ile manayı itilâfımız anlaşılamadığı tarzında tarizler gelmeğe başladı. Bu hususu, 11 Teşrinievelde, Cemal Paşaya yazarak, kabinenin nazarı dikkatini celbetmek istedik.

Askerî Nigehban Cemiyeti

Bir de, Efendiler, malûmunuzdur ki İstanbulda *Askerî Nigehban Cemiyeti* diye bir heyeti fesadiye türemişti. Bu heyetin o zamanki malûmata nazaran resikârında bulunanlar, Kiraz Hamdi Paşa, hırsızlıktan dolayı matrut, Erkânıharp Miralayı Refik Bey, Sabık Halâskâr Grupundan Binbaşı Kemal Bey, Bandırma Sabık Sevkiyat Reisi Topçu Binbaşılarından Hakkı Efendi ve henüz bu cemiyetle kat'ı rabıta edip etmediği malûm olmayan matrut Erkânıharp Binbaşılarından Nevres Bey gibi seyyiatları yüzünden ordudan tardolunmuş veya tekaüde sevkedilmiş kesan ile, ahlâksızlıklarile tanınmış mahdudülmiktar eşhastan ibaret bulunmakta idi.

İşte, bu cemiyet, İkdam gazetesinin 23 Eylûl 1919 tarih ve 8123 numaralı nüshasında bir muhtıra neşretmişti. Bu cemiyet, bu muhtırasile, kendilerine vatan ve milletin nigehbanı süsünü vermek istiyordu. Cevat Paşanın Harbiye Nezareti zamanında, bu cemiyet hakkında, takibata başlanılmıştı. Tebeddülâttan dolayı arkası kesildi.

Bu cemiyetin mevcudiyeti ve faaliyeti ordu mensuplarının asabiyetini tahrik ediyordu. Heyeti Temsiliyeye müracaatler başlamıştı.

12 Teşrinievel 1919 tarihinde, Harbiye Nazırı Cemal Paşadan, kendi muvaffakıyeti noktai nazarından, bu membaı fesadın kökünden sökülüp atılmasını ve mensuplarının şediden tecziyelerini ve icraatın orduya tamimini rica ettim *(Ves. 150)*.

Cemal Paşadan 14 Teşrinievelde aldığım «bu, kat'î, mukarrerdir» *(Ves. 151)* kısa ve kat'î telgrafını 15 Teşrinievelde bütün orduya sureti hususiyede iblâğ ettim *(Ves. 152)*.

Fakat, Cemal Paşanın bu kat'î kararının hiçbir vakit tatbik olunduğunu hatırlayamıyorum.

İşgali, şayanı takbih bulmayan bir siyaset

Efendiler, tahattur buyurursunuz, İngilizler, Merzifon ve müteakıben Samsunu, tahliye eylemişlerdi. Bu münasebetle ve Ferit Paşa Kabinesinin sukutu üzerine, Sıvas ahalisi fener alayı yaptı, tezahüratta bulundu. Birtakım nutuklar verildi. Bu sırada halk ta «kahrolsun işgal» diye bağırdılar. Sıvasta münteşir İradei Milliye gazetesi, bu hadiseyi olduğu gibi yazdı. Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa, bu gazetenin istihbaratına atfen, Sıvas vilâyetine yaptığı bir tebliğde «kahrolsun işgal» tarzındaki yazılar, hükûmetin hali hazır siyasetine gayrimuvafıktır; diyordu.

Bu ne demektir, Efendiler? Hükûmet, işgali, şayanı takbih bulmayan bir siyaset mi takip ediyordu? Yoksa, kahrolsun işgal dedikçe, memleketi daha ziyade işgale mi sebebiyet verilecekti? İşgal ve tecavüz karşısında, milletin muhafazai sükût ve sükûnet etmesi, işgalden mütehassis olmuş görünmemesi mi muvafıkı akıl ve siyaset idi?

Böyle sakim ve hayvanca bir düşünce, izmihlâl ve inkıraz uçurumuna kadar tekmelenmiş bir devleti kurtarabilecek siyasete esas olabilir midi?

İşte, bu münasebetle, 13 Teşrinievel 1919 da, Harbiye Nazırı Cemal Paşaya, yazdığım bir telgrafta; «vatanın kısmen tahliyesini idrak eyliyen milletin, bu tarzda, hatta daha bariz bir surette, izharı hissiyat etmesini pek muvafık ve makul gördüğümüzü» ve «milletin hissiyatı hakikiyesine müsteniden hükûmetin bu haksız işgalleri, lisanı resmii siyasî ile ret ve mütareke ahkâmına mugayir, bugüne kadar vukubulmuş müdahalâtı, protesto ve tamirlerini talep eyliyeceğine intizar eylemekteyiz» dedikten sora, «bu vesile ile hükûmetin takip ettiği siyasette, Heyeti Temsiliyece,

henüz malûm olmamış cihetler varsa tenvirini» rica ettim *(Ves. 153).*

Murahhasımız ve Harbiye Nazırı Cemal Paşanın cevabı, çok enteresandır *(Ves. 154).* 18 Teşrinievel 1919 tarihli olan bu cevapta; şu cümlelerin ihtiva eyledikleri maani, şayanı dikkattir. «Amali milliye dairesinde tedviri umur mes'uliyetini tahammül eden hükûmeti merkeziye, harekât ve icraatında icabatı siyasiyeyi kollamak, ecanibe karşı daha mihmannüvazane ve mülâyimane hareket eylemek ıztırarında» dır.

Süngülerini milletin kalbine saplayan yabancıları misafir sayan bir Harbiye Nazırı

Efendiler, Rıza Paşa Kabinesi ve o kabinede, Harbiye Nazırı olan zat; aziz vatanımızı işgal eden, süngülerini milletin kalpgâhına saplayan ecanibi, misafir kabul ediyor ve onlara mihmannüvazane ve mülâyimane harekette ıztırar görüyor! Bu ne mütaleadır, bu ne kafadır? Amali milliye bu mu idi?

Harbiye Nazırı, «hususile teşebbüsatı milliye suitefsiratına — dair — faaliyetlerin henüz kuvvetten düşmediği şu zamanlarda işaret eylediğim ihtiyatkârlıkların nabemahal olmadığı tasdik buyurulur» itikadında olduğunu söyliyerek, teşebbüsatı milliyenin irası zarar eylemiş olduğunu ima ediyor ve bu yüzden hâsıl olan fenalığı tamir için tedbirlerinin nabemahal olmadığını bize de tasdik ettirmek meharetini göstermeğe çalışıyor.

Harbiye Nazırı, telgrafnamesini şu cümle ile ikmal ediyor: «İspatı asarı rüşt eylemiş olan milleti necibenin haizi itimadı bulunan hükûmeti hazıra, icraatı vakıasından azadeser kaldıkça, harice karşı daha fazla ismaı kelâm eyliyebileceği bedihiyatına karşı Heyeti Muhteremei Temsiliyeden, icraatı hükûmeti daha ziyade mürevviçkâr bulunmalarını rica ederim.»

Efendiler, Cemal Paşa, hakikaten mühim noktalara temas ediyor: Evvelâ, milletin ispatı rüşt ettiğini söyliyerek bizim, millet namına delâlet ve irşadımıza ihtiyaç olmadığını ima ediyor ve bununla, bizi millet indinde fuzuli birtakım müdahaleciler telâkki ediyor. Saniyen; bizim, hükûmeti azadeser bırakmadığımızı ve bu yüzden harice karşı ismaı kelâme, mâni teşkil eylediğimizi ifade ediyor.

Efendiler, milleti necibemizin, rüştünü ispat eden asar; Erzurum, Sıvas Kongreleri ve bu Kongrelerde ittihaz eylediği mukarrerat ve bu mukarreratın tatbikına çalışmak sayesinde vahdet ve tesanüt kespetmeğe başlaması ve Sıvas Kongresini yapanları imhaya kalkışan Ferit Paşa Kabinesini ıskat gibi ef'alü harekât ve teyakkuzdu.

Bu kadarla iktifa etmek, bütün bu harekât ve faaliyette olduğu gibi bundan sora da, millete rehberlikte bulunmak vazifei vicdaniyesinden sarfınazar ederek, hükûmeti azadeser bırakabilmek, ancak bir şartla mümkün olabilirdi. O da, azadeser olmağa liyakati tahakkuk edecek, Millet Meclisine müstenit, millî bir kabinenin, mukadderatı memleket ve milleti bihakkın tekeffül ettiğine kanaat idi. Milletin, «kahrolsun işgal» avazei şikâyetini boğmağa çalışan, bihissü idrak insanlardan mürekkep, hayvan ve terkibinde hain bulunan bir heyetin, eblehane ve eçhelâne ve miskinane hareketlerinin seyircisi kalmak, erbabı aklü iz'an ve hamiyetten talep olunabilir midi?!

Bir de Efendiler, Cemal Paşa: «Milletin haizi itimadı bulunan hükûmeti hazıra» sözile pek büyük ve alenî bir yalan irtikâp ediyordu. Milletin hükûmete itimadı henüz tahakkuk etmemişti. Bu söz, ancak ve hiç olmazsa, Millet Meclisi huzurunda kabine itimat reyi aldıktan sora telâffuz olunabilirdi. Halbuki henüz Millet Meclisinin azaları bile intihap olunmuş değildi.

Harbiye Nazırı, bu sözü telâffuz ettiği dakikada, yalnız bir zatın haizi itimadı bulunuyorlardı. O zat ta, devlet riyasetini telvis etmekte bulunan hain Vahdettin idi.

Heyeti Temsiliyenin, kendilerile, itilâfa lüzum görmüş olması, millet namına ihrazı itimat gibi telâkki etmek istiyor ve maksutları bu idise, milletin kendilerine vasıtai itimadı olan bu heyeti aradan çıkarmağa çalışmağa ihtiyaç nedendi?

* * *

Millî teşkilât genişliyor ve kuvvetleniyor

Efendiler, Ferit Paşa hükûmetinin sukutu, memlekette bazı mütereddit görünen mahallerin de hissiyat ve maneviyatı üzerinde hüsnü tesir yaptı. Her tarafta, rüesayı memurini mülkiye ve askeriye başta olmak üzere, teşkilâta germi verildi.

Ali Fuat Paşa, garp vilâyetlerinin hemen kâffesile alâkadar oldu. Bizzat, Eskişehir, Bilecik ve bilâhare Bursa havalisinde dolaşmak ve icap edenlerle muhabere eylemek suretile çalışıyordu.

Balıkesirde bulunan Miralay Kâzım Bey, (Meclis Reisi Kâzım Paşa) o havalide millî teşkilât ve askerî tertibat ile alâkadar ve meşgul idi.

Bursada Miralay Bekir Sami Bey, 8 Teşrinievelde, Ferit Paşanın adamı olan valiyi İstanbula göndererek, Kongre mukarreratını tatbika başlatmış ve bir heyeti merkeziye teşkil ettirmişti.

Teşkilâtı milliye ile uğraşıldığı kadar, intihabı meb'usan ile de büyük bir alâka ile uğraşılıyordu.

Memlekette, bilcümle teşkilâtı milliyenin, ayni unvan altında, Heyeti Temsiliyeye merbutiyeti esası takip olunuyordu. Eskişehir, Kütahya, Afyon Karahisarı havalisinde teşkilâtın tarsini ve Aydın, Konya, Bursa, Karesi mıntakalarının sühuleti irtibatı noktai nazarından tedbirler alınıyordu. Garp cepheleri hakkında Harbiye Nezareti tenvire ve hükûmetçe ne gibi icraat ve tertibat düşünüldüğü de sorularak, hükûmetin alâkasını isticlâba, çalışılıyordu.

Efeler tarafından idare olunan Aydın cephesi aksamına bir kumandan göndermek hususu düşünülmeğe başlandı. 14 Teşrinievelde işgal altındaki mahallerde; hafi teşkilâtı milliye yapılması için Fuat Paşaya ve Afyon Karahisarında Yirmi Üçüncü Fırka Kumandanı Ömer Lûtfi Beye yazıldı. Maahaza, bu tarihlerde, henüz bazı yerlerde, maksadın tamamen anlaşılamadığı görülüyordu. Meselâ, Reddi İlhak Heyetlerinin, kendi namlarına, tebligatta bulunmakta olduğu ve 10 Teşrinievel 1919 tarihinde, Reddi İlhak Cemiyeti reisi imzasile, Teşrinievelin yirmisinde, bir büyük kongre içtima edeceği ve bu kongreye iki murahhas izamı vilâyetlerden talep ediliyor ve birtakım tedbirler icrası bildiriliyordu.

Bir taraftan, Karakol Cemiyetinin de, İstanbuldan maada, Bursa havalisinde de faaliyette bulunduğu anlaşıldı.

Bu teşettütün önüne geçmek için icap eden tedbirler alındı. Bilhassa, Ali Fuat Paşaya, Balıkesirde Kâzım Paşaya, Bursada Bekir Sami Beye, Bursa Heyeti Merkeziyesine icabı gibi yazıldı *(Ves. 155)*.

İtilâf ve Hürriyet Cemiyeti de, düşmanlarla beraber Anadoluda mukabil teşkilât yapmak üzere yetmiş beş kişi kadar göndermiş, bu haber alındı. Kolordularım nazarı dikkati celbolundu.

İstanbulda, hafi çalışmağa karar verildi. Trakyaya teşkilâtın tevsii için Cafer Tayyar Bey vasıtasile talimat verildi.

Meclisi Meb'usanın toplanacağı yer

Efendiler, meb'usların intihabına çalışırken, bir taraftan da Meclisi Meb'usanın, nerede toplanabileceği fikri dimağımızı işgal ediyordu. Hatırlayacaksınız ki, Erzurumdan, Refet Paşanın bu meseleye müteallik bir telgrafına cevap verirken «Meclis toplanmalı, fakat, İstanbulda değil, Anadoluda» demiştim. Filhakika, ben, Meclisin İstanbulda toplanması kadar, mantıksız ve maksatsız bir hareket tasavvur edemiyordum. Ancak, bu hususta salâ-

hiyettar olanları ve efkârı umumiyeyi, bu hakikate imale etmedikçe, fikrimizin hayyizi file gelmesi mümkün değildi. İstanbulda içtimaını, mehazirini, tabiî bir surette, tebellür ettirmek icap ediyordu. Bu maksatla, makasıdı milliyeyi rum ve ecnebilere karşı hıristiyanlar aleyhinde göstermek hususunda, Ali Kemal ve Mehmet Ali Beylerin faaliyeti, Ermeni Patrikhanesinde aktolunan içtimalar ve Hürriyet ve İtilâf Fırkasının teşebbüsatı üzerine Harbiye Nazırı vasıtasile, hükûmeti merkeziyenin nazarı dikkatini celbettik.

13 Teşrinievel 1919 tarihinde, Meclisi Meb'usanın küşadından sora, Müdafaai Hukuk Cemiyetinin nasıl bir vaziyeti siyasiye alması fikrinde bulunduğunu, Cemal Paşa vasıtasile hükûmetten istimzaç ederken, Meclisi Meb'usanın Dersaadette içtimaında ne gibi teminatı siyasiye istihsalinin düşünüldüğünü de sorduk. Ayni tarihte, Meclisi Meb'usanın Dersaadette temini selâmeti için, ne gibi tertibatı inzıbatiye ve tedafüiyeye tevessül edilmek mutasavver olduğunun ve ne yapılmak lâzımgeldiğinin, İstanbulda, teşkilâtımızın heyeti merkeziyesinde bulunan ve Çanakkale Mevkii Müstahkem Kumandanı olan Miralay Şevket Beyden sorduk.

* * *

Efendiler, hatırınızdadır ki, Bahriye Nazırı Salih Paşa ile, Amasyada, bir mülâkat takarrür etmişti. Nazır Paşa ile, hükûmetin siyaseti hariciyesi ve idarei dahiliyesi ile ordunun istikbaline ait esasat üzerinde görüşülmek ihtimali vardı. Bu sebeple daha evel kolordu kumandanlarının fikir ve mütalealarını bilmek, bence pek faydalı idi. Amasya mülâkatı

14 Teşrinievel 1919 tarihli şifremde, kolordu kumandanlarının bu üç noktaya ait mütalealarını rica ettim. Kumandanların raporlarını vesaik meyanında mütalea buyurursunuz *(Ves. 156)*.

Salih Paşa, 15 Teşrinievelde, İstanbuldan hareket etti. Biz de, 16 Teşrinievelde Sıvastan hareket ettik. 18 Teşrinievelde Amasyada bulunduk.

Salih Paşaya, uğrayacağı iskelelerde, teşkilâtı milliye tarafından mutantan istikballer yapılması ve tarafımızdan beyanı hoşamedî edilmesi hakkında talimat verilmişti *(Ves. 157)*.

Biz de, Amasyada, bizzat pek büyük tezahüratla kendisini, istikbal ettik.

Salih Paşa ile, Amasyada, 20 Teşrinievelde başlayan müzakeratımız, 22 Teşrinievelde hitam buldu. Üç gün devam eden müzakerat neticesinde, ikişer nüsha olmak üzere beş kıt'a protokol tanzim edildi. Bu beş kıt'a protokoldan üçü — Salih Paşa nezdinde kalanlar bizim tarafımızdan ve bizde kalanlar Salih Paşa tarafından — imza edildi. İki kıt'a protokol mahrem addedilerek imza edilmedi.

Amasya mülâkatı neticesi olan mukarrerat, kolordulara da bildirildi *(Ves. 158)*.

Efendiler, bu münasebetle, bir noktayı tebarüz ettirmek isterim. Bizce, teşkilâtı milliyenin ve Heyeti Temsiliyenin, hükûmeti merkeziye tarafından resmen tanınmış bir mevcudiyeti siyasiye olduğunu ve müzakeratımız resmî ve netayicinin lâzimürriaye olarak tarafeynce resmen taahhüt edilmiş bulunduğunu teyit ettirmek esastı.

Binaenaleyh, müzakerat netayici mazbutatının protokol olduğunu kabul ettirmek ve hükûmeti merkeziyenin murahhası olan Bahriye Nazırına imza ettirmek mühimdi.

21 Teşrinievel 1919 tarihli protokol muhteviyatı, denilebilir ki, hemen kâmilen Salih Paşanın tekâlifi olup kabulünde beis görülmiyen birtakım mevattan ibarettir *(Ves. 159)*.

22 Teşrinievel 1919 tarihli ikinci protokol, uzun süren bir müzakere ve münakaşanın hulâsai zaptıdır.

Bu müzakerede, tarafeynin, hilâfet ve saltanat hakkında teminatı mütekabilesine ait tafsilâtına dair bir mukaddemeden sora, Sıvas Kongresinin 11 Eylûl 1919 tarihli beyanname mevaddının tezekkürüne başlandı:

1 — Beyannamenin birinci maddesinde, tasavvur ve kabul olunan hududun en asgarî bir talep olmak üzere temini istihsali lüzumu müştereken kabul edildi.

Kürtlerin istiklâli maksadı zahirisi altında yapılmakta olan tezviratın önüne geçmek hususu tensip edildi. Halen ecnebi tahtı işgalinde bulunan manatıktan, Kilikyayı Arabistan ile Türkiye arasında bir «eta tampon» vücuda getirmek maksadile ana vatandan ayırmak arzusunda bulunulduğu mevzuubahs edildi. Anadolunun, en koyu Türk muhiti ve en mahsuldar ve zengin bir mıntakası olan bu kıt'anın hiçbir suretle ayrılmasına muvafakat edilmiyeceği; Aydın vilâyetinin de, ayni kat'iyetle (ve evleviyet-

le) eczayı vatandan gayrikabili infikâk olduğu esası umumiyetle kabul edildi.

Trakya meselesine gelince: Burada da, zahiren bir hükûmeti müstakille ve hakikatte bir müstamere tesisi ve bu halde Şarkî Trakyadan dahi Midye - İnoz hattına kadar olan mıntakayı bizden ayırmak arzusunda bulunulmak ihtimali derpiş edildi. Fakat Edirnenin ve Meriç hududunun bir hükûmeti müstakillei islâmiyeye ilhak edilmek için dahi olsa, hiçbir suretle terkine rıza gösterilmemesi esası müştereken tasvip edildi. Maahaza bütün bu madde muhteviyatı hakkında heyeti teşriiyenin vereceği en son karar bittabi mutadır, dendi.

2 — Beyannamenin dördüncü maddesinde anasırı gayrimüslimeye hakimiyeti siyasiye ve muvazeneti içtimaiyemizi ihlâl edecek mahiyette imtiyazat itasının kabul edilmiyeceğine dair olan fıkra, ehemmiyetli bir surette tezekkür olundu. Bu kaydin, istiklâlimizi filen temin için, istihsali mübrem bir talep mahiyetinde telâkki edilmesi ve bundan yapılacak en ufak bir fedakârlığın istiklâlimizi esaslı bir surette rahnedar eyliyeceği dermeyan edildi. Mezkûr dördüncü maddede mevzuubahs olan ve anasırı hıristiyaniyeye fazla imtiyazat verilmemesine matuf olan gaye, lâzimülistihsal bir hedef olarak kabul edilmiştir. Maahaza gerek bu bapta ve gerek hakkı hayatımızın müdafaası emrindeki metalibi sairemize ait hususatta — birinci maddenin nihayetinde olduğu gibi burada da — Meclisi Millinin reyü kararının muta olacağı kaydi konuldu.

3 — Beyannamenin yedinci maddesine nazaran istiklâlimiz, tamamen mahfuz kalmak şartile fennî, sınaî ve iktisadî ihtiyacatımızın sureti tesviyesi hususu münakaşa edildi. Memleketimize pek çok sermaye dökecek olan bir devlet olursa, bunun umuru maliyemiz üzerinde talep edebileceği bir hakkı murakabenin derecei şümulü kestirilemiyeceğinden, bu hususun istiklâlimizi ve menafii hakikiyei milliyemizi zarardide etmiyecek veçhile, mütehassıslarca esaslı bir surette düşünülerek tahdit ve tespitinden sora Meclisi Millice tensip edilecek suretin kabulü tezekkür olundu.

4 — 11 Eylûl 1919 tarihli Sıvas Kongresi mukarreratının mevaddı sairesi de Meclisi Meb'usanın kabulüne iktiran eylemek şartile esas itibarile muvafık görüldü.

5 — Bundan sora, Sıvas Kongresinin 4 Eylûl 1919 tarihli mukarreratının teşkilât kısmına ait 11 inci maddesi muhteviyatı

olan Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin vaziyeti ve bundan soraki şekil ve sahai faaliyeti hususu mevzuubahs olundu.

Bu maddede, iradei milliyeyi hâkim kılacak olan Meclisi Millinin, hukuku teşriiye ve murakabesine emniyet ve serbestî ile sahip olduktan ve bu emniyet meclisi millice teyit edildikten sora, Cemiyetin şekli kongre kararile tayin edileceği musarrahtır. Burada mevzuubahs olan kongrenin, şimdiye kadar vukubulan Erzurum ve Sıvas Kongreleri gibi hariçte ayrı bir kongre halinde olması meşrut değildir, dendi.

Cemiyetin programını kabul eden Meb'usan, Cemiyetin nizamnamesinde musarrah olan murahhaslar ad ve telâkki edilerek aktedecekleri içtimaı mahsus, kongre makamına kaim olabilir. Bundan sora meclisi millinin İstanbulda, tamamen hali emniyette, serbest olarak icrayı vazife edebilmesi şarttır, dendi. Bunun, şeraiti hazıraya göre ne dereceye kadar temin edilebileceği teemmül edildi. İstanbulun ecnebi tahtı işgalinde bulunması hasebile meb'usanın vazifei teşriiyelerini hakkıyle ifaya pek müsait olamıyacağı fikri tezahür etti. Yetmiş seferinde Fransızların Bordoda ve ahiren Almanların Vaymarda yaptıkları veçhile, sulhun aktine kadar, muvakkaten, meclisi millinin Anadoluda, hükûmeti seniyenin tensip edeceği emin başka bir mahalde içtimaı muvafık görüldü.

Meclisi millinin içtimaından sora, derecei emniyet ve mahfuziyeti taayyün edeceğinden emniyeti tamme görüldüğü takdirde, Cemiyet Heyeti Temsiliyesinin ilgasile teşkilâtı hazırasının hedefi mesaisinin tayini, zikrettiğim veçhile kongre makamına kaim olacak olan içtimaı mahsusta kararlaştırılacağı ifade olundu.

Meb'usanın intihabında serbestii tam bulunması lüzumu hükûmetçe emredilmiş olması hasebile intihabatın icrasında, Cemiyet Heyeti Temsiliyesince, müdahale vaki olmamakta olduğu beyan edildi.

Meb'usan meyanında, İttihat ve Terakkiye mensup ve orduda seyyiatlı eşhas bulunduğu takdirde, bunların meb'us intihap edilmesine meydan verilmemek için Heyeti Temsiliyece irşat suretinde, sureti münasebede bazı telkinat yapılması muvafık olacağı da mülâhaza olundu. Heyeti temsiliyenin bu bapta sureti tavassutu da, ayrıca bir formül halinde üçüncü protokol olarak tespit edildi *(Ves. 160)*.

Mahrem, telâkki edilip imza altına alınmayan dördüncü protokol şu idi:

1 — Bazı kumandanların tardına ve bir kısım zabitanın divanı harbe tevdilerine dair sadır olan iradatı seniye ve evamiri sairenin tashih olunması.

2 — Maltaya nefyedilmiş olanlar hakkında kendi mehakimi aidemizde takibatı kanuniye yapılmak üzere Dersaadete celpleri esbabına tevessül.

3 — Ermeni zalimlerinin de mahkemeye verilmesi [Meclisi Meb'usana terkolunacaktır].

4 — İzmirin tahliyesi için hükûmeti merkeziye tarafından yeniden protesto yapılması ve icap ederse hafi talimat ile ahaliye mitingler aktettirilmesi.

5 — Umum Jandarma Kumandanı, Merkez Kumandanı, Polis Müdürü ve Dahiliye Müsteşarının tebdilleri [Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerince].

6 — İngiliz Muhipler Cemiyetinin [kapı, kapı dolaşıp] ahaliye kâğıt mühürlettirmelerine mâni olmak.

7 — Ecnebi parasile satınalınmış cemiyetlerin faaliyetlerine ve bu gibi gazetelerin muzır neşriyatına nihayet verilmesi [bilhassa zabitan ve memurinin bu gibi cemiyetlere intisap eylemelerinin kat'iyyen men'i].

8 — Aydın Kuvayi Milliyesinin takviyesi ve iaşelerinin teshil ve temini [bu husus Harbiye Nezaretince tanzim olunur. Donanma Cemiyetinin 400,000 lirasından lüzumu kadarı hükûmet tarafından bu maksada tahsis kılınabilir].

9 — Harekâtı milliyeye iştirak etmiş memurların umumca sükûnet ve emniyeti tamme husulüne kadar yerlerinden kaldırılmamaları ve amali milliyeye muhalif hareket etmelerinden naşi millet tarafından işten el çektirilmiş memurinin yeni memuriyetlere tayinlerinden evel sureti hususiyede müdavelei efkâr edilmesi.

10 — Garbî Trakya muhacirlerinin sevk ve naklinin temini.

11 — Acemi Sadun P'şa ve maiyetinin sureti münasibede ikdarı.

İmzasız beşinci protokol da, sulh konferansına gidebilecek zevatın esamisini ihtiva ediyordu. Maahaza bu hususta hükûmet, esasa riayet etmek şartile, serbest bulunacaktı.

Murahhaslar:

Tevfik Paşa Hazretleri	Reis
Ahmet İzzet Paşa Hazretleri	Askerî murahhas
Hariciye Nazırı	Siyasî murahhas
Reşat Hikmet Bey	Siyasî murahhas

Heyeti mütehassısa:

Hâmit Bey	Maliye
Miralay İsmet Bey	Askerî
Reşit Bey	Umuru siyasiye
Mühendis Muhtar Bey	Umuru nafıa
Miralay Ali Rıza Bey	Bahriye miralayı
Refet Bey	İstatistik
Emirî Efendi	Tarih
Münür Bey	Hukuk müşaviri
Mütehassıs bir zat	Umuru ticariye
Mütehassıs bir zat	Mezahibi muhtelife imtiyazatına vâkıf

Heyeti tahririye:

Reşit Saffet Bey	Maliye Kalemi mahsus müdiri Esbakı
Şevki Bey	
Salih Bey	
Orhan Bey	
Hüseyin Bey	Robert Kollej Türkçe Muallimi

Efendiler, bu müzakeratımız mazbutatı meyanında, en mühim noktanın, meclisi millinin mahalli içtimaına ait olduğu nazarı dikkati âlilerinizi celbetmiş olacağını tahmin ederim.

Meclisin, İstanbulda in'ikadı caiz olmadığı hakkındaki kadîm fikir ve kanaatimizi, Salih Paşaya kabul ve tasdik ettirdik. Ancak Paşa, şahsan bu kanaate iştirak etmekle beraber, bu iştirakin şahsına ait olup, şimdiden, bütün kabine namına söz veremiyeceği kaydi ihtirazisini de dermeyan etmişti. Kendisi, kabine erkânını ikna ve bu fikre iştirak ettirmek için elinden geleni yapacağını vait ve muvaffak olamadığı takdirde kabineden çekilmekten başka yapacak bir şeyi olmadığını beyan eylemiş idi.

Salih Paşa, bu hususta muvaffak olamamıştır.

Meclisi Meb'usanın mahalli içtimaı meselesine tekrar avdet eylemek üzere Amasya mülâkatına ait maruzatıma hitam veriyorum.

Yalnız, Efendiler; biz, Amasyaya gelmek üzere Sıvastan ayrılır, ayrılmaz, Sıvasta pek te hoşa gitmiyen bir hâdise cereyan etmiştir. Bu hâdise hakkında kısaca arzı malûmat edeyim:

Sıvasta aleyhime yapılan bir teşebbüs: Şeyh Recep vak'ası

Amasyaya muvasalatımızda, İtilâf ve Hürriyetçilerin, ecaniple müştereken birtakım harekâtı hıyanetkâraneye teşebbüs ettiklerine dair malûmat almıştık. Bunu derhal tamimen tebliğ etmiştim. Sıvasta da, aleyhimde, padişaha telgraf çekilmek gibi bir teşebbüs olduğunu istihbar ettim, fakat inanmadım. Elbette Heyeti Temsiliye arkadaşlarımızın ve karargâhımıza mensup zevatın, valinin ve sairenin dikkati buna mânidir dedim.

Halbuki, Şeyh Recep ve rüfekasından Ahmet Kemal ve Celâl namında üç şahıs bir gece telgrafhanede, kendilerine mensup bir telgrafçı vasıtasile, arzu ettikleri telgrafları çekmişler...

Filhakika, Amasya Telgrafhanesinden Salih Paşaya ait şu telgrafı getirdiler:

16613 K.
82

Sıvas, 18 Teşrinievel 1919

Bahriye Nazırı Devletlû Salih Paşa Hazretlerine
Yaveri Hazreti Şehriyarî Saadetlû Naci Beyefendi Hazretlerine

Aylardanberi memleketimizde cereyan eden hali anlamak ve mahiyeti meseleye vukuf peyda etmek üzere merkezi vilâyete kadar ihtiyarı zahmet buyurmanızı menafii mülkü millet namına cümleten istida ve mülkü millet namına makina başına teşriflerini kemali ubudiyetle istirham eyleriz.

An Evlâdı Şemsiddini Sivasî
Recep Kâmil, Zarelizade Celâl

Ulema, eşraf, tüccar ve esnaftan
mürekkep yüz altmış mühürü havidir
İlyaszade Ahmet Kemal

Bana da 19 Teşrinievel 1919 tarihli olan şu telgraf geldi:

Amasyada Mustafa Kemal Paşaya

Ahalimiz, padişah ve hükûmet efkârını bizzat Salih Paşadan veyahut emin bir lisandan işitmedikçe, aradaki ihtilâfa hallolunmuş nazarile bakamıyacaktır. Binaenaleyh iki şıktan birini ihtiyara mecburiyetinizi arzederiz.

İlyaszade
Ahmet Kemal

Zarelizade
Celâl

An Evlâdı Şemsiddini Sivasî
Recep Kâmil

Efendiler, biz, bütün memleketi irşat ve tenvir ile uğraşıyoruz. Fakat, düşmanlarımız da, bize mukabil, heryerde ve hatta bizzat bulunduğumuz ve her suretle hâkim olduğumuz Sıvas şehrinde bile, habasetlerini icra ettirebilecek deni vasıtalar bulmakta, muvaffak olabiliyorlar.

Bütün ikazlarımıza, ihtarlarımıza rağmen, şahsan gaybubet eder etmez, Sıvastaki zevatın görülen dalgınlığı heryerde, nekadar kayıtsızlıklar ve müsamahalar vukubulmuş olduğuna çok güzel bir misal teşkil eder.

19 Teşrinievel günü Sıvastaki arkadaşlar, Heyeti Temsiliye imzasile şu telgrafı veriyorlardı:

Amasyada Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Şeyh Recep ve rüfekasının Zatı Devletlerine çekilmek üzere telgrafhaneye şimdi verdikleri telgraf sureti aynen berveçhizir arzolunur:

Bu bapta Topçu Binbaşısı Kemal Bey ayrıca tahkikat icra etmektedir.

Bu telgrafa, aldığımı arzettiğim telgrafın suretini ilâve ediyorlar.

Sıvas Telgraf Başmüdürü de ayni günde şu malûmatı veriyor:

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

An Evlâdı Şemsiddini Sivasî Recep, İlyaszade Ahmet Kemal ve Zarelizade Celâl imzaları ile yazılan telgrafnameleri takdim ederim. Bu telgrafnameler gece getirilmiş ve memurlarımız ihafe edilerek yazdırılmıştır. Her ferdin şeraiti mahsusa dairesinde telgraf yazmağa hakkı derkârdır. Ancak makina odasına rasgelenin girmesi memnu bulunmak şöyle dursun, memurların tehdit ve ihafesi gibi haysiyet ve vekarı hükûmeti rencide edecek harekâta içtisar etmek doğrusu kanuna isyan mahiyetindedir. Keyfiyeti vilâyeti celileye arzettim ve memlekette tesisi intizam için çalışmakta olan Zatı Devletlerine de arzı hal ederim. İhtiramat ve tazimatı mahsusamın kabul buyurulması müsterhamdır.

19 Teşrinievel 1919 Başmüdür

Lûtfi

Dersaadet merkez şefi Beye:

Lisanı umumiden arzolunan ve selâmeti mülkü millet namına takdimi, istirham olunan telgraflarımızı tevkif eden haini din ve devlettir. Nihayet kan dökülmesine sebep olacaktır. Sem'i şahaneye isal için azmimiz kat'idir. Cevap bekliyoruz.

Mabeyni Humayun Başkitabeti Celilesine:

Delâleti aliyelerile takdim kılınan arizai çakeranemizin cevabını selâmeti mülkü millet namına makina başında intizar ediyoruz.

Mabeyni Humayun Başkitabeti delâletile Süddei Merahimzübdei Cenabı Hilâfetpenahiye:

Memleketimiz bulunan Sıvasta, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti namile teşekkül eden Kongre Heyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa, itimatnamei humayunlarını hâmil bulunduğunu işaa ile memleketimizde setri seyyiat etmek istiyen bir hizbi kalilin iştirakile iradei milliyeyi temsil suretinde gösteriyorlar. Halbuki halifei zişanımız ve sevgili padişahımıza her suretle muti ve merbutiyeti tammemiz muktazayı din olduğundan Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Seryaveri Hazreti Şehriyarî Naci Beyefendinin Amasyaya izamlarını istihbar ettik. Ahali arasında husule gelen heyecanı teskin için ulema, eşraf ve tüccardan iki yüzü mütecaviz imzayı havi davetiye telgrafımıza cevap alamadık. Efkârı umumiyenin ne merkezde olduğunu bizzat müşahede buyurulmak üzere Sıvasa kadar gönderilmesini rumali ubudiyet ve kemali tehalükle tazarru ve niyaz ederiz. Olbapta ve katıbei ahvalde emrü ferman padişahımız efendimiz hazretlerinindir.

Efendiler, düşmanlar, Şeyh Recebe, hakikaten mühim bir rol ifa ettirmiş bulunuyorlardı. Sırası gelince arzedeceğim vesaikten, Sait Mollanın Rahip Fruya olan 24 Teşrinievel tarihli bir mektubunda, Molla, Papaza «Sıvas vak'asını nasıl buldunuz? biraz düzensiz ama yavaş yavaş düzelecek» diyordu.

Bütün milletin vahdet ve tesanüdünden ve teşkilâtı milliyenin memleketin her köşesine teşmil edildiğinden bahseden, milletin müşterek arzusuna tebaan ve teşkilâtı milliye ve askeriyeye müsteniden kabine ıskat eden, yeni kabine ile karşı karşıya geçen, bir heyetin reisi aleyhinde — tam yeni kabine murahhasile müzakereye girişeceği bir sırada ve bu maksatla Sıvastan çıktığının ferdası — bütün Sıvas ahalisi namına kıyamı gösterir bir telgrafın, telgrafhane tehdit edilerek çektirilebilmesi elbette manidar idi.

Böyle bir heyetin, bizzat bulunduğu Sıvas ahalisi, aleyhinde bulununca, bütün milletin, ayni his ve fikirde olmayacağını ispat etmek cidden müşküldür. O halde, mahiyeti temsiliyesi böyle olan bir heyetin ve reisinin istinat ettiği kuvvetin dahi çürük olacağına hükmetmek neden caiz olmasın!

Sıvastan yükseltilen bu sadanın düşmanlar için nekadar kuvvetli ve mühim olduğu takdir buyurulur.

Efendiler, Salih Paşaya ait telgrafı, Amasyaya muvasalatında kendisine verdirdim. Fakat, Şeyh Recep ve rüfekasının hükûmetçe tecziyesini talep ettim. Sıvastaki Heyeti Temsiliye azasına da telgraf başında 9 Teşrinievelde şunları sordum:

1 — Şeyh Recep, Ahmet Kemal ve Celâl imzasile mabeyni humayuna çekilen telgrafnameyi gördünüz mü?

2 — Telgrafhane nöbetçi zabiti yok mu?.

3 — Cümlenizin mevcudiyetine rağmen böyle bir küstahlık nasıl vukubulabilir. Bahusus bu mecaninin teşebbüsleri cümlenizce malûm bulunuyor. Salih Paşaya ve Naci Beye hitaben üç imza ile telgraf hazırladıklarını biz buradan işitmiştik. Sizin bundan haberiniz yok mu idi?

4 — Ecaniple beraber İtilâf ve Hürriyetçilerin birtakım harekâtı hıyanetkâraneye teşebbüs ettiklerine dair dün tamimen vukubulan tebligat alınmadı mı?

5 — Tazyik ve ihafe edilen telgraf memurlarının hemen icap edenleri, vali paşayı ve diğer alâkadaranı haberdar etmemelerinin ve nöbetçi zabitinin bunda gaflet göstermesinin sebebi nedir?

6 — Başmüdür Beyin itayı malûmat eylemesi üzerine ittihaz edilmiş olan tedabir nedir?

Mustafa Kemal

Vilâyetin, meseleyi ciheti askeriyeye havale ettiği anlaşılması üzerine Kolordu Erkânıharbiye Reisi Zeki Beye de, şunu yazdım:

Mevzuubahs olan meselede zimethal olanların tevkif ve tecziyesi için vilâyetçe mevcut olan vesait kullanılmış ta veyahut gayrikâfi görülmüş te mi Kolorduya iş atılıyor. Yoksa bu küstahane harekâta karşı dahi vilâyetçe ittihazı tedabirde tereddüt mü ediliyor? Bu cihet anlaşıldıktan sora halli mesele daha sehil ve esaslı olur.

Mustafa Kemal

Badehu Sıvasta bulunanlara şu emri verdim:

1 — Telgrafhane tamamen kontrol altına alınacaktır. Bir zabit kumandasında bir manga asker ikame edilecektir. Vaki olduğu gibi telgrafhaneyi işgal ve memurini tazyik ederek vahdeti meşruai milliye aleyhinde tahdişi ezhanı mucip ve asayişi muhil teşebbüsatta bulunacak hainler kat'iyyen menedilecektir. Bu gibi harekâtı asayiş şikenanede haddi kanuniyi tecavüz ve askere taarruz edenlere karşı bilâtereddüt, hernerede olursa olsun istimali silâh edilecektir.

2 — Küstahane harekâta mütecasir olanlar hakkında temini inzıbat noktai nazarından erkânıharbiye reisinin dermeyan eylediği esbaba binaen firarlarına mahal verilmeksizin derhal icabı hal yapılacak ve neticesi bir iki saate kadar bildirilecektir. Ancak bu hususta karar vermek için orada mevcut zevattan hiçbirinin teşebbüs almayıp istizana kalkışılması cidden mucibi teessüf görülmüştür. Bu karar, bir taburu Sıvasta bulunan Beşinci Fırka Kumandanı Cemil Cahit Bey tarafından tabur kumandanına emredilmiştir. Oraca bu kararın sürati tatbikına hiç olmazsa delâlet buyurulması niyaz olunur.

3 — Sıvasta temini inzıbat için uyanık olarak bütün alâkadaranca tedabiri kat'iye ve şedide alınması lüzumunu arzederim.

Mustafa Kemal

Hususî olarak Osman Tufan ve Recep Zühtü Beylere, şu talimatı verdim:

Harekâtı milliye aleyhinde küstahlık edenler hakkında yapılacak muamele icap edenlere bildirilmiştir. Vaziyeti bittakip harfiyen tatbik olunup olunmadığını ve müsamaha görüldüğü takdirde bizzat müdahale ederek eşhası malûmenin tevkifi ve hempalarının iskâtı matluptur. Bu bapta lüzum hâsıl olursa, herkime karşı olursa olsun icabını ifada tereddüde mahal yoktur.

Mustafa Kemal

20 Teşrinievelde Vali Reşit Paşa, uzun uzadıya vak'ayı hikâye ettikten sora, «vak'anın tevessü eylemesi ihtimali varitken önüne geçilmiş ve gösterilen icraatı seria ve şedideden dolayı buna mümasil ahvalin badema ademi zuhuru dergâr bulunmuş» olduğunu yazıyordu *(Ves. 161)*.

Efendiler, hükûmeti merkeziyenin Şeyh Recebi ve rüfekasını tecziye etmiş olduğunu, bittabi, farzetmediniz. «An evlâdı Şemsiddini Sivasî» diye imza atan bu miskin ve adi şeyhin, bundan sora da düşman aleti olarak irtikâp eyliyeceği habasetlere tesadüf edeceğiz.

Adapazarı havalisinde tahrikât

Efendiler, henüz Amasyada iken, karşılaştığımız vaziyet, yalnız, Şeyh Recep vak'asile kalmadı. Adapazarı havalisinde de buna mümasil bir hâdise vukua geldi. Müsaade ederseniz, onu da kısaca arzedeyim:

Adapazarı kazasının Akyazı cihetlerinde türeyen, Talostan Bey ve İstanbuldan para ve talimatla gelerek, süvari olacaklara 30 ve piyade yazılacaklara 15 lira vadeden Bekir Bey ve Sapancanın Avçar karyesinden Beslân namında bir tahsildar birleşiyorlar. Bu adamlar başlarına topladıkları atlı, yaya birtakım eşhas ile Adapazarı kasabasını basmağa karar veriyorlar. Tahir Bey isminde olan Adapazarı kaymakamı, bunu haber alıyor. Tahir Bey, İzmitten gönderilen bir binbaşı ile ve tedarik ettiği yirmi beş kadar atlıyı alarak, kasabayı basmağa gelenlere karşı hareket eder. Lûtfiye denilen bir köyde karşılaşırlar. Bu güruha maksadı hareketleri sorulmuş.. verdikleri cevap şu imiş: «Zatı padişahinin hayatta ve makamı muallâyı hilâfetlerinde olup olmadığını öğrenmek için Adapazarına makina başına gelmek istiyoruz. Mustafa Kemal Paşayı, padişah makamına kabul edemeyiz..»

Tahir Beyin makina başında, İzmit mutasarrıfına verdiği malûmatta; «merkumların İstanbulda mühimce zevatla temasları olduğunu ve hatta padişahın da bu hareketlerinden haberdar bulunduğunu beyan eyledikleri» dercediliyordu. Resmen verilen malûmatta: «Bekirin, toplanan eşhasa, bu iş için, İstanbulca, bir hafta müddet tayin ettiler, beş gün geçti. İki günümüz kaldı. İşi tacil edelim diye» beyanatta bulunduğu da bildiriliyordu *(Ves. 162)*.

İzmitteki Fırka Kumandanı, Adapazarı üzerine bir müfreze gönderecekti. Ali Fuat Paşa da, Düzce üzerine bir miktar kuvvet sevkedecekti.

23 Teşrinievel tarihinde, İzmitte Fırka Kumandanına, Bekirin İtilâf ve Hürriyetçilerle ecnebi düşmanlar tarafından gönderildiği ve harekâtı mefsedetkâranelerinin men'i lüzumu bildirildi.

Adapazarı Kaymakamı Tahir Beye de, 23 Teşrinievelde doğrudan doğruya «Bekir ve rüfekası hakkında tedabiri şedide ve serianın tatbikında kat'iyyen tereddüt gösterilmiyerek izalei mazarratlarile neticenin iş'arını» emrettim *(Ves. 163)*.

Efendiler, 23 Teşrinievel tarihli bir şifre ile, merkum Bekir ve hempalarının hareketleri ve hüviyetleri hakkında destres olduğumuz malûmatı, Harbiye Nazırı Cemal Paşaya bildirdik ve «hükûmeti seniyece bu gibi ef'al ve harekâtı mefsedetkâraneye karşı vaktü zamanında tedabiri müessire alınmayıp, mesele, teşkilâtı milliyeye temas eylediği takdirde en şedit tedabire tevessülde kendimizi mazur göreceğimizi arzederiz» dedik *(Ves. 164)*.

İzmitten, giden ve mahallinde takviye olunan millî ve askerî bir müfreze, «mühim miktarda toplanmış ve toplanmakta olan eşhası şerireyi dağıtmış, Tahsildar Beslân ve biraderi Hasan Çavuşu derdest etmiş, asıl talimat ve para ile bir hafta evel İstanbuldan gelmiş olan Bekir, firar eylemiş.» Bu Bekir, zabitlikten matrut ve Manyaslıdır *(Ves. 165, 166)*. Bundan sora, vermeğe mecbur olduğumuz emirlerle, İzmitte muharrik ve mürettip olanlardan, İngiliz İbrahim denmekle maruf biri ve sair birtakımları hakkında takibat başladı *(Ves. 167, 168)*.

«Bekirin, mahallince ittihaz olunan tedabir neticesinde teşebbüsünün akim kaldığını ve firar eylediğini ve tekrar İstanbula avdet ederek yeniden teşebbüsatı mel'unanede bulunması ağlebi ihtimal olduğunu, hakkında takibatı mahsusada bulunulmasını»

Amasyadan 26 Teşrinievel 1919 tarihinde Harbiye Nazırı Cemal Paşaya yazdım *(Ves. 169)*.

27 Teşrinievel 1919 tarihinde Bolu Mutasarrıfı Haydar Beyden gelen telgrafta: «Bekirin maiyetinde iki zabit, kırk müsellâh adam olduğu halde Abaza köylerinde halkı, hükûmeti hazıra namına hareketi milliye aleyhine teşvik ve birçok para sarfettiği ve nezarete vukubulan iş'aratının cayi kabul bulamamakta olduğu» bildiriliyordu *(Ves. 170)*.

Efendiler, bu gibi mesailde, hükûmeti ikaz ve vazifesinin ifasına davetten ibaret olan müracaatlerimiz, elbette, hükûmetin işine müdahale gibi telâkki edilmez itikadındayım.

İstanbulda hükûmetin gözü önünde, tertip olunan ve dahilî, haricî düşmanların, padişahın malûmat ve muvafakatile olduğuna şüphe etmediğimiz teşebbüslerinin, filen muvaffak olacakları dakikaya kadar, beklemek ve elbette hükûmet tedbir alır, mâni olur, tevekkülü safdilânesine kapılmak caiz olamazdı.

Efendiler, Amasyada müzakereye başladığımız 20 Teşrinievel gününde, vürut eden malûmat hulâsası şu idi: İstanbulda, Hürriyet ve İtilâf Fırkası, Askerî Nigehban Cemiyeti ve Muhipler Cemiyeti bir blok teşkil ettiler. Bu blok ve Ali Kemal ve Sait Molla gibi eşhas, anasırı gayrimüslimeyi, mütemadiyen Kuvayi Milliye aleyhine tahrike başladılar. Rum ve Ermeni patrikleri, Kuvayi Milliye aleyhinde Düveli İtilâfiye mümessillerine müracaat ettiler. Ermeni Patriği Zaven Efendi, Neologos gazetesinde neşrettiği bir mektupla harekâtı milliyei ahireden dolayı Ermenilerin muhaceret etmekte olduklarını ilân etti.

Maslup Kâzımın kardeşi Hikmet namında biri, İstanbuldan aldığı talimat ile Adapazarı civarında, başına birtakım müsellâh adamlar toplamağa başladı. Bu Hikmet ismine, mühim bir vesikada da tesadüf edeceğiz. Adapazarı civarında, Değirmenderede de, para ile adam toplanmağa başlandı. Çete halinde toplananların, Geyve hükûmetini basmağa karar verdikleri istihbar kılındı. Karacabeyde de buna mümasil ufaktefek harekât görüldü. Bursada, Gümülcüneli İsmailin tertip ettiği çetelerin Kuvayi Milliye aleyhine harekâtı hissolunmağa başlandı. Nigehbancıların mevkuf bulunanları bir günde kâffesi hapisten çıkarıldı.

Düşmanlar tarafından, Kuvayi Milliye aleyhinde tertip olunan çetelerin faaliyete başlaması, muhalif blokun alenî hareketi, İstanbul Polis Müdürünün aleyhte faaliyeti, Ali Rıza Paşa Kabi-

nesine aleyhtar nazırların mevcudiyeti, bazı teşkilât merkezlerimizi, bilhassa İstanbul merkezimizi naümidiye sevketmeğe başladı *(Ves. 171, 172)*.

Hükûmetin, umumiyetle hiçbir maksat ve karar sahibi olduğunu gösterecek, harekette bulunamaması ve yalnız Dahiliye Nazırı Şerif Paşanın menfi ve seri faaliyetini tasvipkâr davranması, hakikaten şayanı teemmül ve endişe bir manzara arzediyordu.

İstanbulda Kuvayi Milliye aleyhine tahrikât

Bu hususta, ilk, hassasiyet ve inisyatif gösteren Ankara oldu. Ankara Vali Vekili Yahya Galip Beyin Sıvasa keşide ettiği 15 Teşrinievel 1919 tarihli bir şifresini; merhum Hayati Beyin imzasile diğer bir şifre içinde 22 Teşrinievelde Amasyada aldım. O şifre aynen şudur:

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Paşa Hazretleri; biz mukadderatımızı, ne böyle, milletin mukadderatını bilmiyen hükûmete ve ne de sümmettedarik gönderilecek valilere terkedemeyiz. Defeatla Zatı Âlilerine arzettiğimiz düşünceler nazarı itibara alınmadığından dolayı hükûmeti merkeziye, mahut Ferit Paşa Kabinesinin tayin edip te gönderemediği Bitlis Valii Sabıkı Ziya Paşayı buraya ve hayatı memuriyetinde hiçbir mevcudiyet gösterememiş olan Suphi Beyi de, Konyaya vali tayin etmek suretile ilk adımını atmağa başladı. İşte bu gibi mülâhazata binaen Meclisi Meb'usan teşekkül etmeden evel, hiçbir memuriyete hariçten kimsenin getirilmemesini geçende arzetmiş idik. Mademki hükûmeti hazıra, buraya yeniden vali göndermeğe kıyam etmiştir, şu halde, buradaki harekâtı milliyenin söndürülmesi iltizam ediliyor demektir. Nasıl ki Zatı Âlileri askerlikten istifa ederek bir ferdi millet gibi çalışmağa karar verdiniz, bendeniz de buradan çekilerek ayni suretle milletimin vazifesini ifaya karar verdim. Vali gelinciye kadar vekâleti kime tevdi edeceğimi lûtfen bildiriniz Efendim.

15 Teşrinievel 1919 Ankara Vali Vekili
Yahya Galip

Bir gün sora da, 23 Teşrinievelde Cemal Paşanın, 21 Teşrinievel 1919 tarihli şu telgrafını aldım:

Adet
419
Kadıköy, 21/10/1919

Amasyada Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Ankaradan Belediye Reisi ve Müfti Efendi hariçten gelecek valiyi kabul etmiyeceklerini, Ankaraya, Ankaradan vali tayin olunması lüzumunu kendi salâhiyetlerine binaen iddia ediyorlar. Böylece her taraftan ayrı ayrı metalip dermeyanı

hükûmeti müşkül vaziyete sokmaktadır. Bedhahan ve anasırı saire, bu gibi ahvali türlü türlü tefsir ediyor. (...) hükûmete muzaheret vadi üzerine bu gibi hususların men'i lüzumunu rica ederim ve nasbı, iradei seniyeye iktiran eden valinin hareketi icap edeceği tabiî takdir buyurulur.

Harbiye Nazırı
Cemal

Filhakika, başta Müfti Efendi olduğu halde, (elyevm Diyanet İşleri Reisi bulunan muhterem Rifat Efendi Hazretleri idi) Ankaralılar, protesto mahiyetinde, İstanbula müracaat etmişlerdi.

Ankarayı teskin ederek, nüfuzu hükûmeti, kırmamak için telgraf başında, birçok nasayihte bulundum. Fakat, Ankaranın haklı olduğunu, teslim etmemek, mümkün değildi. Nihayet Cemal Paşa vasıtasile hükûmete yazdığım telgraftan bahsederek alınacak cevaba kadar, vaziyetin hüsnü idare edilmesini Ankarada Kolordu Kumandan Vekili Mahmut Beye yazdım.

Bu noktada, bilmünasebe bir hakikati arzetmek muvafık olur. Biz, Heyeti Temsiliye, hükûmetin vaziyet ve mahiyetini pek âlâ anlamıştık. Erkânı hükûmetten, bazılarının hükûmete dahil olmaktan nadim bulunduklarını ve bu gibilerin çekilmek için behane aradıklarını da anlıyorduk. Bundan başka haricî ve dahilî düşmanların ve padişahın müttefikan, Ali Rıza Paşa Kabinesi yerine, kendi noktai nazarlarını, açıktan açığa ve süratle tatbik edecek, diğer bir kabineyi mevkii iktidara getirmeğe âzim bulunduklarından da, gafil değildik ve bunun için de, Ali Rıza Paşa Kabinesini, ehvenişer buluyorduk. Bir de, Ferit Paşanın sukutundan sora, yeni kabine ile anlaşmak için, geçen dört, beş gün zarfında bazı taraflardan, mümkün olduğu kadar çabuk uyuşmak hususunda alınmış olan tavsiyeler de, bizce nazarı dikkatte tutulması icap eden mana ve mahiyette idi. Binaenaleyh maksada emniyetle vâsıl oluncaya kadar, lüzum görülürse, biraz da fedakârlık yapmak zaruretini hissediyorduk.

Mahmut Beye yazdığım şifrede bu noktalar da ima edilmişti *(Ves. 173)*.

Cemal Paşaya verdiğim cevabı aynen arzedeceğim:

Şifre
Mahsustur, aceledir — Amasya, 24/10/1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretlerine

C: 21/10/1919 tarih ve 419 numaralı şifreye:

Ankaradan, vali hakkında vukubulmuş olan müracaat ve istirhamın, esbabı atiyeden neş'et ettiği anlaşılmıştır.

Şöyle ki; Dersaadetten alınan mevsuk haberlerde İngilizler ile İngiliz Muhipler Cemiyeti ve İtilâf ve Hürriyet ve Nigehbancıların hıristiyan anasırile teşriki mesai eyledikleri ve Anadoluya birçok muhalifler sevkederek teşkilâtı milliyeyi ihlâl ve hükûmeti seniyeyi ıskat teşebbüsatına giriştikleri ve bu erbabı mefsedetin Adapazarı ve Bursadan hareket eyledikleri bildirildiği gibi Adapazarında da son günlerde bazı filiyat görülmesi mucibi endişe olmuştur. Konyaya gönderilen Vali Suphi Beyin, İngiliz Muhipler Cemiyeti İstanbul heyeti idaresi azasından olduğunu, Konyada Refet Beye ifade eylemiş bulunduğunun şüyuu, hâsıl olan tereddüdü teşdit eylemiştir. Ankara vilâyetine tayin olunan Ziya Paşanın meslek ve namusu hakkında bir şey denemezse de kendisinin ehliyet ve iktidarı da meşkûk görüldüğünden Ankara vilâyeti gibi teşkilât ve harekâtı milliyemizin en mühim merakizinden biri olan mahalde daha henüz vaziyetler tavazzuh edip sükûnet ve emniyeti tamme husul bulmadan, buradaki mühim vaziyetin resikârına, tamamen mücerrep olmayan âciz bir valinin tayini mucibi tereddüt olmuştur. Ankarada bulunan vali vekili ve kumandan ile Heyeti Temsiliye arasında cereyan eden muhaberat üzerine, hükûmeti hazıranın, herne suretle olursa olsun, evamirine ve icraatına münkat olmak tabiî görülmüş ve o yolda hareket edilmiş ise de, doğrudan doğruya ahali, tasavvur ettikleri tehlikeye karşı verilen teminatı gayrikâfi görerek, emniyeti tamme husulüne kadar kendilerince amali milliyeye mutavaatı mücerrep bulunan vali vekilinin idamei memuriyetini elzem addederek, doğrudan doğruya hükûmete müracaat eylemişlerdir. Son iş'arı devletleri üzerine, Ankarada icap edenlerle tekrar müdavelei efkâr edilmiş, hatta mehaziri olsa dahi, mahza nüfuzu hükûmeti haleldar etmemek için, Ziya Paşanın hüsnü kabulünün teminine çalışılmıştır. Ancak, mehalikten ve mefsedetkârane cereyan eden ahvalden, fevkalâde mütevahhiş olan halkı tatmin etmek mümkün olamamıştır.

Dahiliye Nazırı Paşa Hazretleri, içinde bulunduğumuz vaziyetin nezaket ve ehemmiyetini, düşmanlarımızın nekadar iblisane ve faalâne sarfı mesai eylemekte olduklarını takdir buyurdukları şüphesiz bulunduğuna göre ve makamı nezareti yeni teşrif buyurmuş olmaları itibarile lâyikı istihdam olan memurini tanımakta mazur oldukları gibi Âdil Beyin dahi müsteşarlığını yapmış olan Keşfi Beyin, el'an müsteşarlık makamında bulunması nazarı dikkate alınınca bilhassa rüesayi memurinin tayininde ne dereceye kadar iltizamı basiret olunması tahakkuk eder. Binaenaleyh Ziya Paşanın şimdilik izam olunmaması hususunun temin buyurulmasına delâleti samileri ve neticesinin emrü imba buyurulması maruz ve müsterhamdır.

Mustafa Kemal

Efendiler, Ali Fuat Paşa, 28 Teşrinievel 1919 tarihli bir şifresile, İstanbuldaki teşkilâtımızın namıma gönderdikleri bir telgrafı bildirdi. Bu telgrafta verilen malûmat mühimdi.

Çerkez Bekirin ihdas ettiği malûm vak'a, Adapazarı ve civarında Kuvayi Milliye aleyhinde mebdei isyan telâkki edilmiş. Bundan ne suretle istifade olunacağı hakkında «zatı şahane, Ferit Paşa, Âdil Bey ve Sait Molla ile Ali Kemal Beyden mürekkep» bir heyet birtakım tasavvuratta bulunmuşlar.

Bu telgrafta, yukarda ismi geçen, Hikmet, hakkında da izahat veriliyordu. Bu Hikmet, iki ay mukaddem Amasyadan Adapazarına gelmiş. O havalide ötedenberi kendisine ve ailesine muhalif olanların teşkilâtı milliyeye dahil olduğunu anlamış. Hikmet Bey, Amasyadan geldiğini ve beni tanıdığını ve teşkilâtı milliyeye ancak kendisinin mezun olduğunu ileri sürerek, Sıvasla muhabereye kalkışmak ister. Muhalif taraf mâni olur. Hikmet, muhalif teşkilât yapar. Bunu hisseden Sait Molla, Hikmeti elde edecek çareyi bulur. Kendisini hıristiyanlar aleyhinde bir isyana teşvik eder.

Efendiler; Hikmet hakkında ve düşmanlarımızın hıristiyanlar aleyhinde hareket tertiplerine dair verdiğim malûmat, bilâhare temas edeceğimiz bazı vaziyetlerin sühuletle anlaşılmasına yarayacağı için, zait addolunmamasını rica ederim *(Ves. 174, 175)*.

Efendiler, bu malûmat üzerine Cemal Paşaya yazdığım telgrafın aynen manzuru âlileri buyurulmasını arzu ederim:

Şifre — Sıvas, 31/10/1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretlerine

Adapazarı havalisinde, hükûmet ve teşkilâtı milliye aleyhinde cereyan eden vak'a malûmu samileridir. Bu vak'a, vahdeti milliyenin azmi ve hükûmeti seniyenin tedabiri musibe ve kat'iyesi sayesinde bertaraf edilmiş ise de henüz oralarda tohmu fesat mevcut bulunmaktadır. Milletin vahdeti karşısında, tamamen mahvü nabut olacağına şüphe yoktur. Ancak, bu harekâtı mefsedetkâranede, Damat Ferit Paşa, Dahiliye Nazırı sabıkı Âdil ve esbakı Ali Kemal Beyler ve Sait Mollanın müşevvik ve mürettip oldukları anlaşılmıştır. Kendi hıyaneti vataniyelerinden başka maruzulesami zevat, gayet büyük ve tehlikeli bir hata daha irtikâp eylemişlerdir. O da, teşebbüsatı mel'anetkâranelerinden gûya zatı akdesi humayunun da malûmattar olduğunu işaa etmek gibi bir denaeti kübradır. Kabine heyeti muhteremesinden, kemali hulûs ile, rica ederiz. Vaktü zamanile keyfiyeti sureti münasibede zatı paki humayuna arzeylesinler. Milletin ve teşkilâtının bu gibi eracife elbette atfı ehemmiyet eylemiyeceği bedidardır. Erbabı mefsedetin, yalanlarla, vahdeti milliyeyi lekedar etmek istediklerini ileri sürerek, mahallinde hükûmeti seniye tarafından resmen tekzibi suretile, her türlü suitefehhümün izalesi ve bu eşhası muzırra hakkında tetkikatı lâzime bilifa takibatı kanuniyeye tevessül kılınması hayatî bir mesele addolunmaktadır Efendim.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Efendiler, Ali Rıza Paşa Kabinesinin malûmumuz olan mahiyeti terkibine rağmen muhafazasına ve mümkün olduğu kadar takviyesine neden lüzum görüldüğünü bir nebze ima etmiştim. Ali Rıza Paşa Kabinesini tutmak kararı

Amasyadan, Sıvasa avdetimizden sora, Heyeti Temsiliye ve diğer mevcut rüfeka ile aktettiğimiz içtimada Amasya mülâkatı ve saire hakkında arkadaşlara uzunuzadıya izahat verdim. Bu içtimada, Heyeti Temsiliye Mukarreratı Nizamnamesinin 29 Teşrinievel 1919 günü müzakeresine ait sahifesinde, aynen mukayyet olan şu kararı tespit ettik:

Başta Sadrazam Ali Rıza Paşa olmak üzere cümlesinin âciz, nazarı şahanede bir mevki tutmak istiyen zevattan oldukları, kısmen harekâtı milliyeye lehtar ve kısmen de aleyhtar bulundukları, maahaza, zatı şahanenin ilk fırsatta, bunları ıskat ile yerine istibdadı idame edebilecek bir heyet getirmek istiyeceği cihetle, meclisi millî teşekkül edip vezaifi teşriiyesini ifaya mübaşeret edinciye kadar, Heyeti Temsiliyenin bu kabineyi muhafaza etmesinin, vatan ve millet için hayırlı bir suret olduğu, kabul olundu.

Filhakika, bu kararımızı tatbik ettik. Bunu teyit eden bir hususu, bu münasebetle arzedeyim: İstanbuldaki teşkilâtımız, mevsuk istihbarata müstenit olduğunu bildirdiği bazı malûmatı, 31 Teşrinievel 1919 tarihinde, bize iblâğ etti. O malûmat şu idi:

«İki gündenberi, Kiraz Hamdi Paşa mabeyne gidiyor, iki üç saat huzurda kalıyor ve şu karar tespit olunuyor. Müşür Zeki Paşa tahtı riyasetinde bir kabine teşkil edilecek, Hamdi Paşa Harbiye Nazırı, Prens Sabahattin Bey Hariciye Nazırı, Tevfik Hamdi Bey Dahiliye, Eşref, Mahir Sait ve saire diğer nezaretleri alacaktır. Bunlardan Sabahattin ve Mahir Saide henüz teklifat olmamıştır. Zatı şahane, Ali Rıza Paşaya, vakti münasibinde belki bugünlerde, istifa teklif edecektir. Bu meselede, evelce faaliyetinden bahsolunan blok, bir cemiyeti hafiye vardır.» Bu malûmat üzerine, Cemal Paşaya, 2 Teşrinisani 1919 da, sadrazamın hiçbir sebep ve behane ile mevkiini terketmemesi lüzumu kat'îsinin bildirilmesi ve bu takdirde bütün memleketin İstanbul ile sureti kat'iyede kat'ı alâka edeceği bildirildi *(Ves 176)*. Rumeli ve Anadoluda bulunan bütün kumandanlara da, vaziyetten ve Cemal Paşaya yazılan telgraftan malûmat verildi ve vaziyetten temasta bulunulan Müdafaai Hukuk Heyeti Merkeziyelerini haberdar etmek lüzumu da bildirildi *(Ves. 177)*.

Efendiler, Salih Paşanın, İstanbula avdeti üzerine, 21 Teşrinievel tarihli protokolda mezkûr olan ve mühim olduğunu maruzatım sırasında işaret eylediğim nokta üzerinde, yani Meclisi Meb'usanın mahalli içtimaı hakkında, hükûmetle aramızda münakaşa başladı. Hükûmetin Cemal Paşa vasıtasile yazdıkları, bizim

dermeyan ettiğimiz mütaleat, bir defa daha, mütaleaya değer itikadındayım. Bu muhaberatımızın esasını Büyük Millet Meclisinin ilk içtimama ait zabıtnamede görebileceğiniz cihetle burada, ondan tekrar bahsetmiyeceğim.

Ancak Efendiler; bu husustaki muhaberat ve münakaşat, yalnız hükûmeti merkeziye ve Cemal Paşa ile cereyan etmekle kalmıyor. Bütün memleketin ve bilhassa İstanbuldaki teşkilâtımızın, bu meseleye dair noktai nazarını anlamak icap ediyordu. Burada, bu cihetlere müteallik bazı malûmat arzedeceğim.

Akti sulha kadar İstanbula ayak basmamaklığımız ve meb'us olmamaklığımız tavsiyesi

İstanbul teşkilâtımızdan, 13 Teşrinievel 1919 tarihinde vukubulmuş olan ilk istimzaç telgrafımıza verdikleri 20 Teşrinievel 1919 tarihli cevapta, «meb'usanın İstanbulda toplanmasında bir mahzur ve tehlike olmadığı, Düveli İtilâfiyenin herhangi bir hareketlerinin cihanı medeniyete karşı suitesir yapacağının imkân dahilinde görüldüğü» beyanına; yalnız «kuvvei teşriiye, hali hazır salâhiyetinin tevsiine teşebbüs ederse, zatı şahanenin Meclisi feshetmeğe kalkışması ve muhaliflerin tehlikeli vaziyet almaları, Düveli Mütelifenin de bundan bilistifade, Zatı Devletleri gibi zevata taarruz etmeğe içtisarları muhtemeldir.» haberi ilâve olunuyordu. Bu telgrafın nihayetinde, «bizim akti sulha kadar, İstanbula ayak basmamaklığımız ve meb'us olmamaklığımız» tavsiye olunuyordu *(Ves. 178, 179)*.

İstanbulda teşkilât merkezimizden, Kara Vasıf Beyin gizli ve Şevket Beyin açık imzasile aldığımız 30 Teşrinievel 1919 tarihli şifrede teşkilâtımıza mensup olanların mütaleatı, birçok zevatın mütalealarile takviye edilmekte idi. Bu şifrenin birinci maddesi şöyle başlıyordu: «Ahmet İzzet Paşa, sadrazam, harbiye nazırı, erkânıharbiye reisi, nafıa nazırı ve programlara bihakkın sadık ve hadim olan ve sadakatile beraber mühim de bir kuvveti bulunan Göz Tabibi Esat Paşa ile ayrıca Rauf Ahmet Bey ve sair zevatla gerek talepleri ve gerek münasebet itibarile görüştüm. Bütün efkârın itimat ettiği noktalar berveçhiatidir:»

Bundan sora, bütün efkârın müttehit olduğu noktalar hulâsa ediliyordu:

1) Meclisi Meb'usanın sureti mutlakada İstanbulda içtimaı zaruridir. Yalnız, biz, İstanbula gitmemeliyiz. Sadrazam paşa, Meclisin İstanbulda huzuru vicdan ile ittihazı karar eyliyebileceğini, ecanipten söz alarak vadetti. Fakat, yalnız, bizim için teminat almak mümkün olamıyacağından meb'us olurlarsa, mezun

olarak veyahut meb'us olmıyarak, daha âli, mahbubu kulûp kalmaları muvafık olur, deniliyordu.

Bir (b) fıkrasında, «zaten hükûmet, aktedilecek muahedede temsili nisbiyi ekalliyetlerin hukuku namına kabule mecburdur. Şu halde, meclisi millinin, ekalliyetlerin de yeniden iştiraki için dağıtılıp tekrar toplanması mehafilce kat'iyetle ümit edilmektedir.» gibi yeni bir malûmat veriliyordu.

Bir (c) fıkrasında da «hükûmet hakikaten hüsnüniyet sahibi ve müstağnidir.» teminatı okunuyordu.

2) nci maddede de: «mümkün mertebe sosyalist, birkaç temiz Hürriyet ve İtilâfçı ilâh... çıkarmak» gibi bizim anlıyamayacağımız muğlak ve müşevveş bir zihniyetin ifadesine tesadüf ediyorduk. Ondan sora:

3) üncü maddeyi: «hükûmeti müşkülâta düşürmemek.»

4) üncü maddeyi de: «bize zararı dokunacakları her suretle temin ederek elde etmek istiyorum. Her taraf ta, bana bunu tavsiye ediyor. Meselâ, Refi Cevat, sosyalistler gibi» mütalealarıteşkil ediyordu *(Ves. 180)*.

1 ve 4 Teşrinievel 1919 tarihlerinde İstanbuldaki teşkilâtımıza uzun mütalea ve tahlilleri havi cevaplar verdik. Bu cevaplarımızda, ezcümle: «Meb'usanın İstanbulda içtimaı tamamen tehlikeli ve mahzurludur.» dedik ve izah ettik. Cemal Paşa vasıtasile hükûmete bildirdiğimiz mütalealları hulâsa eyledik. «Bizim için mevcut tehlikenin, bütün millet vekilleri için varit olduğunu» ispata çalıştık. «Bizim, seyirci mevkiinde kalmamız, behemehal arzu buyuruluyorsa esbabı mucibesile» iş'arını talep ettik *(Ves. 181)*.

Yalnız, Kara Vasıf Beye hitap olan telgrafnamede:

«Ahmet İzzet Paşa Hazretleri, esasen harekâtı milliyenin İstanbulda katliama sebep olabileceği zannında idi. Sözlerinin mesmu olması, evvelemirde bu itikatlarının, tebeddül edip etmediğini bilmekle kaimdir. Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretlerine gelince; müşarileyhin de mütereddit olduğu meçhulünüz değildir. Abuk Paşa da ayni evsaf ve haleti ruhiyededir. Göz Tabibi Esat Paşa hakkında kat'î bir fikrim yoktur. Yalnız bazıları bu zatı son derece mahdudülfikir, pek fazla harisi şanü şöhret gösteriyorlar. Velhasıl, azim ve fikirlerinde istikrar ve isabet mevcut olmayan ve İstanbulda düşman tazyikı altında düşünen

rical ve zevatın nasayihi şayanı tetkiktir.» dedikten ve mevzuubahs, mahalli içtima, hakkında tekrar muhtemel mehalik ve mehaziri saydıktan sora «asıl şayanı istiğrap nokta, bizi, malûmülesami iki üç kişiyi teminde izharı aczeden hükûmetin, diğer meb'usları nasıl vikaye edebileceği meselesidir.

Bizde, yavaş yavaş hâsıl olmağa başlayan fikir ve kanaat, maalesef ecnebiler değil, belki onlardan ziyade hükûmet ricali hazırası ile zevatı saireden bazılarının, bizi, mahzurlu addeylemekte olmalarıdır.» dedik.

Bundan soraki fıkraların birinde: «temsili nisbinin kabulü zarureti karşısında Meclisin dağıtılmasını şimdiden düşünen bir muhitte, Meclisi Meb'usanın toplanılmaması lüzumu tabiî görülmek iktıza eder.» zannını ifade ettik.

Bir fıkrada da; hükûmetin müstağni bulunduğu kaydinden bir şey anlayamadığımızı işaret ederek «gayesinin bizi müşkül zamanlarda yalnız bırakmak mıdır?» sualinden sora, onların bir fikirlerine cevap olarak ta, «muhaliflerin mevkii iktidara geçmesinden korkmak fayda vermez. Binaenaleyh, bundan dolayı tebdili meslek ve meşrep edilemez.» dedik *(Ves. 182)*.

Efendiler, bu muhaberattan ve bu muhaberatta dermeyan olunan mütaleattan sühuletle istinbat olunmakta idi ki, bizim, İstanbuldaki teşkilâtımızın seramedanı, hükûmet ricalinin, şunun, bunun mütalealarına zebun kalmışlar ve artık port parol olmaktan başka bir vazife ifa etmiyorlardı.

İşte, diğer bir şifre telgrafname ki, 6 Teşrinisani 1919 tarihinde, yazılıyor, fakat şifrenin metnini Kara Vasıf Beyin mütaleası ve imzası teşkil ediyor ve Harbiye Nazırı Cemal Paşa imzasile geliyordu. Bu şifrede, yine mahalli içtimadan bahsolunarak bilhassa: «evvelâ mehaziri siyasiye var. Saniyen mehaziri idariye var, salisen de imkânı içtima yoktur...... Zaruret, hisse hâkim olmalıdır.... Muvafık cevabınızı acilen kabineye iş'ar buyurunuz» sözlerile tazyik yapılıyor ve «Japon Rıza Beyle pek yakında iyi haberlerle size mülâki olacağım» tepşiratında bulunuluyordu. «Sulhü selâmeti tamamen kazandık demektir. Millî Türk, keza. Bizim; Millî Ahrarı yıkıyoruz. Millî kongre yola gelecek» cümlesile de iyi haberlerin nelere, ne gibi vahi şeylere müteallik olduğunu işarette istical ediliyordu *(Ves. 183)*.

Kara Vasıf Beye, 7 Teşrinisani 1919 da, serian Sıvasa gelmesini yazdım.

Kara Vasıf Beyin, yine ayni meseleye mütedair gönderdiği, 19 Teşrinisani 1919 tarihli şifresinde uzun mütaleatına istinat ettirdiği muhakeme ve mantığını şu cümlede hulâsa ediyordu:

«Kuvayi Milliye ile hemfikir olan Meclis, padişaha karşı ilânı husumet eylerse, Anadolu kimin arkasından gider?!..... Kuvayi Milliyeye mi tâbi olsun?!.....

Meclisi Anadoluda toplamak fikrinden feragat bir farizai vataniyedir...» *(Ves. 184)*.

Kumandan - larla fikir müdavelesi

Efendiler, çok mühim olan, bu mahalli içtima meselesine, hotbehot karar vermek ve bu kararı millete ve intihap olunan meb'uslara tatbik ettirmek, pek hatarnak olurdu. Bu sebeple çok dikkat ve hassasiyetle bütün hususî, umumî efkâr ve hissiyatı tetebbu etmek, temayülü hakikiyi anlayarak kabili icra kararı bulmak zarureti karşısında bulunuyordum.

Bir taraftan, gördüğünüz gibi İstanbul ricalile muhabere ederken, bir taraftan da, muhtelif vasıtalarla efkârı umumiyeyi istimzaç ediyordum. Vereceğim kararın temini tatbikı için ordunun noktai nazarını almak ta pek mühimdi. Bu sebeple daha teşrinievelin 29 unda, On Beşinci, Yirminci, On İkinci ve Üçüncü Kolordu Kumandanlarını Sıvasta bir içtimaa davet ettim.

Diyarbekirdeki Kolordu Kumandanına, Edirnedeki Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Beye, Bursada Yusuf İzzet Paşaya, Balıkesirde Kâzım Paşaya, Bursada Bekir Sami Beye de «kendilerini budiyeti mesafe ve vaziyeti hususiyeleri icabı davet etmediğimi ve mukarreratı bildireceğimi» yazdım *(Ves. 185, 186)*.

Efendiler, davet olunan kumandanlardan, Salâhattin Bey zaten Sıvasta idi. Kâzım Kara Bekir Paşa Erzurumdan, Ali Fuat Paşa Ankaradan ve Konyadaki Kolordu Kumandanının cephe ile bazı mühim vaziyetleri bizzat halli lâzımgeldiğinden ana vekâleten Erkânıharbiyesi Reisi Şemsettin Bey Konyadan gelip Sıvasta toplandılar. Heyeti Temsiliyeye dahil olan ve olmayıp ta refakatlerinden istifade olunan zevat ile ve kumandanların iştirakile. 16 Teşrinisani 1919 günü müzakerata başladık. Ruznamei müzakeratımız şu üç noktaya munhasır olacaktı:

1) Meclisi Meb'usanın mahalli içtimaı.

2) Badeliçtima Heyeti Temsiliye ve teşkilâtı milliyenin alacağı şekil ve tarzı faaliyeti.

3) Paris Sulh Konferansının hakkımızda müspet veya menfi bir karar vermesi haline karşı tarzı hareket.

Efendiler, bu tarihe kadar, Cemiyet heyeti merkeziyelerimizden, vaki olan istilâmatımıza, vürut eden cevaplar, dört noktai nazara ayrılıyordu.

Dört aykırı noktai nazar ve aldığımız karar

1) inci noktai nazara göre; Meclisi Meb'usanın hariçte içtimaı muvafık görülüyordu.

2) inci noktai nazara göre ki, bu noktai nazarı serdedenlerin başında Erzurum, Trabzon, Balıkesir ve bütün Karesi, Saruhan heyetleri bulunuyordu; İstanbulda.. İstanbuldaki rical ve zevatın hemen kâmilen bu fikirde olduğunu biliyoruz. Padişahın arzusu, hükûmetin ısrarı da bu idi.

3) üncü noktai nazar ki, Trakya - Paşaelinin fikri idi: İstanbul civarında..

4) Bir kısım heyeti merkeziyeler de, Salih Paşanın, kanaati zatiyelerine istinaden hükûmetin muvafakati halinde, hariçte içtimada bir mahzur görmüyorlardı.

Efendiler, hükûmeti merkeziye ve onun yardakçılarının, efkârı umumiyeyi ne derece teşettüt ve teşevvüşe uğratmış olduğunu; milletin izhar ettiği, bu ihtilâfı efkârdan sühuletle anlamak kabildir.

Artık, bunun üzerine, ısrarın, muzır netayiç vereceğine hükmetmek te müşkül değildir.

Şimdi, 16 Teşrinisani 1919 dan 29 Teşrinisani 1919 tarihine kadar, günlerce devam eden müzakere ve münakaşattan çıkan netayiç ve mukarrerat zaptını aynen nazarı ıttılaı âlilerinize arzediyorum:

1 — Meclisi Millinin İstanbulda içtimaındaki mehazir ve mehalike rağmen, hükûmeti seniyenin hariçte içtimaına ademi muvafakati yüzünden ve memleketi buhrana duçar etmekten içtinaben, İstanbulda içtimaı zarureti kabul edildi. Ancak atideki tedabirin ittihazı lüzumu takarrür etti:

a) Bilûmum meb'usları vaziyet hakkında tenvir ile münferiden mütalealarını talep etmek.

b) Meb'uslar, İstanbula gitmeden evel, Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir ve Edirne gibi mahallerde kısım kısım toplanarak Meclisi Millinin İstanbulda içtimaına nazaran gerek İstanbulda ve gerek hariçte alınması lâzımgelen emniyet tedabirini ve programımızın esasatını müdafaa edecek kuvvetli bir grupun vücuda getirilmesi esbabını tezekkür ve teemmül eylemesi.

c) Teşkilâtı cemiyeti, süratle teşmil ve tarsin için kolordu kumandanlarının, mıntaka kumandanları ve ahziasker rüesası vasıtasile delâleti seriai filiyede bulunmaları.

d) Bilcümle rüesayı memurini mülkiyeden her ihtimale karşı, Teşkilâtı Milliyeye sadakatte bulunacaklarına dair söz almak ve kendilerinin vesaiti mevcudelerile teşkilâtı cemiyeti, taazzuv ettirmeğe sürati tevessüllerini talep etmek.

2 — Meclisi Millî İstanbulda içtima ettikten sora, meb'usan, emniyet ve serbestii tam ile vazifei teşriiye eylemekte olduklarını teyit edeceği güne kadar, Heyeti Temsiliye, şimdiye kadar olduğu gibi hariçte kalarak vazifei milliyesine devam edecektir. Ancak bilcümle livalardan ve meb'us olan zevattan intihap edilmek üzere birer ve vilâyet ve müstakil livalardan ikişer zatın, nizamnamenin sekizinci maddesine istinaden Heyeti Temsiliye azası olarak Eskişehir kurbünde cemedilerek, vaziyetin tavzihi ve Meclisi Meb'usanda sureti hareketin takriri tezekkür edilecektir. Bu sebeple Heyeti Temsiliye dahi mahalli mezkûre intikal edecektir. Bu içtimaı müteakıp Heyeti Temsiliye sureti münasibede takviye olunduktan sora diğer zevat İstanbula Meclisi Milliye gideceklerdir. Heyeti Temsiliyenin, vazifeye devam ettiği müddetçe, teşkilâtı milliyenin şekil ve tarzı faaliyeti, nizamnamede münderiç olduğu gibi olacaktır.

Meclisi Meb'usan, emniyeti mutlaka içinde bulunduğunu teyit ettiği zaman, Heyeti Temsiliye, nizamnamede mevcut salâhiyetine istinaden, Umumî Kongreyi içtimaa davet ederek on birinci madde mucibince, cemiyetin alacağı vaziyeti atiyenin takarrürünü, Kongrenin kararına terkedecektir. Kongrenin mahalli içtimaı ve sureti in'ikadı, o zamanki ahval ve icabata tâbi olacaktır. Kongrenin davet olunduğu zaman ile in'ikadı arasında geçecek müddet zarfında Heyeti Temsiliye, hükûmeti merkeziye ve Meclisi Meb'usan riyaseti ile mecburiyeti kat'iye görmedikçe münasebatı resmiyede bulunmaz.

3 — Paris Sulh Konferansı, hakkımızda menfi bir karar verdiği ve hükûmet ve meclisi millice kabul ve tasdik edildiği halde vesaiti seriai münasibe ile iradei milliye bilistimzaç nizamnamede musarrah olan esasatın istihsaline çalışılacaktır.

Mustafa Kemal

Rüstem *Mazhar Müfit* *Ali Fuat* *Hüsrev* *Hüseyin Rauf*

Kâzım Kara Bekir *Hakkı Behiç* *Hüseyin Salâhattin*

İbrahim Süreyya *Bekir Sami* *Ömer Mümtaz* *Vasıf*

K. 12 Erkânıharbiye Reisi
Şemsettin

Meb'uslara verilen talimat

Efendiler, bu mukarrerat mucibince, meb'usları tenvir için, verdiğimiz malûmat ve talimatı aynen arzedeceğim.

İntihap olunan meb'uslara iblâğ edilen malûmat ve talimat, şudur:

Madde 1 — İstanbulun Düveli İtilâfiye ve bilhassa İngiliz kuvayi berriyesinin tahtı işgalinde ve kuvayi bahriyesinin tahtı muhasarasında olduğu ve Kuvayi İnzıbatiye-

sinin ecanip elinde ve muhtelit bir surette bulunduğu malûmdur. Bundan başka, Rumların kendilerinden İstanbul meb'usu namile kırk kişi intihap ettikleri ve Atinadan gelmiş Yunan rüesa ve kumandanları tahtı idaresinde olmak üzere, hafi polis ve kuvvei ihtilâliye teşkilâtı yaparak, devletimize anı lâzımında asi bir vaziyet alacakları tahakkuk etmiştir. Hükûmetin İstanbulda maatteessüf mukayyet olduğunu itiraf eylemek mecburiyeti vardır. Bu esbaptan naşi, Meclisi Millinin mahalli içtimaını münakaşa etmek gibi bir mesele tahaddüs eylemiş bulunuyor. Meclisi Millî İstanbulda in'ikat eylediği takdidre, meb'usanın ifa edecekleri vazifei vataniye nazarı dikkate alınırsa, mehalike maruz kalmalarından cidden tevahhuş olunur. Filhakika, İtilâf Devletlerinin mütareke ahkâmını bozarak ve sulhün takarrürüne intizara lüzum görmeksizin, vatanımızın aksamı mühimmesini işgal ve anasırı hıristiyaniyeye hukukumuza tecavüz fırsatını bahşeylemek suretile, vukubulan hakşikenane muamelâtını, tenkit ve ret ile tamamiyeti mülkiye ve masuniyeti istiklâlimizi azimkârane bir surette talep ve müdafaa edecek olan heyeti meb'usanın dağıtılması ve azasının tevkif veya içlâ edilmesi müstebat değildir. Karsta in'ikat eden İslâm Şûrayi Millisine İngilizlerin yaptıkları gibi. İntihabata iştirak eylememiş olan anasırı hıristiyaniyenin ve onlara peyrev olan İngiliz Muhipler ve Nigehban Cemiyetlerinin, bu hususta düşmanların amalini tervicen her türlü fenalığa tasaddi eyliyebilecekleri de varidi hatırdır. Binaenaleyh Meclisi Millinin İstanbulda içtimaı, meclisten intizar olunan vazifei ciddiye ve tarihiyenin ifasını akim bırakacağı ve Meclisi Millî, devlet ve milletin timsali istiklâli olduğundan ana vurulacak darbe ile istiklâlimizin de rahnedar edileceği müstağnii arzdır. Kabine namına Amasyada Heyeti Temsiliye ile müzakeratta bulunan Bahriye Nazırı Salih Paşa Hazretleri dahi, bu hakayikı derpiş ile Meclisi Millinin İstanbulun haricinde emin bir mahalde içtimaı lüzumuna vicdanen ve fikren kanaat hâsıl etmiş ve bu husustaki muvafakatini imzası tahtında teyit eylemiştir. Meclisi Millinin düşman tesirinden azade ve emniyeti mutlakayı haiz bir mahalde içtimaı halinde, İstanbulda içtimama nazaran mutasavver bilcümle mehazir, bertaraf edilmiş olacağı gibi makamı hilâfet ve saltanatın tehlikede bulunduğunu cihan efkârı umumiyesine ve betahsis âlemi islâma filen ihsas etmiş olacak ve istiklâl ve mevcudiyeti milliyemizin aleyhinde suduru memul bir karar karşısında vazaifi milliye ve vataniyesini ifaya kadir bir halde bulunacak ve İtilâf Devletleri nazarında meclisin mukadderatı millete tamamen hâkim bulunduğu daha bariz bir surette izhar olunabilecektir. Meclisin hariçte içtimaında varidi hatır olan mehazir berveçhiatidir:

Bedhahan, İstanbuldan vazgeçildiği tarzında muzır bir propagandaya fırsat bulacaktır. Hükûmet, İstanbulda olduğu gibi, meclisle temas ve irtibatında mazharı sühulet olamıyacaktır. Meclisin merasimi iftitahiyesi, zatı şahaneyi seyahat külfetine maruz bırakmamak maksadile, tevkil buyuracakları bir zat vasıtasile olabilecektir. İşte bu mehazire istinat eden hükûmeti hazıra Meclisi Milinin hariçte küşadına muvafakat eylememiştir. Bu ademi muvafakat yüzünden mehaziri mevcudeye, atideki mahzurlar dahi inzımam eylemekte bulunmuştur:

Meclisi Millinin kanunî bir şekilde içtimaı, Meclisi Meb'usan ve Âyanın ayni zamanda ve ayni mahalde bulunmasına vabeste olduğundan hükûmetin hariçte tensip edeceği bir mahalde içtimaa muvafakat etmemesi yüzünden Meclisi Âyan ve hükûmet, hariçteki içtimaa icabet etmiyecek ve zatı şahaneye usulü dairesinde meclisi küşat ettirmiyecektir.

Buna nazaran, Meclisi Millinin hariçte içtimaına kanunen imkân kalmayıp İstanbulda in'ikadı mehaziri maruzaya rağmen zaruret hükmüne girmiş bulunuyor.

Meb'usanı kiramı İstanbula gitmekte tereddüt gösterip hariçte kendiliklerinden toplandıkları takdirde, vücuda gelecek bu içtima bittabi Meclisi Millinin malûm olan mahiyeti teşriiyesi şeklinde olamaz. Belki milletin mevcudiyetini, amalini, istiklâlini temsil ve mukadderatı hakkında verilecek hükümleri tenkit ve millete istinaden reddedebilecek bir içtimaı millî şeklinde olabilir. Bu takdirde, Meclisi Millî de bittabi İstanbulda in'ikat etmemeğe mahkûm kalır. Bu tarzı hareket, hükûmetin itiraz ve aleyhinde tedabiri zecriyeyi ve binnetice milletle hükûmeti merkeziye arasında inkıtaı münasebatı mucip olması da varidi hatırdır. Meb'usanın bir kısmının İstanbula gitmesi ise, bu baptaki mahzuru tezyit edebilir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti balâda serdolunan bilcümle hususatı nazarı dikkat ve münakaşadan geçirdikten sora, Meclisi Millinin İstanbulda içtimaı zaruretine karşı, vaziyetten bilcümle meb'usları haberdar ederek herbirinin mütalea ve noktai nazarlarını istihsal eylemeği vazife addetmiştir. Bundan başka İstanbulda Meclisi Milliye dahil olmadan evel, meb'usini kiramın, sühuleti içtima nazarı dikkate alınarak bazı mevkilerde toplanıp atideki hususatı tezekkür ve netayici müzakeratı tevhit maksadile Heyeti Temsiliyeye bildirmeleri lüzumlu görülmüştür. Tezekkür olunacak hususat şunlardır:

a) İstanbulda içtima zaruretine karşı İstanbulda ve haricen umum vatanda ittihaz olunması lâzımgelen tedabir ve tertibat;

b) Meclisi Meb'usanda vatanın tamamisini ve devlet ve milletin istiklâlini tahlisten ibaret olan gayeyi muhafaza ve müdafaa için müttefik ve azimkâr bir grup vücuda getirmek esbabının teemmülü.

Meb'usanın mezkûr hususatta müdavelei efkâr için toplanmaları münasip görülen mevaki şunlardır:

Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir, Bursa, Bandırma, Edirne.

Madde 2 — Birinci maddeyi aynen mıntakai âlilerinde bulunan meb'uslara tebliğ ile evvelâ; şahsî mütalealarını, sürati mümkine ile istihsal ve bilâifatei an Heyeti Temsiliyeye iblâğ ve mıntakai âlilerindeki heyeti merkeziyelere de ita ile bu hususta faaliyetlerinin temini,

Saniyen; mıntakai âlilerindeki meb'usların birinci maddede tasrih olunan mevakide içtimalarını teshil ve temin ile neticei müzakerelerinin Heyeti Temsiliyeye iblağı için iktıza eden tertibat ve tedabirin ahzi müsterhamdır.

Mıntakai âlileri dahilinde meb'us olup halen İstanbulda bulunanların İstanbula karip içtima mahallerinden birine, dairei intihabiyelerince davet ettirilmesi lâzımdır.

Teşrinievel 1919 da mühim dahilî işler

Efendiler, 1919 senesi Teşrinieveline ait olup temas etmek istediğim bazı hususatı da, birkaç kelime ile hulâsa etmeme müsaadenizi rica ederim.

İzmir vilâyeti dahilinde, tahtı işgalde bulunan islâm ahaliye zulüm ve katil tatbik olunuyordu. Bunun için, Düveli İtilâfiye mümessilleri nezdinde müessir teşebbüslerde bulunmasını, hükûmetten rica ettik. Yunanlıların zulüm ve itisafı devam ederse mukabelebilmisle mecbur kalınacağını da bildirdik. İzmir fecayii üzerine İstanbulda bir miting aktedilmek istenmişti. Buna

mümanaat edildiği istihbar olunması üzerine, Cemal Paşanın nazarı dikkatini celbettik.

Anzavur, Bandırma havalisinde, hainane ve caniyane ef'ale başlamıştı *(Ves. 187)*. İzalei mazarratı için ve Karabiga ve Bandırma taraflarına çıkan Nigehban Cemiyetine mensup zabitler hakkında Balıkesirde Kâzım Paşaya ve daha münasebettar olanlara yazdık. Otuz kadar Nigehbancı zabitin de bir ecnebi işgaline zemin hazırlamak için, hıristiyanlara karşı hareket etmek üzere, Trabzon ve Samsuna çıkacaklarını istihbar ettik. Derhal K. O. 15 in ve Canik mutasarrıfının nazarı dikkatlerini celbettik.

Malûmu âlileridir, Maraş, Urfa, Ayıntapta bidayette İngiliz kıtaatı vardı. Bu kıtaatı Fransız askerleri tebdil etti. Bu münasebetle tekrar işgali men'e çalıştık. Vukuundan sora da evvelâ siyasî, badehu filî teşebbüsata geçtik.

Bozkırda, yeniden mühimce bir kıyam çıktı. Onun itfası için muhtelif tedbirlere tevessül ettik.

Maraş ve Ayıntaba Kılıç Ali Beyi ve Kilikya mıntakasına da Topçu Binbaşısı Kemal ve Yüzbaşı Osman Tufan Beyleri göndererek ciddî teşkilât ve teşebbüsata geçtik.

Efendiler, bu münasebetle hatırıma gelen bir noktayı da arzetmiş bulunayım: Sıvas Kongresinden sora, kongreler nizamname ve beyannamelerinden başka, Heyeti Temsiliye, mes'uliyeti üzerine alarak Sıvas Kongresi Nizamnamesine lâhika olmak üzere,

«Müdafaai Hukuk Cemiyeti Teşkilât Nizamnamesine Lâhikadır (1)» serlevhalı, yalnız alâkadarana mahsus ve mahremdir kayitli, millî teşkilâtı müsellâhaya mahsus hafi bir talimat tanzim etti. Düşmanla temasta bulunulan mahallerde bu talimata göre müsellâh müfrezeler, kıt'alar teşekkül etti *(Ves. 188)*.

Efendiler, 2 Teşrinisanide, Harbiye Nazırı Cemal Paşadan aldığım bir şifre telgrafnamede: «Zaten az olmayan dedikodulara biri daha ilâve olundu. Ziya Paşanın, Ankaraya kadar gitmemesi muzaheret buyurulan hükûmetin kesri nüfuzundan başka bir manaya delâlet edemez. Bu meselede hükûmet, fikrinde musırdır.» denilmekte ve bunun cevabının süratle beklenilmekte olduğu bildirilmekte idi. Ziya Paşanın gönderilmemesi hakkındaki ricamıza, hükûmet iltifat etmemişti. Ziya Paşayı memur ve izam eylemişti. Ziya Paşa, Eskişehre kadar gelmiş ve oradan mezuniyet alarak geri dönmüştü.

Ali Rıza Paşa Kabinesi fikrinde musir

Cemal Paşa, ayni telgrafnamesinde, «Bozkır hadisesinden dolayı matbuata tebliğ buyurulan beyannamenin tarzını, hükûmet aramızdaki itilâfa mugayir görmektedir.» diyordu. Halbuki böyle bir beyannamemiz yoktu.

Cemal Paşanın bu telgrafına, şu cevabı verdik:

Şifre
Acele

Sıvas, 3/11/1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretlerine

C: 2/11/1919 tarih 501 numaralı şifre:

1 — Hükûmetle teşkilâtı milliye arasında samimî bir itilâf, hakikî bir vahdet esası kabul eyledik. Zatı devletleri vasıtasile pek mühim bir istirhamımız var idi. O da, maksadı meşru teşkilâtı milliyeyi halelden vikaye için bilcümle rüesayı memurinin bu noktai nazardan intihabı, muhalif olanların tebdili idi. Bunlara ait mükerrer istirhamatımıza cevap alamadık. Trabzon, Diyarbekir valileri, Antalya Mutasarrıfı hakkında ne yapıldığını henüz bilmiyoruz. Bilâkis vaziyeti mahalliyeyi tetkik etmeksizin, Dahiliye Nezareti, Konyaya gayet zayıf, âciz, Muhipler Cemiyeti azasından Suphi Beyi vali olarak gönderdi. Dahiliye Nazırının bu mesailde bizimle hiçbir temas ve münasebet kabul etmediği, adeta teşkilâtı milliyeye muhalefetkâr hareket eylediği zehabı hâsıl oluyor. Bu fikrimizde yanılıyorsak tashih ve tenvirimizi rica ederiz. Ankara Valisi Ziya Paşanın arzusu ile mezuniyet aldığını arzetmiştim. Tabiî yine kendisi, resmen Ankara valisi addolunmaktadır. Fakat arzettiğim noktadaki şek ve zan izale olununcaya kadar, valii müşarileyhin mezuniyetten istifadeye devam eylemesi en hayırlı şekil olarak kabul olunmalıdır. Polis Müdiriyetinin el'an Nurettin Bey gibi bir zat elinde bulunmakta olması, zatı devletinizin de, bu pek mühim noktaya karşı lâkayt davranmakta olduğunuza dair bir fikir vermektedir. Halbuki, bu tesamühün neticesi hem hükûmete, hem de teşkilâtı milliyeye muzır olacaktır. Heyeti Temsiliyemizin teşkilât ve vahdeti milliyeyi ihlâl edecek en ufak bir hale karşı müsamahakâr davranamıyacağını, elbette, mazur görürsünüz.

2 — Bozkır hâdisesi hakkında, Heyeti Temsiliye tarafından, matbuata bir beyanname verilmemiştir. Bunda bir yanlışlık olacaktır. Muhtemeldir ki, bu iş'arat, İradei Milliye gazetesinin istihbaratı olacaktır. Heyeti Temsiliyenin bir gazeteyi sansöre salâhiyeti olmadığı malûmu samileridir. Maahaza, celbi nazarı dikkat olunmak üzere, bu ajans muhteviyatında, hükûmetle aramızdaki itilâfa mugayir görülen nikatın izah buyurulmasını istirham eyleriz.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Heyeti Temsiliyenin murahhası ve harekâtı milliyenin mürevvici olduğunu iddia eden Cemal Paşanın telgrafımıza cevabı şudur:

Harbiye, 4/5,11,1919

Sıvasta K. O. 3 Kumandanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine: Beyannamei resmide yazıldığı veçhile, hükûmeti hazıra; böyle bir zamanda, mahza vatan ve memlekete hizmet emelile azîm mes'uliyeti deruhde etmiş ve bu vazifesini ifa için kemali bitarafî ve hulûs ile hareket etmekte bulunmuş olduğundan, nikatı atiyenin izahına lüzumu acil hâsıl oldu:

Evvelen; meb'usan intihabına anasırı gayrimüslime iştirak etmediği gibi firakı muhtelife dahi elyevm müçtenip vaziyettedir. Firakı muhtelife, memlekette iki hükûmet mevcut olduğunu ve intihabatın bitarafane icra kılınmadığını sebep olarak göstermekte ve anasırı gayrimüslimenin dahi bilâhare bu sebebe mebni iştirak etmediğini dermeyan eylemesi pek melhuz bulunmakta... İntihabatın dairei selâmette icra olunmadığına dair şikâyet ve mesmuat tevali ederek, mehafil ve matbuatı ecnebiyeye kadar mün'akistir. Meclisi Meb'usan, milletin aksamı muhtelifesini temsil etmediği ve bahusus Kuvayi Milliyenin tesiratı ile teşekkül eylediği takdirde, bunun enzarı cihanda ne suretle telâkki edileceği muhtacı izah değildir. Binaenaleyh, meb'usan intihabında tazyikat icrasına meydan verilmemesi elzemdir.

Saniyen; tekrarına lüzum olmıyan esbaba mebni, Meclisi Meb'usanın, Payitahttan başka bir yerde içtimaı, dahilen ve haricen envaı mehazir ve mazarrâtı dai olduğundan, meclisin, behemehal, İstanbulda akti içtima eylemesi, memleketin menafii hayatiyesi icabatındandır.

Salisen; taşralarda, teşkilâtı milliye namına, bazı kimseler tarafından, umuru hükûmete müdahale vukubulmakta olduğu, iş'arat ve ihbaratı mütevaliyeden anlaşılmakta olmasile bu müdahalâtın acilen ve serian men'i elzemdir.

Hükûmeti hazıra, şu üç talebinde sabittir. Başka suretle idarei umur eylemek imkânı mefkuttur.

Harbiye Nazırı
Cemal

Cemal Paşanın bu iş'arına — Seryaver Salih Bey tarafından açılacaktır kaydile — verdiğimiz cevabı aynen arzetmek isterim:

Şifre

Sıvas, 5/11/1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretlerine

C: 4/5,11,1919

1 — Anasırı gayrimüslime ile, bu vatan ve bu millet için anasırı gayrimüslimeden daha muzır olan bazı firakı siyasiyenin intihabata ademi iştirakini, onların bililtizam işaa eyledikleri esbaba istinat ettirmek elbette doğru olamaz. Anasırı hıristiyaniye daha teşkilâtı milliyenin ismi yokken, intihabata iştirak etmiyeceklerini ilân eyledikleri malûm değil midir? Yaygara koparan firakı siyasiyeye gelince, bunlar yalan söylüyorlar. Çünkü, her tarafta intihabata iştirak etmişlerdir. Ancak beşer, onar kişiden ibaret olan bu fırkaların millet nezdinde bir mevkileri olmadığından ve millet, bu defa İstanbuldaki politikacılardan değil, kendi sinesindeki öz vatandaşlardan meb-

uslarını intihap etmekte olduğundan kendilerinin muvaffak olamıyacaklarını anlıyarak telâş ediyorlar. Buna karşı bizim elimizden ne gelebilir? Bu noktadaki hakikatte, kabinenin mütereddit bulunuşu cayi istiğraptır. Bahsolunan tazyik nerede, kimin tarafından ve nasıl vaki olmuştur? Lûtfen izah buyurulmalıdır ki, Heyeti Temsiliye vazifesini ifa edebilsin. Vahi müddeayata atfı ehemmiyet ederek telâşa düşmek caiz değildir.

2 — Mahalli içtima hakkındaki noktai nazarda hükûmetin sebatında isabet veya ademi isabet olduğunu, zaman ve vakayi ispat edecektir. Bu baptaki son mütaleatımızın, merakizden alınacak cevaplar üzerine arzedileceğini bildirmiştik.

3 — Teşkilâtı Milliye namına umuru hükûmete, nerede ve kimin tarafından müdahale edilmişse derhal bildirilmelidir ki, icap eden muameleye tevessül mümkün olsun. Ancak, Dahiliye Nazırı Paşa Hazretlerinin şüphe ilham edebilecek tarzdaki muamelelerine nazarı dikkati samilerini celbe lüzum görürüz Efendim.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Dahiliye nazırının memlekete sevkettiği nasihat heyetleri

Dahiliye nazırı, memlekete birtakım heyetler sevketmeğe kalkıştı. Bunlardan biri de, Harbiye Nezareti Sabık Müsteşarı Ahmet Fevzi Paşa namında bir zatın riyasetinde, Mahkemei Temyiz Azasından İlhami ve Fetva Emini Hasan Efendilerden mürekkep idi.

Heyeti Temsiliyemiz murahhası olan Cemal Paşa bundan bizi haberdar eylememişti. 5 Teşrinisani 1919 tarihli bir şifre ile kendisinden bu heyetin maksadı izamını sorduk ve «bilhassa Fetva Emini ile Kâmil Paşa Kabinesi zamanında polis müdürü olan zevatın böyle bir heyetteki hikmeti vücutlarının» anlaşılamadığını zikrettik *(Ves. 189)*.

Efendiler, Fuat Paşanın, Ankarada kolordusunun başında bulunmasını istilzam eden esbap, tezahür etmeğe başladı. Bu sebeplerin mühimmini, dahilde, ahalinin tesmim edilmeğe başlanması teşkil ediyordu. Dahilî ve haricî düşmanların müttefik mesaisi, Ali Rıza Paşa Kabinesi zamanında, Ferit Paşa zamanındakinden daha çok fazla muvaffak olmağa başlamıştı.

Refet Paşa Salihli ve Aydın cephelerine kumandan olarak gönderiliyor.

Balıkesir havalisinde, Kâzım Paşa, cephe teşkiline ve vaziyete hâkim olmağa çalışıyordu. Salihli ve Aydın cephelerindeki sevku idarenin, askerî bir noktai nazara tevfik edilmesi icap ediyordu. Buraya, az çok tanınmış bir askerin gitmesi lâzımdı. Elimizde kabili istifade, Konyada bulunan Refet Paşa vardı. Konyadaki Kolordunun başına Fahrettin Bey (Müfettiş Fahrettin Paşa Hazretleri) geçmiş bulunuyordu. Binaenaleyh, Aydın Kuvayi

Milliye Kumandanlığını deruhde etmek üzere cepheye hareketini, Refet Paşaya ve Ali Fuat Paşanın Ankaraya avdetini, kendisine yazmıştık.

Refet Paşanın, Nazilliye muvasalatı anlaşıldıktan sora da, Erkânıharbiyei Umumiye Riyasetine gelmiş olan Cevat Paşadan, harbi zailde tecrübe görmüş genç erkânıharplerden müntehap dört, beş zabitin, Nazillide Refet Paşa nezdine izamını rica ettim. Bu hususu, Refet Paşaya da bildirdim.

Refet Paşa Demirci Efenin maiyetine giriyor

Efendiler, Nazilliye giden Refet Paşa, Demirci Mehmet Efeden kumandayı almağa lüzum ve bunda bir fayda görmemiş veyahut, kim bilir, belki de kumandaya vazıyet ettirilmemiş? Demirci Efenin maiyetinde, erkânıharp gibi ifayı vazife etmeği daha faydalı ve müreccah görmüş.... Refet Paşa bunu, bize bildirdi. Mahallî şeraiti yakından görmüş olan bir zatın, kararını nakzetmek ekseriya müşküldür. Çünkü, ya hakikaten Refet Paşanın gördüğü ve tercih ettiği gibi, Efenin kumandasını idame etmekte ve ona muavin olmakta fayda vardı veyahut, Refet Paşa o cephenin kumandasına lisebebin minelesbap vazıyet edemiyordu. Her iki ihtimale göre de behemehal, kumandayı al, diye emir vermek bisut olurdu.

Asıl garabet, bundan sora görüldü. Bir müddet sora, Refet Paşa, Nazilliden gaybubet etti. Birkaç gün sora Balıkesirde olduğunu, birtakım ecnebi zabitlerle münasebete girip girmemesini bizden sorması vesilesile anladık.

22 Kânunuevvel 1919 tarihinde verdiğimiz cevapta: «Teşkilâtı milliyeye mensup olanların, bilhassa Heyeti Temsiliyeye dahil aza tanınmış olmak haysiyetile kendisinin, hiçbir suretle temasını arzu etmediğimizi bildirdik.» Refet Paşa, tekrar gaybubet etti. Nihayet bir gün, Bursadan Refet imzalı kısa bir telgraf aldık: «İstanbul üzerinden Bursaya geldim».

Bu telgrafın bir türlü manasını anlamıyordum. Refet Paşanın İstanbul ile ne münasebeti vardı? Bir de «Nazilli - Balıkesir - Bursa» yolu İstanbuldan mı geçer? Bu muammayı bir türlü halledemedim. Nihayet mesele anlaşıldı.

Refet Paşa, Nazilliyi terkettikten ve Balıkesirde Kâzım Paşaya uğradıktan sora, Bandırmaya inmiş, oradan da bir Fransız torpitosile İstanbula gitmiş, orada bazı rüfekasile görüşmüş, badehu Bursaya avdet eylemiş....

Efendiler; bu muammayı hâlâ, halledemiyorum. Bunda beni mazur göreceğinizi ümit ederim.

Refet Beyin, bir İngiliz gemisile Samsuna gelen Salâhattin Bey tarafından tebdil edildiği ve ayni gemi ile Refet Beyin İstanbula avdeti talep olunduğu ve bunun üzerine gitmeyip istifa eylediği ve İstanbul hükûmetinin benim ile beraber kendisinin derdestile İstanbula izamımıza tamimen emir verdiği malûmunuzdur. Bu kadar çok malûmatla bir meçhulü halledememek, cebir bilenlerce pek te mazur görülmezse de, benim, bu noktada izharı aczeylediğimi itiraf ederim. Vakıâ, Ferit Paşa Kabinesi yerine, Ali Rıza Paşa Kabinesi kaim olmuştu. Fakat, yeni kabinenin vesaiti istihbariye ve icraiyesinin evelkinin ayni olduğu malûmumuzdur.

Efendiler, Refet Paşanın bu hafif hareketi, Aydın ve Salihli cephelerinde, muntazam ordunun teşkiline kadar, ciddî bir sevku idare tesis edilememesine bais oldu.

Dahiliye Nazırının şüphe veren halleri

Efendiler, bu garip hikâyeden sora, vakayii tekrar bıraktığımız noktadan takibe başlayalım:

Cemal Paşa, bizim 5 Teşrinisani 1919 tarihli şifremizin bir noktasını, anlayamamış, Babıali merkezinden çektiği kısa bir şifre ile şu suretle istizah ediyordu: «(Dahiliye Nazırının şüphe celbedebilecek tarzdaki muamelelerine nazarı dikkatinizi celbe lüzum görürüz.), fıkrasından maksat ne olduğu anlaşılamadı. Burasının acilen, muvazzahan iş'arı!» *(Ves. 190)*.

Bu kısa istizaha verdiğimiz cevap biraz uzundur. Sıkılmazsanız, aynen arzedeyim:

Şifre — Sıvas, 12 / 11 / 1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretlerine

C: 8/11/1919 tarih ve 8084 numara.

Dahiliye Nazırı Paşa Hazretlerinin, şüphe ilham eden ef'al ve harekâtından varidi hatır olanlar, berveçhiati arzolunur:

1— Ankara gibi bazı vilâyetlerde, rüesayi memurini mülkiyeyi telgraf başına celbederek Ferit Paşa Kabinesi aleyhinde harekâtı milliye esnasındaki icraat müteşebbislerinin ahvalini, ithamatın esbabını, kanuna derecei mutabakatını tehditkâr bir surette tahkik.

2 — Uzun müddet esiri firaş iken tifodan vefat eden Tokat Mutasarrıfının esbabı irtihalinin, esrarengiz bir vak'a telâkki ederek Sıvas vilâyetinden şifre ile sorulması..

3 — Adliye Nazırı ile birlikte, Balıkesir cephesinden gelen heyeti milliye ile hafi mülâkatları esnasında Adliye Nazırının harekâtı milliye rüesası aleyhinde icraata imkân olup olmadığını, müşarileyhin yanında mevzuubahs edebilmesi.

4 — Hıyaneti vataniyesi maddeten sabit olan Sabık Dahiliye Nazırı Âdil Beyin, mahremi efkâr ve ef'ali bulunan Dahiliye Müsteşarı Keşfi Beyin, nezaret deruhde buyurulduğu zaman, ilk icraatı milliyetperverane olmak üzere defedilmesi lâzımgelirken, el'an muhafaza edilmesi ve bunun delâletile memurini mülkiye tebeddülâtının icra edilmesi.

Tabiîdir ki, bu müsteşarın tayin ettireceği memurin pek haklı olarak itimadı milliye mazhar olamaz. Meselâ harekâtı milliyenin bidayetinden nihayetine kadar bir vaz'ı muhalefet almış ve nihayet ahali tarafından işten el çektirilmiş ve hasta olması cihetile o zaman tevkifi ve teb'idi cihetine gidilmemiş olan Kayseri Mutasarrıfı sabıkı Ali Ulvi Bey, evsafı idariyeden büsbütün mahrum ve aceze güruhundan olmasına rağmen Burdura tayin buyurulmuştur.

Kezalik ademi iktidarından ve Canik Livası için gayrimuvafık görüldüğünden dolayı arzusunun inzımamile, vaktile İstanbula gönderilen Ethem Bey de, Menteşeye tayin kılınmıştır. Aydın Mutasarrıflığına da sabık Niğde mutasarrıfı olup Sıvasa getirilen Cavit Bey tayin olunmuştur. Bunlara rağmen; Konya valii sabıkı haini vatan Cemal Beyin adamı olan Antalya mutasarrıfı, mükerrer müracaatlerimize ve ahalinin feryatlarına rağmen, el'an yerinde oturuyor.

5 — Memurin müdiriyeti gibi en mühim makam, bir Ermeni elinde bulunduruluyor.

6 — Matbuat müdiriyetinde, ajans vaziyetinde bir tebeddül görülmemektedir.

7 — Memleketin mukadderatını temin edecek yegâne kuvvet, vahdeti milliye olduğu ve bunu idame eyliyecek te teşkilâtı milliye bulunduğu malûmdur. Bu vahdet ve teşkilâtın, vatanı inkısamdan kurtarmak, devlet ve milletin istiklâlini teminden ibaret olan gayei mukaddesesini bozmağa çalışanlar da, İstanbuldaki erbabı mefsedettir. Bunların men'i mazarratı, ancak kavi ve ciddî bir inzıbata mütevakkıftır. Bunun da başlıca çaresi; polis müdürünü, namuslu, milliyetperver, muktedir, müteşebbis zevattan intihap ve tayindir. Halbuki zatı samilerince de malûmdur ki, bugünkü Polis Müdiri Umumisi, sakıt haini millet kabinenin ve tevabiinin yegâne nigehbanıdır. Sait Mollanın Mister *Fru*ya yazmış olduğu mektuplar münderıcatından anlaşıldığına göre de, bu zat, muhaliflere yani millet düşmanı olanlara bugün bir melce ve penah teşkil etmektedir. Amasyada Salih Paşa Hazretleri de bunu tasdik buyurmuşlardı. Halbuki Dahiliye Nazırı, memleket ve milletin mukadderatını böyle bir şahsın elinde bırakmakta bir mahzur tasavvur etmiyor, belki fayda görüyor demektir. Jandarma Kumandanı Kemal Paşanın ise, gerek amali milliye ve gerekse sizler için muzır bir şahıs olduğu muhakkak iken, el'an makamında durması da, Dahiliye Nezaretinin hüsnü niyetine mi atfedilmelidir?

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Ali Rıza Paşa Kabinesi teşkilâtı milliyeyi düşman teşkilâtla, bizi Ali Kemal ve Sait Molla ile bir tutuyor

Efendiler, Harbiye Nazırının 9 Teşrinisani 1919 tarihli bir telgrafı vardı: onun da muhteviyatı enteresandır. Bu telgrafnamesinde Cemal Paşa, kabinenin fikrini şu noktalar üzerinde teksif ediyordu:

«1 — İntihabatın dairei selâmette cereyanı,

2 — Meclisi Meb'usanın İstanbulda toplanması,

3 — Teşkilâtı milliye namına umuru hükûmete müdahale olunmamâsı hakkında hükûmetin tarafınıza evel ve âhir vaki olan tebligatı kat'îdir.

4 — Müteaddit telgrafnamelerinizde dermeyan olunan metalibin de ayni mahiyette — yani müdahale mahiyetinde — olduğu derkârdır.

5 — Hükûmet, beyannamesinde tespit ve ilân eylediği bitaraflıktan ayrılmayacaktır. Bu cihetle teşkilâtı milliyeye muhalif içtihatta bulunanların tazyik ve tecziyesi cihetine gidemez.» Telgrafın nihayetinde şu tehdit vardı: «Şimdiki hal, bir müddetçik daha devam edecek olursa Heyeti Vükelânın çekileceği muhakkaktır.» *(Ves. 191)*.

Muhterem Efendiler, bu maddelerin ifade eyledikleri manalar, esasen bütün hakayikı meydana koymuş bulunuyordu. Kabine, teşkilâtı milliyeye muhalif içtihatta bulunanların, memleket ve millete düşman olanlar bulunduğunu kabul etmiyordu. Teşkilâtı milliye ile düşman teşkilâtı hainanesini, Ali Kemal ile, Sait Molla ile bizi müsavi telâkki ediyordu. Adapazarı, Karacabey, Bozkır, Anzavur hadiselerini ef'ali cürmiyeden addetmiyordu.

Cemal Paşaya verdiğimiz cevapta; bu noktaları izah ettikten sora, hükûmetin his ve temayülünü açık söyletmek maksadile şu cümleyi de ilâve ettik: «Beyanatı vakıalarından anladığımıza göre, hükûmeti seniye, teşkilâtı milliyenin mevcudiyetini ihtimal ki, zait görüyor. Filhakika, keyfiyet bu merkezde olup teşkilâtı milliyeye ihtiyaç olmaksızın, memleketi tahlis edecek kuvvete malik bulunuluyorsa, ona nazaran esbabına tevessül edilmek üzere, vazıhan emrü iş'arını, arada her türlü suitefehhümün izalesi için arz ve istirham eyleriz.» *(Ves. 192)*.

Efendiler, Cemal Paşanın, sureti mahsusada Sıvasa gönderdiği 10 Teşrinisani 1919 tarihli ve kendi el yazısile olan bir mektubunu da, ancak 18 gün sora — yani 28 Teşrinisani 1919 tarihinde — almıştım. Cemal Paşa bu mektubunda, cereyan eden muhaberatın taallûk ettiği mesaili, madde madde hulâsa ve herbiri hakkında izahat veriyordu.

Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa mütemadiyen millî vahdeti bozmakla, Harbiye Nazırı, mümessilimiz Cemal Paşa da hükûmetin icraatını müdafaa ile meşgul

Ezcümle, Meclisi Meb'usanın İstanbuldan başka bir mahalde tecemmüü meselesinden bahsederken; «bu meseleye padişahın rıza göstermiyeceği tamamen anlaşılmıştır. Kuvayi işgaliyenin, Meclisi Meb'usana taarruzlarının, belki Devleti Aliye için hayırlı neticeler verebileceğini, Amerikalılar ihsas ve hatta izhar ettiler ve bu taarruzu ihtimal dairesinde göremediler.» diyordu.

Cemal Paşa, «kuvayi milliye ruhile mütehassis olmayan memurların kodamanları, işgal ordularına, adeta istinat etmiş vaziyettedirler.» tarzında, sanki bilinmiyen bir malûmat ta verdikten ve bu malûmatı, «sabık kabine erkânının ekseri müstenittir» malûmatile itmam ettikten sora «meselâ polis müdürünün tebdilinde bu hal tamamile tezahür etti» diye bir de misal zikrediyor.

Cemal Paşa, kabine, birçok işler yapmağı düşünmüş ise de «esaslı bir teşebbüs için dayandığı kuvvetin ciddiyetine hâlâ inanamadı.» fıkrasile bizi ithamdan sora şu kanaatini serdeyliyordu: «Dahiliye Nazırı bu kuvvete — yani Kuvayi Milliyeye — ihtiyaç gösterenlerin başında desem mubalâğa olmaz.»

Cemal Paşa, mektubuna imza koyduktan sora, yine imzasile, mektubuna leffettiği bir hulâsada, şu cümle vardı: «Muhalifler ve ecanip Meclisin küşadına mümanaata karar vermişlerdir. Heyeti Temsiliye de, bu mümanaata, mahal, münazaasile devam ederse işimiz Allaha kalıyor demektir.» *(Ves. 193)*.

Efendiler, bu mektup muhteviyatında ve buna takaddüm eden iş'arat ile bundan sora tevali edecek olan mütaleattaki mantık, muhakeme ve isabeti nazar hakkında söz söylemiyeceğim. Yalnız, bu mektuba, 28 Teşrinisani 1919 tarihinde, verdiğimiz izahatlı cevabımızın bir fıkrasını, aynen nakletmekle iktifa edeceğim. O fıkra şudur: «Hükûmeti seniyenin esaslı bir teşebbüs için dayandığı kuvvetin ciddiyetine itimadını münselip gibi gösterilen mevaddı, ciddî görmüyoruz.»

Efendiler, Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa, tereddütsüz ve aramsız vahdeti milliyeyi bozmak, milleti hergün tevali ve tevessü etmekte bulunan tecavüzler karşısında sakit ve atıl tutacak teda-

bir almaktan geri durmuyordu. Diğer nezaretleri de ayni prensipte harekete müşevvik olduğu görülüyordu. Meselâ; Eskişehirde Hamdi Efendi namında bir kadı vardı, kuvayi milliyeye aleyhtar olduğu için orada duramamış, avdet etmemek üzere İstanbula gitmiş ve bu Kadı Efendi yeni kabine tarafından tekrar Eskişehire gönderilmiş. Keyfiyetten bahsile mumaileyhin tahvili lüzumu, Mutasarrıf tarafından Adliye Nezaretine yazılmış, cevap verilmemiş. Mutasarrıf ve Eskişehir Mıntaka Kumandanı, bu vaziyeti Heyeti Temsiliyeye bildirmekle beraber «eğer Nezaret bu iş'arı nazarı itibara almayacak olursa, def'i zaruridir. İrade ve mütaleai devletleri müsterhamdır» deniliyordu. Biz de, mütalea bekliyenlere şu cevabı vermek zaruretinde kaldık: «Amali milliyeye mutavaatkâr olacağını vadeden ve bu esas dahilinde, teşkilâtı milliyenin her türlü muzaheretine mazhar olan hükûmeti seniyeye mumaileyhin tahvili isma edilemezse, nihayet def'inin bir zaruret haline gireceği bedihidir.» Bittabi bu vaziyette bulunan, İstanbul memurları az değildi.

Buna mümasil birtakım hususattan bâhis olmak üzere Harbiye Nazırı Cemal Paşanın, kabinenin noktai nazarını iblâğ eden, 24 Teşrinisani 1919 tarihli bir şifresinin ilk cümlesi şu idi:

«Devletin umuru dahiliye ve siyasiyesi kat'iyyen iştirak kabul etmez.» *(Ves. 194)*. Bu telgrafa 27 Teşrinisani 1919 tarihinde verdiğimiz mufassal cevapta; biz de, şöyle dedik: «Devletin umuru dahiliye ve siyasiyesinin kat'iyyen iştirak kabul etmediği bir hakikat olmakla beraber emsali namesbuk vaziyeti hazırada, vatan ve milletin mukadderatını temin edecek olan teşkilâtı milliyeyi bilerek, bilmiyerek zâfa duçar eyliyecek ve vahdeti milliyeyi ihlâl edecek hiçbir muameleye, milletin muvafakat edemiyeceği de pek meşru ve tabiîdir.» Bu telgrafın son cümlesi şu tarzda idi: «Heyetimiz, imzası tahtındaki taahhüdatına tamamile sadıktır... Şukadar ki taahhüdat, mütekabil olmak gerektir. Halbuki hükûmet, Salih Paşanın imzası tahtındaki taahhüdat ve notların, henüz hiçbirini ifa eylememiş, ve varsa, esbabı mania dahi bildirilmemiştir.» *(Ves. 195)*.

Efendiler, şimdi vereceğim kısa bir malûmat ve irae edeceğim vesaik — ki bu malûmatı tevsik etmektedir — Ali Rıza Paşa Kabinesinin, bizi tahtiede nekadar haksız ve icraatı hükûmette, en hafif manasile, nekadar kayıtsız olduğunu enzarı âliyenizde tecelli ettirecektir zannederim.

Efendiler, İstanbuldaki hafi cemiyetler ve bu cemiyetlere pişüvalık eden birtakım zatlar — Harbiye Nazırı Cemal Paşanın mektubunda da itiraf olunduğu veçhile ecnebilere müstenit bulunuyorlardı — bol para ve Ali Rıza Paşa Kabinesinin mebzul müsamaha ve ataleti sayesinde, memleketi, baştanbaşa ateşe vermek için olanca vüs'u gayretlerile çalışıyorlardı. Bu husustaki malûmat ve elde edilen vesaik te, vukuf ve ıttılaları haricinde bırakılmış değildi. İstanbuldaki teşkilât ve tertibatımız sayesinde elde edilmiş bir kısım vesaik, olduğu gibi Cemal Paşanın, sadrazam paşanın yedlerine teslim edilmişti. Bu vesaik, o tarihte, ecnebi mümessillere de verilmiş ve bu suretle Düveli İtilâfiye hükûmetlerinin ekserisince malûm olmuş ve o tarihlerde hulâsaları bilcümle kumandanlara ve sair icap edenlere tebliğ edilmiş olduğuna göre, artık hadisenin tarihe karışmış olduğu bugünde, heyeti aliyenizce ve milletçe bilinmesinde bir mahzur görmüyorum.

Mücadelâtı milliye esnasında maruz kalmış olduğumuz zâhir ve hafi müşkülât hakkında, esaslı bir fikir husulüne medar ve ensali atiye için ibret ve intibahı mucip olacak mahiyette bulunan, mevzuubahs vesaikı, aynen ıttılaınıza vazetmeği münasip mütalea ediyorum. Bu vesaik, İngiliz Muhipler Cemiyetinin gûya reisi tanınmış bulunan Sait Mollanın Mister Fru namındaki rahibe gönderdiği mektupların suretleridir. Sait Molla nasıl çalışıyordu?

Efendiler, bu mektupların suretlerinin alındığını hisseden Sait Mollanın, türkçe İstanbul gazetesinin 8 Teşrinisani 1919 tarihli nüshasında, mezkûr mektuplardan bahsile uzun ve şedidüllisan bir tekzip neşretmiş olmasına rağmen, hakikat, gayrikabili inkârdır. Bu mektuplar suretleri, Sait Mollanın evinden ve mektupların müsveddelerinin yazılı bulunduğu bir defterden aynen istinsah olunmuştur. Bundan sarfınazar, mektuplar muhteviyatı, memlekette zuhûr eden ahval ve hadisat ile ve taayyün eden bazı eşhas ile tetabuku tam ifade etmektedir. Şimdi müsaade buyurursanız, bu mektupları tarih sırasile arzedeyim:

Birinci mektup

Aziz dostum;

Verilen iki bin lirayı Adapazarında Hikmet Beye gönderdim. Oradaki işlerimiz pek yolunda gidiyor. Birkaç gün sora netayici müsmiresini elde edeceğiz.

Şimdi aldığım şu malûmatı, şu tezkeremle size tepşire müsaraat ettim. Yarın sabah bizzat gelip tafsilât vereceğim.

Kuvayi Milliye taraftarlarının Fransaya fevkalâde inhimak gösterdiklerini ve Jeneral *Despre* nin Sıvasa gönderdiği zabitlerin, Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek İngiltere hükûmeti aleyhinde bazı kararlar ittihaz ettiklerini Ankaradaki (N. B. D. 285/3) adamımız sureti mahsusada bir kurye ile gönderdiği mektupta bildiriyor. (D. B. K. 91/3) hernekadar cemiyetimize dahil ise de bu zatın Fransızlara casusluk ettiği ve sizin bu teşkilâta riyaset eylediğinizi işaa ve beyan eylediği kanaati, bendenizde hâsıl olmuştur. Bu mesele hakkında da, kanaati âlilerine ve itimadı üstadanelerine muhalif olarak vukubulacak beyanatımla şimdiye kadar o zat hakkında göstermiş olduğunuz itimattaki hatayı izhar etmiş olacağım. Dün sabah Âdil Beyle birlikte Damat Ferit Paşa Hazretlerini ziyaret ettim. Biraz daha sabır ve intizar buyurmaları lüzumunu tarafımızdan kendilerine tebliğ ettim. Müşarileyh Hazretleri, cevaben size teşekkür etmekle beraber Kuvayi Milliyenin Anadoluda tamamen köksaldığını ve mukabil bir hareket neticesi olarak rüesayi mel'unesi tepelendirilmedikçe, kendilerinin mevkii iktidara gelemiyerek zatı şahanenin de tasvibine iktiran eden mukavele ahkâmının, konferansta müdafaasına imkân olmadığını ve Kuvayi Milliyenin dağıtılması için İngiltere hükûmeti fahimesi nezdinde teşebbüsatı seria icra edilerek müşterek bir notanın, meb'usanın intihabından evel Babıaliye verilmesini ve çetelerimizin Adapazarı, Karacabey ve Şilede Rumlara karşı ika edecekleri harekâtı tecavüziyeyi esas ittihaz ederek, Kuvayi Milliyenin asayişi ihlâl ettiklerini ileri sürerek, maksadın tesriine çalışmamızı ve İngiliz matbuatının Kuvayi Milliye aleyhinde neşriyatta bulunmasının teminini ve sureti mahsusada torpito ile gönderilen (A. B. K. 19/2) ye telsiz telgrafla dün görüştüğümüz mesail hakkında talimat verilmesini rica ediyor. Bu gece on birde Âdil Bey (K) de sizi görecek ve Ferit Paşanın bazı hususî ricalarını daha tebliğ edecektir. Badehu, zatı şahane ile Mister *(T. R.)* görüşebilecektir. Refik Beye artık itimat etmeyiniz. Sadık Bey de bizimle çalışabilecektir. Hürmetlerimi takdim ederim.

11/10/1919 ***Sait***

Tahşiye:

Karacabeyle Bozkırdan henüz bir haber alamadık.

İkinci mektup

12 tarihile Ankaradaki (N. B. D. 285/3) tarafından gelen mektupta, Sıvas Heyeti Temsiliyesinden Erkânıharbiye Miralaylığından mütekait Vasıf Beyin, *Despre* ile temas etmek üzere gönderileceği ve birkaç güne kadar yola çıkacağı bildiriliyor. Hikmet Bey paraları almış. Biraz daha para istiyor. Evelki gün sizi ziyarete geldiğimde takip edildiğimi söylememiştim. Avdetimde biri sarı bıyıklı ve diğeri kumral ve köse iki şahsın sokak başında beni beklediklerini gördüm. Gece olduğu için epeyce korktum. Yalnız biribirlerine yavaşça «bu Sait Molla imiş. Artık gidelim» dediklerini işittim. Bu fazla temas benim hakkımda hayırlı olmıyacak. Fuat Paşa Türbesi civarındaki görüştüğümüz haneyi işgal edebilirseniz temas yapabileceğiz. Nâzım Paşa cemiyetimizden haberdar olmuş. Bana çok teessüf etti.

Müsaadenizle (N. B. S. 495/1) tertibine kendilerini ithal ettim. Hane meselesi halledilinciye kadar teması müşarileyh yapacaktır. Karacabeyde (N. B. D. 289/3) e gönderilen bin iki yüz lira vâsıl olmuştur. Hareket edeceklerdir. Ferit Paşa, Babıaliye verilecek notaya her dakika muntazırdır. Zatı şahane, bu vaziyetten pek müteessirdir. Teselli ettirmeniz ve daima kendisine ümitbahş beyanatta bulundurmanız menafiimiz icabındandır. Bizim padişahların, her şeye karşı zayıf olduklarını unutmayınız. Seyit Abdülkadir Efendi, o mesele hakkında pek tuhaf beyanatta bulundu. Gûya arkadaşları «muhalifi hamiyet olur» diyorlarmış. Artık siz icabına bakınız. Polis Müdürü Nurettin Beyin tebdili rivayet olunuyor. Hepimizin hamisi olan bu zat hakkında lâzımgelenlerin nazarı dikkatini celbettiriniz. Hürmetlerimi takdim ederim.

18/19, 10/1919 *Sait*

Tahşiye:

Ali Kemal Bey o zatla görüşmüş. Muhavereyi idare edemediğinden muhatabı maksadını anlamış ve hatta kendisine kemali hakaretle «biz, sizin İngiliz hesabına çalıştığınızı anladık» demiş.

Üçüncü mektup

Yapılan propagandaları Göz Tabibi Esat Paşa kolu ve bilhassa Çürüksulu Mahmut Paşa, malûmatı resmiyeye istinaden, mütemadiyen tekzip ettiriyor ve halkın teskini heyecanına çalışıyorlar. Bu adamlara müracaatlerinde hiç cevap verilmemesini, dün kararlaştırılan zata, zatı şahane vasıtasile emir vermenizi rica ve hürmetlerimi takdim ederim.

19 / 10 / 1919 *Sait*

Dördüncü mektup

Aziz Üstat;

Muhipler arasında *Franmason* teşkilâtı bâdii itiraz oluyor. İttihatçıların isrine imtisalden çekiniliyor. Bu teşkilâtın idaresine kalp, ruhile tenmiye edilmiş gençlerin ithalile bu programı tatbik edebileceğiz. Benim kisvei zahiriyemin haylûleti hasebile, muhibbi kadiminiz (K. B. V. 4/35) esasatı mukarrere dahilinde işe başlıyacaktır. Ankara ve Kayseriden yine haber yok. Hürmetlerimi takdim ederim Üstadım.

19 / 10 /1919 S.

Beşinci mektup

Üstat;

Kasidecizade Ziya Molla dün *Adam Blok* a haber göndermiş, kadîm dostu olduğuna iğtiraren benim başta bulunduğum Muhipler Cemiyetinin mazhar olduğu

himayenin, İngilizlerin seciyesi ile gayrikabili telif olduğunu ve bunun efkârı umumiyede fena tesirler yaptığını ve bu cihetle erbabı namusun temsil etmesi lâzımgeleceğini, bilvasıta bildirmiş ve benim aleyhimde pek fena şeyler ilâve etmiş. Bu zatın bana karşı husumeti şahsiyesi olduğunu hatırlatmak isterim. Ziya Mollanın damadının hemşiresi mukaddema benim zevcem idi. Kendisini tatlik ettiğimden dolayı bu husumet bana tevcih edilmiştir. *Adam Blok* Hazretlerine iblağını ve Ziya Mollanın halen İngiliz taraftarı olmayıp harekâtı milliye mürevviçlerinin bir propaganda vasıtası ve Mustafa Kemal Paşa ile aralarında münasebet mevcut olduğunu ve hakkımdaki isnadatile mahiyetini göstermekte olduğunu nazarı üstadanelerine arzetmek isterim.

21/10/1919 *S.*

Haşiye: Mahzur yoksa *Adam Blok* Hazretlerine size olan hizmetimi iblağ ediniz.

Altıncı mektup

Muhterem Üstat;

Ankaradan (N. B. D. 295/3)ten kuriye ile gelen 20 Teşrinievel 1919 tarihli mektupta, (K. D. S. 93/1) talimatımız veçhile orada bırakılarak kendisi Kayseriye hareket etmiştir. Talimatın musaddak suretini de Galip Beye gönderdiğini bildiriyor. Evelki tahsisatın sarfolunmasından yeniden tahsisat istiyor. Teşkilâtı hafiyenin tevessü ettiğine ve rüesayı şerireden yakasını kurtaran muhiplerimizin, şimdilik köylerde kalmak şartile el altından işe başladıklarını tepşir ve tertibatı ahirei üstadanelerinin semerebahş olacağını beyan ediyor. (M. K. B.) Fasih Türkçesi sayesinde mühim rol çeviriyormuş. Hele hocalığına diyecek yok diyor. Talimatın (X. VV) tertibi tamamen ihzar edilmiş, aramızda, yeni yabancılar girmemiş ise meydana çıkmadan, maksat filen temin edilmiş olacaktır. Yeni tahsisatın irsaline intizaren kuriye (4. R.) burada alıkonulmuştur.

23/24, 10/1919 *S.*

Haşiye: Ahmet Rıza Beyin İtalya mandası hakkındaki beyanatını risalenin nihayetine ilâve ettim. Kendisinin Fransaya geçmesi, bizce tehlike olup bunu temin ediniz.

Yedinci mektup

Üstadım;

Ali Kemal Bey dün o zatla görüşmüş. Matbuat meselesinde bir an teenni lâzım olduğunu söylemiş. Bir kere lehine icale edilen erbabı fikrü kalemin evelkine muhalif bir gayeye sevketmek, bizde kolaylıkla mümkün olmaz. Bütün resmî memurlar, harekâtı milliyeyi şimdilik iyi görüyor demiş. Ali Kemal Bey, talimatınıza harfiyen riayet edecek. Zeynelâbidin partisile de teşriki mesaiye çalışıyor.

Hulâsa; işler bulandırılacak. Bugünlerde Fransa ve Amerika mehafilinde benim ismimden çok bahsediliyormuş. Bunun hikmetini hâlâ anlıyamadım. Harekâtı milliye taraftarlarının, bu hükûmetin siyasî memurları üzerinde yaptıkları tesir neticesi olarak hayatımın muhafazası size mevdudur. Ben, bu ümniye ile kendimi teşci ediyorum. Hikmet ile bizzat görüştüm. Bu sefer kendisini mütelevvince gördüm. Maamafih teminatı kaviye verdi. «Ben merdim. Sözümden dönmem» dedi. Sıvas vak'asını nasıl buldunuz? Biraz düzensiz ama yavaş yavaş düzelecek. Kadıköylü de işi deruhde ediyor. Fakat mel'un İttihatçı matbuat, bazan bizim işlere mâni oluyor. Bunların yazılarına dikkat lâzım. Paşamız hâlâ sinirli. Ne vakit olacak? diyor. Hane meselesinin hâlâ hallolunmamış bulunması, temas ve münasebetimizi işkâl ediyor. (N. B. S. 495/1) Konyaya ehemmiyet verilmesini tavsiye ediyor. Size şifahen izah ettiği mesele hakkında nazarı dikkatini celbetmemi rica ediyor. Ali Kemal Beyin son felâketi üzerine beyanı teessür ettiğinizi söyledim. Bu zatı elde bulundurmak lâzım. Bu fırsatı kaçırmıyalım. Bir hediye takdimi için en münasip bir zamandır. 19 Teşrinievel tarihli mektubumu almadığınıza müteessirim. Vasıtayı biraz sıkıştırınız. Tehlikeden içtinap etmek, benim için pek mühimdir. Yeni bir parola gönderiniz. Hikmete ve Kadıköylüye numaralarını vereceğim. Hürmetlerimi takdim ederim Üstadım.

24 / 10 / 1919 *S.*

Haşiye:

Birkaç defadır söylemek istediğim halde unutuyorum. Mustafa Kemal Paşaya ve taraftarlarına biraz müsait görünmeli ki, kendisi kemali emniyetle buraya gelebilsin. Bu işe fevkalâde ehemmiyet veriniz. Kendi gazetelerimiz ile taraftarlık edemeyiz.

Sekizinci mektup

Aziz Üstat;

İntihabatı tavik ve talik için gerek Mustafa Sabri ve gerek Hamdi ve Vasfi Efendilerle uzunuzadıya, talimatınız dahilinde görüştüm. Muvafakatlerini istihsal ettim. Mahallâtta propagandalar başladı. İcap edenleri elde edecekler. Bol para tevzii suretile ârayı teşettüte uğratacaklardır. Zatı şahanenin bu hususta tenviri elzemdir. Maksada rey ve tedbiri üstadanelerile vâsıl olacağımızı temin ederim Üstat.

26/10/1919 *S.*

Dokuzuncu mektup

(9. R.) kuriye geldi. Keskin teşkilâtı bitmiştir. Arkadaşlara propaganda için talimat verdim. Muvaffakıyatımızın ilk semeratını kariben iktitaf edeceğimizden eminim Üstadım.

27/28, 10/1919 *S.*

Onuncu mektup

Aziz Üstat;

Mabeynde, yeni kabine teşkili tertibat ve tasavvuratı, şayi olmuştur. Bu işin tesrii elzemdir. Anadolu teşkilâtımızın bazı tertipleri Kuvayi Milliyece anlaşılmış, alelhusus Ankara ve Kayseride aleyhimizde faaliyet başlamıştır. Kürt Cemiyeti, verdiği vadı hilâfına faaliyet gösteremedi. Çetelerimizden bir kısmı tenkil olunuyor. Herçibadabat mutasavver kabinenin mevkii iktidara getirilmesi mutlak elzemdir. Ali Rıza Paşanın, tertibatımıza karşı tedabiri mania ittihaz edeceğini de tahmin ediyorum. Bozkıra gidecek adamlarımız tanınmış şahsiyetler olması hasebile fazlaca tevahhuş gösteriyorlar. Konyada (K. B. 81/1) re sizin vasıta ile hâdisenin teşdidi hakkında tebligat icrasile propaganda heyetlerinin bu mesele için faaliyete davet edilmesi lüzum ve zaruretini arzeder ve takdimi ihtiramat eylerim.

29/30, 10/1919 *S.*

Benim bir mektubumdan Hikmete bahsedilmiş. Bu mektubun muhteviyatını nereden öğrenmişler? Bizzat Hikmetle görüştüm. Ve bunun vaki olduğunu kemali hayretle Hikmetten dinledim. Casus benim muhitimde midir, yoksa sizde midir?

On birinci mektup

Aziz Üstadım;

Kürt Teali Cemiyetindeki samimî dostlarımızla görüştüm. Yeni geldiklerinden, birkaç gün sora verilen talimat dairesinde tertibat ittihaz edeceklerini, yalnız Kürdistana gönderilecek muhtelif arkadaşlar için büyük bir tahsisatın vücuduna ihtiyaç olduğunu söylediler. (D. B. R. 3/141) den gelen mektupta irae ettiler. Urfa, Ayıntap, Maraşta Fransızlar aleyhine lüzumundan fazla tahrikât yaptıklarını ve kolordu kumandanının takip ettiği siyaseti leyyine hilâfına ahaliyi imale ettikleri münderiçtir. Kabine Riyasetine Zeki Paşanın getirilmemesi hakkında beyan olunan mütalea doğru değildir. Bu zat, Kürtler üzerinde hâkimdir. Eski Ermeni kıtali unutulmuştur. Sizce varit mütalea, herhalde bugün için nabemevsimdir. Bunu, icabında tevil etmek mümkündür. Himmeti Üstadanenize her dakika muntazırız. Karşıdaki vak'ayı diğerlerine de vermeğe çalışıyoruz. İhtiramatı âcizanemi takdim ederim.

4/11/1919 *S.*

On ikinci mektup

Aziz Üstadım;

Ahmet Rızanın *Tan* muhabirine olan beyanatı bittabi nazarı dikkatinizi celbetmiştir. Emir Faysala Fransızlar ile itilâf aktini tavsiye etmesindeki meaninin şamil olduğu nüktei siyasiye nazarı üstadanelerinden uzak kalmamalıdır. Kuvayi Milliye rüesasının, Fransaya ahiren şayanı dikkat bir surette eseri temayül gösterdikleri gibi Irakta çıkardıkları iğtişaşa mukabil, diğer cihetten Suriyedeki hakimiyetinize de darbe vur-

mak istiyorlar. Bu kuvvetin idamesinde gösterilecek ihmal ve teseyyüp, âlemi islâmın İngiltere aleyhindeki galeyanı fevkalâdesile neticepezir olacaktır. Bu noktai mutenabihayi, ehemmiyetle görmek ve ricali âliyei siyasiyenize göstermek ehem ve elzemdir. Şu mütaleamla, kıymeti ilmiyenize karşı bir düşnamda bulunduğuma hükmetmeyiniz. Çünkü Türkiye üzerinde, sizden başka bir kuvvetin idamei nüfuz ve hakimiyeti, gayei siyasiyemize münafidir. Fransa, İtalyan ve bilhassa Amerikanın gerek ricali ve gerek matbuatile bu kuvvete karşı izhar eyledikleri temayülâtı muhtelife, satveti siyasiye ve askeriyenizin duçarı istirkap olduğunun bir delili bâhiridir. Ahmet Rıza gibi *Klemanso* ve *Pişo* nun, muhtelif ricali siyasiyenin en samimî ve kadîm dostluklarına mazhar olmuş zevatın Fransada mühim bir rol çevireceğinden ve efkârı, manayi tammile celp ve cezbedeceğinden emin olunuz. Bu zatın, İsviçreye geçeceğine mütedair malûmata nazaran oradan bertakrip Fransaya geçmek emelinde olduğuna kani olabilirsiniz. Balıkesir civarındaki kuvvetlerimiz bozularak firar etmiş ve (A: R.) mevkiinde ihtifa eylemiştir. Yeni kuvvetler ihzar ediliyor. Beş bin liradan aşağı olmamak üzere tahsisat istiyor. Karamandan (D. B. S. 40/5) ten gelen mektupta şimdilik intizar zaruretinde olduklarını ve Kayseride (K. B. R. 87/4) ten gelen mektupta da, kariben harekâta başlıyacaklarını bildiriyor. Ziya Efendi de (H. K.) (C. H.) mevkilerinde teşkilât bittiğinden yalnız tahsisatla oraya hareket etmek mecburiyetinde olduğunu şifahen beyan ediyor. Arzu ederseniz vaziyet hakkında şifahen tafsilât verecektir. Şiddetli takip edildiğimizi, tertibatımızdan Sıvasın muntazaman haber aldıklarını arzedebilirim. Mehmet Aliye emniyet etmeyiniz. Ketum değildir. Herhalde boşboğazlık ediyor. Tertibat ve teşkilâtı hariciyede bendenizden başkasını istihdam etmeseniz daha musip hareket edersiniz. Ali Kemal Beyin listeye ithali zarurîdir. Bukadar esrarımızı taşıyan bu zatı gücendirirsek, tertibatımız tamamile eyadii ağyara geçer. Bu zatı sıkça, sıkça kollayınız. Hürmetlerimi takdim ederim Üstadım.

5/11/1919 *S.*

Kemal yakalanmış, mensubiyeti itibarile (K. B. R. 15/1) in teşkilâtla derecei münasebeti meydana çıkmış demektir. Bu zatı himaye elzemdir.

Mister Fru'ya yazdığım mektup

Efendiler, bu tertibatı vasiaya mâni olmak ve ihdas olunan mühlik vaziyetleri bertaraf etmek için elimizden gelen her çare ve tedbire tevessül ettik. Şimdiye kadar ifade ettiğim ve bundan sora sırası geldikçe hatırlatmağa çalışacağım malûm isyanları, ihtilâlleri, resmî düşman kuvvetleri tecavüzlerini bastırmak, bertaraf etmek için çok uğraştık. Ali Rıza Paşa Kabinesi, gözüne batan Kuvayi Milliyeyi batırmağa ve bunun için bizimle didişmeğe hasrı nazar etmekten başka bir yardımda bulunmadığı gibi, ondan sora mevkii iktidara gelen rüfekayı kiramı dahi, onun izini takipten ve binnetice felâketten felâkete ve rezaletten rezalete sürüklenmekten başka bir hizmet görmediler. Efendiler; bütün bu tertibatı hafiye menabiinin, Rahip Frunun dimağında

temerküz ettirildiği ve oradan din kardeşlerimiz olacak hainlerin kafalarına zerkedilerek filiyata inkılâp ettiği tahmin olunduğundan, Rahip Frunun bir zaman için olsun tevakkuf ve tebaüdünü temine vesile olur mütaleasile, bizzat kendisine bir mektup yazdım. Mektubun iyi anlaşılabilmesi için şu malûmatı da ilâve edeyim, ki ben, Mister Fru ile İstanbulda bir iki defa mülâkat ve münakaşatta bulunmuştum. Fruya fransızca olarak gönderdiğim mektubun türkçesi şudur:

Mister Fruya

Zatı âlinizle Müsyü *Marten* delâletile, vukubulan mülâkatlarımız hatırasını memnuniyetle muhafaza etmekteyim. Senelerce memleketimizde ve milletimiz arasında yaşamış olan zatı âlinizin, hakkımızda en doğru fikir ve kanaatlerle mücehhez bulunacağınızı ümit ederdim. Halbuki, maateessüf, İstanbul muhitinde temasınıza gelen bazı gafil ve menfaatperest kimselerin, sizi yanlış istikametlere sevkettiklerini pek büyük teessüfle anlıyorum. Ezcümle Sait Molla ile tertip ve tatbikına başladığınız, mevsukan haber alınan plânın, İngiltere milletinin cidden takbihine seza bir mahiyette olduğunu arzetmekliğime müsaadenizi rica ederim. Milletimiz, Sait Mollanın değil, fakat hakikî vatanperverlerimiz nazarile görüldüğü takdirde, böyle plânların artık memleketimizde ve milletimiz üzerinde cayi tatbikı kalmadığına kolaylıkla hükmolunur. Nitekim daha bugünün vakayiinden olan Adapazarı ve Karacabey hadisatının, manzarai akameti sözümüzü teyide kâfidir. Fakat, buna ne hacet vardı? İngiliz zabiti *Novil* in, Diyarbekir havalisinde, Kürt ahalii islâmiyesini, izlâle birçok çalıştıktan sora Malatyada, Elâziz Valii Sabıkı Galip ve Malatya Mutasarrıfı Halil Beylerle Sıvas aleyhine ihdasına çalıştığı vak'a, netice itibarile bütün âlemi medeniyete karşı mucibi hacalet değil mi idi?

Zatı âlinize kemali ciddiyet ve samimiyetle arzederim ki, İngiliz milleti, milletimizin hüsnü nazar ve itimadını kıymetten ari görüyorsa, bundaki hata pek amiktir, aksi takdirde ise, kullandığınız vesait pek hatalı olup, netice ve semere verecek mahiyette değildir. Sait Molla vasıtasile Adapazarına gönderilen iki bin liranın, yakında müsmir netice vereceği hakkındaki vadin butlanını, vakayi size ispat etmiş olacağından fazla söze lüzum görmem. Bahusus, sizinle temasa gelen sahtekârlar tarafından Osmanlı padişahının da, müşterek mesai ve mesailinizde zimethal gösterilmesi pek hatarnaktir. Zatı âliniz pek âlâ takdir edersiniz ki, zatı şahane, gayrimes'ul ve bitaraf olup irade ve hakimiyeti milliyemizin taallûk edeceği hakayikı tebdil ve tağyir buyurmazlar.- Memleketimizde bulunan İngiliz memurini siyasiyesinin, şüphesiz İngiliz milletinin, temayülât ve menafiine mugayir olarak, vatan ve milletimiz aleyhinde gayriinsanî ve gayrimedenî bir tarzda vukubulmakta olan teşebbüslerini, elimizde mevcut vesaik ile İngiliz milletinin nazarına arzedersek, netice dünyaca şayanı takdir görülmez zannederim. Fakat, bu hususta garabeti itibarile şunu da arzetmek mecburiyetindeyim ki, zatı âlileri silki ruhaniye mensup iken siyaset manevralarında, alelhusus mukataleye müncer olacak vaziyetlerde rolör olmak sevdasında bulunmamalıydınız. Zatı âlinizle vukubulan mülâkatlarında, sizi bu kabil bir recülü siyasî olarak değil, insaniyete hâdim, adalete muhabbetkâr bir zatı

faziletkâr telâkki etmiştim. Bunda nekadar aldandığımı son malûmatı mevsukamın teyit etmekte olduğunu iblağla kespi şeref eylerim.

Mustafa Kemal

Efendiler, İstanbulda, hükûmetin gözü önünde ve ıttılaı dahilinde, cereyan etmiş ve etmekte bulunan teşebbüsatı denaetkâranenin ve bu teşebbüslerin bütün memlekette asarı meş'umesine delâleti sarihada bulunan tezahüratın, hakikî menşe ve amilleri hakkında, hükûmeti merkeziyenin, Heyeti Temsiliyeden ziyade, vukuf ve malûmat hâsıl etmiş bulunacağına hâlâ şüphe edilebilir mi?

Ali Rıza Paşa Kabinesi düşman iftira ve mugalatalarına hakikat diye inanıyor

Efendiler, vukuf ve malûmat sahibi olan bir hükûmet ricalinin, düşmanların, mahza tağlit ve ızlâl maksadile olan iftiraat ve işaatına, hakikat nazarile bakıp, yine onların tavsiyelerini çare ve tedbir olarak tatbika kalkışacaklarına ihtimal verilebilir mi?

Bu suallere cevap vermek için heyeti aliyenizi it'abı zihne saik olmaktan içtinaben, Ali Rıza Paşa Kabinesinin fikrini tercüme eden Harbiye Nazırı Cemal Paşaya, sözü terketmeği tercih ederim.

Efendiler, itiraf ederim ki, ben, Cemal Paşanın bu hususta verdiği şifre telgrafın mana ve medlûlünü anlamakta duçarı müşkülât ve hayret oldum ve kendilerinden telgrafnamelerinin tekrarını talep ettim. Nazır paşa, 9 Kânunuevel 1919 günü aynen arzedeceğim yekdiğerini velyeden telgrafnamelerini keşide buyurdular.

9 Kânunuevel 1919

Sıvasta K. O. 3 Kumandanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine:

Tekrarı talep buyurulan telgrafname berveçhiati maruzdur:

Hükûmetin, Sulh Konferansına davet olunmak hususunda, metalipte bulunduğu malûmdur. Musalâhanın hüsnü neticeye iktiranı, gidecek murahhaslarımızın, emniyet ve itimadı milliyi haiz hem de icraatı dahiliyede hükmü nafiz, bir hükûmeti temsil etmesile ancak kabil olabilir. Mümessilini ecnebiye taraflarından, dahilde emniyet ve asayişin tesis ve takriri, musirrane tavsiye olunuyor ve Anadoluda bir katliama uğrayacakları endişesile duçarı havf ve haşyet olan ahalii hıristiyaniyenin, fevç fevç, tahtı işgalde bulunan yerlere iltica etmekte bulundukları müessir ve calibi dikkat bir lisan ile söyleniyor. Gerçi, mevakii meşguleye ve alelhusus Adana

havalisine gidenler, oralarda Ermeni unsurunu teksif maksadile azimet etmekte iseler de, Anadoluda fikri intizamın ve emniyeti kalbiyenin muhtel olması sebep gösterilerek hükûmet tarafından vukubulan ret ve tekzibin tesirini azaltıyor. Çünkü Heyeti Temsiliye tarafından verilen teminata rağmen, vilâyatta bazı kimselerin kendilerine hoş görünmiyen memurları hotbehot azil ve tebdil ve icraatı hükûmeti sektedar eylemek ve cebren iane veya vergi derç ve cibayet eylemek gibi harekât ve müdahalâtının tamamile önü alınamadığından mehafili ecnebiyece dahi, henüz endişe berdevamdır. Devletimizin berren ve bahren vaziyeti hazırasında, mukadderatımız hakkında ittihazı mukarrerat edecek olan devletlere karşı tehditkâr bir vaziyet alması, herhalde muzırdır. Bundan başka, mümessillere, Heyeti Temsiliye namına, telgrafnameler keşide edilmesi, memlekette iki hükûmetin vücudunu gösterdiği, Fransa mümessili tarafından alenen ifade olunmuştur. Hele bunlardan herhangi birine karşı elfazı tahkiriye istimali, mütehallik olduğumuz nezaheti ahlâkıye ve fikri selimi durendişane ile telif edilemez. Tehlike ve musibet anlarında, muhafazai vakar ve sekinet, şiarı millimizden olduğu unutulmamalı ve yesü füturun hatıra getireceği müfrit ve mühlik amal ve tasavvurata, menafii âliyei vatan feda olunmamalıdır. Hukukumuzu, vaziyeti hazıramızda ancak siyaset ve kiyaset ve muktazayi hale âkılâne tevfikı hareketle müdafaa edebiliriz. İşbu mülâhazat, nezdi valâlarında malûmu ilâm kabîlinden ise de, rüfekaya ve şuabata dahi vesayayı vatanperveranede bulunmak mutlakullüzumdur. İçtimaı takarrüp eden Meclisi Mebusanımızın, vatanı azizimizin halâs ve felâhı hususunda ittihaz olunacak tedabiri hakimaneyi takdir ile bu maksadı ulvinin istihsaline hasrı nefs ve ihtimam eyliyeceğine intizar olunmaktadır.

Kabinenin fikrini arzederim.

Harbiye Nazırı
Cemal

Efendiler, mesmuunuz olan bu telgraf muhteviyatını tahlil ile, heyeti aliyenizi, yormağı lüzumsuz addederim. Yalnız müsaade buyurursanız, buna verdiğim cevabı, olduğu gibi arzetmekle iktifa edeceğim.

Şifre — Sıvas, 11 / 12 / 1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretlerine

Kabinenin fikri olmak üzere iblağ buyurulan 9 Kânunuevel 1919 tarihli telgrafname heyetimizce mütalea olundu. Bu telgrafname münderecatı dahi, bunca izahat ve maruzatımıza rağmen, iş'aratı sabıkadaki telâkkileri tekrar mahiyetinde görülmüştür. Heyeti Temsiliyemizin gayesi, nüfuzu hükûmeti halelden vikaye, itimadı milliyi tarsinden ibaret olduğu, mükerreren teyit olunmuştur. Maruzatımızın, maalesef lâyıkı veçhile nazarı im'ana alınmadığı kanaati hâsıl olmaktadır.

1 — Anadoluda fikri intizam ve emniyeti kalbiyenin muhtel olduğu doğru değildir, belki sakıt Damat Ferit Paşa Kabinesi zamanında husule getirilmiş olan bu ihtilâli efkâr ve emniyetsizlik, ahiren vahdeti milliye sayesinde zail olmuştur.

2 — Eşhas tarafından, hotbehot memur azil ve tebdili vaki değildir. Yalnız Dahiliye Nezareti, harekâtı milliyeye aleyhtarlıklarından dolayı, sakıt kabine zamanında, millet tarafından kovulan ve her tarafça isimleri malûm olan memurini nasp ve tayindeki ısrarile pek manidar bir meslek takip ediyor. Dahiliye Nezaretinin amali milliyeye külliyen mugayir ve hâlâ Nazırı Sabık Âdil Bey ruhunun Dahiliye Nezaretinde yaşadığını efkârı umumiyeye ihsas eyliyen icraatı, elbette pek muhik ve meşru olarak halkça muta olmamaktadır. Ayni müsteşar, ayni idarei umumiyeyi dahiliye, ayni memurin müdürünün icrayi vazifede devam eylemeleri, hakikaten hem heyeti celilelerini ve hem de millete karşı taahhüt altında bulunan Heyeti Temsiliyemizi pek müşkül bir vaziyete sokmaktadır .... tarihli telgrafname ile arzettiğimiz Dersim mutasarrıfı meselesi calibi dikkattir. Artık bu bapta Heyeti Temsiliyece yapılacak bir şey kalmamıştır. Badema da, Dahiliye Nezaretinin bu gibi icraatı yüzünden tahassul edecek vaziyetlerin ıslahı için, hüsnü kabul ve itimada mazhar olamadığından, istirhamatta da bulunulmıyacaktır.

Son defa olarak şunu arzedelim ki, hükûmeti seniyeleri, milletin emnü itimadını bihakkin kazanmak ve bu mülkü millete nafi olmak arzusunda ise ki, buna heyetimizin hiç şüphesi yoktur. Milletin ruhuna, vaziyetin derecei nezaketine göre bir hattı hareket intihap etmeli, asıl derdi kendi içinde tedavi eylemelidir. Yoksa, makamı iktidara gelindiğinden itibaren tutulan usul veçhile, Heyeti Temsiliyeyi hedef ittihaz ederek ayni zemin üzerinde mütevaliyen yazı yazmakla maksat temin edilemez.

3 — Hükûmeti sakıtanın millete düşman, düşmanlara dost olarak takip etmiş olduğu siyaseti hainanenin mirası olan Aydın cephesinde, para dercinde, belki bazı uygunsuzluklar olmuş olabilir. Şukadar ki, Sıvas Umumî Kongresi ile taazzuv eden vahdeti milliye ve Harbiye Nezaretinin himemat ve muaveneti vatanperveranesi sayesinde, bu gibi hallerin de önü alınmış demektir.

4 — Millet, hali mütarekede bulunduğu düşman devletlerden hiçbirisine tehditkâr vaziyet almış değildir. Yalnız hukuku mukaddese ve meşruasına mudahalâtı, lüzumu kat'î hâsıl olursa, silâhla dahi men'e azmeylemiştir.

5 — Heyeti Temsiliyenin, mümessillere telgraf keşide etmesi bahsine gelince; bu ancak protestolara inhisar etmektedir ki, heyeti celilelerinin muvafakatine de iktiran eylemiştir. Esasen, millî birliğin mümessili olmak sıfatile Heyeti Temsiliyenin, millet namına, bu kabîl müracaatlerde bulunması bir hakkı meşruudur. Eğer, hükûmet te ayni hassasiyeti gösterir ve milletle hemfikir olduğunu bu kabîl fırsatlarda izhar ve iraeye şitaban olursa, siyasete zarar şöyle dursun, fevaidi azime iktitaf olunacağı bedihîdir. Halbuki Heyeti Celilelerinin Adananın işgali gibi sarih bir haksızlığı bile, protesto eylemediğini Fransızlar söylüyorlar. Binaenaleyh Fransız mümessilinin ifadatı aleniyesinin hikmetini bu noktada aramalıdır. Hulâsa, şunu arzedelim ki Heyeti Temsiliye, ne yesü fütura düşmüştür ve ne de vezaifi mukaddesesinde, selâmeti millet ve vatana ait icabatı idrak edemiyecek şuursuzlukla malûldür. Milletin selâmeti namına ittihaz eylediği tedabir ve icra eylediği bilûmum muamelâtta vekar ve haysiyeti, meskenet ve zillete tercih eylemeği esas kabul etmiştir. Siyaset, kiyaset ve muktazayi hale tevfikı hareketin ancak bu tarikte olduğuna iman eylemiştir. Binaenaleyh, elîm hakikatler karşısında, müteyakkız ve mütenebbih olan ruhu milletten iktibas eylediği bu esasların aksini millete tavsiye eyliyemez ve kariben içtimaını elzem addeylediği Meclisi Meb'usanın da, ayni ruh ve his ile mütehalli olacağı ümmiyesini kaviyen besler.

6 — Heyeti Temsiliyemizin noktai nazarı, berveçhibalâ arzolundu. Bu gibi hususatta, murahhasımız olmak itibarile, zatı devletlerinin heyeti vükelâyı tenvir ve gayrivaki hususatı kendilerine izah buyurmaklığınız lâzım olduğunu, selâmeti memleket namına, kemali hürmetle arzeyleriz.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Efendiler,

Çürüksulu Mahmut Paşanın beyanatı

İstanbulda istihlâsı vatana müteallik en mühim vezaifle iştigal eden muhterem ve âkıl tanınmış zevatın, o devirde, İstanbul havayi mesmumunu teneffüs yüzünden, zihniyet ve telâkkilerinde, nekadar menfi inhiraflar husul bulmuş olduğuna misal olmak üzere henüz Sıvasta iken temas ettiğim küçük bir meseleyi müsaadenizle arzetmek isterim. İhtimal, azayı kiram meyanında hatırlayanlar vardır; Âyan Azasından Çürüksulu Mahmut Paşa, Bosfor gazetesi muharrirlerinden birisine, vaziyeti siyasiyemiz hakkında beyanatta bulunmuştu. Mahmut Paşanın, o tarihlerde, İstihzaratı Sulhiye Komisyonu azası olduğunu da hatırlarsınız. Paşanın, 31 Teşrinievel 1919 tarihli Tasviriefkâr gazetesinde de intişar eden beyanatını, 17 gün sora Sıvasta okudum. «Ermenilerin fazla mutalebatına hak vermeksizin, hudutlarda bazı tashihatın icrasına razı oluruz.» ifadesi nazarı dikkatimi celbetti. Şarkî Anadoluda, Ermenistan lehine tavizatı arzıyede bulunulacağı vadini tazammun eden bu cümlenin, sulh komisyonu azasından bir recülü devlet tarafından sarfedilmiş bulunması cidden teemmül ve istiğraba şayan idi. Bu sebeple 17 Teşrinisani 1919 tarihinde, Çürüksulu Mahmut Paşa Hazretlerine yazmağı faydalı addettiğim bir telgrafnamede; beyanatındaki işaret ettiğim cümleden dolayı, «Şarkî Anadolu ahalisinin pek muhik olarak, son derece münfail ve müteessif olduğunu zikrettikten sora, Erzurum ve Sıvas Kongreleri mukarreratı veçhile milletin Ermenistana bir karış toprak terketmiyeceğini ve hatta hükûmet, bu kabîl bir mecburiyeti elîmeye serfüru ederse, millet, kendi hukukunu bizzat müdafaaya azmeylediğini ve bunun cihana ilân edilmiş olduğunu» yazdım ve bu azmü kararı millinin, herkesten evel İstihzaratı Sulhiye Komisyonu azayı kiramınca malûm ve muta bulunması lüzumunu arzettim *(Ves. 196)*.

Efendiler, Sıvasta, geçen ikametimiz esnasında, birçok mesail ve hadisata temas edilmiş ve bizzarure, millî, idarî, askerî ve siyasî teşebbüsat ve icraatta bulunulmuştur. Bunların kâffesini

tafsil etmek uzun sürer. Yalnız, takip ettiğimiz silsilei vakayiin irtibatına medar olacak bazı noktaları, kayit ve işaret ederek geçeceğim.

*
* *

Efendiler, teşkilâtı milliyenin tanzim ve tensikı mühimdi. Bunun için, tedabiri mahsusa ittihaz edildi. İntihabat münasebetile, husul bulan bazı ihtilâfatı efkârın izalesi esbabına tevessül olundu.

Teşkilâtı milliyenin tanzim ve tensikı

Maraşta, bazı Çerkez vatandaşlar, gûya, Maraşın umum Çerkezleri namına, Cebelibereket Guvernörünün Maraşa izamını, Ayıntapta Fransız askerî kumandanından telgrafla talep eylemişlerdi. Buna müsaade eden Maraş mutasarrıfına teessüf edildi. Maraş eşraf ve mütehayyizanının, mumaileyh Guvernör geldiği takdirde, istikbal eylememeleri lüzumu bildirildi. Hükûmeti merkeziyenin de nazarı dikkati celbolundu.

Bolu havalisinde, asayişsizlik gittikçe artıyordu. İzmitte, Asım Beyden sora, Birinci Fırka Kumandanı olan Rüştü Beye, bu hususta talimat verildi.

Efendiler, 20 Teşrinisani 1919 tarihinde, İstanbuldaki teşkilâtımızdan, Kara Vasıf ve Miralay Şevket Bey imzalarile gelen bir şifrede; «Gebze kaymakamının muhalif olduğu ve bu kaymakamın, envai fecayie cür'et eden Yahya Kaptanın fenalıklarını örtmeğe ve saireye başlayarak Kuvayi Milliyeye leke sürmeğe sai olduğu» bildiriliyor ve kaymakamın becayişi mevzuubahs ediliyordu *(Ves. 197)*.

Biz de, bu mütaleaya, samimiyetle iştirak ederek, meselenin, Cemal Paşa vasıtasile teminini cevaben bildirdik *(Ves. 198)*.

Efendiler, bu Yahya Kaptan meselesi, inkılâp safahatından mühim birine dahil ve çok manidar olduğu için, biraz tafsilât vermeği münasip görüyorum.

Şimdiye kadar, verilen malûmattan anlaşılmış olacağına şüphe yoktur ki, muhtelit, memzuç, müşterek düşmanların tatbikına çalıştıkları plânın, mühim bir noktası da, dahili memlekette asayişsizlik olduğunu ve anasırı hıristiyaniyeye tecavüzatta bulunulduğu keyfiyetini, filî ve maddî asar ve hadisat ile enzarı cihanda ispata ve bu ef'al ve harekâtın Kuvayi Milliye tarafından ika edildiğini iknaa matuf idi. Bu hafi ve habis maksadın temini

için de, malûmumuz olduğu veçhile, birtakım çeteler teşkil ederek, bilhassa ahalii hıristiyaniye üzerine saldırmak ve bu çetelerin ika edecekleri cinayatı, teşkilâtı milliyeye atfetmek yolunu takip ediyorlardı. Bu teşebbüsat, az çok memleketin her tarafında filiz vermeğe başlamakla beraber, en mühim inkişaf ve faaliyet, İstanbula kurbiyeti itibarile, Biga, Balıkesir ve bilhassa İzmit, Adapazarı, Bolu havalisinde, nazarı dikkati calip bir manzara arzediyordu.

Biz, bu hainane ve fakat — itiraf olunmalıdır ki — çok mahirane teşebbüse mukabil, fevkalâde tedbir ve teşebbüs almak mecburiyetinde kaldık. Çünkü, hükûmeti merkeziye, bütün bu düşman teşebbüslerini, filhakika, Kuvayi Milliyeye atfediyor ve tenkilleri için tedabiri şedide ittihaz edecek yerde muttasıl, Heyeti Temsiliyeyi tahtıe ve tazyik ederek, bu amili fecayi olan düşman çetelerinin faaliyetine hitam vermeği, bizden talep ediyordu. Maatteessüf hükûmet, bu fikir ve kanaatini, İstanbuldaki teşkilâtımız rüesasına da tamamile zerk ve telkine muvaffak olabilmişti.

Efendiler, bizim, bilhassa İstanbula yakın olan İzmit mıntakasında tatbikını düşündüğümüz tedbir, orada müsellâh, millî müfrezeler teşkil etmek ve o havalide şayanı emniyet olan kumandan ve zabitlerimizin, bu millî müfrezelere muavenet ve muzahereti ile, hain çeteleri takip ederek mazarrat ve vücutlarını izale eylemek idi.

Yahya kaptan meselesi

İşte, bu maksatla vücuda getirebildiğimiz millî müfrezelerin en mühimmi ve kuvvetlisi, bu, Yahya Kaptan denmekle maruf, bir fedakâr vatanperverin müfrezesi idi.

Merhum Yahya ile ilk münasebetimiz şöyle oldu:

Bir gün telgrafçılar, Sıvas Telgraf Merkezine, bu malûmatı veriyorlardı. Gayet müstacel bir telgrafı tevkif ettiler, yani Dersaadette tevkif edilmiştir. Meali şudur:

Sıvasta Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Dün İzmitten tavsiye edilen Yahya, benim. Yarın akşam Kuşçalı telgrafhanesinde emrinize muntazırım.

Kuşçalı, Üsküdarla Gebze arasında bir köydür. Filhakika, Yahya Kaptan, bana, İzmitte teşkilâtımız tarafından tavsiye edilmişti.

4 Teşrinievel 1919 tarihinde Kuşçalı merkezinden şu telgrafı aldım:

Sıvasta Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Mühim ve gayet müstaceldir

Bendeniz size iki gün evel İzmitten tavsiye edilen Yahyayım. Emriniz üzere, telgraf başında emirlerinizi telâkki etmeğe geldim. Nihayet yarın akşama kadar Kuşçalı telgrafhanesindeyim.

Yahya

Anlaşıldığına göre Yahya Kaptan İstanbuldan telgrafının çekilmediğini anlayınca kendisi henüz Kuşçalıya gelmeden, bu telgrafı Kuşçalı merkezine göndererek çektirmiş *(Ves. 199)*.

Ben de şu emri verdim *(Ves. 200)*.

4 Teşrinievel 1919

İzmit Merkezi vasıtasile Kuşçalı Telgrafhanesinde
Yahya Efendiye

Bulunduğunuz havalide kuvvetli bir teşkilât yapınız. Adapazarı Kaymakamı Tahir Bey vasıtasile bizimle tesis ve temini irtibat eyleyiniz. Şimdilik hazır bulununuz.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Cemiyet Reisi
Mustafa Kemal

Efendiler, Yahya Kaptan, aldığı bu emir üzerine, teşkilât yaptı ve aylarca İstanbulla temas eden muhitlerde hain çetelerin icraatına mâni oldu.

Nihayet, İstanbul hükûmeti tarafından katlettirildi. Gerçi, Yahya Kaptanın faaliyeti ve sureti feciada vukuu şehadeti, bundan soraki aylara müteallik bir hâdise ise de, burada vak'aya temas edilmişken, bir daha avdet etmemek üzere, meselenin izah edilmesi muvafık olur mütaleasındayım.

24 Teşrinisani 1919 tarihinde Kartal merkezinden şu telgrafı aldım:

Köy içinde bilâkabahat katil, nahiye müdürünü alâmeleinnas darp, köylerde gasp meselesinden dolayı Yahya Kaptanı hükûmete teslime mecburiyet el-

vermiştir. Dahiliye Nezareti ehemmiyetle bu meseleyi takip ediyor. Hükûmetin müşkül vaziyette kalınması, Yahya Kaptanın teslimini iktıza ettiriyor. Emri Devletlerinize makina başında muntazırım. Efendim.

İmza

Kartal Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Heyeti Temsiliye Reisi Binbaşı
Ahmet Necati

(Ves. 201).

Askerlerin ve resmî memurların, bizim teşkilâtı milliye heyetlerinin alenen riyasetlerini almaları usulümüz değildi. Bir de, bizim teşkilât nizamnamemize vâkıf olması lâzımgelen heyat rüesasının, Heyeti Temsiliyenin yalnız bir heyet olduğunu, heryerde birer heyeti temsiliye olamıyacağını bilmesi lâzımgelirdi. Bu telgraf üzerine İzmitte Fırka Kumandanıma şu telgrafı yazdım:

Şifre: Aceledir — Sıvas, 25/11/1919

İzmitte Birinci Fırka Kumandanı Rüştü Beyefendiye

Kartal Müdafaai Hukuk Cemiyeti Reisi unvanile Binbaşı Ahmet Necati Bey tarafından vürut eden bir telgrafta: Katil ve nahiye müdürünü darp, köylerde gasp mesailinden dolayı Yahya Kaptanın hükûmete teslimi mecburiyeti hâsıl olduğu ve Dahiliye Nazırının da bu meseleyi ehemmiyetle takip eylediği bildirilmektedir.

Bidayettenberi harekâtı milliyede hüsnü hizmeti meşhut olan bu zatın, memleketimizin bu buhranlı zamanlarında, hükûmete teslimi asla muvafık görülmemekte olduğundan işin, hükûmetin de nüfuzunu nazarı itibara almak suretile, Yahya Kaptanın takibatı kanuniyeden bu aralık tahlisi hususunun tanzimi, Kartalda Necati Beye icap eden talimatın itası ve neticenin imbası ehemmiyetle rica olunur.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

26 Teşrinisani 1919 tarihinde Hereke merkezinden de şu telgrafı aldım:

Millet namına istirham ediyorum; bugünlerde Binbaşı Necati Beyin suiistimalâtı, Kuvayi Milliyeyi lekelemektedir. Hemen tahkikat icrasına emir buyurulmasını rica ederim.

Gebze Kazası Milis Kumandanı
Yahya

İzmitteki Fırka Kumandanından aldığım cevap aynen şudur:

İzmit, 29 Teşrinisani 1919

Sıvasta K. O. 3 Kumandanlığına

C: 25/11/1919

Heyeti Temsiliye Riyasetine: Şimdiye kadar vaki tahkikatıma nazaran Yahya Kaptanın katil, nahiye müdürünü darp gibi fiilde bulunmadığı ve Binbaşı Necati Bey denilen zatın, kendi menafii şahsiyesini temin için Yahya Kaptanın ortadan vücudunu kaldırmak gayesini takip ettiği ve bu bapta Zatı Âlinize telgrafla müracaatte bulundukları zaman, Yahyayı da iğfal ile neztlerine celp ile katletmek tertibatında oldukları halde Yahya işi sezerek kendisini kurtarmış olduğu anlaşılmıştır. Keyfiyeti icabı veçhile tamik ediyorum. Neticeyi arzederim.

Birinci Fırka Kumandanı
Rüştü

Fırka Kumandanı Rüştü Beyin birkaç gün sora verdiği mütemmim malûmat şu idi:

İzmit, 5/12/1919

Sıvasta K. O. 3 Kumandanlığına

Heyeti Temsiliyeye:

Binbaşı Necati Bey, Maltepe Endaht Mektebinde muvazzaf memur olduğu halde, Müdafaai Hukuk Cemiyeti Reisi sıfatını takmarak, Kuvayi Milliye namile başına topladığı Arnavut Küçük Aslan çetesile ortalığı soydurmakta olduğu ve Gebze Jandarma Yüzbaşısı Nail Efendinin de bununla şerik olduğuna bende şüphe kalmamıştır. Son zamanda, hükûmetin başına gaile çıkaran Darıca Rum bekçilerinin katli ve *İstilyanos* isminde bir zenginin dağa kaldırılarak para talebi gibi hususatın mezkûr çete marifetile yaptırılması ve böyle ef'ali redieye yanaşmıyan Yahya Kaptana isnadı keyfiyet ile gerek oraya ve gerek hükûmete mumaileyh hakkında ihbaratı kâzibede bulunulması, her halde bunların teşkilâtı milliye perdesi altında halkın, hükûmetin başına mesele çıkararak keselerini doldurmaktan başka bir maksat beslemediklerine ve belki de siyasî daha başka maksat takip eylediklerine hükmediliyor. Şimdiye kadar pek namuslu hareket etmiş ve etmekte bulunan Yahya Kaptanın, bu gibi ef'ale iştirak etmemesi ve balâda mezkûrülisim çetenin, kendi mıntakasında ikaı fazayiha meydan vermemesi hasebile mumaileyhin vücudunu resmen veya gayriresmî olarak ortadan kaldırmağa çalışıyorlar. Dün, Yahya Kaptan, nezdime gelerek hayatının tehlikede olduğunu ve binaenaleyh avenesinin esliha ve mühimmatını bana getirip teslim ederek kendisinin de buradan gaybubet edeceğini bana resmen söyledi. Kendisine nesayihi lâzime vererek ve daha hizmet edecek mühim zamanlar olduğunu söyliyerek mahalline iade ettim. Her şeyi iyi bilmesi lâzımgelen Gebze kaza kaymakamına resmen ettiğim istizaha aldığım cevapta, tamamen balâda arzettiğim şekilde yani Necati ve Nail Efendilerin aleyhinde,

Yahya Kaptanın lehindedir. Necati Efendinin İstanbulda nere ile muhabere ettiğini bilemiyor isem de bir yerden arasıra para aldığı söyleniyor. Bunların vücudu ve cana kastettikleri dolayısile, Yahya Kaptan bu havalide durmak istemiyor. Binaenaleyh zaten muvazzaf bir zabit olan Necati Efendinin başka bir mahalle ve Nail Efendinin de keza diğer bir yere kaldırılması elzem olduğuna hükmediyorum. Oraları İstanbulla muhabere etmekte olduklarından tabiî bendenizce bir şey yapılamamaktadır. Oraca icrayi icabı maruzdur.

Fırka 1 Kumandanı
Rüştü

Rüştü Beyin verdiği malûmattan mufassalan bahsederek, 8 Kânunuevel 1919 tarihinde, Harbiye Nazırı Cemal Paşaya yazdım *(Ves. 202)*.

Ayni tarihte, vaziyet ve Cemal Paşaya olan müracaat, izah edilerek meselenin takibi İstanbuldaki teşkilâtımız rüesasına da bildirildi *(Ves. 203)*.

On dokuz gün sora, yani 27 Kânunuevel 1919, tarihli ve şifre dahilinde Vasıf ve haricinde Miralay Şevket Beyin imzası bulunan uzun bir telgrafta; şu malûmat veriliyordu:

«.... Asayişsizliğin başlıca müsebbipleri Yahya Kaptanla refikı Kara Aslan ve Alemdağında dolaşan, Sadık çeteleridir.»

Yahya Kaptanın birtakım şımarıklıklarından bahsettikten sora, «.. Bizi, artık bu şeriri ikaı mazarrat edemiyecek bir hale getirmeğe teşebbüs ettirmişti.»

«Ötedenberi araları iyi olmayan Küçük Aslan çetesinin teveccühte olması?! kendisini muhtelif vasıtalarla setri kabayihe sevketmiştir.»

«Yüzbaşı Nail, Yahyanın aleyhindedir. Necati Beye gelince; hükûmeti sakıta zamanında! Kartal kazasınca reis intihap olunarak, Kuvayi Milliye namına, merkezle kat'ı alâka etmiş?.. Teşkilâtı milliyeyi esaslandırmış.. Yeniköy Rumlarının etrafa sarkıntılıkları üzerine, Küçük Aslan çetesini dolaştırmağa başlamış... tarafınızdan para dahi verilmiştir?!»

«Yahya Kaptan.. her şeyi akim bırakmak manevrasına müracaat etmektedir?!»

«Binbaşı Necati, biraz idaresiz ise de cezaya müstahak değildir.»

«Gebze kaymakamının... bir an evel kaldırılarak Rum ve Ermeni entrikalarına nihayet verdirilmesi...» *(Ves. 204)*.

Efendiler, bu malûmat meyanında, benim vâkıf olmadığım noktalar vardı. Meselâ; ben, Küçük Aslan çetesinden ve onun

teveccühte olmasından haberdar değildim. Bu çeteye, Necati Bey vasıtasile para verdiğimi asla hatırlayamıyordum.

Yahya Kaptanın, verdiğimiz talimat mucibince, düşman çetelerini bertaraf eylemeğe ve hiç olmazsa, onların ahalii hıristiyaniyeye tecavüz ederek düşman maksadını temine matuf her teşebbüslerini akim bırakmağa çalıştığını pek âlâ biliyorduk.

Gebze kaymakamının mahiyeti, şimdi ilâve edeceğim vesaikle takdir olunabilecektir, zannındayım.

4 Kânunusani 1920 tarihinde, Fırka Kumandanı Rüştü Beye, Vasıf Beyin verdiği malûmatı, olduğu gibi, hulâsa ederek bu malûmatın kendi tarafından verilen malûmatla tezat teşkil ettiğini ve binaenaleyh, bir kere daha şayanı emniyet ve itimat zevat vasıtasile tahkik ve tetkikı keyfiyet ettirilmesini ve kanaatlerile beraber muvazzahan iş'arını rica ettim *(Ves. 205)*.

Efendiler, bu meselede hakikatin tavazzuhuna medar olan vesaikten, malûmattar olmanızı arzu ettiğim için, Rüştü Beyin cevabını aynen arzetmeme müsaade buyurunuz:

Düzce, 7/8, 1, 1920

K. O. 20 Kumandanlığına

C: 4/1/1920 şifreye:

Heyeti Temsiliye Riyasetine:

Yahya Kaptan hakkında vaki, muhtelif isnadat üzerine, birkaç defa, Yüzbaşı Ali Aguş Efendi vasıtasile ettirdiğim tahkikat, mumaileyhin lehinde çıktı. Maamafih kendisi cahil olmak itibarile, hizmet zannile bazı şeyler yapmış olması muhtemeldir. Büyük ve Küçük Aslanlar ise zaten şakidir. Fakat teşkilâtı milliyenin, fikren aleyhinde idüğü muhakkak olan ve Yahya hakkında iştikâya herkesten ziyade hahişker olması lâzımgelen, Gebze kaymakamına bu bapta yazdığım tahrirata aldığım 1/12/1919 tarihli ve 17 numaralı cevap sureti, zirde aynen münderiçtir:

Bendeniz, bu telgrafın müfadına kısmen olsun itimat etmek mecburiyetinde kaldım ve ayni itimatla bu tahriratı İstanbulda bizzat Şevket Beye de gösterdim. Bendenizin vâkıf olamadığım bazı esbap üzerine, İstanbulca hakkında bir muamele icrasına lüzum görüldüğü takdirde bittabi bir şey denemiyeceği maruzdur

Suret

30/11/1919 tarihli 53 numaralı emirnamei âlileri cevabıdır:

Kartal Müdafaai Hukuk Cemiyeti Reisi Binbaşı Necati Beyin, katil ve nahiye müdürünü darp ile vukubulan ihbaratı, zat ve zaman beyan etmemek itibarile, muvafıkı hakikat değildir. Zira darbedildiği beyan olunan Nahiye Müdürü Burhanettin Bey ise, Yahya Kaptan tarafından darp ve taarruza maruz kalmadığını resmen

ve tahriren beyan ettiği gibi bu bapta makamı âciziye dahi bir gûna şikâyette bulunmamıştır.

Katil meselesine gelince; Yahya Kaptan hakkında hükûmete ve adliyeye fili katil hususunda hiçbir taraftan müracaat ve şikâyet olmadığı gibi, aleyhinde celp ve ihzar müzekkeresi bile sadır olmamıştır. Şayet Darıca Rumlarından iki Rumun katli ve Kartalın Paşa köyünden *İstilyanos* çorbacının dağa kaldırılarak fidyei necat ahzü talebi keyfiyeti murat olunuyorsa, bu ef'ali cinaiye Küçük Aslan çetesi tarafından ika edildiği mütevatir ve muhakkak olup, mezkûr çete ise, Yahya Kaptana ötedenberi muarız olduğundan ve esasen Yüzbaşı Nail Efendinin himaye ve tesahübünde iken adedi on sekize baliğ olan mezkûr çete, elyevm Binbaşı Necati Beyin emrine mevdu bulunduğu ve hatta kendilerine ellişer lira maaş tahsisine gidilmekte olduğu müstahber olup köyleri soymaktan fariğ olmadıkları aşikârdır. Binbaşı Necati Bey, Yüzbaşı Nail Beyin kadîm mektep arkadaşı olduğu ve kendisile bir buçuk mah mukaddem Aydınlı Kariyesinde Küçük Aslan çetesi efradından Ali Kaptanın, dağa kaldırdığı çorbacıdan, alınan para ile yaptığı meşhur düğününde mülâkat ederek bilâhare müteaddit defalar Binbaşı Necati Bey, Yüzbaşı Nail Beyin hanesine gelip misafir kaldıkları ve hemfikir bulundukları cihetle Yüzbaşı Nail Beyin ötedenberi Yahya Kaptanın aleyhinde olup, teşkilât yaptığı esnada, hududu kazam haricine tardü teb'it etmek teşebbüsünde bulunduğu gibi Küçük Aslan çetesi tarafından ika edildiği mütevatir ve muhakkak olan berveçhibalâ iki vak'ai cinaiyenin, Kuvayi Milliyeyi şaibedar ve Yahya Beyi lekedar etmek fikir ve emeli perverde edildiği hissedilmiş ve halbuki cinayatı vakıa, mezkûr Aslan çetesinin dairei cevelân ve faaliyeti dahilinde vukua gelmiş olup hatta icrayi takibata gönderilecek olan İstanbul Muhafız Alayına mensup Süvari Müfrezesi Kumandanı Hakkı Beyin, Yüzbaşı Nail Bey tarafından vücuduna lüzum kalmadığı beyanile ledelmuhabere Dersaadete kaldırılarak takipsiz bıraktırmış olduğu emri muhakkaktır. Serdedilen katil meselesi, bundan başka bir hâdise ise, tavzihi keyfiyet olunmak üzere, zat ve zaman beyanile zikredilmek lâzımdır. Darıca Rum bekçilerinin yevmi katlinde çarşıda serbest gezen Küçük Aslan çetesi tarafından fili katlin vukuu şuyu bulması üzerine havfından naşi Yüzbaşı Nail Bey mahalli âhare tahvili memuriyete talip olmuş ve burada kat'iyyen oturmıyacağını beyan etmiş ise de alay ve tabur kumandanları ve Binbaşı Necati Bey buraya gelerek Yahya Kaptan hakkında bir muamele yapılması için murahhas Sırrı Beye yazdıracaklarını vait ve temin ederek ipkasını iltizam eylemişlerdi. Bu defa, 25 Teşrinisani 1919 Salı günü, giden gelen Necati Beyi, yüzbaşı biliğfal ve hilâfı hakikat ihbarat ve isnadata sevkettiği gibi telefonla Yahya Kaptanı merkeze davet ettirerek, diğer taraftan Küçük Aslan çetesini dahi kendi hanesinde ihzar ederek derdesti cihetine gitmek tasavvurunda bulunmuş ise de, hernedense buna içtisar edemiyerek teşebbüsü vakiden sarfınazar etmeğe ve Necati Bey dahi Kartala avdete mecbur kalmıştır. Binaenalâzalik, Yüzbaşı Nail Bey, gerek Necati Bey ve gerek aleti icraiyesi olan Küçük Aslan çetesi vasıtasile Yahya Kaptan aleyhinde, isnadat ve tertibat icrasından bir an hâli kalmamaktadır. Yahya Kaptan, muhalif ve muarız bulunan Küçük Aslan çetesi gibi kurayi yağma ve hıristiyanları katil ve imhaya mesağ vermeyip maiyetinde bulunan Büyük Aslan Bey çetesi tarafından bazı gûna münasebetsiz harekât zuhurunda, derhal men ve tedip cihetine giderek gayei milliye olan istiklâl ve selâmeti vatan endişesile muhafazai inzıbat ve asayişe hizmet etmekte olduğu ve akdemce de Büyük Aslan Bey çetesinin istiman ve dehaletine muavenet ederek affi âliye mazhar eylemek

suretile, hidematı vakıası şayanı şükran bulunduğu ve aleyhindeki isnadatın yüzbaşının amali şahsiyesine serfüru etmediğinden ve Küçük Aslan çetesi tarafından yapılıp Yahya Kaptana atfu isnat edilmek istenilen vukuatı cinaiyenin zuhurundan ve mütecasirlerinin mazharı tesahüp olmasından dolayı izharı teessüfle yüzbaşıya ihtaratı şedidede bulunmasından idüğü arzolunur.

(Gebze Kaymakamı Mehmet Nurettin)

Birinci Fırka ve Bolu Havalisi Kumandanı
Rüştü

Efendiler, bu malûmatın vürudundan evel, şöyle bir havadis verdiler: «Yahya Kaptan Tavşancılda tahtı muhasaraya alındı. Bunu yapan İstanbuldan gelen bir kıt'ai askeriyedir.»

Bu havadis üzerine, İzmitte Fırka Kumandanlığından, 7 Kânunusani 1920 tarihli şifre ile, makina başında istizahı keyfiyet ettik ve havadis doğru ise, «İstanbuldan geldiği bildirilen kıt'a kumandanına, mumaileyhin — Yahya Kaptanın — bizim adamımız olduğunu ve eğer bir kusur ve kabahati varsa tarafımızdan icabının yapılması tabiî bulunduğunu ve hiçbir suretle Yahya Kaptanın muhasara ve tevkif edilmesine razı olmadığımızı bildiriniz» dedik *(Ves. 206)*.

Efendiler, 7 Kânunusani 1920 de yazılıp 8 de aldığımız iki telgraf vardır. Bunlardan biri; İzmitten, Birinci Fırka Kumandan Vekili imzasile Fevzi Beydendir. Müfadı şudur: «Bu gece, iki bin kişilik bir kuvvet, Tavşancıla çıkarak Kuvayi Milliye Kumandanı Yahya Beyi muhasara etmişlerdir. Yapılacak muamelenin iş'arı maruzdur.»

Diğer telgrafname, Düzcede bulunan asıl fırka kumandanından geliyordu. Rüştü Bey, merkezde bulunan vekilinden aldığı ayni malûmatı bildiriyordu *(Ves. 207)*.

Fırka Kumandan Vekili Fevzi Beyin, 7 Kânunusani 1920 tarihli istizahımıza verdiği 7/8 Kânunusani 1920 tarihli cevabında, Yahya Kaptanın henüz ele geçmediği, Kuvayi Milliye ile gelen müfreze arasında bir musademe ihtimali olduğu ve gelen müfreze kumandanına emrimizi bildireceği iş'ar ediliyordu *(Ves. 208)*.

Efendiler, o tarihte, meb'us olarak İstanbulda bulunan Yaverim Cevat Beyden, 10 Kânunusani 1920 de şöyle bir telgraf geldi:

Harbiye, 10/11/1920

K. O. 20 Kumandanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine:

6/1/1920 gecesi sabaha karşı Umum Jandarma Kumandan Muavini Hilmi Bey ve Üsküdar Jandarma Kumandanı Nazmi Bey kumandasında dört zabit, elli jandarma ve Yüzbaşı Nahit Efendi kumandasında İstanbul Muhafız Alayından doksan nefer, Bandırma vapurunun ışıkları söndürülerek Herekeye vâsıl olmuş ve alessabah Herekeye çıkan müfreze derhal Tavşancılı kuşatmış ve muhtelif haneler basılmıştır. Gelen heyet, köy heyeti ihtiyariyesini toplıyarak haini vatan olan Yahyayı, ya teslim veya nerede olduğunu söylemezlerse Tavşancılı insanlarile beraber yakacaklarını ifade ederler. Heyeti ihtiyariye, iki gündenberi Yahya Kaptanın köylerinde olmadığını ve nerede bulunduğunu bilmediklerini musırren ifade ettiler. Yahya, sağ olarak ele geçemiyecektir. Fakat Yahyanın imhasından sora Marmara havzasına sahip ve hâkim olan ve hergün İngilizler ve Fransızlar tarafından teslih edilen Rumların ve İstanbuldaki rüzelânın pek büyük muvaffakıyete mazhar olacakları bedihidir ve Kuvayi Milliye namını taşımakta olan Yahyanın tenkili, İzmit, Adapazarı ve İstanbul havalisinde, düşmanlarımızın hesabına birçok fesat çetelerinin doğmasına da sebebiyet verecektir. Binaenaleyh, Cemal Paşa Hazretlerinin işe müdahalesile, Yahyanın tebdili nam ile bir evelki maruzatım dairesinde serbestisinin temini için icap edenlere emir buyurulması müsterhamdır (Cevat).

Harbıye Nazırı
Cemal

Bu telgrafın, harbiye şifresile ve Cemal Paşa imzasile kapatılmış olması ve fakat muhteviyatında «Cemal Paşa Hazretlerinin işe müdahalesile Yahyanın halâsı» çaresinin temini fıkrası, calibi nazarı dikkattir. Demek ki, Cemal Paşa, Cevat Beyin telgrafının, okumağa lüzum görmeden, kendi şifresile ve imzası tahtında çekilmesine müsaade etmiştir. Çünkü, bir defa Yahyayı takip ettiren Cemal Paşadır. Bundan başka temini serbestisi için kendi delâletlerinin tarafımdan emrolunmasını, kendi malûmatı tahtında, elbette yazdırmazlardı.

İzmitte, Fırka Kumandan Vekilinden gelen 9 ve 10 Kânunusani 1920 tarihli iki telgrafname ile, mesmuata atfen, iki musademeden sora, Yahya Kaptanın, meyyiten istisal olunduğu bildirildi *(Ves. 209)*.

11 Kânunusani 1920 de, Fırka Kumandan Vekilinden, İstanbuldan gelen müfreze kumandanına, tarafımızdan tebligatta bulunup bulunmadığımı sordum *(Ves. 210)*. Üç gün sora 14 Kânunusani 1920 tarihli raporunda, Fırka Kumandan Vekili, şu malûmatı verdi: «Bizzat icra ettiğim tahkikattan.. musademe olma-

dığı ve yalnız, Yahya Kaptan teslim olduktan sora, köy haricinde aleti cariha ile katledilmiştir. Kafatasının olmaması bunu müeyyittir.» *(Ves. 211)*.

Efendiler, bu meş'um haber üzerine, İstanbuldaki teşkilâtımıza, 20 Kânunusani 1920 tarihinde, Miralay Şevket Bey vasıtasile şu telgrafı yazdık:

Yahya Kaptanın tenkiline lüzum gösteren esbap ile teslim olunduktan sora kasten şehit edildiği anlaşılmakla katline kimlerin dahlü tesiri olduğunun, Dersaadetten müracaat eden müteaddit fedakâr arkadaşlara izahat verilmek üzere, sürati iş'arı rica olunur Efendim.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Eski bir iş'arımıza cevap olmak üzere, İstanbuldan, 20 Kânunusani 1920 de yazılıp bir gün sora vâsıl olan telgraf ta şu idi:

Beşiktaş, 20/1/1920

Ankara: K. O. 20 Kumandanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine mahsustur.

C: 17/1/1920.

1 — Mahalli vak'ada bulunan şayanı itimat bir zatın ifadesine nazaran Yahya Kaptan yakalanıp köy haricinde bulunan karakol mahalline götürülürken civardan on kadar şakinin karakol üzerine ateş etmesi üzerine firara teşebbüs etmiş ve bu esnada katlolunmuştur. Maamafih iyi bir tahkikat yapılması hususunda hükûmet nezdinde teşebbüsatta bulunuldu.

2 — Yahya Kaptanın Kuvayi Milliye namına pek çok fenalıklar yaptığı tevatür derecesine vardığı gibi resmî ve hususî yapılan tahkikat ta bunu teyit ettiği cihetle hükûmet, takibata karar vermiş, fakat, Heyetimizce merkumun muvakkaten ihtifa ederek Kuvayi Milliye işlerine karışmaması ve fenalığa cür'et etmemesi, yanında bulunan firarî asker ve jandarmaları iade etmeleri şartile, takibat yapılmaması arzu edilmiş ve lâzımgelenler nezdinde teşebbüsat yapılmakla beraber Gebzeye de memuru mahsus gönderilmişti. Bu esnada hükûmet gizlice birdenbire asker sevketmiş ve sırf Yahya Kaptanı derdest etmek istediğini ilân ederek maruz hal vukua gelmiştir Efendim. (Vasıf)

Çanakkale Mevkii Müstahkem Kumandanı
Şevket

Efendiler, «köy haricindeki karakola götürülürken civardan ateş edilmiş? Firara teşebbüs etmiş, bu esnada katledilmiş?!» bu

tabirin, bu gibi suikastlerde bir formül gibi kullanıldığını anlamamak için, çok safdil olmak lâzımdır.

Yahya Kaptanı imha etmek için, beraber çalıştıkları ve karar verdikleri hükûmetin, gizlice, birdenbire emrivaki yapıvermiş olduğu hakkındaki ifade de, şayanı dikkattir. İstanbulda, jandarmadan, İstanbul Muhafız Alayından zabit, asker tefrik olunuyor... İstanbulda vaziyete hâkim olduğunu iddia eden teşkilât rüesamız haberdar olamıyor.

Kara Vasıf Beyin bu telgrafına cevap olmak üzere vukubulan istizahımız şudur:

Şifre — Ankara, 22/1/1920

Dersaadette:

Çanakkale Mevkii Müstahkem Kumandanı Şevket Beye

Yahya Kaptanın katli meselesini ciddî surette takip eden ve hesabını istiyen bilhassa İstanbulda pek çok kimseler vardır. Tayini hakikate medar olmak üzere tevatür derecesine vardığı bildirilen fenalıkların nelerden ibaret olduğunun sürati iş'arı rica olunur.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Efendiler, bu istizahımıza verilen cevabı da, tahammülünüze sığınarak aynen arzedeceğim:

Beşiktaş, 24/1/1920

Ankarada: K. O. 20 K.

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine mahsustur.

C: 22/1/1920.

1 — Yahya Kaptanın teslim olduktan sora katlolunduğunu işittik. Tahkikat yapıyoruz. Neticeyi arzedeceğiz.

2 — Merkumun tenkiline sebep, hiçbir kimseyi dinlememesi, Kuvayi Milliye namına alenî fecaat, şekavet yapması ve eşkıyayı eveldenberi ihfa etmesi veya gösterilen mahalle gitmesi hakkında verilen emirleri dinlememesi üzerine, hükûmet, kendisine köylerden ve etraftan müracaat edenlerin ısrarına dayanamıyarak kendiliğinden ve hatta heyetimizin haberi olmadan teşebbüsat yapmasıdır Efendim. (Vasıf)

Çanakkale Mevkii Müstahkem Kumandanı
Miralay Şevket

Muhterem Efendiler, telgrafnamenin, ikinci maddesindeki, merkumun hiç kimseyi dinlememesinin, tenkiline, katline sebep olarak gösterilmesi asla doğru olamaz. Şehidi merhum, beni dinliyordu, benden emir alıyordu. Verdiğim emre göre, hareket ediyordu. Başka bir makama veya eşhasa merbut olduğunu, onlardan emir alması lüzumunu kendisine emretmemiştim. Bu sebeple, İstanbuldan her önüne gelenden, Dahiliye Nazırından, Jandarma Kumandanı hain Kemal Paşadan verilen emirleri isga etmemesi, zaten matlubumuz idi. Kuvayi Milliye namına, şekavet ve fecaat yapanın da kendisi olmayıp, Küçük Aslan çetesi gibi maksadı mahsusu hainane ile teşkil edildikleri vesaika müsteniden anlaşılmış olan çeteler olduğu ve Yahyanın bunların men'i şekavetlerine çalıştığı da, sözlerine itimat olunmak lâzımgelen zevatın tahkikatile sabit olmuş bir keyfiyettir.

Gebze Müdafaai Hukuk Heyeti Reisi ile Gebze Kaymakamı Fevzi Beyin, müşterek imzalarile, vak'ai müessifenin vukuundan evel, makina başında vukubulmuş olan bir müracaati de zikretmeden geçemiyeceğim:

Gebze Kuvayi Milliye Kumandanı Yahya Bey hakkında bazı kesanın iftiralarile en nihayet salı gecesi İstanbuldan erkân ve ümera kumandasında gelen iki bin kadar bir kuvvetle, Tavşancılda tahtı muhasaraya alındığı ve elyevm muhasara altında bulunduğu, şimdi ahaliden aldığım malûmattan anlaşılmıştır. Böyle vatanı için çalışan bir zata karşı yapılan bu muamelenin, pek haksız olduğu malûmu âlii kumandanileridir. Miri mumaileyhin kurtarılması hakkında ne gibi bir muamele yapılacağının emir ve iş'arını makina başında bekliyoruz.

Kaymakam	Müdafaai Hukuk Heyeti Reisi
Fevzi	*Hacı Ali*

Efendiler, o tarihlerde, İzmit havalisinde, Kuvayi Milliye teşkilâtı ile uğraşan Meb'us Sırrı Beyin de, bu baptaki iş'aratını aynen arzetmeme müsaadenizi rica ederim:

İzmit, 11/1/1920

K. O. 20 Kumandanlığına

1 — Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine: Muhaberesi dört gün evel olmuş olan Yahya Kaptan meselesi, nihayet haber almış olacağınız veçhile, şehadetile neticelendi.

2 — Yahya Kaptanın, İstanbul kapısında, müteazzıv bir mahiyette muhafazai mevcudiyeti her halde Kuvayi Milliyeye karşı muarız bulunan zevatı, tethişten hâli kalmadığından izalesi tasmim edilmiş bulunduğunda şüphe yoktur.

3 — İzalenin bu maksada mebni tashihi, meseleyi mevzii mahiyetten çıkartmakta ve Heyeti Temsiliyece teemmülünü vacip kılmaktadır.

4 — İzmit livası, eşkıya yüzünden bîhuzur iken, yerinden kımıldamıyan ve maiyetinde hiçbir kıt'aya emir vermiyen, yanındaki mahpushaneden on beş yirmi kişinin birden firar eylemesini hergün mesaili adiye telâkki eden Alay Kumandanı Hikmet Bey, Yahyanın izalesi keyfiyetini ehemmiyetle telâkki ve aldığı jandarma kuvveti ile bizzat hareket etmiş ve nihayet Kuvayi Milliyeye mühim bir darbe vurmak suretile maksadına nail olmuş bulunuyor. Mabadi var. (Meb'us Sırrı)

Fırka 1 Kumandan Vekili
Fevzi

K. O. 20 Kumandanlığına

5 — Gebzede teşkil edilmiş bulunan Kuvayi Milliyenin başsız kalması, bundan sora oraları dehşete ilka edecektir.

6 — Buralarca bütün Kuvayi Milliyenin istinatgâhı bilinen yahyanın, bu suretle imhası, efkârı umumiyeyi bihakkın teşviş etmiştir.

7 — Yahyanın izalesi, Hükûmetin Kuvayi Milliyeye karşı badema alacağı mütecavizane vaziyete delil addedilmektedir.

8 — Bu hareket ecnebilerce dahi bilâşek Kuvayi Milliyenin nazarı hükûmette kabili ihmal ve imha bir mahiyette görüldüğüne hükmedilecektir. Bu itibar ile tedabiri lâzime ittihaz olunmalıdır. Mabadi var. (Meb'us Sırrı)

Fırka 1 Kumandan Vekili
Fevzi

K. O. 20 Kumandanlığına

1 — 68 numaralı şifreye zeyildir: Mabait. Vaziyeti teşevvüşten tahlis ve Gebze kuvasının hemen mutemet bir zata tefvizi tedbiri, ittihaz olunmadığı takdirde, Üsküdar livası dahi dahil olduğu halde, bütün İzmit sancağında, ferdi vâhidin Kuvayi Milliye taraftarlığı etmesine imkân bulunamıyacağı kat'iyyen bilinmelidir.

2 — Jandarma Alay Kumandanı Hikmet Beyin bilâifatei vakit kaldırılması elzemdir.

3 — İzmit livasında Kuvayi Milliyenin kespi mevcudiyet edebilmesi, nizamiye hizmetinde bulunan Kaymakam Fevzi Beyin, jandarma kumandanı olmasına mütevakkıftır. Başka çare yoktur. Bunu ehemmiyetle arzediyorum. (Meb'us Sırrı)

Fırka 1 Kumandan Vekili
Fevzi

K. O. 20 Kumandanlığına

1 — 79 numaralı şifreye zeyildir:

Kuvayi Milliyenin, Anadolu taraflarından, istiskal edilmekte olduğu hakkında, devam eden şayiat, hâdisei elîme üzerine muhaliflere daha ziyade kuvvetbahş

olduğundan, miknet ve zindeginin zıyaa uğramadığını gösterecek filî bir tedbir ittihazı elzemdir.

2 — Ali Fuat Paşa Hazretlerinin buraya kadar teşriflerini lüzumlu görmekteyim.

3 — İzmit livasına, ehemmiyet verilmesini ve ehemmiyet verildiğini gösterecek filî tedbirler ittihazı lüzumunu, tekrar için mecburiyet görüyorum. (Meb'us Sırrı)

Fırka 1 Kumandan Vekili
Fevzi

O tarihte, İstanbulda bulunan Rauf Bey de, şu mektubu gönderdi:

İstanbul, 19/2/1920

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Yahya Kaptanın teslim olduktan sora itlâf edildiği, buraca da anlaşılmıştır. Muhafızlığa müracaat edilmiş fethimeyit ameliyatı da yapılmıştır. Takibatı kanuniyeyi hükûmet, eline almıştır Efendim. Arzı tazimat eyleriz.

Hüseyin Rauf

Efendiler, Yahya Kaptanın katledildiğine şüphe kalmamıştı. Bu hakikat, bilindikten sora, katil olan hükûmetin, takibatı kanuniyeyi eline almış olması, cinayet faillerinin meydana çıkmayacağına delil değil midi? Fakat, Efendiler; zaman, her şeyin, her hakikatin, tarihin samimî sinesinde mütaleasını zamindir.

Vicdanî vazifelerimden biri

Muhterem Efendiler, hükûmeti ve İstanbuldaki teşkilâtımız rüesasını, böyle çirkin bir cinayetin irtikâp olunmasına delâlete saik olan esbap ve müessiratın, tetkikının cidden şayanı ibret netayice müncer olacağına kani bulunduğum cihetledir ki, zahiren, ehemmiyetsiz gibi görülebilecek olan bir vak'ayı delâile ve vesaika istinat ettirerek izah ettim. Bu izahatımla enzarı millette vazıh bir zemini tetkik husulüne yardım edebildiysem vicdanî vazifelerimden birini yapmış olduğuma kani ve müsterih olacağım.

Efendiler, bu hâdiseyi mütalea ederken, iki noktayı nazarı dikkatte tutmak, faydalı olur! O noktalardan:

Birincisi; Sait Mollanın mensup olduğu teşkilâtı hafiye ve Gebze, Kartal havalisinde tamamen bu teşkilâta mensup eşhas ve çetelerin rolü ve bu rolü, bizim adamlarımıza ve teşkilâtımıza atfetmekte ve vatanperver yaşayan zevatı iğfal ve iknada gösterilen meharet ve muvaffakıyet.

İkincisi; İstanbul teşkilâtımızın rüesası ki bize, Heyeti Tem-

siliyeye tâbi ve onun talimatı ve iş'aratı dairesinde hareketle mükellef bulunuyorlardı ve ancak, bu mükellefiyeti, samimî ifa etmekle istikameti umumiyede isabetle yürümenin ağlebi ihtimal olacağını kabul eylemeleri icap ederdi. Halbuki, bu zevat, kendi akıl ve tedbirlerini, Heyeti Temsiliyenin ikazları karşısında, yüksek görmekten fariğ olamamışlar ve istiklâli hareketlerine mümanaat olunmasını, izzetinefis meselesi yaparak, asabileşmişler ve bu hissi sakim tahtı tesirinde, iğfal olunmağa kadar varmışlardır *(Ves. 212)*.

Şimdi Efendiler, vicdan ve şefkat sahibi olanları, cidden dilhun eden bir telgrafı daha nazargâhı rikkatinize vazederek, bu meseleye dair beyanatıma hitam vereceğim:

4960 İstanbul, 14/1/1920

Ankarada: Kuvayi Milliye Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Zevcim Yahya Kaptan, mahza Zatı Samilerine olan münasebeti dolayısile, bir cürmü kanunisi olmaksızın, arzı teslimiyet ettiği halde, Gebze Jandarma Yüzbaşısı Nail ve Mülâzimievel Abdurrahman Efendiler tarafından alçakçasına şehit edildi. Bütün Tavşancıl ahalisi, vak'anın şahididir. İhkakı hak için Adliye ve Dahiliye Nezaretlerine müracaat edildi. İki nefer yetim ile perişan bir halde bulunuyoruz. Bu bapta teşebbüsat ve muaveneti Samilerine muntazırız ferman.

Karagümrükte Keçecilerde Karabaş Mahallesinde
19 numaralı hanede sakin Yahya Kaptan zevcesi
Şevket Hanım

1919 Sonbaharında karşılaştığımız diğer bazı vakayi

Efendiler, Yahya Kaptan meselesine, 20 Teşrinisani 1919 tarihinde temas ettik. Birçok mesafe ve zaman kat'etmek suretile, vak'anın izahını ikmal etmek zaruretinde kaldık. Şimdi, müsaade buyurursanız, tekrar, bıraktığımız tarihe avdet ederek, vakayii takip edelim.

Ankara - Eskişehir şimendiferinin işletilmesine İtilâf Devletleri tarafından mümanaat edilmişti. Bu hattın işletilmesi için, Düveli İtilâfiye mümessilleri nezdinde, şedit bir surette protesto edilmesi, 21 Teşrinievel 1919 da Ankara Heyeti Merkeziyesine bildirildi.

Adana teşkilâtı müteşebbislerinin, Niğdeye veya Kayseriye gelerek, bizimle temasta bulunmak suretile idamei faaliyetleri temin edildi.

Aydın cephelerinde, vaziyet hergün kespi nezaket ve ciddiyet peyda etmekte olduğundan, Salih Paşa ile, Amasyada kararlaştır-

dığımız veçhile, Donanma Cemiyetinin dört yüz bin lirasının bu cephelerin ihtiyacatına tahsis edilmesini Harbiye Nazırına yazdık. Bu cephedeki mücahidine, esliha, cepane itasını ve cephenin makinalı tüfek ve topçu kıtaatile takviyesini, Konyada On İkinci Kolordu Kumandanından rica ettik.

Efendiler, Fransızlar, Bandırma - Soma şimendifer hattının murakabesi behanesile, Bandırmaya bir müfreze çıkarmışlardı. Asayişi mükemmel olan Bandırmaya, asker ikamesine hakları olmadığı bedihî idi.

Bu noktaya, 24 Teşrinisani 1919 da On Dördüncü Kolordu ve Elli Altıncı Fırka Kumandanlarının nazarı dikkatini celbettik.

Ecnebi zabitleri, Aydın cephelerinde dolaşarak, propaganda yapıyorlar ve vaziyeti anlayorlardı. Bu gibi zabitlerin cephede kıtaat ile temasına kat'iyyen meydan verilmemesini ve resmî müracaatlerinin hükûmete, eğer Kuvayi Milliyeye ait bir söyliyecekleri olursa heyeti merkeziyelerimiz vasıtasile bize, müracaatleri lüzumunun kendilerine tebliği ve propaganda yapanları olursa, tahtelhıfız mıntakadan ihraçları ve mecburiyeti kat'iye hâsıl olursa, cephede görülecek İtilâf askerlerine de silâh istimal edilmesi, cepheye bildirildi.

Efendiler, biz, İzmir ahalisinin de filen intihaba iştirakini temin etmek istiyorduk ve o yolda muhtelif vesaitle maksadımızı iblâğ ediyorduk. Fakat, Yunanlılar, bittabi mâni oluyorlardı.

29 Teşrinisani 1919 tarihinde, bu hususu, Düveli İtilâfiye mümessilleri ve bitaraf sefaretler nezdinde protesto ettik ve bundan, İzmir Telgraf ve Posta Başmüdürü bulunan Etem Beye yazarak İzmir ahalisini de haberdar etmek istedik.

Efendiler, ihtimal birçoklarınızın hatırındadır. İşgal zamanında, Adanada, Ferda namında, Kuvayi Milliye aleyhinde, bir ecnebi gazetesi intişar ediyordu. Bu gazete, mahza, Anadolu efkârı milliyesini iğfal ve ızlâl maksadile ve bizim aleyhimizde, hezeyanlarla mali sütunlara malik idi. Bittabi, bu gazetenin dahile girmesine mümanaat ettik.

Fakat, bu gazetenin, memlekette okunmasını elbette faydalı gören, Ali Rıza Paşa Kabinesinin Dahiliye Nazırı ve Cemal Paşanın mükerreren tezkiye eylediği Damat Şerif Paşa, Ferda gazetesinin, bu zehirli paçavranın serbestii duhulüne mümanaat olunmaması için emirler vermişti. Bu sebeple, Şerif Paşanın arkadaşı Cemal Paşanın, 3 Kânunuevvel 1919 da, nazarı dikkatini celbe lüzum gördük.

Ankaraya geliş

Efendiler, Meclisi Meb'usanın İstanbulda toplanmasına mâni olamamak zarureti üzerine, İstanbulda içtima edecek Mecliste, «vatanın tamamisini, devlet ve milletin istiklâlini, teminden ibaret olan gayeyi muhafaza ve müdafaa için müttefik ve azimkâr bir grup vücuda getirmeği» yegâne çare olarak mütalea ettik. Bunun temini için, malûmunuz olduğu veçhile, 18 Teşrinisani 1919 tarihli talimat ve tamimde, meb'usların muayyen mahallerde grup, grup içtima ederek, müdavelei efkâr edecekleri mühim noktalardan biri olarak bu meseleyi kaydetmiştik.

Ayni tarihte, düşündük ki, bu grupun teşkilini temin için her livadan birer meb'usu Eskişehre davet edelim. Eskişehir üzerinden şimendiferle İstanbula gidecek meb'usları da, davet edeceğimiz meb'uslarla birleştirelim ve bizzat, Eskişehre giderek, umumî bir içtima yaparak, esaslı bir surette müdavelei efkâr edelim. Bu meyanda, İstanbulda, meb'usanın emniyetlerine müteallik tedabiri de, mevzuubahs etmek istiyorduk. Fakat, bundan sora vereceğim izahatla, ayni içtimaı, Ankarada kalarak yapmağı tercih ettik. Daha bir ay kadar Sıvasta kaldıktan sora nihayet Ankaraya hareket ettik.

Ankaraya muvasalatımızı, 27 Kânunuevel 1919 tarihli, şu açık tebliğ ile tamim ettik:

Sıvastan Kayseri tarikıyle Ankaraya hareket eden Heyeti Temsiliye, bütün güzergâhında ve Ankarada, büyük milletimizin har ve samimî tezahüratı vatanperveranesi içinde, bugün muvasalat eyledi. Milletimizin gösterdiği eseri vahdet ve azim, memleketimizin temini istikbali hakkındaki kanaatleri, lâyetezelzel bir surette tarsin edici mahiyettedir.

Şimdilik, Heyeti Temsiliye Merkezi, Ankaradadır. Takdimi hürmet eyleriz Efendim.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

2 Kânunusani 1920 tarihinde, cemiyet heyeti merkeziyelerine, Hacıbektaşta Çelebi Cemalettin Efendiye, Mutkide Hacı Musa Beye ayrıca bir tebliğde bulunduk.

Bu tebliğimizin metni ve tarzı tahriri, şöyle idi:

....Seyahatimizdeki müşahedat ve tetkikatımız, bizlere, Cenabı Hafızı hakikinin inayeti rabbaniyesile tecelli eden millî birliğimizin müstenit olduğu teşkilâtı milliyenin taazzuv etmiş ve mukadderatı millet ve memleketi tahlis için, bihakkın şayanı istinat bir kuvvet ve kudret haline gelmiş olduğunu, maaşşükran gösterdi.

Vaziyeti hariciye, bu millî azim ve vahdet sayesinde, Erzurum ve Sıvas Kongresi esasatı dairesinde, menafii mülkü millete müsait bir şekle girmiştir.

Mukaddes vahdet ve azmü imanımıza istinaden mutalebatı meşruamızın temini gününe kadar, kemali sebat ile çalışılması ve bu beyanatımızdan, köylülere kadar, milletin dahi haberdar kılınması tamimen rica olunur.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Kâzım Kara Bekir Paşa Heyeti Temsiliyenin Ankaraya gitmesine taraftar değildi

Efendiler, Heyeti Temsiliye merkezinin, Ankaraya nakli fikri oldukça eski idi. Bu fikir, ilk mevzuubahs olduğu sıralarda, Kâzım Kara Bekir Paşadan vürut etmiş olan bir telgrafı aynen burada zikredeceğim:

Şifre — Erzurumdan, 3 Teşrinievel 1919

K. O. 3 Kumandanlığına

Heyeti Temsiliyeye: Kuvayi Milliyeyi temsil eden, heyeti aliyenin, değil Ankaraya hatta Sıvasın garbına bile geçmemesi fikrindeyim. Çünkü şarkî vilâyatın Kuvayi Milliyesini teşkil eden heyetin, bütün bütün uzaklaşması, dolayısile bu vilâyetlerin teşkilâtsızlığını mucip olacağı gibi, şimdiye kadar pek meşru ve mantıkan idare edilmekte olan harekâtı miltliyenin; ötedenberi daima herbir teşebbüsümüzü fena görmek ve göstermek isteyen düşmanlarımızca sabıkı misillû, bir yerde muhafazası için Heyeti Temsiliyenin Sıvastan garba geçmemesi mütaleasında bulunduğumu arzeylerim.

K. O. 15 K.
Kâzım Kara Bekir

Böyle bir telgrafnamenin, aslü esası olamıyacağına hükmetmek istedim. Fakat, ne çare ki, bu şifre telgrafname Erzurumdan, Sıvasta Üçüncü Kolorduya keşide edilmiştir. Şifre mahlûlünün altında [Açıldı. Fethi, 4/5 minh] yazı ve imzası olduğu halde de Üçüncü Kolordudan bize gönderilmiştir.

Efendiler, Kâzım Kara Bekir Paşa, davetimiz üzerine, Sıvasa geldikten ve birlikte müzakerede bulunduktan sora şüphesiz bu telgrafname ile evelce bildirdiği fikir ve mütaleasında isabet

olmadığını görmüş, olacaktır. Fakat, bu fikir ve mütaleadaki isabetsizliği anlamak için, behemehal vicahen müdavelei efkâra hiç te hacet olamıyacağı bedihiyattandır. Bu fikir ve mütaleanın istinat ettirildiği sebeplere, en basit bir nazar atfetmek, onların butlanını anlamağa kâfi gelir zannederim.

Bir defa, Heyeti Temsiliyenin yalnız, şarkî vilâyatın kuvayi milliyesini teşkil veyahut temsil etmediği ve belki bütün memleketin — Anadolu ve Rumelinin — kuvayi milliyesini temsil eylediği çoktan malûm olmuş bulunmak lâzımdı. Bahusus, bu nokta üzerinde, günlerce devam eden telgraf başı münakaşaları olmuştu. Bir de, Heyeti Temsiliyenin, Sıvastan Ankaraya nakletmesi, şarkî vilâyetlerin teşkilâtsızlığını mucip olacak, bir sebep teşkil edemezdi. Heyeti Temsiliyenin, şarkî vilâyetlere Sıvastan telgrafla verdiği evamir ve talimatı, Ankaradan ayni suretle verebileceğine şüphe yoktu.

Fakat, Heyeti Temsiliyenin, şark vilâyetlerinden ziyade garp vilâyetlerine, İstanbula yakın bulunmasını istilzam eden ve haklı gösteren esbabı mantıkıye, elbette çok idi. Evvelâ; garp ve garbıcenubî vilâyetlerimizden, filen düşman işgali altına alınmış olanlar vardı. Bu vilâyetlerimizi işgal eden düşman karşısında, esaslı müdafaa cepheleri teşkil ve onların esbabı tarsinini temin etmek lâzımdı. Halbuki şark vilâyetlerimizde, böyle feci bir vaziyet yok idi. Kat'î olarak karip bir tehlikei filiye de, muhtemel görülmüyordu. Bait bir ihtimale göre, faraza şarktan Ermenilerin filî bir tecavüzü kabul olunsaydı bile, onun karşısında Kuvayi Milliye ile takviyesi mukarrer olan, kendilerinin tahtı kumandasında, On Beşinci Kolordu hazır bulunuyordu. Fakat, İzmir cephelerinde, muhtelif tarzı kumandalar, muhtelif mahiyette kuvvetler ve muhtelif ve mütenevvi, menfi menabiden muzır tesirler vardı. Adana işgaline karşı henüz cephe teşekkül edememişti.

Vaziyeti umumiyeyi idare ve sevk mes'uliyetin deruhde edenler en mühim hedefe ve en yakın tehlikeye mümkün olduğu kadar yakın bulunmalıdırlar

Binaenaleyh, usul ve kaide şudur ki, vaziyeti umumiyeyi idare ve sevk mes'uliyetini deruhde edenler, en mühim hedefe ve en yakın tehlikeye, mümkün olduğu kadar yakın bulunur. Yeter ki, bu takarrüp, vaziyeti umumiyeyi nazardan mehcur bırakacak derecede olmasın! Ankara bu şeraiti cami bir nokta idi. Her halde cephelerle iştigal edeceğiz diye Balıkesire, Nazilliye veyahut Karahisara gitmiyorduk. Fakat, cephelere ve İstanbula şimendiferle merbut ve vaziyeti umumiyeyi idare noktai nazarından Sıvastan asla farkı olmayan Ankaraya gelecektik.

Meclisi Meb'usanın İstanbulda toplanması zarurî görüldükten sora ise, Ankaraya gelmek ne derece lüzumlu ve faydalı mütalea edilmek lâzımgeldiğini izaha lüzum görmem.

Efendiler, Heyeti Temsiliyenin Ankaraya nakletmemesi için sebepler serdolunurken, bu meyanda, hele «ötedenberi daima her teşebbüsümüzü fena görmek ve göstermek istiyen düşmanlardan» bahsedilmiş olmasına hiçbir mana veremedim. Filhakika, kendisinin dediği gibi düşmanlar bizim hangi hareketimizi, hangi teşebbüsümüzü iyi görmüşlerdir veya görebilirler ki ona göre hareket edelim!

Eğer, bu fikir ve mütaleayı tevlit eden: «İstanbulda, amali milliyeye mutabık bir Ali Rıza Paşa hükûmeti vardır. Meclisi Meb'usan da, orada içtima ederek mukadderatı millet ve memleketi murakabeye başladıktan sora, Heyeti Temsiliyenin garp cephelerile, Meclisi Meb'usan ile alâka ve münasebetine ne lüzum kalır. Bu takdirde, Heyeti Temsiliyenin yalnız şark vilâyetlerinin teşkilâtile iştigal ve iktifa eylemesi vafi ve daha nafi olmaz mı?» gibi bir mülâhaza ve mütalea idise, bir dereceye kadar, şayanı teemmül görülebilir. Fakat, bu takdirde de, vaziyeti umumiyeyi ve hakikati ahval ve şeraiti görüşte ve tarzı telâkkide Heyeti Temsiliye ile Kâzım Kara Bekir Paşa arasında gayrikabili imlâ bir hendek olduğunu kabul etmek icap eder.

Heyeti Temsiliyenin Ankaraya gelmesini düşmanlar fena görecektir; noktasında daha çok tevakkuf edilerek belki, dermeyan edilmiş olan fikir ve mülâhazanın memba ve menşeine daha ziyade nüfuz edilebilirse de bizim şimdilik buna hasredecek fazla zamanımız yoktur.

Yeni meb'uslarla Ankarada görüşmek teşebbüsü

Efendiler, bundan evel bahsettiğim veçhile, bir iki günlük bir içtima ve müzakere maksadile, meb'usları davet için ilk yazdığımız telgrafta — ki bu telgraf suretini matbu olarak tahrirat halinde de posta ile göndermiştik — maksattan bahsettikten sora «Heyeti Temsiliyenin bulunacağı mahalde, zamanı içtima, gönderilecek meb'usların isim ve adresleri malûm olduktan sora bilmuhabere kararlaştırılacaktır. Heyeti Temsiliye, kariben İstanbula yakın bir mahalle nakledecektir.» denmişti *(Ves. 213)*.

Ankaraya muvasalatımızda, Ankara - Eskişehir hattı işlemeğe başlamış olduğundan evelki tebliğimize 29 Kânunuevel 1919 tarihinde yaptığımız bir zeyil ile, meb'uslarla mahalli mülâkat olmak üzere Ankarayı tespit ve tamimen tebliğ ettik. Bu tami-

min bir maddesi de, diğer meb'uslardan mümkün olduğu kadar fazla zevatın müzakereye iştiraki son derece arzu edilmekte olduğu, kaydinden ibaretti *(Ves. 214)*.

Efendiler, neticesinden pek ziyade fayda memul ettiğimiz, bu teşebbüsü hayırhahane ve vatanperveranenin dahi, İstanbul ricali tarafından önüne çıkıldığını arzedersem hayret etmezsiniz zannederim.

Müsaade buyurursanız, bu ciheti biraz izah edeyim; biz meb'usları, Ankaraya davet ederken, birtakım zevat üzerinde, bu daveti hükümsüz, mutasavver içtimaı akim bırakmak için mukabil tedbir ve teşebbüs alıyorlarmış.... Bazı meb'usların verdikleri telgraflarla, bu hususa, muttali olduk. Meselâ; Burdur Meb'usu Hüseyin Baki imzalı ve 29 Kânunuevel 1919 tarihli şöyle bir telgraf vürut etti:

İstanbulda içtima eden meb'uslar namına Aydın Meb'usu Hüseyin Kâzım imzasile Heyeti Teftişiye Riyasetine gelen telgrafta, en seri vasıta ile Darülhilâfete gelmekliğim elzemiyeti iş'ar edilmekte ve bugün de Dahiliye Nezaretinden mevrut telgrafta dahi azimetim bildirilmekte.

Mukaddema Heyeti Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tarafından vaki emir ve iş'ar üzerine noktai nazarım arz ve izah kılındığı halde henüz bu bapta bir emir telâkki edilemediğinden iş'arı devletlerine kemali ehemmiyetle muntazırım Efendim.

Akdağ Madeni Meb'usu Bahri imzalı ve ayni tarihli bir telgrafta da:

Aydın Meb'usu Hüseyin Kâzım imzasile vürut eden telgrafta, meb'usların en seri vasıta ile Dersaadete gelmeleri bildiriliyorsa da, Heyeti Temsiliyeye azaintihap olunan meb'uslar mı, yoksa bilûmum meb'uslar mı davet olunduğunda tereddüt edilmiştir. Lûtfen hattı hareketimin tayinine müsaadeleri müsterhamdır ferman.

Efendiler, buna mümasil telgraflar tevali etti. Bu iş'arattan, sühuletle, müsteban olmakta idi ki, meb'us arkadaşlar, Heyeti Temsiliye ile Hükûmeti ve İstanbuldan bütün meb'usları davet etmek salâhiyetini kendinde görebilen zevatı, maksadı müşterekte hemfikir ve hemahenk telâkki ediyorlardı. Hükûmetin ve mephus zevatın menfi muzmerratını hatıru hayallerine bile getiremiyorlardı. Olsa olsa, bizimle İstanbuldaki zevat arasında, yeni takarrür etmiş bir vaziyet bulunduğunu veyahut arada tertip noktasından bir yanlışlık olabileceğini zan ve farzeylemiş oldukları, iş'arlarındaki saffet ve samimiyetten anlaşılmakta idi.

Müracaat eden meb'uslara, verdiğim cevap şu idi:

Hüseyin Kâzım Beyin iş'arı ile bizim bir gûna alâkamız yoktur. Mumaileyhin vaziyete tamamen agâh olmadığı anlaşılıyor. 17 ve 29 /12/1919 tarihli telgrafnamelerimiz ahkâmınca hareket, menafii milliye ve vataniyemize daha muvafık olduğu cihetle onların tesrii icabını ve Kâzım Beyin hotbehot vukubulmuş olan iş'arına münasip cevap itasını ve keyfiyetin iş'arını rica ve takdimi ihtiramat eyleriz Efendim.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Umum meb'uslara da, şu tamimi yazdık:

Ankara, 30 Kânunuevel 1919

Aydın Meb'usu Hüseyin Kâzım Beyefendinin meb'usini kiramdan bazılarına, Dersaadete sürati hareketlerine dair telgrafnameler keşide edildiği anlaşıldı. Bu teşebbüs, miri mumaileyhin vaziyete tamamen agâh olmadığını gösterdiğinden kendisine vaziyet ifham ve. . . . . tarih . . . . . numaralı tebligata dair malûmat ita ettirildi. Binaenaleyh, Heyeti Temsiliyece istirham olunduğu veçhile Heyeti Temsiliye azası olarak intihap olunmuş meb'usini kiramla diğer meb'usinden müzakeratta hazır bulunmak isteyen zevatı muhteremenin, Kânunusaninin beşinden itibaren Ankaraya teşrifleri tavzihan istirham olunur.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

30 Kânunuevel 1919 tarihli bir şifre ile de İstanbuldaki teşkilâtımıza: «Hüseyin Kâzım Beyin teşebbüsünden bahsettikten sora, kendisinin bizim tebligatımızdan haberdar edilmesini ve müzakeratta hazır bulunmak arzu buyuruyorlarsa lûtfen ve serian Ankaraya teşrifleri lüzumunun ifhamını» bildirdik *(Ves. 215)*.

Efendiler, biz, İstanbuldaki teşkilâtımızdan haber beklerken, karşımıza bir zat çıktı. Bunun kim olabileceğini tahminde güçlük çekmezsiniz, zannederim. Malûm ya, bizim İstanbulda hem murahhasımız ve hem de nazır olan zat.. Cemal Paşa.. Evet; 1 Kânunusani 1920 tarihli şu telgraf Harbiye Nazırı Cemal Paşa imzasile geliyordu:

K. O. 20 Kumandanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine:

Dersaadette bulunan meb'usandan bir grup müracaatle ita eyledikleri tahriri metalibini aynen berveçhiati arzeylerim:

1 — Meclisi Meb'usanın, bir an evel, içtimaı elzemdir. Şu sırada bazı meb'uslarm Ankaraya davet edilmeleri, Meclisin müsaraaten açılmasına mâni olacaktır.

2 — Bu halin ve davet keyfiyetinin meydan vereceği suitefsir arasında, en ziyade calibi dikkati ağyar olan, kuvvei teşriiyenin başka kuvvetlerin tahtı tesirinde hareket etmekte olması zannıdır. Bunun, dahilde ve hariçte pek büyük bir itimatsızlık tevlit edeceği muhakkaktır.

3 — Böyle bir hal ve vazıda, Meclisin, kendisinden beklenilen hidematı ifa edebilmesi mümkün değildir.

4 — Evelce yapıldığı gibi meb'uslarla temas ve münasebette bulunmak üzere salâhiyeti vasiayı haiz bir zatın, murahhas sıfatile İstanbula izamı temini maksada kâfidir.

5 — Ankaraya davet edilen meb'usların tehiri azimetleri ve orada toplanan zevatın da hemen İstanbula hareketleri hakkında yeniden tebligatı seria ifasına intizar edilmektedir.

Harbiye Nazırı
Cemal

Efendiler, bu tarzı hareket ve iş'arda, bir samimiyet ve necabet görüyor musunuz? Evvelâ; bizim, meb'uslarla içtima akti kararımız ve bu baptaki tebligatımız, bundan bir buçuk ay evelindenberi malûm idi. Eğer bu hareketimiz menafii vataniyeye cidden gayrimuvafık ve mahzurlu görülmüş idise, bizimle ayni gayei milliyeyi takip ettiklerini iddia etmekte bulunan efendilerin ve hükûmetin, bizim davet ettiğimiz meb'uslara, İstanbula celp telgrafları yazmadan evel, bizimle anlaşması, hiç olmazsa noktai nazar ve teşebbüslerinden bizi haberdar eylemeleri iktıza eylemez midi? Böyle yapmayıp ta doğrudan doğruya Darülhilâfeye hareketlerini tesri ettirmek için heyeti teftişiye riyasetleri vasıtasile, Şeyh Muhsini Faninin ve Dahiliye Nazırının imzalarile, taşradaki meb'usları sıkıştırıp şaşırtmak ve emrivaki ihdasile bizim teşebbüsümüzü akamete uğratmağa kalkışmak doğru muydu?

Saniyen Efendiler; tecdidi intihap aylarca ve aylarca icra olunmayıp müddeti muayyenei kanuniye çoktan geçirilmiş olduğu tarihlerde hiç te istical göstermeği tahattur etmiyen bu efendiler, bizim Erzurumdan, Sıvastanberi, namütenahi teşebbüsat ve faaliyetimizin bir eseri muvaffakıyeti olarak, temin edilebilen tecdidi intihaptan sora ve herbirerlerinin meb'usluklarını ayrıca tavassut ve takip ile teminden sora nihayet üç, beş gün gibi kalil bir teahhur ve bahusus bu teahhur büyük bir gayenin ve bahusus İstanbulda toplanmak gafletini gösterenlerin şahıslarının dahi masuniyetine müteallik tedabirin temini esbabını tezekkür maksadile olduğuna göre, bu efendileri bu kadar isticale sevketmeli

midi? Hiçbir tedbir ve karar almadan, bir an evel, maruzu hakaret ve rezalet olmakta istical, neden ileri geliyordu?

Salisen; Efendiler, saf ve nezih arkadaşlarını biliğfal, İstanbulda, kendilerinin dahil oldukları tehlike ve hakaret çemberine, sürati seria ile sokmak istiyen bu efendiler, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetine mensup değiller midi? Bu millî cemiyetin azası bulunmuyorlar mıydı? Bir cemiyetin efrat ve azası, meb'us oldukları halde dahi, cemiyetin liderlerile müdavelei efkâr ederek en nihayet, tespit olunacak program dahilinde hareket mecbur değil midirler? Dünyanın her tarafında, bütün medenî heyatı içtimaiyede, bu, böyle değil midir?

Bir grupun, bir fırkanın; liderlerile temas ve münasebete gelmesinden; kuvvei teşriiyenin, başka kuvvetlerin tahtı tesirinde hareket etmiş olduğu zannının tevellüt edeceği vâhimesinden ve bunun enzarı ağyarın calibi dikkati olacağından, neden havfediliyordu? Bu efendiler, tecdidi intihabı ve meb'usların intihabını, temin etmiş olan, teşkilât kuvvetinin; tahtı tesirinde görülmeği, mutena şeref ve haysiyetlerine münafi mi buluyorlardı?

Meb'usların, memleket dahilinde, kuvvetli bir millî teşkilâta mensup olduklarını ve o teşkilâtı şamilenin tespit eylediği muayyen gayelerden ayrılamıyacağını ve her ihtimale karşı, o teşkilât kuvvetinin tahtı tesirinde bulunduklarını, açık bir vicdan ve alınla ilân etmenin, asıl bunun, dahilde ve hariçte en büyük itimat ve saygıyı temin edebileceğini, bu efendiler, takdir edemiyorlar mıydı?

Ve asıl, bu salâbeti vicdan ve kanaatte bulunup muayyen gayei milliyeyi temin yolunda, her tehlikeyi iktihama hazır bir hal ve vaziyet almmadıkça, Meclisin, kendisinden beklenilen hidematı ifa edebilmesine imkân olamayacağını anlamak, kehanete mi, yoksa, vaki olduğu gibi, tecavüz ve hakarete miskince mutavaate mi vabeste idi?

Bu efendiler, benim, şahsan meb'uslarla temasta bulunmamı arzu etmiyorlar ve yine hükûmet ve bazı efendiler, benim, İstanbula da gitmemi caiz görmüyorlar. Ancak, salâhiyeti vasia ile bir murahhasın gönderilmesini tavsiye ediyorlar. Doğrusu bu noktadaki akıl ve ferasetlerine diyecek yok! Gönderdiğimiz murahhaslar değil midi ki, millet vekillerinin düşman pençesine girmesine birinci derecede müessir olmuşlar ve en nihayet, kendi şahıslarını bile müdafaa tedbir ve çaresini tatbikten âciz olduklarını ispat eylemişlerdir.

Meb'usların, hotbehot davetlerinde, iğfal ve emrivaki ihdasına muvaffak olamadıktan sora, bizim tarafımızdan tebligat icra ettirmeği, talepte de gösterilen nezaket pek ince değil midir? Efendiler.

Muhterem Efendiler, bu bahsettiğim telgrafa cevaben, evvelâ şu kısa şifreyi yazdım:

5 Kânunusani 1920

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretlerine

C: Sahibi takrir meb'usların isimlerinin ve bu takriri kime hitaben verdiklerinin iş'arına muntazırız Efendim.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Harbiye, 6 Kânunusani 1920

Ankarada: K. O. 20 Kumandanlığına

C: 5 Kânunusani 1920

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine:

Meb'usların esamisi şunlardır: Hüseyin Kâzım, Tahsin, Celâlettin Arif, Hâmit... İlâ. dır. Bana getirenler baştaki iki zattır.

Harbiye Nazırı
Cemal

Efendiler, bilâhare, bize verilen malûmata nazaran, bana telgraf yazan zevat, meb'uslardan mürekkep bir grup değildi. Sadrazam, şahsan tanıdığı Hakkı Bey namında bir zatı — Siverek meb'usu olduğu malûmatı üzerine — ve Hüseyin Kâzım Beyi, nezdine davet ederek, bana hitaben kısa bir telgraf yazdırmış. Bu telgrafı, elden bazı zevata imza ettirmişler. Şifre gönderilmek üzere, Hakkı ve Hüseyin Kâzım Beyler Cemal Paşaya götürmüşlerdir.

O halde, beş maddelik ve takrir namı verilen telgrafname, bilâhare uydurulmuştur. Zaten, takrirden bahsolunduğu halde, bunun takdim olunduğu makamın henüz mevcut olmaması da, meselede hile ve maksadı mahsus olduğunu iraeye kâfidi. Henüz Meclis açılmış ve Meclis Riyaseti vazifeye başlamış değildi. Maahaza Cemal Paşanın bu telgrafını aldıktan sora, şu şifre telgrafı yazdım:

Ankara, 9/1/1920

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretlerine

Hüseyin Kâzım, Tahsin, Celâlettin Arif, Hâmit Beyefendilere:

Ankaraya gelmenin suitefsirata uğrayacağına dair, Harbiye Nazırı Paşa Hazretleri vasıtasile, iblağ buyurulan mütalealarına vâkıf olduk. Mesele, vatan ve milletin hayatile alâkadardır. Meclisi Millide, teşkilâtı milliye üzerine müstenit, kuvvetli bir grup husule gelmez ve Sıvas Umumî Kongresile milletin cihana ilân eylediği mukarrerat, ekseriyeti azime tarafından bir akide ve düstur ittihaz kılınamazsa, hizmeti milliyemizin temin edeceği muvaffakıyat heba olur. Memleket bir felâkete maruz kalabilir. Binaenaleyh, birtakım vatansız ve dinsizlerin propagandaları, bizim için düsturülâmel olamaz. Gaye, milletin necat ve vatanın halâsıdır. Bir iki gün için teşriflerile müdavelei efkâr ve tevhidi amal edilmek bizce pek mühimdir. Buna nazaran tarzı hareketin tayini menutu reyi âlileridir. Arzı ihtiramat eyleriz Efendim.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Bayburtta bir yalancı peygamber

Muhterem Efendiler, İstanbulun temas ve izahında bulunduğumuz can sıkıcı vaziyetile uğraşırken, memleketin aksayi şarkında da, bir yalancı peygamberin ihdas ettiği mühimce ve kanlı bir vak'a cereyan ediyordu. Buna dair On Beşinci Kolordu Kumandanlığından müteaddit raporlar vürut ediyordu. Bayburda dört saat mesafede — Hart karyesi — vardır. Bu karyede mukim Eşref namında bir şeyh, şiilik telkinatında bulunuyormuş. Bundan müteessir olan Bayburt müfti ve uleması, şeyhi celbederek isticvap eylemek için teşkil eyledikleri bir heyeti, Harta göndermişler ve hükûmeti mahalliye namına şeyhi davet etmişler.. Şeyh bu davete icabet etmemiş.. hükûmeti mahalliye 50 kişilik bir müfreze göndermiş. Bundan büsbütün münfail olan şeyh, müridanile birlikte müfrezenin esliha ve mühimmatını almış ve efrat ve zabitanını esir ve bazılarını şehit etmiş.. Bunun üzerine, civardan bazı kıtaat, Bayburda sevkolunmakla beraber meselenin kan dökülmeksizin, muslihane halli tercih edilmiş.. Şeyh nezdine ulema ve ümeradan mürekkep birkaç heyet gönderilmiş.. hükûmete mutavaati için nasayihte bulunulmuş.. on altı gün, bu suretle zayi edilmiş. En son giden, Erzurum kadısı heyetinin de ricası Şeyh Eşref üzerinde müessir olmamış. Bilâkis şeyh, bunlara hitaben: «Hepiniz kâfirsiniz! kimseyi tanımam, itaat etmem, harbedeceğim. Allah, bana şeriat ilânına memursun dedi.» tarzında bir ültimatom vermekle beraber, bir taraftan da köylere, «sa-

hibi şeriat» ve «mehdii muntazar» imzalarile birtakım beyannameler göndererek halkı iğfal ve kendisine iltihak ettirerek isyan etmiş.. Bunun üzerine, bizzat Bayburda gelip Dokuzuncu Fırkanın kumandasını alan Kaymakam Halit Bey, 25 Kânunuevel 1919 günü, kâfi kuvvetle Harta hareket eder. Şeyh, topladığı asilerle müdafaaya karar verdiğinden topçu ve piyade kuvvetlerile musademe ve muharebeye ihtiyaç hâsıl olur. Bu esnada, şeyhin müritlerinden birtakımları da Harta yardım etmek üzere civar köylerde içtima ederler. Nihayet, Kaymakam Halit Beyin doğrudan doğruya Bayburttan, bana gönderdiği 1 Kânunusani 1920 tarihli şifresinde dediği gibi, «Hart meselesi, yalancı peygamberin ve oğullarının ve tevabiinden bazılarının itlâfı ve Hartın teslimile neticelenmiştir.»

Halit Bey, bu şifresinde, meb'uslara müteallik bazı malûmat ta verdiğinden, kendisine 21 Kânunusani 1920 tarihinde şu şifreyi yazdım:

Hart hâdisesinde elde edilen muvaffakıyeti biraderilerini tebrik ve meb'usların Ankaraya gelmesi hakkında sarf buyurulan mesaiye teşekkür ederim.

Mustafa Kemal

*
* *

Harbiye Nazırı Cemal Paşa iş başından genç kumanda unsurlarını uzaklaştırmak istiyor

Efendiler, Harbiye Nezareti ile Heyeti Temsiliye arasında, müzmin hale gelmiş bir mesele vardı.

Nazır Paşa, İstanbulda bulunan erkânı, kolorduların ve miralay rütbesindeki ümerayı, fırkaların başına geçirmek istiyordu. Sair ümera ve zabitanı da, Anadoluda kıtaata göndereceğinden bahsediyordu. Bu arzuyu, bir prensip olarak ileri sürmüş ve tatbikatını da; Harbiye Nezareti Müsteşarı Sabıkı Ahmet Fevzi Paşayı, Ankarada Ali Fuat Paşanın yerine Yirminci Kolordu Kumandanlığına ve Nurettin Paşayı da, Konyada Miralay Fahrettin Beyin yerine On İkinci Kolordu Kumandanlığına tayin eylemek suretile bir emrivaki halinde yapmak istemişti.

Bu sistem, takip ve tatbik olunduğu takdirde, Harbi Umumide yetişmiş ve kolordu ve fırka kumandanlıklarına irtika eylemiş nekadar genç erkân ve ümera varsa, şüphesiz, kâffesi bu makamattan teb'it edilmiş olacaklardı. Çünkü, İstanbulda müterakim eski erkân ve ümera, kıdemen ve rütbeten, ordu büyük

cüzütamları başında bulunan genç kumandanlara takaddüm etmekte idiler.

Biz, bu prensipin, asla mürevvici olamazdık. Bilhassa, içinde bulunduğumuz şerait unutularak, böyle sakim icraata elbette muvafakat edemezdik. Binaenaleyh, Cemal Paşaya evvelü âhir noktai nazarımızı ve tayin olunan yeni kolordu kumandanlarının gönderilmemeleri lüzumunu bildiriyorduk.

Fahrettin Paşa, kolordusu başında bulunarak, Aydın cephesine muavenet ve muzaheretle meşgul oluyordu. Ali Fuat Paşa, Ferit Paşa zamanında azledilmişti. Cemal Paşa, o haksız muameleyi tashih etmek istememişti.

Yirminci Kolorduya, Ankarada bulunan Yirmi Dördüncü Fırka Kumandanı Kaymakam, merhum Mahmut Bey, vekâleten kumanda ediyordu. Ali Fuat Paşa, hem Kuvayi Milliye Kumandanlığı yapıyor ve hem de hakikatte kolordusuna hâkim bulunuyordu.

Biz, kolordu ve fırka cüzütamlarında kumanda tebdilini, bahusus, makasıdı milliyeye tâbi ve o yolda hareket etmekte bulunan, şahısları malûm kumandanları, böyle vahi ve kim bilir nasıl bir maksadı mahsusa müpteni prensipe feda etmemeğe kat'iyyen karar verdik. Yalnız, İstanbulda bulunan genç ve fedakâr zabitanın ve etibbanın, bir an evel, Anadoluya, ordu kıtaatına gönderilmesini, faydalı ve şayanı arzu buluyorduk.

Cemal Paşa, Ankaraya muvasalatımız günlerinde, bu mesele üzerinde daha çok ısrar ve istical göstermeğe başladı. Meseleyi, izzetinefis meselesi yaptı. İstifa edeceğini bildirmekle tehdidata başladı. Makina başında cevap itası hususundaki ısrarı üzerine, Harbiye Nazırına 29 Kânunuevel 1919 tarihinde yazdığım şifrede:

Ali Fuat Paşanın kumandadan infikâkini, biz, esasen, hiçbir vakit daimî kabul etmedik. Ahmet Fevzi Paşanın asaleten kumandanlığa tayini mevzuubahs olamaz. Sulhun takarrüründen evel, tasavvur ve tasvip edilen prensipin, mevkii tatbika konması mehaziri azimeyi daidir. Harpte bilfiil iktisabı makam ve mevki etmiş zevatı, madun vaziyete sokmak, olamaz. Bu nabemevsim teşebbüsat, teşkilâtı milliye için çalışmakta olan zevatın iş başından ayrılmalarını ve bu suretle vahdeti milliyenin müteessir olmasını müstelzimdir.

Açıkta kalmış, muktedir zevat, kolordular dairelerinde ve kolorduların emrinde, mıntaka ve mevki kumandanlıklarına, ahzi askerlere tayin olunarak terfih olunabilirler.

Küçük rütbeli zabitan ve etibbanın ise bir an evel gönderilmesi lâzımdır. On İkinci Kolorduya gelince; bu kolordu, muharebe eden Kuvayi Milliye ile teşriki mesai etmiş ve tarafeyn arasında fiile müstenit bir itimadı mütekabil tahassul eylemiştir. Tebeddül kat'iyyen caiz değildir. Oradaki vaziyetin de böyle bir hale asla tahammülü yoktur.

dedim.

Efendiler, bu mesele üzerinde, Anadolu ve Rumelide bulunan bilcümle kumandanlarla muhabere ederek, nazarı dikkatlerini celbetmiştim. Kânunusani bidayetinde, Ankarada bulunan Fuat Paşaya olduğu gibi, Konyada bulunan Fahrettin Paşaya da, «Nurettin Paşa tayin olunacak olursa, kumandayı terketmiyerek kemakân vazifei milliye ve vataniyenize devam etmeniz icap eylemektedir. Binaenaleyh bu bapta vaki olacak tebligattan bizi vaktile haberdar ediniz» emrini verdim.

Harbiye Nazırı Cemal Paşa dediklerim yapılmazsa istifa ederim ve Meclisi Meb'usanın açılması bir hayali muhal olur diyor

Cemal Paşa, Kânunusani bidayetlerinde, o tarihte Harbiye Nezareti Seryaveri bulunan Salih Beyi — Sekizinci Kolordu Kumandanı Salih Paşadır — iki mektubunu ve bu mektuplara melfufen Düveli İtilâfiye fevkalâde mümessillerinin 24 Kânunuevel 1919 tarihli müşterek bir takririni ve bu takrire hükûmetin verdiği cevap suretini hâmil olarak gönderdi.

Cemal Paşa, bu mektuplarında da, kumanda tebdil ve tensikı hakkındaki prensipinden ve tayin ettiği Ahmet Fevzi ve Nurettin Paşaların azimetlerini temin lüzumundan bahsediyor ve bilhassa «ordunun mühim kumanda makamlarında, son harekâtı milliye ile ayan olarak meşgul olmuş zevatın bizzat ve resmen bulunmaları, harice ve bilhassa ecanibe karşı orduda siyasiyatın hükümran olduğu manzarasını verir ve bu da her halde suitesiri mucip olur. Nezaret, bilfiil bu tesiratın filî tesiri karşısındadır» diyordu ve yine istifasını tekrar ediyor ve bu defa, bu halde, artık Meclisi Meb'usanın in'ikadı bir hayali muhal olacağını ihbar ediyor *(Ves. 216)*.

Efendiler, bu meseleye mütedair verdiğim cevapları, şu suretle hulâsa edebilirim: «Mütaleatımızda isabet olduğuna ait kanaatimizi tekrar ederiz. Ferit Paşanın mirası seyyiatı olan, Aydın cephesinin ve mıntakasının ve oralardaki Kuvayi Milliyenin hal ve atisini, son derece alâka ile nazarı dikkate alıyoruz. Ati için ümitbahş bir vaziyetin teminini düşünüyoruz.

Ali Fuat Paşanın devlet nazarında, umum nazarında her türlü tenkitten muarra bulunduğu kanaatinin mahfuziyeti şartı

esasîdir. Harekâtı milliye esnasında, herne suretle olsun ileri atılmış olanların, makam ve vaziyetlerinden infisal ettirilmeleri, fedakârlıklarının kabahat olarak telâkki edildiğine atfolunur. Bu, mahfuziyeti müemmen olmak zarurî bulunan nikatı nazarımıza göre asla kabili tecviz değildir.

Hükûmetçe varit, siyasî mehaziri, bertaraf etmek için yapılacak her şey yapılmıştır.

Ahmet Fevzi Paşa, bizimle teşriki mesai kabiliyetini haiz değildir. Ahmet Fevzi Paşanın vazifei mahsusa ile keştügüzar ederken vaki mantıksız ifadatını bildirmiştik. Bunu memul etmem buyurmuştunuz. Ahmet Fevzi Paşanın, arkadaşlara yazdığı hususî bir şifrede, ordu, bugünkü anarşi vaziyetinde kaldıkça memleket için felâket muhakkaktır diyor. Bu zat, ordunun teşkilâtı milliyeye muzahir vaziyetini anarşi telâkki ediyor. Halbuki bilmek lâzımdır ki, ordu teşkilâtı milliye kadrosu haricinde değil, belki onun ruh ve esasını teşkil etmektedir.

Ahmet Fevzi Paşanın, Gönende, ilk iş olarak yaptığı marifet, Anzavur meselesinden dolayı bin müşkülâtla ele geçirilen canilerin tahliyesini talep etmek olmuştur. Bizimle müdavelei efkâr eylemeden tayin ettiğiniz iki zatın, ademi kabulü hakkındaki zarurî ve muhik mütaleamıza karşı, bir izzetinefis meselesi yapmayınız. Bu, vatan ve millete sadakat ve merbutiyetle kabili telif değildir.

«İstifanız halinde, Meclisi Meb'usan in'ikadının bir hayali muhal olacağı» hakkındaki kaydinizden, sadrazam da dahil olduğu halde, kabinenin, meşrutiyeti idarenin aleyhtarı bulunduğu anlaşılmaktadır. Pek mühim olan bu noktanın tamamile teşrih ve izahı rica olunur.» *(Ves. 217)*.

Düveli İtilâfiye Fevkalâde Mümessillerinin Ali Rıza Paşa Kabinesine verdikleri müşterek takrir

Efendiler, şimdi, Seryaver Salih Bey vedaatile gönderildiğini arzettiğim, Düveli İtilâfiye fevkalâde mümessillerinin, Ali Rıza Paşa Kabinesine verdikleri müşterek takrirden de, bir nebze bahsedeyim:

Fransa, Büyük Britanya ve İtalya fevkalâde komiserleri; Karadeniz Ordusu Başkumandanı *Sir Corç Milen* ile Osmanlı Harbiye Nazırı arasında cereyan eden birtakım muhaberat, Osmanlı Hükûmetinin nazarı dikkatini celbettikten sora, «bu muhaberattan vazıhan anlaşılıyor ki, Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Karadeniz Ordusu Başkumandanının, Paristeki Meclisi Âlinin kararlarına tebaan, verdiği talimatı tatbik edecek yerde, memuri-

yeti âliyesinin istilzam ettiği mes'uliyetten kaçınarak, birtakım gayrikabili kabul mazeretler ve sebepler serdetmiştir.

Fevkalâde komiserler, Harbiye Nazırının aldığı vaziyetin mucip olacağı vahim netayiç hakkında, Osmanlı Hükûmetinin nazarı dikkatini celbetmekle beraber, Karadeniz Ordusu Başkumandanı tarafından tebliğ olunan konferans kararlarının tatbikı için ne gibi tedabir almağı düşündüğünü öğrenmek ister.

Fevkalâde komiserler, vak'adan haberdar olan Müttefikin Meclisi Âlisini tenvir etmek üzere, Meclisi Âli namına verilen emirlerin, Harbiye Nazırı tarafından yapılmaması hususunu, Osmanlı Hükûmetinin nasıl mütalea ettiğini derhal bildirmesini talep eder.» diyorlar.

Efendiler, Osmanlı Hükûmeti, bu takrire verdiği cevapta: «İzmirin bidayeti işgalinin nasıl vukubulduğunu, muhtelit komisyonun tahkikatını ve tahkikata kadar geçen zaman zarfında, Yunan yırtıcılığı karşısında, halkın hıfzı hayat ve sıyaneti namus kaydına düştüğünü ve hükûmetle ordunun daima tahkik komisyonunun adlü nısfetine itimat ettiğini ve yalnız akan kanları, muvakkaten olsun dindirmek için, Osmanlı Harbiye Nezaretinin, Jeneral Milen Cenaplarına 23 Ağustos 1919 tarihli tezkere ile teklifte bulunmuş olduğunu zikir ve bu teklifin, Yunan kıtaatile Kuvayi Milliye arasına Osmanlı kıtaatı vaz'ından ibaret olduğunu ve bu teklifin reddolunduğunu» ifade ediyor.

Sora; «mıntakai işgalin Yunan kıtaatından gayrı, İtilâf kıtaatı tarafından işgali teklifine ait, 20 ve 27 Ağustos 1919 tarihli iki kıt'a tezkereye ve bunların da cevapsız kaldığına» işaret olunuyor.

Bundan sora da; «Jeneral Milen Cenaplarının, tahdidi hududu gösterir tezkerelerinin (3 Teşrinisani 1919) Harbiye Nezaretine gönderildiği noktasına temas edilerek, Harbiye Nazırının böyle bir tebliğin ahkâmını tatbika resen salâhiyettar bulunmadığından hükûmete müracaatinden ve hükûmetçe de komiserlere arzı hal edildiğinden» bahsolunuyor.

Badehu, — muvakkat hattı hududun Yunanlılar tarafından tamamii işgaline mümanaat eden — kuvvetin, ahali kütlesinden ibaret olduğunu söylüyor. Hükûmetin ve ordunun, halka mukavemet ibrazında âciz olduğunu beyan ederek meselenin çarei hal ve adlini tekrar niyaz ettikten sora «gerek hükûmet ve gerek Harbiye Nezareti gûya Meclisi Âli mukarreratını tatbik etmiyor gibi

bir töhmetten artık tahlise mürüvveten delâlet buyurulması» niyazlarına ihtiramatı faikasını da zam ve ilâve ederek cevapnameye hitam veriliyor *(Ves. 218)*.

Muhterem Efendiler, şimdi de, Cemal Paşanın mektupları muhteviyatında, temas ettikleri noktalara da işaret edeceğim.

Harbiye Nazırı, bize İtilâf Devletleri komiserlerinin takririni okuturken bir taraftan da, ötedenberi yaptırmak veyahut bizi yapmaktan menetmek istediği noktaları tekrar ve teyit ediyordu. Cemal Paşa, arzularını bu defa serd ve teklif ederken bu takriri de okutmak suretile, bizim ahvali ruhiye ve maneviyemiz üzerinde müessir olmayı düşünmüş bulunduğuna, bilmem ihtimal vermek caiz olur mu?

Cemal Paşa, Düveli İtilâfiyenin temayülâtı siyasiyesinden bahsettikten sora, hükûmet; Vilson prensipleri esası dahilinde kabul edebilecekleri ıslahatı vadeden bir beyannameyi kariben neşredecektir. Dahiliye Nazırını gücendirmemelidir ve çünkü istifa eder. Bu takdirde buhran olur. Meclisin küşadında dahiliye ve hariciye nazırlarının tebdili muhakkaktır. Düşmanlar, Meclisi küşat ettirmemek istiyor, hatta Muhipler Cemiyetinin zatı şahaneye müracaatle bu Meclisin meşru olmadığını beyan ve feshini istiyecekleri haber alındı *(Ves. 219)* diyor ve meb'usların Ankaraya gelmesi meselesinden bahsediyor.

İtilâf Devletlerinin Karadeniz Başkumandanı, Osmanlı Devletinin Harbiye Nazırına doğrudan doğruya talimat ve emir vermektedir.

Şimdi Efendiler, bu üç vesika muhteviyatını göz önünde tutarak, hep beraber, kısa bir tahlil yapalım!

Komiserlerin takririnden anlıyoruz ki, İtilâf Devletlerinin Karadeniz Başkumandanı Mister Corç Milen, Osmanlı Devletinin Harbiye Nazırına, Cemal Paşaya, doğrudan doğruya tahtı emrinde imiş gibi talimat ve evamir vermektedir. Cemal Paşa, şimdiye kadar bundan bize bahsetmedi.

Ve yine anlıyoruz ki, Osmanlı Devletinin Harbiye Nazırı, aldığı talimat ve emirleri yapamamaktan ve gayrikabili kabul mazeretler ve sebepler serdetmiş olmaktan naşi tahtıe ediliyor.

Harbiye nazırının aldığı emirlerin ne olduğunu istidlâl ediyoruz ve ne için yapamamakta olduğunu da anlıyoruz. Çünkü, Kuvayi Milliye mânidir.. Kuvayi Milliye, Harbiye Nazırının ve hükûmetin, Başkumandan Mister Corç Milenin evamir ve talimatına tevfikan verdiği veya vereceği emirlere itaat etmiyor.. İşte komiserler, Paristeki Meclisi Âli namına, bunu kabili kabul mazeret ve sebep telâkki etmiyorlar. Demek istiyorlar ki, hükûmet-

seniz, Harbiye Nazırı iseniz, memlekete, millete, orduya hâkim olmalısınız! Hâkim iseniz, mazeretler ve sebepler kabili kabul değildir.

Efendiler, Ali Rıza Paşa Kabinesi, 2 Teşrinievel 1919 da mevkii iktidara geldi. Ondan evel Ferit Paşa Kabinesi vardı. Buna nazaran, Kuvayi Milliye ile Yunan kıtaatı arasına Osmanlı kıtaatı vaz'ına müteallik 23 Ağustos 1919 tarihindeki teklifi yapan Ferit Paşa Kabinesidir. Mıntakai işgalin, yalnız İtilâf kıtaatı tarafından işgaline dair 20 ve 27 Ağustos 1919 tarihindeki teklifi de yapan Ferit Paşa Kabinesidir.

Ali Rıza Paşa Kabinesi henüz, bir teklif dermeyan etmiş değildir. Fakat, bilâkis 3 Teşrinisani 1919 tarihinde işgal mıntakasına bir hudut tayin ve bu hududa kadar Yunanlıların işgalini temin hususunu, Başkumandan Milen Harbiye Nazırı Cemal Paşaya emrediyor. İşte, Cemal Paşanın infaz ettiremediği emir bu oluyor. Şayanı teşekkürdür ki, gerek kendisi ve gerek mensup olduğu kabine, mevkii iktidara geldiklerinden nihayet bir ay sora, Kuvayi Milliyeye karşı âciz olduklarını, ecnebi komiserlere söyliyebilmişlerdir.

Efendiler, bu vesaikten, anlaşılması lâzımgelen en mühim ve en manidar nokta, bence, kabinenin müşterek takrire cevabında, komiserlerin dermeyan ettikleri noktalara kemali tevazula ve büyük nezaketle cevap verilirken, bir cihet asla kale alınmıyor. O da, Efendiler; Mister Corç Milenin doğrudan doğruya Osmanlı Devletinin Harbiye Nazırına emir ve talimat vermekte olmasıdır. Bu hal, ne teşkilâtı milliyeye karşı, izzetinefis meseleleri çıkaran Harbiye Nazırının ve ne de, Osmanlı Devletinin istiklâlini temin etmek mes'uliyetini deruhde etmiş olan kabinenin izzetinefis ve haysiyetine dokunmuyor. Bu halin, kendilerinin haysiyetini ve devletin istiklâlini çoktan rahnedar eylemiş olduğunu farketmek istemiyorlar. Hiç olmazsa protesto etmiyorlar. Hiç olmazsa, bu tasallût ve tecavüzü istiklâlşikenaneye vasıta olamayız diye feryada cesaret edemiyorlar... cesaret edemiyorlar Efendiler, çünkü korkuyorlar. Nitekim korktukları başlarına geldi. Bunu kariben göreceğiz. Korkmamak için, haysiyeti insaniyenin ve izzetinefsi millinin duçarı tecavüz olamıyacağı muhit ve şeraitte bulunmak lâzımdır. Buna ehemmiyet vermiyenlerin, zaten bir insan için, bir millet için, gayrikabili tecavüz olarak mahfuziyeti, en büyük gayei namus olan mukaddesat hakkında, çoktan lâübali ve gayrihassas olduklarına hükmetmekte hata yoktur!

Nısfet ve merhamet niyaz etmekle millet işleri, devlet işleri görülemez; millet ve devlet şeref ve istiklâli temin edilemez..

Nısfet ve merhamet niyaz etmekle millet işleri, devlet işleri görülemez

«Nısfet ve merhamet dilenmek gibi bir prensip yoktur. Türk milleti, Türkiyenin müstakbel çocukları, bunu, bir an hatırdan çıkarmamalıdırlar.»

Efendiler, Cemal Paşaya, kumanda tebeddülüne ait noktalarda verdiğimiz cevabı arzetmiştim. Müsaade ederseniz, o cevabın baş tarafını teşkil eden hususatı saire hakkındaki mütaleatımızı da, hulâsa edeyim.

Mevaddı esasiyeye dair nikatı nazarımız şu idi:

«1 — Düveli Mütelifenin herbiri azamî menfaatini, umum Türkiyede, temin etmek gayesindedir. Bu, Türkiyede, şayanı itimat bir istinat noktası teminini müstelzimdir. Ecnebilerin açıktan açığa muarız ve gayrimemnun görünmeleri sebebini, kabinenin vaz'ı bitarafisinde aramalıdır, âciz ve istinatsız olmasında aramalıdır.

2 — Kabine, beyanname neşretmekte istical etmemelidir. Beyanname, kabine mevkiini takviye ettikten sora neşrolunmalıdır. Kabinenin kuvvetli olması, her noktai nazardan Kuvayi Milliyeye müstenit olduğu kanaatini bahşedecek bir tarikı hareket kabulile ve bunu âleme izhar eylemesile mümkündür.

Meclis içtima ettikten sora ve orada kuvvetli bir «Müdafaai Hukuk Cemiyeti Grupu» vücut bulduktan sora, beyannameye sıra gelebilir. Her halde beyanname, sulh murahhaslarının azimetinden evel ve fakat grupla müttehidülfikir olarak tanzim olunmalıdır. Çünkü, böyle olmazsa, haizi kıymet ve itibar addedilmiyecektir. Bir de, işe, kabul olunacak ıslahatı ilân etmekle başlamak doğru değildir. Bilâkis beyannamede milletin istiklâl ve mülkün tamamisinden başlamak, ancak bunun teminine muallâk ve meşrut olmak üzere umuru idarenin hututu esasiyesi takrir olunmak muvafık olur.

Bu beyannameye esas olacak hututu mühimme, Sıvas Umumî Kongresi Beyanname ve Nizamnamesinde mevcuttur. Orada, müstakbel hudutlar, devlet ve milletin istiklâli, ekalliyetlerin hukuku, muzaheretin, milletçe, tarzı telâkkisi hususları musarrahtır. Böyle bir beyanname, şimdiden ihzar ve Meclisin küşadında ekseriyet grupile bilmüzakere ilân olunur. Muvafık olan budur.

3 — Dahiliye Nazırının istifasile kabinede bir buhran husulüne sebep görülememektedir. Böyle bir mütaleadan Dahiliye Nazırını sadrazam telâkki etmekte olduğunuz manası çıkar. Bir kabinede buhran, ancak hükûmet reisinin istifasile çıkabilir. Kabinenin; Dahiliye Nazırı Şerif Paşaya, onun da Ferit Paşaya tâbi ve merbut olduğu anlaşılıyor.

Meclisin küşadile, dahiliye ve hariciye nazırlarının tebdilinin muhakkak olduğu hakkındaki işareti anlayamadık. Bu nazırlar, şimdiden böyle bir vaitte bulundular mı?

Düşmanların, Meclisi küşat ettirmek istemiyecekleri tabiîdir. Yalnız, padişahın Meclisi feshetmesi ihtimali varidi hatır mıdır? Eğer böyle bir ihtimal varsa o halde Meclisi, İstanbulda, dağıtmak ve milleti Meclisi Meb'usansız bırakmak için mi topluyoruz? Binaenaleyh, padişahın bu baptaki noktai nazarlarının, heyetimizce kat'î olarak şimdiden bilinmesi lâzımdır ki, meb'usları hariçte, emin bir mahalde toplamak için teşebbüsatta bulunalım! aksi halde, (Meclis İstanbulda içtima yüzünden berveçhibalâ ahvale duçar olursa, bunun mes'uliyeti, Dersaadette içtimaı hususunda ısrar edenlere raci olacaktır.)

4 — Meb'usların müdavelei efkâr için Ankaraya gelmeleri faydalıdır.»

*
* *

Ankara halkı ile yakından tanışmak için verdiğim konferans

Efendiler, beni cidden samimî ve parlak ve emniyetbahş hissiyat ile karşılamış olan Ankara ahalii muhteremesile daha yakından tanışmak ve onlarla müdavelei efkâr etmek bir vazife hükmünde idi. Onun için — berayi müzakere — davet ettiğimiz meb'usların muvasalatına intizar eylediğimiz günlerde, içtima eden muhterem Ankaralılara, bir konferans vermiştim *(Ves. 220)*.

Bu konferansa zemin ittihaz ettiğim noktalar üzerinde kısaca konuşayım:

Vilson prensipleri: Bu prensiplerin 14 maddesinden Türkiyeye taallûk edenleri vardı. Zaten mağlûp olan ve akti mütareke eden Osmanlı Devleti, bu prensiplerin gönül okşayıcı manzarai serabile bir zaman oyalandı.

30 Teşrinievel 1918, Mondros Mütarekenamesi mevaddı ve bilhassa bu maddeler meyanında yedincisi, dimağı yakan ateşin

bir zehirdi. Yalnız, bu madde, bakıyei vatanı, düşmanların emri işgal ve istilâsına amade bulundurmağa kâfi idi!

İstanbulda, biribirini velyeden acezeden mürekkep kabineler, şerefsiz, haysiyetsiz, süflî manzaralarile masum ve mütevekkil milletin timsali tanındı, itibara lâyık görülmemeğe başlandı. Bu yüzden, dünyanın medenî devletleri, icabatı medeniyeyi unutacak kadar lâübali oldular. Ötedenberi, Türk milleti aleyhinde, aktarı cihanda yapılan en mantıksız propagandalar, herzamandan ziyade istimaa şayan görüldü.

Dokuz aydanberi, başlayan millî intibah ve faaliyet, vaziyet ve manzarayı değiştirdi ve daha çok değiştirecektir. Millet, hâsıl olan vahdeti muhafaza ederse ve istiklâli için fedakârlıktan çekinmezse muvaffakıyet muhakkaktır. Erzurum ve Sıvas Kongreleri esasatı, milletin istihsal edeceği gayeler için düsturdur.

Ferit Paşa Kabinesini ıskat eden, millettir. Fakat, Ali Rıza Paşa Kabinesini mevkii iktidara getirmiş olmak mes'uliyeti millete ait değildir. Maahaza itilâf halindeyiz.

Efendiler, şimdi, Ankaraya gelen meb'us efendilerle temas ve müdavelei efkâra başlayalım: Ankaraya gelen meb'uslarla yaptığım temaslar

Meb'uslar, ayni günde veya günlerde müçtemian bulunamadılar. Münferiden veya küçük küçük gruplar halinde gelip gittiler. Bu zevatın veya heyetlerin kâffesine, ayrı ayrı hemen ayni esas noktaları.. günlerce tekrar ve yine tekrar etmek mecburiyeti hâsıl oldu.

Her şeyden evel, kuvvei maneviyenin, kuvvei kalp ve vicdanın yüksek tutulması şarttır. Bunu bilirsiniz. Biz de bu noktayı tenmiye etmek üzere,

Evvelâ; dahilî ve haricî vaziyetin emniyet ve ferah verici mahiyetinde ve inkişafında bulunan noktalarını ve cihetlerini araştırarak izah ve ispata çalıştık.

Sora; muayyen maksat etrafında şuurlu ve azimkârane ittihadın, sarsılmaz kuvvet olduğu hakikatini, yorulmaksızın tekrar ettik.

Bir heyeti içtimaiyenin, beka ve saadetinin, ancak emelde ve istihsali amalde iştiraki tam halinde bulunmasına mütevakkıf olduğunu izah ettik. «Vatanın halâsı, istiklâlin temini» hedefine müteveccih vahdeti milliyemizin, esaslı, muntazam teşkilâtın vücuduna ve bu teşkilâtı hüsnü sevk ve idareye muktedir dimağların, enerjilerin, bir dimağ ve bir enerji halinde müttehit ve müm-

teziç bir hale gelmesine vabeste olduğunu söyledik ve bu münasebetle, İstanbulda, açılacak Meclisi Meb'usanda, kuvvetli, mütesanit bir grup teşkili zaruretini meydana koyduk.

Millet, ancak devletlerin izmihlâl ve inkırazları hengâmelerinde tarihin kaydettiği, çok mühim ve hatarnak anları yaşıyordu. Böyle anlarda, tali ve mukadderatını bizzat kendi eline almakta gaflet gösteren milletlerin, akıbetleri meçhul ve felâket alûttur.

Türk milleti, bu hakikati anlamağa başlamıştı. Bu idraki neticesidi ki, ümidi halâs vadeden, her samimî işarete şitaban olmakta idi. Ancak uzun asırların uyuşturucu idare ve terbiyesinin, bir heyeti içtimaiyeyi, bir günde, bir senede azat edebileceğini tasavvur ve kabul etmek doğru değildir.

Bu sebeple, vâkıfı tabiat ve hakikat olanlar, elinden geldiği kadar, mensup olduğu milleti tenvir ve irşat ederek, onlara, halâs hedefine yürümekte delâleti, en büyük insanlık vazifesi bilmelidirler.

Türk milletinin en bariz arzu ve imanı: kurtuluş

Türk milletinin, kalbinden, vicdanından sanih ve mülhem olan en esaslı, en bariz arzu ve iman malûm olmuştu: Kurtuluş..! Bu kurtuluş feryadı, Türk vatanının bütün afakında aksendaz olmakta idi. Milletten, başka istizahatta bulunmağa mahal yoktu. Artık, bu arzuyu, ifade etmek kolaydı. Nitekim, Erzurum ve Sıvas Kongrelerinde, arzuyu millî tebellür ettirilmiş ve ifade olunmuştu.

Bu kongreler esasatına sadık olduklarını beyan ettikleri için milletçe vekil intihap edilen zevat; her şeyden evel, bu esasata merbut zevattan ve bu esasatı ilân eden cemiyete nispetini gösterir unvanda bir grup yapacaktı: «Müdafaai Hukuk Cemiyeti Grupu».. İşte bu grup, teşkilâtı milliyeye ve dolayısile millete müsteniden hernerede olursa olsun, milletin mukaddes amalini cesaretle ifade ve müdafaa edecekti.

Misakı Millî hazırlanıyor

Efendiler, milletin amal ve makasıdını da, kısa bir programa esas olacak surette toplu bir tarzda ifadesi de görüşüldü. *Misakı millî* unvanı verilen bu programın ilk müsveddeleri de, bir fikir vermek maksadile kaleme alındı. İstanbul Meclisinde bu esaslar, hakikaten toplu bir surette tahrir ve tespit olunmuştur.

Efendiler, her görüştüğümüz zat veyahut zevat, bizimle, fikir ve kanaatte müttehit kalarak ayrılmışlardı. Fakat, İstanbul

Meclisinde, «Müdafaai Hukuk Cemiyeti Grupu» diye bir grup teşekkül ettiğini işitmedik. Niçin?! evet, niçin? Buna bugün cevap isterim!

Çünkü, Efendiler; bu grupu teşkil etmeği, vicdan borcu, millet borcu bilmek vaziyet ve kabiliyetinde bulunan efendiler, imansız idiler.. cebin idiler.. cahil idiler.

İmansız idiler; çünkü, amali milliyenin ciddiyet ve kat'iyetine ve bu amalin mesnedi olan teşkilâtı milliyenin salâbetine inanmıyorlardı.

Cebin idiler; çünkü, teşkilâtı milliyeye mensubiyeti daii mehalik görüyorlardı.

Cahil idiler; çünkü, yegâne istinatgâhı halâsın millet olduğunu ve olacağını takdir edemiyorlardı. Padişaha tekâpu ederek, ecanibe hoş görünerek, mülâyim ve nazik davranarak, büyük gayelerin istihsal olunabileceği gafletini gösteriyorlardı.

Fikri millî ve teşkilâtı milliyenin kısa bir zamanda temin ettiği şeref ve mevcudiyeti istisgar edenler

Bundan başka, Efendiler; nankör ve hotperest idiler.. Fikri millî ve teşkilâtı milliyenin, kısa bir zamanda temin ettiği şeref ve mevcudiyeti istisgar ediyorlardı. Vücut bulmuş olan vaziyet ve varlığın sehlülistihsal olduğunu zan ve vehmetmekle çirkin gururlarını tatmin sevdasına düşüyorlardı..

Erzurumda, Sıvasta telâffuz olunmuş, tespit olunmuş bir unvanı aynen kabul etmek zül olmaz mıydı?! O unvandan daha manalı unvan mı yoktu?!

Evet, işittik Efendiler; varmış: «Fellâhı vatan grupu [*]».

Efendiler, maziye ait safahat ve hadisatı; burada beyan edebileceğim çerçeve dahilinde, hakikate mutabık olarak tespit etmek azmindeyim. Bu sebeple, tam üzerinde bulunduğumuz noktaya ait bir hususu da, kemali samimiyetle ıttılamıza tevdi edeceğim.

Ankarada toplanmak

Ben, Meclisi Meb'usanın, İstanbulda duçarı tecavüz olacağına, dağılacağına kat'iyyen intizar ediyordum. Bu takdirde, tevessül olunacak tedbiri de takarrür ettirmiştim. Hazırlığımız ve tertibatımız da başlamıştı. Ankarada toplanmak...

İşte bu vazifeyi yaparken, milletçe, suitefehhümatı mucip olmamak için tedbir olarak ta bir şey düşünmüştüm. Meclisi Meb'usan riyasetine intihap olunmak.. Bundan maksat, dağıtılan meb'usları, Meclisi Meb'usan reisi sıfat ve salâhiyetile, davet etmekti. Gerçi bu tedbir, ancak zevahiri muhafazada ve muvakka-

[*] Bililtizam şeddeli yazılmıştır.

ten faydalı idi. Fakat, her halde buhranlı zamanlarda, faydası muvakkat olsa da, her türlü tedbirin alınmış olması zait addedilemez..

Hakikatte, İstanbula gitmiyecektim. Fakat bunu itiraf etmeksizin, zaman kazanacak ve muvakkaten gaybubette bulunuyormuşum gibi vaziyet ve muamele tanzim olunacak ve Meclis, reis vekilleri vasıtasile idare olunacaktı.

Bu tedbirin tatbikı, bittabi, Meclise giden, hakikati vaziyeti müdrik olması lâzımgelen arkadaşların himmet ve mesaisile olabilecekti.

Efendiler, bu hususu, icap eden zevata söyledim. Mütalea ve noktai nazarımı muvafık buldular. Bu yolda çalışacaklarını vait ve temin ederek İstanbula gittiler.

Fakat, pek müstesna, belki bir veya iki arkadaştan maadasının, bu fikri, telâffuz dahi etmediklerini öğrendim.

Bu meselede hâkim olan bir muhakeme ve mantık şu imiş... Bunca millet vekilleri içinde meclis reisi olacak liyakatte bir adam dahi yok mudur ki, hazır olmayan bir meb'usu gıyaben reis intihap edeceğiz.. Meclisi teşkil eden azayi kiramı bu kadar liyakatsiz göstermek enzarı ağyarda suitesiri mucip olmaz mı?

Diğer bir mantık ta; Meclis riyasetine Kuvayi Milliye reisini intihap etmekle daha ilk günden, Meclis üzerine şüphe ve tecavüzü celbe vesile vermektir. Kârı âkil olamaz.

Bu nevi muhakeme ve mantık yapanların, pek te uzak insanlar olmadığını görenler, ihtiyarı sükûtu tercih eylemişler..

Efendiler, itiraf etmeliyim ki, bu tedbirin alınmamış olması, Meclis dağıldıktan sora beni küçük bir müşkül ile karşılaştırmıştır. Bu ciheti de sırası gelince arzedeceğim.

*
* *

Harbiye Nazırı Cemal Paşanın işten uzaklaştırılması teklifi karşısında Ali Rıza Paşa Kabinesi

Efendiler, Meclisi Meb'usan, 19 Kânunusani 1920 tarihinde açılmıştı. Takriben, bir ay sora Harbiye Nazırının 21 Şubat 1920 tarihli bir telgrafını aldım. Aynen arzediyorum:

Tehiri mucibi mes'uliyettir — Harbiye, 21/1/1920

Ankarada K. O. 20 Kumandanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine:

İngilizler hükûmete verdikleri bir notada, benim ile Cevat Paşa Hazretlerinin vazifeden çekilmekliğimizi talep ettiler. Kabinece şediden cevabı ret verildise de vaziyet

kabinenin kalmasını ve yalnız benim ile Cevat Paşanın çekilmemizi icap ettirdi. Harbiye Nezaretine Salih Paşa vekâlet edecektir. Kabineyi müşkül vaziyete sokacak bir harekette bulunulmamasını rica ederim. Aksi halde vaziyet, tasavvur buyurduğunuzdan daha vahim olur.

Harbiye Nazırı
Cemal

Bu telgraf 22 Kânunusanide vâsıl olmuştu. Derhal telgraf başında saat 11 30 evelde bu telgrafı yazdım:

22/1/1920

Harbiye Nazırı Camal Paşa Hazretlerine

1 — Verilen notayı aynen lûtfeder misiniz?

2 — Teklifi vakii is'afta istical buyurmayınız. Noaytı badelmütalea mütaleatımızı arzedeceğim.

Mustafa Kemal

Cemal Paşanın, imzasını gizliyerek verdiği cevap şu idi:

Gayet müstaceldir — Kadıköy, 22/1/1920

Ankarada K. O. 20 Kumandanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine:

Notanın muhtasaran sureti berveçhizirdir:

1 — Sureti mahsusada müntehap zabitanın Kuvayi Milliye Erkânıharbiyesine izamı.

2 — 14 üncü Kolordudan terhis ve tefrik suretile Kuvayi Milliyeye efrat izamı.

3 — Top kaması ve sair edevat kaçırılması.

4 — Zonguldaktan İstanbula gelen taburun iadesini tavik eylemek.

5 — Afyon Karahisarından Alaşehre alay nakletmek.

6 — Bursadan Bandırmaya bir alay nakletmek.

7 — Bu ahvalde Harbiye nazırı ve Erkânıharbiye reisinin şahsan methaldar oldukları tebeyyün etmiş. Kırk sekiz saat zarfında bu iki şahsın vazifelerinden uzaklaştırılması.

Dikkat buyuruluyor ki Aydın cephesi meselesi bu notada mevzuubahs bile değildir. Bu notaya cevaben bir, iki, üçüncü maddeler yalandır. Dördüncü mesele benim zamanımda değildir. Ben müracaatleri üzerine iade ettim. Beşinci meselede, fırka kumandanını tebdil ettim. Altıncı mesele, Ahmet Anzavur meselesi de asayişe taallûk eder. Bu bapta muhaberelerimiz vardır. Şimdi de dosyalar tetkik olunursa anlaşılır denildi. Kabul etmediler. Anın üzerine üç şık mevzuubahs oldu: Notaya birinci cevaptan sora cevap vermemek ve ahkâmına kulak asmamak, kabine kâmilen istifa etmek. Benim istifam. Birinci madde halinde, burada bir iskandal zuhurundan

korkuldu. İkinci madde halinde, zaten istedikleri zuhura ve Ferit Paşa, kabineye gelmiş olacağı mülâhaza olundu. Binaenaleyh, benim istifam ile nezaretin vekâletle idaresi tercih edildi. Herhalde kararımızın evvelâ bana tebliğini rica ve sizlere hürmetlerimi ilâ eylerim Efendim. (Ferik Cemal)

Seryaver
Salib

Cemal Paşa, bu notada, Aydın cephesinin mevzuubahs olmadığını işaret etmekle bilmem ne murat ediyor? Şüphe yok ki, mevzuubahs olan Aydın cephesidir, ona muavenettir ve Kuvayi Milliyedir. Yalnız, Cemal Paşa, bu imasile müsebbibin Heyeti Temsiliye olduğunu anlatmak sevdasındadır.

Cemal Paşaya, bu telgrafına cevaben yazdığım telgrafla, şu emri verdim:

22 Şubat 1920

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretlerine

Vazifeden çekilmek suretile İngilizlerin talebine iktıfa etmeniz, öyle vahim bir vaziyet husule getirir ki, sizin aksi halde tasavvur buyurduğunuz vahamete faiktir. Bundan maada, Heyeti Temsiliyenin bir murahhası olan zatı devletlerinin, Heyeti Temsiliyenin haberi olmaksızın ve hatta anın mütaleasına rağmen çekilmeniz kabul edilemez. İngilizlerin, sizi cebren vazifeden ayırmaları ihtimali bile bizim hesabımızdadır. Ve tedabiri seria alınmıştır. Binaenaleyh, evvelâ notayı aynen bildiriniz, sora ahvalden malûmat vererek karara intizar ve kemali metanetle mevkiinizi muhafaza buyurmanız kat'iyyen matlubumuzdur.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Ali Rıza Paşaya da şu telgrafı yazdım:

Ankara, 22/1/1920

Zatı Samii Sadaretpenahiye

İngilizlerin, Harbiye Nazırının ve Erkânıharbiyei Umumiye Reisinin tebdilini talep etmeleri, devletin istiklâli siyasisine kat'î bir tecavüzdür. Bu tecavüz, bir müddettenberi memalikimizin taksimi ve mevcudiyeti siyasiyemizin imhası yolunda cihan efkârı umumiyesinde deveran eden münakaşatın, bir kararı kat'iye iktiran etmiş olması neticesi midir? Yoksa, mevcudiyeti siyasiyemizi imha yolunda vukubulacak teşebbüsatın ne netice vereceğini keşif için yapılmış bir teşebbüs müdür? Yoksa, itilâf devletlerinin alıştıkları veçhile, yekdiğerinin muvafakat ve kararını

almağa lüzum görmeksizin, münferiden ikaı nüfuz yolunda herhangi bir hareket midir? Bunları tefrik edebilecek malûmata malik değiliz ve malik olamayız. Kezalik Yunanlıların Salihli cephesinde başlıyan taarruzlarının bu teşebbüsat ile derecei münasebetini de tayin edemeyiz. Fakat, istiklâli siyasimize vukubulan bu kastı sarihi, devletçe kabul ve milletçe sükût edersek, mevcudiyeti siyasiyemiz aleyhinde en bedbin mukarrerat ve icraata kendi tarafımızdan yol vermiş olacağımıza şüphemiz yoktur. Binaenaleyh, İngilizlerin İstanbulda muhtemel tecavüzleri ne şekil ve ne dereceye varacak olursa olsun, dahil ve hariç nazarında, Müdafaai hukuk Cemiyetine müstenit bilinen hükûmetin, bu teklifi şiddetle ret ve nazır ile reisi behemehal muhafaza etmesi kat'iyyen matlubumuzdur. Bunun haricinde bir hareketi mutavaatkârane, yalnız milletin istiklâline ve mevcudiyetine münafi olmaz, fakat, hükûmeti millete karşı vermiş olduğu taahhütten inhiraf etmiş ve istiklâl uğrundaki mücahedatı milliyemizi tavik ve tas'ip etmiş vaziyetine koyar. Binaenaleyh hükûmet kabul etse dahi, biz, hükûmetin Heyetimize karşı taahhüdatını ifa etmemekle, milletten aldığı kuvvetini tamamen zayi etmiş olduğunu ve muhilli istiklâl tavır ve hareketinden dolayı hükûmeti mes'ul addettiğimizi ilân etmek mecburiyetinde kalırız. Hükûmetin mukavemeti halinde, İngilizler Harbiye Nazırını cebren kaldırmak ve bütün hükûmeti ıskat etmek cihetine bile teşebbüs etseler, vaziyet gerek hariç ve gerek dahile karşı, anların emrile nazırı feda etmek, şıkkından daha müsaittir. Vaziyetin safahatı hakkında bir iki saate kadar cevabı fahimanelerini istirham ederiz. İstanbul ile muhabere, İngilizler tarafından menolunursa istiklâli millî uğrunda mücahedei milliye ve diniye ilân etmek yolunda ilerliyeceğiz!

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Ayni günde Cemal Paşaya, bu telgrafı yazdım:

Zata mahsus ve fevkalâde müstaceldir. 22 Kânunusani 1920

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretlerine

İngilizlerin emri neticesi olarak Harbiye Nezaretini terk buyurdukları anlaşılıyor. Devlet ve milletimizin istiklâlini muhil olan bu çekilmek keyfiyetini, herçibadabat kabul etmemek zisin ve bizim vazifemiz iktızasındandır. Biz vazifemizi sonuna kadar ifa etmek için her türlü tedabiri alıyoruz. Sizi de, makamınıza oturup nezaretinizi ifa etmek suretile vazifenizin ifasına davet ederiz. Eğer şahsî veya içtihadî herhangi bir sebeple durmak istemiyorsanız İngilizlerin notası üzerine değil, müstakil bir milletin nazırına caiz olan şekilde infisal eylersiniz. Meseleyi; şahsî bir noktai nazardan değil, bu müdahale, vatanımız için hatıra gelebilecek ağır felâketlerin mukaddimesi olabilir noktai nazarından, muhakeme etmenizi rica ederiz, nezaretten bu suretle çekilmeniz, İngilizlerin müdahalesini ve istiklâli milletin ihlâlini teshil edecektir. Eğer vazife başına gelmemekte ısrar ederseniz, İngilizlerin istiklâli milleti ihlâl ettiğini ilân ederken, Harbiye nazırının da vazifei vataniyesini ifa etmemekten mes'ul olduğunu ağır bir surette ilâve eylemek mecburiyetindeyiz.

Nota mealini bir gün sora bildirmeniz ve el'an Heyetimizle temasa gelemiyecek surette uzaklaşmanız vaziyeti ağırlaştırmaktadır. Cevap vermenizi talep ve rica ederiz.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Sadrazam ile telgraf başında şu muhabereler cereyan etti:

Babıali, 22 Kânunusani 1920

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesine

Harbiye Nazırı Cemal Paşanın kabineden çekilmesi ve Erkânıharbiye Reisi Cevat Paşanın tebdili, yalnız İngilizler tarafından talep olunmamıştır. İngiltere, İtalya ve Fransa mümessilleri, Babıaliye müşterek bir ültimatom vererek esbabı mucibe serdile kırk sekiz saat zarfında şu matlabın husulünü istemişlerdir. Bu ağır teklif karşısında, kabinece biletraf müdavelei efkârdan sora umumen çekilmeğe karar verildi ve Meclisi Meb'usan müteşekkil bulunaydı kabinece başka gûna hareket edilmek mümkün idi. Tekliflerini geri aldırmak üzere, düveli selâse mümessilleri nezdinde serdettikleri esbabı mucibenin reddile, teşebbüsatı lâzimede bulunuldu. Mümessiller tekliflerinde ısrar ettiler. Kabinenin istifası tahakkuk etmişken Meclisi Meb'usanın henüz müzakerata başlıyamadığı bir zamanda kabinenin çekilmesi menafii âliyei vatana mugayir olacağını, Cemal Paşa bizzat irat ederek ve böyle bir buhranlı zamanda kabinenin istifası, İstanbulu Anadoludan ayırmağa kadar varıp gayet vahim netayiç tevlit eyliyeceğini ileri sürerek, kendi istifasile meselenin hallolunmasını tercih etmiştir. Meselenin safahatı bundan ibarettir. Meclisi Meb'usanın, nihayet bir iki güne kadar nısabı ekseriyeti haiz olarak içtimaı muhakkak olduğundan hükûmet, her nevi hususatı meclisin pişi nazarına vazedecektir. Tarafınızdan bu bapta hiçbir gûna teşebbüsat vukubulmaması lâzımdır. Çünkü söz sahibi Meclisi Meb'usandır. Vükelâ vahameti vaziyeti tamamen müdrik ve ef'alü harekâtının selâmetine kani olduğundan ehvenişeri ihtiyar etmiştir. Müdahalâta nihayet verileceği cumartesi sabahına kadar bildirilmediği halde kabinenin mevkii iktidardan çekileceği ve bundan tevellüt edecek hadisatın mes'uliyeti kendisine ait olmıyacağı beyan olunur.

Sadrazam
Ali Rıza

Efendiler, Sadrazam Paşa, kendilerini tahkir edene değil, bize dehşetli ültimatom veriyor.

Kongre, 22/1/1920

Sadrazam Paşa Hazretlerine

Telgrafnamei fahimaneleri üzerine Heyeti Temsiliyece bir karar ittihaz edilmek için evvelemirde ültimatom suretinin aynen bildirilmesine ihtiyacı kat'î vardır. Bunun lûtfen tebliğini arz ve rica ederim.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Erenköy, 22/23, 1/1920

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesine

C: Badelmüzakere bildirilecektir.

Sadrazam
Ali Rıza

Burada, söylemeliyim ki, hükûmet, bu nota suretini aynen bize vermek istememiş ve vermemiştir.

Sadrazama verdiğim cevap budur:

22/1/1920

Zatı Samii Sadaretpenahiye

Ültimatom suretini gördükten sora kararı kat'iyi arzedeceğiz. Ancak vaziyetin mütalea edildiği esaslarda, hükûmetle aramızda müşahede farkı vardır ki, evvelâ onu bertaraf etmek isteriz. Hükûmet bizim maruzatımızı kendi icraatına müdahale şeklinde telâkki etmiş, yani vak'ai hariciyeyi bir tarafa bırakarak, bir meselei dahiliye önünde bulunduğunu zannetmiştir. Vak'ayı, munhasıran, ecnebilerin bir nazırı tebdil edebilmesi noktai nazarından düşünmek lâzımdır. Kezalik istidlâl olunduğu veçhile Harbiye Nazırının şahsı dahi mevzuubahs değildir. Ayni vaziyette diğer bir nazır ve herhangi bir zat olsa, vak'a, ayni suretle muhakeme edilecekti. Diğer taraftan nazırın tebdilini emreden kuvvetin, Meclisi Meb'usanın in'ikadına ve hükûmetin izahatından sora Meclisi Meb'usanın bir karar ittihaz etmesine müsaade edip etmiyeceği de şu anda meçhuldür. Meclisi Meb'usan, söz sahibi olmazdan evel vukubulacak emrivakilere hazırlanmak icap ettiği için hükûmeti seniyenin kararını anlamak istiyoruz. Meclisi Meb'usan söz sahibi olmazdan evel emrivakiler tevali eder ve meselei hariciyenin mahiyetine muvafık tedabir almak teahhur ederse, bundan mütevellit mes'uliyetin de Heyetimize raci olamıyacağı teslim buyurulur. Meclisi Meb'usan filhakika toplanır ve ifayi vazifeye başlarsa, hükûmete hiçbir şey için müracaat etmiyeceğimiz tabiidir. Notayı yalnız İngilizlerin değil, Düveli İtilâfiyenin müştereken tebliğ etmesi, meselei hariciyenin ehemmiyetini ihata için ayrı bir sebeptir.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Cemal Paşa, son telgrafımıza, 23/24 Kânunusanide verdiği cevapta, çekilmesinin zaruretinden ve Meclisi Millinin tarzı hareketine intizar lüzumundan bahsediyordu *(Ves. 221)*.

Efendiler, ayni günün zevalinde Ankara, Erzurum, Sıvas, Diyarbekir, Bandırma, Balıkesir, Konya, Edirne, İstanbul ve Bursada bulunan kumandanlara vaziyet ve noktai nazarımız bil-

dirilerek nazarı dikkatleri celp ve mütalealarıistifsar olundu *(Ves. 222)*.

İstanbuldaki Onuncu Kafkas Fırkası Kumandanı Kemalettin Sami Beye de (Berlin Sefiri Kemalettin Sami Paşadır), ayrıca şu emri verdim:

22 Kânunusani 1920

Onuncu Kafkas Fırkası Kumandanlığına

Hemen Rauf Beyi bularak vaziyeti beraber ve emniyet dahilinde takip etmenizi rica ederiz. İngilizlerin talebini is'af etmek kat'iyyen gayricaizdir. Buraca o noktai nazardan tedabiri seriaya tevessül edildi. İstanbuldaki telgraf muhaberatını tahtı temine almanız lâzımdır *(Ves. 223)*.

Mustafa Kemal

Efendiler, Rauf Bey, Bekir Sami Bey, Cami Bey ve umum meb'uslara da Kafkas Fırkası Kumandanı Kemal ve Mevkii Müstahkem Kumandanı Şevket ve Harbiye Nezaret Seryaveri Salih Beyler vasıtalarile de şifre olarak şu tebliğde bulundum:

22 Kânunusani 1920

İngilizler, Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Cevat Paşanın vazifeden çekilmesini talep etmişlerdir. Bu teşebbüs, devletin istiklâli aleyhinde kat'î bir harekettir. Binaenaleyh, bu teşebbüs aleyhine milletin icra edeceği harekât, muhafazai istiklâl için yapılacak mücahedat cümlesindendir. İlk devrei mücahedatta, vazife milletin meb'uslarınındır. Meb'uslar, kabine azasının mevcudiyetine müdahale ve ikaı tesir suretile devletin istiklâli siyasisi aleyhine, İngilizlerin vukubulan tecavüzlerini, dahil ve harice karşı kat'iyyen ve serian reddeylemek mecburiyetindedir. Bunun tarzı icrasını kararlaştırarak buraya bildiriniz. Fakat icraatta şu noktaları behemehal temin etmek icap eder:

Evvelâ; Meclisin feshi hakkında bir iradenin mecliste bağteten okunması ihtimaline maruz kalmamalıdır. Eğer bu ihtimal kat'iyyen gayrivarit olmazsa, meb'uslar, teşebbüslerini hususî içtima halinde de yaparlarsa kâfidir. Saniyen; devletin istiklâli siyasisi aleyhine kat'î bir hareket vukubulduğunu Sulh Konferansına ve Avrupa milletlerine ve âlemi islâma ve dahili memalike ilân etmek lâzımdır. İngilizlerin tecavüzü geri alınmadığı takdirde, Meclisin vazifesi, Anadoluya geçmek ve iradei milliyeyi deruhde etmektir. Bu icraat, bütün milletin kuvvetlerini cemetmiş olan Kuvayi Milliye tarafından her vasıta ile teyit olunacaktır. Şimdiden tedabiri lâzime ittihaz olunmuştur.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Bu tebliğ sureti aynen umum kumandanlara bildirildi.

Efendiler, ayrıca, Rauf Beye de 23 Kânunusani 1920 de, Onuncu Kafkas Fırkası Kumandanı vasıtasile yazdığım şifrede, «Harbiye Nazırının infisali bir emrivaki olmakla beraber, meselenin ehemmiyeti bakidir dedim.» Düveli İtilâfiye mümessilleri, hükûmetimizi istedikleri gibi terkip etmek yolunu tutmuş oluyorlardı. Yarın, Meclisin itimat edeceği bir hükûmete de ayni suretle muamele etmelerine misal hazırlanmış oluyordu. Hükûmetin, milleti ve matbuatı haberdar etmiyerek, bir kabine meselesi yapmayarak mutavaat göstermesi istiklâli milleti muhildi. Hâdiseyi kapatmayarak, Meclisi Meb'usanda, hükûmeti, istiklâli milleti muhafaza edemediğinden alenen ıskat etmek lâzım idi. İşte, bütün bunları Rauf Beye yazdım *(Ves. 224)*.

Ayni tarihte, Onuncu Kafkas Fırkası Kumandanile Rauf Beye müştereken şu direktifi vermiştim:

Hükûmet mukavemet ederek; Sulh Konferansını; Kuvayi Milliyeden dolayı Türk hükûmetini ıskata karar verdiğini, bütün cihana karşı ilâna mecbur etmek lâzımdır. Kabinenin eslâfı gibi, istiklâli milliden sükûnetle fedakârlık etmesi, salâhiyeti şahsiye itibarile zâfını, idrak ve ihata itibarile de asla şayanı itimat olmadığını bir daha vazıhan göstermiştir. Bu kadar muğlâk mesaili seciyeten ve fikren bu mertebe zayıf zevat ile idare etmeğe çalışmak artık gayrimümkündür. Binaenaleyh, kabinenin son meseleden dolayı ıskatı lâzımdır. Milletin itimadı ammesine lâyık bir kabinenin mevkii iktidara gelmesi yolunda çalışınız *(Ves. 225)*.

Efendiler, ecnebilerin, İstanbulda tecavüzatı arttırarak nazır veya meb'uslardan bazılarının tevkifine başlamaları ihtimaline binaen, bilmukabele, Anadoluda bulunan ecnebi zabitlerinin tevkif edilmesine karar verdim. Bu kararımı ve buna nazaran ittihazı tedabir edilmesi lüzumunu, 22 Kânunusani 1920 tarihinde Ankara, Konya, Sıvas ve Erzurumdaki kolordu kumandanlarına, zata mahsus olarak, şifre ile emrettim *(Ves. 226)*.

Anadoluda bulunan ecnebi zabitlerinin tevkifi kararı

Efendiler, meb'uslara yazdığım telgrafa, Vasıf, Rauf, Bekir Sami Beylerin müşterek imzasile cevap geldi. Bu cevapta; Meclis resmen müzakerata başlayınca, meselei hazıra sebebile kabine çekilecektir. O zamana kadar vaziyetin emniyeti için kabinenin ipkası lâzımdır. Siz, hareket ve müdahale etmeyiniz. Emirlerinizi bize bildiriniz. Noktai nazarlarımızın her makam nezdinde hakkile müdafaa edileceğine itimat ediniz denilmekte idi *(Ves. 227)*.

Ben, ne hükûmete ve ne de Meclise iş'aratta bulunmamağa karar vermiş ve artık işi muhterem meb'us arkadaşlarımıza bırakmıştım *(Ves. 228)*.

Efendiler, İstanbuldaki zevatın, ne gibi nasayihe göre, hareketlerini tanzim ettiklerini tebarüz ettirmek için, şu kısa malûmatı arzedeyim:

Filân mümessili siyasî, çok namuslu ve doğru sözlü ve Türk muhibbi imiş. Bu zat, çok samimî ve müteessir bir lisanla demiş ki, eğer Harbiye Nazırı ile Cevat Paşa çekilmeseydiler, Harbiye Nezareti işgal olunacaktı. Kuvayi Milliyenin gösterdiği sükûnet ve metanet, bazılarını çıldırtıyor. Fakat acele etmeyin, ezilirsiniz. Bana itimat edin. Hakaret varsa, yapanlar utansın. Belki daha delilikler olacaktır. Fakat, siz, zinhar delilik yapmayın.

İstanbuldaki zevat; biz, bu ifadatın samimiyetine şüphe etmiyoruz diyorlardı *(Ves. 229)*.

Meclisi Meb'usan reisi olmam mahzurlu görülüyor

Efendiler, meb'uslar, İstanbulda toplandıklarından bir hafta sora, divanı riyaset intihabı hakkında ve bu münasebetle Meclis Riyasetine dair müdavelei efkâra başlamışlar. Bir yerde işaret etmiştim ki, ben, Meclis Reisi intihap olunmayı, bazı fevaidine binaen, lüzumlu bir tedbir telâkki etmiş ve icap eden zevata noktai nazarımı bildirmiştim. İşte, arzettiğim veçhile, bu mesele üzerinde görüşülmeğe başlandığı günlerde, 28 Kânunusani 1920 ve 1 Şubat 1920 tarihlerinde Rauf Beyin vukubulan iş'aratında, birtakım mütaleattan sora, «biz pek azîm mahzur tevlit edecek olan bu ciheti ileri sürmekten sarfınazar ediyoruz.» denmekte *(Ves. 230)* ve «.... hususî, mahrem bir içtimada tekrar mevzuubahs oldu. Şeref Bey, intihabınız fevaidinden bahsetti.... İntihap hususunda teşettütü âra, tekrar kat'iyetle mahsus olduğundan, milletin resikârında, Meclisi Milliye nigehban olarak kalmağı zaten tercih buyurdukları tarafımızdan söylenerek alkışlarla hakkı samilerinde tezahüratı samimaneye şahit olundu. İçtimaı umumide Reşat Hikmet Bey, Reisi evel ve Hüseyin Kâzım Bey birinci ve Hoca Abdülâziz Mecdi Efendi, ikinci reis vekili intihap olundu.» haberi verilmekte idi.

Efendiler, benim riyasetimden bahseden, demek ki, yalnız Şeref Bey oluyor. Sair zevat tarafından, ne maksatla riyasete intihabım mevzuubahs edildiği, mahrem olduğu bildirilen bu içtimada, imaen olsun söylenmiyor. Ciddî mütaleata istinaden, benim riyasetimi mevzuubahs etmeli idiler. Ondan sora, teşettü-

tü efkâr olup olamıyacağını tetkik eylemelidiler. Yalnız Şeref Beyin ifadatı üzerine, efkârın ciheti temayülüne hüküm vermekte isabet olmayabilirdi.

Efendiler, Rauf Beyin riyaset meselesine ait izahatına verdiğim cevapta demiştim ki: «Serdolunan mehazir evelce etrafile düşünülen şeylerdir. Benim riyasetimi mevzuubahs eden esbap malûmdur; Kuvayi Milliyenin, millet tarafından kabul edildiğini teyit etmek, Meclis fesholunduğu halde riyasete ait vezaifi emniyetle ifa eylemek, hayatımızla gayrikabili telif bir sulh teklifi karşısında kıyamı millî yapılırsa riyaset vaziyetile milletin maddî ve manevî kuvvetlerini müdafaaya tevcih etmek mülâhazalarıdır. Mütaleanızdan, müdafaaya taallûk eden bu esbabın, bugün İstanbul muhitinde şayanı ihmal addolunduğu anlaşılıyor. Eğer noktai nazarda isabet etmemekten, müdafaai milliyede halen ve atiyen noksan hâsıl olursa, mes'uliyet, hata edenlere ait olur. Şahsan benim bu hususta müstağni olduğumu temine hacet yoktur.»

Efendiler, Harbiye Nazırı ve Erkânıharbiye Reisinin cebren ıskat edildiğini biliyoruz. Meclis riyasetine intihap olunan merhum Reşat Hikmet Beyin, bir sebeple ecnebiler tarafından tevkif olunduğundan haberdar olunmuştuk. İstanbulda bulunan Heyeti Temsiliye Azalarının tevkifi düşünüldüğü, Rauf Beyin 28 Kânunusani 1920 tarihli iş'arile bildiriliyordu. Bu ahvalden, Kuvayi Milliye aleyhtarlığı, Meclisin feshi ihtimali, binaenaleyh müdafaai milliyeye teşebbüs zamanının daha karip olduğu meydanda idi. Fakat, bu hakikati ihtisas eden azdı.

Efendiler, Reşat Hikmet Beyin kurtarılması için de Ankaradan çalışmak lâzımgeldi *(Ves. 231)*.

Rauf Beyin, Meclis vaziyetini tasvir eden 27 Kânunusani 1920 tarihli şifre telgrafnamesi muhteviyatında şayanı endişe bazı cümleler vardı. Meselâ; kabine, bidayetinde istifayı düşünmüş, fakat yapmamıştır. Meclisin bugünkü vaziyeti, bu meseleyi halle müsait değildir. Buradaki meb'uslar, milletin Maraş havalisine dair gönderdiği telgrafları, heyeti umumiyede, okumağa dahi müsait değildir. İtilâf Devletlerinden filân, falana mümaşatkâr davranmaklığımızı tavsiye ediyor. Toplanacak yerimiz yoktur *(Ves. 232, 233)*.

Rauf Beye, 7 Şubat 1920 de vukubulan bir iş'arımızda, şu mütaleatımızı bildirdik: Meb'usan, İstanbulun dahilî ve haricî tesiratile sulha matuf olan gayeyi ihmal ederek ubudiyet, ikbal,

haset, vehim ve ilâ... gibi avamil ile iftiraka düşmüşlerdir. Arkadaşlarımız, çok meb'ustan mürekkep bir ekseriyet temin edebilmek için kendi tasavvurat ve mutekadatından mütemadiyen fedakârlık yapmışlar ve uysal olmak sevdasile hükûmet ve mahafili malûme nezdindeki tesiratını kâmilen zayi eylemişlerdir. Şirazeyi bozmamak kaygusile devam edilirse, amali gayrimilliyeye ve ihtirasatı gûnagûna vasıta olmaktan, mesaili milliye aleyhine mukarrerat ittihazına mâni olamamaktan, korkulur. Bu hale karşı tedbir budur: Prensiplerimize tamamen sadık arkadaşlardan mürekkep, ekalliyet halinde olsa da, bir heyetle iktifa eylemek... Bunun mahzuru uysallıktan azdır. Hükûmeti bilâkaydüşart düşürmek lâzımdır. Kat'î mücadele vaziyeti alınmak lâzımdır *(Ves. 234)*.

Hükûmeti bilâkaydüşart düşürmek ve kat'î mücadele vaziyeti almak lüzumu

Efendiler, Ali Rıza Paşa Kabinesi çekilmemiş, Meclis te bir mesele ihdasından içtinaben ıskatı cihetine gidememiş ve muaddel Ali Rıza Paşa Kabinesine itimat reyi vermiştir.

Ali Rıza Paşa Kabinesinin, Meclis huzurunda okuduğu beyanname muhteviyatını bilmem tahattur buyurur musunuz? Bu beyannamede:

Sadrazam Paşa, ifa ettiği en mühim vazifeyi mukaddemei kelâm olarak kaydediyor; hükûmeti merkeziye ile Anadolu arasında inkıtaı muhaberata kadar varan beynunetin izalesine muvaffak olduğunu, bundan böyle iradei milliyenin meclisi âlide tecelli ettiğini, artık kavaidi meşrutiyete tamamen tevfiki harekete hiçbir mâni tasavvur etmediğini, söylüyor.

Efendiler, bu sözlerle, Heyeti Temsiliyenin iradei milliye namına hareketine ve kavaidi meşrutiyete muvafık harekete mümanaatine artık mahal olmadığı gibi bir mana işrap edilmek isteniliyor. Daha dün, Meclisi Millinin, İstanbulda müçtemi bulunduğu bir sırada, iradei milliyeye de, kavaidi cihana da münafi olarak bizzat kendilerinin ve kendilerile beraber, Meclisin ve milletin nekadar ağır bir tecavüze maruz kaldığını söylemeğe lüzum görmiyen sadrazam, hâlâ Heyeti Temsiliyeyi jurnal etmekle teşfiyei sadra çalışıyor ve bizim muhterem meb'us arkadaşlarımız da, bu sözleri kemali sükûnetle dinlemek kabiliyetini gösteriyorlar.

Hükûmet, siyasî zümrelere karşı bitaraflıktan ayrılmadığını ve ayrılmayacağını teyit ettikten sora, bugüne kadar istihsal ettiği muvaffakıyatın derecesinin takdirini Meclise havale ediyor.

Sadrazam, idarei devletin muhtacı ıslah olduğunu beyan ederek, Osmanlı Devletinin, her tazyikı düvelî karşısında kaldığı zaman, takip ettiği mesleki kadîmini ihyaen, cihana yeni ıslahat vadediyor. Vâsi mikyasta tevsii mezuniyet yapacağız. Ekalliyetlerin hukukunu teminen temsili nisbî kaidesine tevessül edeceğiz. Umuru adliye, maliye ve nafıa ve inzıbatiyede ve hatta idarei mülkiyede ecnebilere emri teftişte salâhiyeti kâfiye vereceğiz diyerek kastettikleri ıslahatın esaslarını tadat ediyor.

Sadrazam Paşa, umuru hariciyeden bahsederken de mütareke ahkâmından inhiraf edilmemek hükûmeti seniyece mütehattim görülmektedir, taahhüdünü zikrederken, İzmirin işgalinden dolayı hâsıl olan galeyan ve tezepzübe hitam verecek, ancak sulhtur, demekle iktifa ediyor ve «azmü basiretin» usru yüsre tahvil edeceği kanaati tammesinde olduğunu söyliyerek beyannamesine hatime veriyor *(Ves. 235)*.

Efendiler, Meclisi Meb'usanın tasvibine iktiran eden bu beyanname muhteviyatını tahlil ve tefsir ile burada izaai vakti bilüzum addederim. Ali Rıza Paşa ve Kabinesinin mahiyeti

Yalnız Efendiler, Sadrazam Ali Rıza Paşanın ve Kabinesinin muzmerratını ve hayasızlığını gösteren bir vesikayı aynen arzetmeme müsaadenizi rica edeceğim:

Gayet müstaceldir — Deraliyeden, 14 Şubat 1920

Vilâyat ve Elviyei müstakilleye

Ahiren Meclisi Meb'usanda kıraat ve ekseriyeti azîme ile tasvip olunarak hükûmete beyanı itimat olunan programın; nikatı mühimmesinden biri olduğu üzere; Meclisi Umumî içtima ederek her türlü amali milliyenin tecelligâhı münferidi, lehülhamt icrayi faaliyete başladığına nazaran, ahkâmı meşrutiyetin her nevi mevani ve tesirattan ari olarak tamamile cereyan etmesi lâzımgelen dahili memleket, meclisi mezkûrdan başka yerde — iradei milliye namına idarei kelâm ve serdi metalibe artık mahal ve imkân — kalmadığından umuru hükûmete müdahale şeklinde her nevi ef'al ve harekât müstelzimi mücazat olacağı tamimen tebliğ olunur.

Sadrazam
Ali Rıza

Efendiler, böyle bir tamime ne hacet vardı! Heyeti Temsiliyeyi, millet nazarında, küçük düşürmekten, onun tecziye edilebileceğinden, bahsetmekte ne fayda vardı? Eğer Heyeti Temsiliye

zaman zaman hükûmetin nazarı dikkatini celbe lüzum görüyor idise, bu hareketinin, nekadar temiz ve âli maksatlarla olduğuna ve ne derece vatanî zaruretler yüzünden vukubulduğuna hâlâ şüphe edilebilir midi? Heyeti Temsiliyeyi, dolayısile milletin vahdet ve tesanüdünü bertaraf etmeği hedefi aslî ittihaz eden hükûmet, Aydın, Adana, Maraş, Urfa, Ayıntap cephelerinde vukubulmakta olan musademattan ise asla mütehassis görünmüyordu. Ecnebi devletlerin, doğrudan doğruya kendi kabinelerine vukubulmuş olan tecavüzünden müteessir olmuyordu. Şunu da, açık olarak, zikretmeliyim ki, her türlü amali milliyenin tecelligâhı münferidi olmak lâzımgelen Meclisi Millinin, henüz, Sadrazam Paşanın hamdederek bahsettiği gibi icrayi faaliyete başladığı da maalesef görülmüyordu.

Efendiler, Sadrazamın, bu beyannamesi üzerine biz de şu tebliği umumî ile milletin nazarı dikkatini celbe lüzum gördük:

Tamim

Tel 17/2/1920

İradei milliyenin tecelligâhı kanunisi olan Meclisi Meb'usanı açarak hakimiyeti milliyeyi teyide muvaffak olan cemiyetimizin, en mühim ve en esaslı vezaifinden biri de amali milliyeye mutabık esasat dahilinde, bir sulhun aktine kadar, vahdeti milliyeyi muhafaza etmektir. Cemiyetimizin her müşkülü iktiham ile vatanı ve mevcudiyeti milliyeyi kurtarmak hususundaki mesaii rehakâranesine; maksudu millinin istihsal ve istidrakine kadar, daha büyük bir azmü iman ile devamı lâzimeden bulunmakla, hayat ve beka esasından ibaret olan teşkilâtı milliyenin, vatanın her köşesinde, âm ve şamil bir surette, taazzuvuna kelevvel devam edilmesini bilcümle heyatı merkeziye ve idarelerden bir kere daha rica ve tekit eyleriz.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Aldatıcı vaitler, ağır iftiralar

Efendiler, İstanbuldan vukubulan 19 Şubat 1920 tarihli iş'aratta, «İngiltere Devleti Hariciye Nezaretinden Dersaadetteki mümessili siyasiliğine sepkeden ve mümessili siyasilik tarafından da resmen hükûmete vaki olan tebligatı şifahiyede, payitahtı saltanatın, Devleti Osmaniyede bırakıldığı bildirilmiş ve fakat, bununla beraber Ermeni kıtalile, Yunanlılar da dahil olduğu halde, Mütelifin kuvvetlerine karşı, tarafımızdan yapılan harekâtın hemen tadili ve aksi takdirde, şeraiti sulhiyemizin tebeddül etmesinin muhtemel bulunduğu da ilâveten dermeyan edilmiştir.» de-

nilmekte ve bazı hususat, bilhassa «mucibi şikâyet en küçük hadiselere bile meydan bırakılmaması» tavsiye olunmakta idi.

Efendiler, bu şifahî vadin mana ve medlûlü ne olabilirdi? Yunanlıların, Fransızların, ve sairenin tahtı işgalinde bulunan aksamı memalikten maada, İstanbulun da alınması mukarrer idi. Fakat dermeyan olunan şarta riayet olunursa, İstanbulu almaktan, sarfınazar edeceğiz mi denilmek isteniyordu? Yoksa, Yunanlıların, Fransızların, İtalyanların işgalleri zaten muvakkattir, Düveli İtilâfiye, yalnız İstanbulu alacaktı, fakat teklif ettikleri şarta riayet edersek, onu da bırakacaklardır, manası mı çıkarılıyordu?

Yoksa, Efendiler, Yunanlıların, Fransızların, İtalyanların işgalleri emrivakidir. İstanbulun işgali de mutasavverdir. Fakat, Yunanlıları, Fransızları, İtalyanları işgal eyledikleri mıntakalarda rahat ve emin bırakırsanız, onların işgallerini kabul eylediğinizi filen gösterirseniz, İstanbulun işgal tasavvurundan vazgeçeriz mi denilmek isteniliyordu?

Veyahut Efendiler; İtilâf Devletleri, Kuvayi Milliyenin işgal mıntakalarında, işgal kuvvetlerine karşı aldığı cepheleri bozdurmağa ve açtığı muharebeleri, tevessül eylediği hareketleri durdurmağa, hükûmeti merkeziyenin muktedir olamayacağını yakinen anladıklarından, Yunanlılar da dahil olmak üzere İtilâf Devletlerine tecavüzün menedilememiş ve haddi zatinde mevcut olmayan Ermeni kıtaline nihayet verilmemiş olduğu behanesile İstanbulu da mı işgal eylemek kastinde idiler?!

Vakayii atiye, bu son tahminin doğru olduğunu göstermiştir zannederim. Fakat, hükûmeti merkeziyenin, İngiliz mümessilliğinin teklifinden, böyle bir mana çıkarmağa yanaşmamış, bilâkis ümide düşmüş olduğu görülüyordu.

Efendiler, vukubulmuş olan teklifin ne derece nabemahal olduğuna dair bir fikir verebilmek için biz de, o günlere ait bazı vaziyetleri hatırlayalım. Şüphe edilmemek lâzımdı ki, Ermeni kıtali hakkındaki beyanat, mavakaa mutabık değildi. Bilâkis cenup menatıkında, ecnebi kuvvetleri tarafından teslih edilen Ermeniler, mazhar oldukları himayeden cür'et alarak bulundukları mahallerdeki islâmlara tasallût etmekte idiler. İntikam fikrile her tarafta birahmane bir surette katil ve imha siyasetine saik olmakta idiler. Maraş hâdisei feciası, bu sebepten zuhûr etmişti. Ecnebi kuvvetlerile birleşen Ermeniler, top ve mitralyözlerle Maraş gibi kadîm bir islâm beldesini hâk ile yeksan eylemişlerdi. Binlerce âciz ve masum valide ve çocukları kahrü imha eylemiş-

lerdi. Tarihte emsali namesbuk olan bu vahşetin faili Ermenilerdi. Müslümanlar ancak muhafazai namus ve hayat kaydile mukavemet ve müdafaada bulunmuşlardı. Yirmi gün devam eden Maraş katliamında, müslümanlarla birlikte şehirde kalan Amerikalıların, bu hâdise hakkında İstanbuldaki mümessillerine çektikleri telgraf, facia müsebbiplerini gayrikabili tekzip bir surette tayin etmekte idi.

Adana vilâyeti dahilindeki müslümanlar, tepeden tırnağa kadar teslih edilen Ermenilerin, süngüleri tehdidi altında, her dakika katliama maruz bulunuyorlardı. Hayat ve istiklâlinin muhafazasından başka bir şey istemiyen islâmlara karşı tatbik edilen bu zulüm ve imha siyaseti, beşeriyeti mütemeddinenin nazarı dikkat ve insafını calip mahiyette iken aksinin vaki olduğunu iddia ve ondan sarfınazar edilmesi teklifi, nasıl ciddî kabul olunabilirdi?

İzmir ve Aydın havalisinde vaziyet buna mümasil ve belki daha feci değil midi? Yunanlılar hergün kuvvet ve vesaitini tezyit ve taarruz hazırlıklarını ikmal ediyordu. Bir taraftan da mıntaka mıntaka tecavüzden geridurmuyordu. O günlerde İzmire yeniden bir piyade alayı ile teçhizatı tam bir süvari alayı ve yirmi dört adet yük otomobilile külliyetli nakliye arabası ve altı adet top ve birçok mühimmat çıkarıldığı ve cephelere küllî miktarda cepane sevkedilmekte olduğu anlaşılmıştı. Hakikat şu idi ki, milletimiz, bilâsebep hiçbir yerde, hiçbir unsuru ecnebiye mütecaviz değildi.

Binaenaleyh Efendiler, vatanımızın aksamı meşgulesinden düşmanların çekildiklerini görmeden veya hiç olmazsa çekileceklerine kanaati tamme hâsıl olmadan, mevaidi kâzibeye lüzumundan ziyade atfı ehemmiyet olunmak kârı âkıl mı idi? Talii memleketin yegâne noktai istinadı kalmış bulunan Kuvayi Milliyeyi dağıtmağa matuf, bu gibi teklifat ve teşebbüsatı anlamakta müşkülât var mı idi? Atinin meşkûkiyet ve müphemiyeti içinde hemen davayi milliden feragat caiz mi idi? Yalnız İstanbulun değil, Boğazların, İzmirin, Adana havalisinin, hulâsa hududu milliyemiz dahilinde bilcümle aksamı vatanın hakimiyetimiz dahilinde ipkası gayei milliyemiz değil mi idi? Buna nazaran, yalnız İstanbulun, Osmanlı Devletine terkolunacağı vadi karşısında, Osmanlı Devletinin Sadrazamı Ali Rıza Paşa memnun olsa da, Türk milletinin memnun olacağı ve bununla iktifa ederek ihtiyarı sükût ve atalet eyliyeceği nasıl farzolunabilirdi? Vahdettinin sadrazamı, Kuvayi

Milliyeyi dağıtmağa matuf bütün bu teşebbüsatın mes'uliyeti tarihiyesini, nazarı teemmüle almak istemiyor mu idi?

Efendiler, ecnebi teklifi ve onu tatbika kalkışan hükûmetin arzu ve emrinin, milletçe ve Kuvayi Milliyece muta olamayacağı tabiî idi.

Muhterem Efendiler, Rauf Bey, 19 Şubat 1920 tarihli bir şifre ile, hükûmet ve Meclis hakkında pek şayanı teemmül malûmat veriyordu, bu malûmatı hulâsa edeyim:

Millî bir kabine teşkili imkânsızlığı

«Şubatın on dokuzuncu günü, Sadrazam, Dahiliye Nazırı, Bahriye Nazırı, felâhı vatan ittifakı içtimaına gitmişler. Sadrazam Kuvayi Milliyenin ikinci bir hükûmet şeklinde görünmemesi, icraatı hükûmete karışmaması ve Maraş taraflarındaki harekâtın daha ilerilere temdit edilmiyerek tevkifi ile intizam ve asayişin temini lüzumunu siyaseten mucibi muhassenat gördüğünü söylemiş, Ziya Paşanın, Vali ve Ahmet Fevzi Paşanın, Kolordu Kumandanı olarak Ankaraya gönderileceğini bildirmiş. Dahiliye Nazırı da serbestii icraatına müdahale olunmamasını söylemiş. Polis müdürü ile jandarma kumandanının tebdiline muktedir olamadıklarını anlatmış. Eskidenberi dostu olan Keşfi Beyin namuskârlığından ve onu Bursaya vali ve Faik Âli Beyi müsteşar yaptığından bahsetmiş. Salih Paşa da Maraş havalisinde tahliye ettirilen mahallere, hükûmetçe vazıyet etmeği siyaseten mümkün görmemiş, Fransız matbuatını aleyhimize çevirir, demiş. Padişah, hükûmete, meclisten ziyade hâkim imiş. Meclisin haleti ruhiyesine göre, bu hükûmeti iskat ve yerine şeraiti lâzimeyi haiz, millî bir kabine ikame etmek mümkün değilmiş.» *(Ves. 236).*

Bu malûmatı, Anadolu ve Rumelide bulunan tekmil kumandanlara bildirirken, şunu da ilâve eyledik:

Heyeti Temsiliye, tahtı işgalde ve muhtelif tesiratı ecnebiye tazyikında bulunan İstanbulda daha millî ve fedakâr bir hükûmetin resikâra getirilmesindeki müşkülâtı takdir ettiğinden, Sadrazam Paşanın malûm olan beyannamesine mukabil 17 Şubat 1920 tarihindeki tamim ile noktai nazarını bütün teşkilâtına ilân etmişti. Vahdeti milliyenin ihlâli fikrile yapılacak her teşebbüs ve taarruzu, makulât dahilinde akim bırakmak tahtı vücuptadır. Amali milliyeye mutabık bir sulh istihsal edilmedikçe Kuvayi Milliyenin terki faaliyet etmesi imkânının mevcut olamıyacağı hakkında alâkadaranın tekrar nazarı dikkati celbedilmekle beraber, vahdet ve tesanüdü millinin takviye ve idamesi hususunda her zamandan ziyade mütebassır ve müteyakkız bulunulmasını hassaten rica ve temenni eyleriz *(Ves. 237).*

Rauf Beye de, cevaben şunu yazdım:

21/2/1920

Harbiye Nezareti Seryaveri Salih Beye

Rauf Beye:

C: 19/2/1920 şifreye:

Felâhı vatan grupunun Sadrazam Paşa ve rüfekasile icra ettiği münakaşatın heyeti umumiyesinden istidlâl olunduğuna göre, Hükûmeti hazıra, Meclisi Milliden

aldığı itimada istinaden, Kuvayi Milliyenin memleketteki nüfuz ve tesirini izaleye sai olduğu vuzuh ile anlaşılıyor. Harekâtı milliyeye muhalefetinden dolayı azledilen Faik Âli Beyi, Müsteşarlığa, Ferit Paşa ve Ali Kemal ile birlikte çalışan Müsteşar Keşfi Beyi, Bursa vilâyetine tayin etmesi ve evelce memuriyetleri milletçe kabul edilmeyen Ahmet Fevzi Paşa ile Ziya Paşayı da Ankaraya göndermek hususunda ısrar eylemesi, açıktan açığa Kuvayi Milliye aleyhine hareket edildiğinin bir misali bâhiridir. Hükûmetle milletin tam bir vahdet dahilinde çalışarak tespit edilen esasat dahilinde, amali milliyeye muvafık bir sulh istihsal edilmesi lüzumunu, her zamandan ziyade takdir etmekte olduğumuzdan, icraatı hükûmete karşı her türlü muhalefet ve müşkülât ihdasından içtinap eylemeği bir vazifei vataniye telâkki ediyoruz. Her şey bitmiş, gayei milliye istihsal edilmiş değildir. Arada pek müthiş ihtimalât mevcuttur. Atinin meşkûkiyeti binihayesi içinde, Kuvayi Milliyenin mesaii rehakâranesinden müstağni bulunup bulunmadığının hükûmetten istifsarı icap eder. Bize gelince; tarihin bu memlekette şimdiye kadar husule getirmediği, bu vahdet ve tesanüdü millinin ihlâline ait her hareketi bir hıyaneti vataniye telâkki ederek ona göre mukabelei lâzimesini icrada tereddüt etmiyeceğiz. Bu mecburiyet ve ıstırarların erkânı hükûmetçe bilinmesi pek faydalı olacaktır. Hükûmetle aramızdaki ahenk ve vahdetin muhafazası ancak hali hazırın ipkasile mümkün olabilir. Lüzumsuz tayin ve aziller icrası ve bilhassa harekâtı milliyeye muhalefetinden dolayı infisal ettirilmiş olan memurlar hakkında ısrar olunması, Kuvayi Milliye aleyhine bir husumet telâkki edileceğinden bu gibilerin memuriyetlerine müsamaha olunmıyacaktır. Bilhassa, Ahmet Fevzi Paşa ile Ziya Paşanın, gönderildikleri takdirde derhal iade edileceklerinin bir emrivaki telâkki edilmesi icap eder.

Vaziyeti hazıranın vahametini müdrik olan Meclisi Millideki rüfekanın dahi, böyle gayritabiî hadisata karşı iltizamı sükût etmesi, her taraftan tahrik ve teşvik edilen hükûmeti, teşci edeceğinden bu hususta da gayeye merbut arkadaşların metîn ve sarih bir vaziyet almaları muktazidir. Hükûmetin meclise hâkim olması, emri murakabeyi işkâl edeceğinden, böyle bir halin hudusu halinde, ihlâsı vatan namına mukarreratı salime ittihaz edilemiyeceği ve binnetice amali milliyenin husul bulamıyacağı aşikârdır. Bütün milletçe muta ve mukaddes telâkki edilen Kuvayi Milliye gayelerinin, meclisçe de temini tatbikı ve icraatı hükûmetin bu gayeler etrafında icrayi murakabesi hususunda, son gayreti vatanperveranelerinin ibzal buyurulmasını ehemmiyetle rica eyleriz.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Rauf Beyin, diğer bir iş'arına da verdiğimiz cevabı arzedeyim:

Şifre 21/2/1920

Harbiye Nezareti Seryaveri Salih Beye

Rauf Beye:

C: 20/2/1920 şifreye:

Hükûmetin Meclisi Millideki grupa karşı bir vaz'ı tehdit alması, grupun mütesanit bir kuvvei siyasiye halinde inkişaf ve tebellür edememesinden imbias ettiği

vazıhan anlaşılmaktadır. Her şeye tercihan grupun, bu noktai nazardan müdrik bir kuvvei murakabe haline getirilmesi lüzumu tahakkuk ediyor. Hükûmetin, bilâhare tatyibi hatır maksadile sizleri davet etmesi, bugünkü zâfını anlamasından ve kuvvet yapıncıya kadar oyalayıp vakit kazanmak fikrinden mümbaistir. Hükûmete karşı kat'î bir vaziyet almak zamanı gelmiştir. Sadrazama ve Dahiliye Nazırına açıkça söylemek lâzımdır ki, Kuvayi Milliye, neticeye kadar icrayi faaliyet eyliyecektir.

Memleketi işgal eden ve milletimizin esareti mutlakasını isteyen düşmanlarımız, Kuvayi Milliyenin faaliyetini istememekte kendilerini haklı bulabilirler. Fakat, devlet ve milletin tahlisine sai bir kuvvei milliyenin, kendi hükûmetimiz tarafından duçarı hücum ve taarruz olması şayanı istiğrap görülmektedir.

İstanbulun, hakimiyeti osmaniyede ipkası hakkındaki Düveli Mütelife noktai nazarı nekadar meserretle telâkki edilmiş ise, İzmir ve Adana cephelerinde terki faaliyet edilmesi hususundaki talepleri de o kadar mucibi hayret oldu. Harbiye Nazırına, İzmir ve Adananın da hakimiyeti osmaniyede kalması temin edilinciye kadar terki silâh edilemiyeceği, Ermenilere, tarafımızdan bir tecavüz vaki olmadığı, Fransızlar tarafından teslih ve teşvik edilen Ermenilerle bazı hadisat zuhûr etmişse, bunun mes'uliyetinin Ermeni nasyonalistlerine ve onların muharriklerine ait olacağı bildirilmiştir.

Maraş ve Urfadan ileriye gidilmemesi hakkındaki, hükûmetin teklifine karşı, milleti tatmin etmek ve Kuvayi Milliyeyi tevkif edebilmek için Fransızların Adanayı derhal tahliyeye başlamaları talep olunmalıdır. Aksi halde, Kuvayi Milliyeyi, harekâtı istihlâskâranesinden menetmek mümkün olamıyacağını ve bu ateşin, Halep ve Suriyeye sirayete başlamak üzere bulunduğunu, Fransızlar Adana ve civarının tahliyesinde nekadar istical gösterirlerse okadar menfaattar olacaklarını kendilerine açıkça izah etmelidir. Anadolu matbuatının, şiddeti lisanının tahfifi, Düveli Mütelifenin mezalim ve tecavüzatına nihayet vermekle kabildir. Bukadar haksızlıklara zulümlere hatta katliamlara karşı feryat eden masum bir milleti iskât etmek zulmünü, bizden talep etmemelidir. Esasen, cihanın her noktasında matbuat, bu gibi kuyudatı örfiyeden azade olup hür ve serbesttir. Akbaş cepanesinin bir kısmının İngilizlere iadesi hakkındaki muavenetinizin kat'iyyen masruf olmamasını arzu ederdik. **Boş bir fişek kovanının bile İngilizlere iade edilmemesi daha muvafık olur fikrindeyiz.**

Hükûmet, Düveli İtilâfiyeye karşı böyle sahte cemileler izharile hakkımızda isticlâbı merhamete muvaffak olacağı ve bu riyakârane harekâtın, şeraiti sulhiyenin tadiline tesir edeceği zannını perverde ediyorsa, kendilerinin gafletine acırız. Hulâsa; sulhumüzün mevzuubahs olduğu bu mühim anlarda, Kuvayi Milliyeyi zayıf gösterecek her hareketin mukadderatı milliyemiz üzerine meş'um bir tesir icra edeceği şüphesiz olduğundan meclisteki rüfekaya terettüp eden vazifei murakabenin azamî fedakârlıklarla icra edilmesini hassaten rica eyleriz.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Kuvayi Milliyenin devamı faaliyeti hakkındaki efkârı kontrol

Efendiler, bugünlerde hissolunan lüzum üzerine Rauf Beye ayni tarihte şu telgrafı da yazdım. Bu lüzum, Heyeti Temsiliye ve Kuvayi Milliyenin devamı faaliyeti hakkındaki efkârı kontrol etmek idi. Rauf Beye yazdığım bu telgrafı, aynen Erzurumda Kâzım Kara Bekir Paşaya da vermiştim.

Gayet müstacel olup tehiri caiz değildir. 21/2/1920

Rauf Beye:

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin tebdili şekline salâhiyettar olacak kongrenin in'ikadı, nizamnamemizin sonuncu maddesi mucibince, Meclisi Meb'usanın emniyet ve serbestii tam dairesinde ifayi vazifei teşriiye eylediğini meclisçe teyide vabestedir. Heyeti Temsiliyenin, teşkilâtı umumiyenin başında sulha kadar muhafazai şekil etmesi lüzumu, bilcümle rüfekanın tensip ve ısrarı üzerine kabul edilmiştir. Halbuki hükûmet tarafından adeta mazharı teşvik olan muhalif gazetelerin hücumları, Meclisi Âyanın alenî taarruzları, hükûmetin ef'al ve icraatı ve bilhassa Sadrazam Paşanın beyannamesi ve Meclisi Meb'usanda Kuvayi Milliyenin gayrimeşruiyetini alkışlattıran nutuklar, efkârı umumiyeyi teşkilâtı milliye aleyhine çevirmekte ve Heyeti Temsiliyemizi müşkül bir vaziyete ilka etmektedir.

Bir taraftan arzuyu şahaneye tevfikan Zeynelâbidin, Hoca Sabri, Sait Molla gibi zevatın mahza Kuvayi Milliyeyi ıskat maksadile her tarafta vücuda getirmeğe çalıştıkları Tealii İslâm Cemiyeti namı altındaki tertipler, teşkilâtı milliyeye fiilî taarruzlara başlamışlardır. Ezcümle, Niğde ve Nevşehirde, mahı halin on dokuzuncu günü, Meclisi Meb'usan açıldı; teşkilâtı milliyeyi padişahımız istemiyor gibi sözlerle halkı alenî içtimaata ve tezahürata sevketmişlerdir. Bu hal, Sadrazam Paşanın tebliğini alan bazı memurlar tarafından da mazharı teşvik olmuştur, bu hâdisenin Konyaya ve her tarafa sirayet etmesi baidülihtimal değildir. Binaenaleyh:

1 — Hükûmetin, Kuvayi Milliyenin muhafazası taraftarı olup olmadığını kat'iyyen bildirmesini kendisinden talep etmek lâzımdır.

2 — Felâhı vatan grupunun, mevzuubahs olan emniyet ve serbestii tamma malik olduğunu ve Kuvayi Milliyeyi dağıtmak lüzumuna kani bulunduğunu veyahut aksini derpiş etmesi ve henüz muhafazasına lüzum görüyorsa ona göre hükûmete ihtaratta bulunmakla beraber, Mecliste dahi lüzumu veçhile müdafaa eylemesi icap eder. Bu hususun, grupça mevkii müzakere ve münakaşaya vazolunması mütaleasındayız.

3 — Teşkilât ve Kuvayi Milliyenin imhası, menafii vatan için tercih olunduğu takdirde, İzmir, Maraş ve sair cephelerde bulunan düşman kuvvetlerine karşı hükûmetçe tedabiri lâzimenin ittihazını tahtı temine aldırmak lâzımdır.

Balâdaki maruzat ve mütaleatımızın kemali ehemmiyet ve ciddiyetle nazarı dikkate alınıp icabatına tevessül ve bizi şahsan da müşkül vaziyetten tahlis için neticesinin sürati mümkine ile iş'arını rica ederiz. İstanbuldaki bazı rüfekanın bunca emeklerle vücuda getirilmiş olan vahdet ve Kuvayi Milliyeye vurulan darbelere karşı kat'î tedbir almakta, son gayret ve ciddiyeti göstermekten ziyade, haricî ve uzak kuvvetlerden büyük ümitlere kapılarak müteselli oldukları zehabı hâsıl oluyor. Biz, elimizdeki kuvveti hüsnü muhafaza edemediğimiz takdirde, haricî kuvvetlerin dahi iltifatına değerimiz kalmıyacağını, hatıra olarak arzeyleriz.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Kâzım Kara Bekir Paşa, bu telgrafa verdiği 23 Şubat 1920 tarihli cevabında, «İstanbulda Meclisi Millide mütehassıl cereyana karşı, Heyeti Temsiliyenin ve Kuvayi Milliyenin makûs ve müte-

hakkim bir vaziyet almasını hiç muvafık bulmuyorum. Yalnız Heyeti Temsiliye, bu işin içinden vekarlı çıkmak ve işin mes'uliyetini ve takdiri keyfiyeti, Meclisi Millinin uhdei namus ve hamiyetine bırakmağı mütalea ediyorum.», «Kuvayi Milliyenin ve Heyeti Temsiliyenin muhafazai mevcudiyet etmesine Meclisi Millî taraftar olmazsa.... kongrelerin mukarreratı veçhile emniyeti tamme ile murakabei teşriiyesine sahip ve hâkim olduğu cihetle, Heyeti Temsiliyenin, artık Meclisi Milliye tevdii mukarrerat ederek dağılmasını ve mevkii faaliyetten çekilmesini yazar ve bir de teşekkür eder.», «fakat, Meclisi Millinin böyle bir mes'uliyet deruhde ederek mevki ve atilerinden emin olduklarına dair karar ittihaz ve tebliğ edecekleri pek meşkûktür. Rauf Beyefendi bu teklifi yapar ve bu mukarreratı istihsal eder de Heyeti Temsiliyenin mevkii faaliyetten çekilmesini tebliğ ederlerse, o zaman Heyeti Temsiliye bunu maalmemnuniye kabul eder. Matbuata ve dahile karşı neşrü tamim eyler ve artık faaliyetten uzaklaşır. Mevkii şeref ve vekarını da meşru bir şekilde mahfuz tutar. Şüphesiz ki, bir senedenberi ibramı millî ile husule gelmiş Aydın cephesi ne dağılıp Yunanlılara teslimi mukadderat eyler ve ne de hükûmet bunları dağıtabilir. O mücahitler kendiliğinden ve sabıkı misillû devam eder. Fakat mevziî olur ve kolordu kumandanları kendi mıntakalarında bunu ahval ve maksada göre hüsnü suretle idare eyler, ondan sora da, vaziyet ve harekâtı müstakbelemiz için zuhurata tâbi kalınır. İşte noktai nazarı âcizanem bundan ibaret olduğu maruzdur» diyor *(Ves. 238)*.

Zuhurata tâbi olamazdık

Efendiler, İstanbulun bilfiil işgalinden takriben yirmi gün evel, izhar olunan bu görüş ve mütalea şayanı tetkiktir. Ben, yalnız bir noktaya işaret etmekle iktifa edeceğim. O nokta; zuhurata tâbi olmak tevekkülüdür. Biz elbette, böyle bir vaz'ı mütevekkilâne alamazdık. Bilâkis zuhuratın ne olabileceğini, zuhûrundan evel keşif ve teyakkun ederek, mukabil tedabirini düşünmek ve anında, tereddütsüz tatbik etmek taraftarı idik. İşte bu maksatla idi ki daha evelinden efkârı istimzaca başlamıştık.

Efendiler, Meb'us Mazhar Müfit Beyin bir mektubuna verdiğim cevabı aynen arzedersem, Kâzım Kara Bekir Paşanın mütaleasına verilmek lâzımgelen cevap ta kendiliğinden anlaşılmış olur. Mazhar Müfit Beyin mektubu muhteviyatını tekrar etmiyeceğim. Onu icap ederse kendileri neşrederler. Benim verdiğim cevap şu idi:

Ankara, 25/26, 2, 1920

Hakkâri Meb'usu Mazhar Müfit Beyefendiye

Efendim Hazretleri;

14/2/1920 tarihli mufassal mektubunuzu ancak dün aldım ve yarınki postaya yetiştirmek üzere cevabını şimdi yazıyorum. Meclisi Âlii Millinin ve Felâhı Vatan nam grupun, ahvali hakikiyesini tasvir eden beyanatı aliyeleri mucibi teessürüm oldu. İzahat ve tavsifatınızla, nazarımda tecelli eden manzara, elem alûttur. Zavallı millet; hayatını, mevcudiyetini, mukadderatını müdafaa, muhafaza ve temin etmekle mükellef bildiği muhterem meb'uslarını, vazifei hakikiyei milliye ve vataniyelerini ilk anda ve ilk hatvede feramuş etmiş görüyor. Garp ve bütün düşman dediğimiz milletler, Türkiyede, Türklerde kabiliyet olmadığından her şeyi, bizim için menfi her şeyi, tatbika cevaz verdikleri malûm iken ve herbirimiz ayrı ayrı bu zannın butlanını ispata azmetmiş olduğumuzu iddia ederken, hissiyatı menfaatcuyanemiz, ihtirasatı hasisemiz, bize her şeyi unutturabilir. Evel gelen meb'uslar şöyle yapacakmış, sora gelen meb'uslar böyle tavır almış, Heyeti Temsiliye şuna mahrem nazarla bakmış, bunu bayağı görmüş.. Bunları söyliyenler, koca Türk milletinin muhterem meb'usları, öyle mi? Bu haleti ruhiye, bu mahiyeti ahlâkıye karşısında mephut, mütehayyir ve samit kalırım. Yeni grup veya parti teşkilâtından bahis buyuruluyor... Azizim Mazhar Müfit Bey! İzah ettiğiniz mantalite ve karakterlerin teşkil edecekleri gruptan da, partiden de, ben, memleketi kurtarıcı bir vaz'ı metînin alınabileceğine hükmedemiyorum. Ben ve Heyeti Temsiliye namı altında ifayi vazifei fedakârî eden arkadaşlar, bu vatanın halâsı, milletin felâhı için ölünciye kadar çalışmak isterken, meb'usanı kiram, vaz'u tavırlarile ve amakı gaflete sukutlarile anlıyorum ki, buna dahi müsaade etmiyeceklerdir. Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin teşkilâtına ve bu teşkilâtın vücuda getirdiği Kuvayi Milliyeye istinada ihtiyaç kalmadığını, tıflâne ve gafilâne muamelât ve harekâtile ima eden Meclisi Meb'usanın ve Felâhı Vatan Grupunun, bu baptaki kararı kat'isinin istimzaç ve tarafımıza iş'arını Rauf Beye yazdık. Bu kararın istihsalini tesri için sizin de yardımınızı rica ederiz. Bu kararı verirken, meb'usanı kiramın mahalli in'ikadı olan Darülhilâfede, kırk bin Fransız, otuz beş bin İngiliz, iki bin Yunan ve dört bin İtalyan kuvvei berriyesinin tahaşşüt ettiğini ve İngiliz Bahrisefit donanmasının Fındıklı sarayına karşı, lengerendaz bulunmuş olduğunu gözönünde bulundurmak lüzumunu hatırlatırım.

Mustafa Kemal

Akbaş Cepaneliği ve Köprülülü Hamdi Bey

Efendiler, Rauf Beye, yazdığımız son şifrede, Akbaş Cepaneliğindeki cepanenin bir kısmının İngilizlere verilmesine muavenet ettiklerine ait bir tariz vardı. Bu meseleyi biraz izah edeyim. Rumeli sahilinde, Gelibolu civarında, Akbaş mevkiinde, bir cepane deposu vardı. Orada Fransızların tahtı muhafazasında külliyetli esliha ve mühimmat bulunuyordu. Hükûmet İtilâf Devletlerine karşı teslimiyeti tamme göstermiş olmağı muvafıkı menfaat gördüğünden, zikrettiğim cepanelikteki esliha ve mühimmattan bir kısmını, İtilâf Devletlerine vermeği vadetmiş. Onlar da,

Vrangel ordusuna göndereceklermiş. Rusyaya nakli için bir Rus vapuru da Geliboluya gelmiş. Hükûmet daha evel, İstanbuldaki teşkilâtımız rüesasının muvafakat ve muavenetini de temin etmiş..

Halbuki Efendiler, Köprülülü Hamdi Bey namında kahraman bir arkadaşımız, Kuvayi Milliyeden bir müfreze ile, 26/27 Şubat 1920 gecesi, sallarla Rumeli sahiline geçti. Akbaş Cepaneliklerine vazıyet etti. Depo muhafızları olan Fransızları tevkif ve hututu muhabereyi kat'etti. Eslihayı kâmilen ve cepaneyi kısmen ve muhafız Fransız efradını da mahfuzan Lapsekiye nakletti. Esliha ve mühimmatı dahile sevkettikten sora, Fransız efradını iade etti. Akbaş Deposunda sekiz bin Rus tüfeği, kırk Rus mitralyözü, yirmi bin sandık cepane tahmin ediliyordu *(Ves. 239)*.

Bu vak'a üzerine, İngilizler, Bandırmaya iki yüz kişilik bir kuvvet çıkardılar. İtilâf kuvvetlerinin harekâtı milliye mıntakaları gerilerinde, Düveli İtilâfiye askerlerinin de bulundukları mahallerdeki depolarda bulunan esliha ve cepanenin başka yere nakli veya gayrikabili istimal bir hale vazı veya bu gibi mahallerin işgal edilmesi ihtimaline karşı umum kumandanlara verdiğimiz emirde bazı tedbirler tavsiye etmekle beraber, bilcümle kumandanların kemali azim ve kat'iyetle hareketleri lüzumunu bildirdik *(Ves. 240)*.

Anzavurun millî cephelerimizi arkadan vurmak teşebbüsü

Efendiler, hemen ayni günlerde, Anzavur, Balıkesir ve Biga havalisinde oldukça mühim ve mühlik vaziyetler ihdasına muvaffak olabilmişti. Balıkesirde, millî cephelerimizi arkadan vurmak istiyordu. Başına külliyetli adam toplamıştı. Karşısına gönderilen millî kuvvetlerle, Bigada kanlı bir muharebe oldu. Anzavur, galip geldi. Kuvvetimizi dağıttı. Top ve mitralyözlerimizi gaspetti. Efrat ve zabitanımızı esir ve şehit etti. Akbaş kahramanı Hamdi Bey de, bu şüheda meyanında idi. Bundan sora, Ahmet Anzavur, kendi ismine nispet ettiği *Ahmediye Cemiyeti* namı altında, tevsii habasete devam etti.

Efendiler, 3 Mart 1920 tarihli, münderícatı fevkalâde calibi dikkat bir şifre aldım. Bu şifre, İstanbuldan, İsmet Paşadan geliyordu. İsmet Paşa, ben Ankaraya muvasalattan sora, Ankaraya yanıma gelmişti. Beraber çalışıyorduk. Fakat Cemal Paşadan sora, Harbiye Nezareti makamına Fevzi Paşa Hazretleri geldi. Müşarileyhin sureti mahsusada talebi üzerine ve bilhassa mühim bir maksatla, kendisini mevzuubahs tarihten birkaç gün evel, İstanbula göndermiştim.

Mühim olarak mütalea ettiğimiz, şu idi: Yunanlılar taarruza hazırlanıyorlar. Buna karşı makul olan, bütün kuvvetleri seferber ederek muntazam bir harbe girmekti. Bahusus, Fevzi Paşa Hazretleri, bu lüzum ve ıztırarı takdir etmekte idi.

İşte, bu hazırlığı yapmak üzere İsmet Paşanın İstanbulda bulunması ve hatta Erkânıharbiye Riyasetine resmen getirilerek temini mesaisi, çok nafi olacak idi. Bu maksatla, İstanbula gitmesine lüzum görmüştüm. İsmet Paşanın telgrafı şudur:

Harbiye, 3/3/1920

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Alınan malûmata göre, İstanbulda bir cemiyet teşekkül ve bu cemiyet İngilizlerle tevhidi mukarrerat etmiş. Hükûmetin ıskatile malûm bir hükûmetin tesisi, meclisin feshi, İzmir ve Adananın temini işgali için Kuvayi Milliyenin ilgası, cihan için amili sulh ve müsalemet olmak üzere İstanbulda beynelislâm bir şûrayı hilâfet teşkili, bolşeviklik aleyhine fetva ısdarı, mukarrerat cümlesinden imiş. Nazır Paşa, bu cemiyetin faaliyetine ehemmiyet veriyor. Anadoludaki Anzavur teşebbüsatı bu faaliyetten olduğu gibi, İngilizlerin, hükûmeti en ziyade tazyik etmeleri de, ayni sebeptendir. Malûmat olarak arzetmekliğimi arzu ettiler. (İsmet)

Harbiye Nezareti Seryaveri Binbaşı
Salih

Ali Rıza Paşa Kabinesinin ıstifası

Efendiler, malûmu âlinizdir ki, İngiliz mümessili, Yunanlılar da dahil olduğu halde, İtilâf kuvvetlerine karşı tatili harekât edilmesini hükûmete teklif etmişti ve bu temin olunursa, İstanbulu Devleti Osmaniyeye bırakacakları gibi yaldızlı bir vaitte de bulunmuşlardı. Fakat, İstanbulda bu teklif yapılırken, Şubatın 18 inci, 19 uncu ve 20 nci günlerinde, Yunanlıların İzmire yeni kuvvet, vesaiti nakliye, külliyetli cepane getirdiği ve cephelere sevkederek yeni bir taarruza hazırlandığı, bizim malûmumuz idi. Bu malûmatımızı — icraatı hükûmete müdahale etmeyiniz yaygarasına bakmaksızın — hükûmeti merkeziyeye de iblâğ ederek nazarı dikkatini celpten hâli kalmadık.

Yunanlılar, bu suretle, taarruza hazırlanırlarken, Ali Rıza Paşa Kabinesi, diğer bir teklif karşısında kalıyor.

«Yunanlılar karşısında bulunan Kuvayi Milliyeyi 3 kilometre geri aldırmak!..»

Ali Rıza Paşa Kabinesinin, buna muktedir olmadığı meydanda idi. Fakat, maksat, onun ıskatı idi. Sadrazam, bizzarure, bu teklifin kabili icra olmadığını cevaben bildirmiş.

3 Mart 1920 günü Yunanlılar taarruza geçtiler. Gölcük yaylâsile Bozdağını işgal ettiler.

İşte, bu hâdise üzerine, Ali Rıza Paşanın, makamını daha fazla muhafazadan sarfınazarla, düşünebildiği yegâne çare, hemen istifa edip, bu mes'uliyetli işten yakayı sıyırmak olmuştur. Çünkü, harekâtı milliyeyi tatil ettirmek hususunda vukubulan teklifi, tatbika çalışmış ve fakat muvaffak olamamış olan Ali Rıza Paşanın, bu defaki teklifi de tatbik ettireceğim vadinde bulunup ta ademi muvaffakıyeti halinde, İtilâf Devletleri nezdinde mes'ul tutulması ihtimali de varidi hatır değil midi?

Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Başkumandan Mister Corç Milenin evamirini tatbik ettiremediğinden dolayı en nihayet kabineden ihraç muamelesine maruz kalmamış mıydı? Ayni halin Ali Rıza Paşaya, tatbikına kalkışıldığı takdirde, kendisini, padişahın muhafaza edebileceğinden emin olabilir midi? Böyle bir halin vukuunda, amali milliyenin tecelligâhı münferidi olduğunu, söylediği İstanbuldaki Meclisi Milliye güvenebilecek midi? İradei milliye namına idarei kelâm ve serdi metalibe artık mahal ve imkân kalmadığını söyliyerek tecziye ile tehdit ettiği Heyeti Temsiliyeye istinada tenezzül etmeli midi? Binaenaleyh, kendisi için istifadan ehven bir şey olamazdı. İşte, o da, öyle yapmıştır *(Ves. 241)*. Ali Rıza Paşa; bu istifasını, kabineye ilk tecavüz vukuunda yapması lüzumu hakkında ikaz ve ihtarda bulunduğumuz zaman kabul etmedi. Yerinde durmakla vatana nafi olacağını söyledi. Meclisi Meb'usan da bu mütaleai cahilâneyi tasviben onu yerinde tuttu. Acaba, ifası mevzuubahs vazife, Yunanlıların taarruz hazırlıklarını ikmal ederek vatanın mukaddes topraklarından daha bir kısmını çiğnemek ve aziz vatandaşlardan daha bir kısmını süngüler altında inletmek için, muhtaç olduğu fırsatı, sükûnetle ona bahşetmek midi?!

Padişah, icabıbal ve vaziyete göre birisini sadarete intihap edeceğim diyor

3 Mart 1920 tarihli şifrelerle, Rauf ve Kara Vasıf Beyler, bu istifa meselesini haber verirken, Felâhı Vatan Grupu reisinin; Meclis reis vekillerinin saraya gönderildiğini de bildiriyorlardı. Bu rüesa, huzuru şahaneye kabul olunmamışlar. Başkâtip ve başmabeyinci ile müzakere etmeleri irade buyurulmuş. Grup reisi, teşkilâtı milliyenin padişaha sadakatini teyit etmiş. Sözü istifa meselesine naklettirmiş. Padişah, başkâtip vasıtasile şu iradeyi tebliğ etmiş: «Bütün meb'uslara selâm. Ahval ve vaziyetin vahametini ben de onlar kadar müdrikim. İcabı hal ve vaziyete göre

birisini sadarete intihap edeceğim. Onun salâhiyetine tecavüzle rüfekasının intihabına müdahale edemem. Ancak ona, ekseriyet grupile anlaşmasını tavsiye edeceğim.»

Beni muamelât ve icraata müdahaleden menetmek istiyenler benden tedabiri müessire bekliyor

Rüesa heyeti bitteşekkür, ayrılmışlar *(Ves. 242)*. Verilmekte olan malûmat meyanında, şunlar da vardı: «Meb'uslar mütelâşi, fakat arzuya muvafık bir kabine geleceğinden emindirler. Ecnebiler, Hürriyet ve İtilâfçılar ve Nigehbancılar, tertip ettikleri harekâtı irticaiyede muvaffak olabilmek için, Ferit Paşa ve yaranından birini mevkii iktidara getirmeleri de muhtemeldir. Meclisi, bittabi feshedeceklerdir. Nezdi şahanede oradan tedabiri müessirede bulunulması... maruzdur.»

Efendiler, garip değil midir ki, bugün, bu maruzatta bulunanlar daha birkaç hafta evel: «Meclis resmen küşat edilmiş olmasına nazaran, atiyen evamirinizin âcizlerinize tebliğini ve nikatı nazarımızın her makam nezdinde hakkıyle müdafaa edileceğine itimat buyurulmasını» tebliğ eden zevattır. Birkaç hafta evel, hükûmeti merkeziye ile hemfikir olarak beni, muamelât ve icraata müdahaleden menetmek istiyen zevat, bugün, İstanbulda hiçbir şey yapmağa muktedir bulunmadıklarını itiraf ederek buradan, Heyeti Temsiliyeden tedabiri müessireye intizar ediyorlar.

Biz, bu arzuyu da ifa edeceğiz. Fakat, bu zevatın arzusu olduğu için değil, bunu, menfaati vatan emrettiği için....

Efendiler, 3 Mart ve 3/4 Mart gecesi, İstanbul ile muhaberat ve oradaki vaziyeti anlamakla geçti. 4 Mart günü, gerek İsmet Paşadan ve gerek zevatı saireden aldığım malûmat üzerine vaziyeti tamimen bütün ordulara ve teşkilât merkezlerimize ve millete iblâğ ettim *(Ves. 243, 244)*. Meclisi Meb'usan Riyasetine şunu yazdım:

Ankara, 4/3/1920

Meclisi Meb'usan Riyaseti Vekâleti Celilesine

Düveli Mütelifenin müdahalâtı mükerreresine karşı nihayet Ali Rıza Paşa kabinesinin huzuru mecliste istifasını verdiği teessürle haber alınmıştır. Aydın cephesinde, mubarek vatanı istilâ etmeğe çalışan düşmanla Kuvayi Milliye çarpışmakta ve her karış toprağına, sadık ve fedakâr evlâtlarının naşlarını defnetmektedir. Hiçbir kuvvet, hiçbir salâhiyet, tarihin emrettiği bu vazifeden milletimizi menedemiyecektir. İstiklâli millî ve vatanımızın temini hususunda her fedakârlığa amade bulunan milletimizin, heyecanı mukaddesini ancak milletin itimadı tammını haiz bir hükûmetin resikâra getirilmesi tatmin edebilir. Bütün miliet, bu tarihî günlerde, ira-

dei milliyesinin vekâleti mutlakasını haiz bulunan meb'usların mukarreratı kat'iyesine naşikibane muntazırdır. Vatana ve tarihe karşı, deruhde ettiğiniz mes'uliyeti azimeyi ve bütün cihanın kürsii müzakeratınıza matuf olan enzarı tetkikini düşünerek, milletin azmi fedakâranesile mütenasip kararlar ittihaz buyurulacağından emin olduğumuzu ve vatanperverane mesainizde bütün milletin refik ve muzahir olduğunu arzeyleriz Efendim.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Padişaha da, bu telgrafı çektim Efendiler:

Ankara, 4 Mart 1920

Atebei Seniyei Hazreti Padişahiye

İtilâf Devletlerinin muhilli istiklâl ve haysiyet tecavüzatına ve mütareke ahkâmı hilâfındaki müdahalât ve harekâtına, daha ziyade tabaveri metanet olamıyan kabinenin istifasile yeniden devleti aliyelerinde bir buhranı vükelâ zuhûr etmesi, efkârı umumiyei millette derin bir heyecan tevlit etmiştir. Makamı saltanat ve hilâfeti humayunları etrafında, tevhidi fikir ve emel ederek istiklâl ve masuniyeti şahaneleri ve tamamiyeti memaliki devleti aliyeleri için, son fedakârlığı göze aldırmış olan bilûmum tebaai mülûkâneleri, düşmanlar tarafından idare edilen bazı nifak ve ihtilâl tertibatından dolayı, zaten müteessir ve endişenak bir halde, buhranı vükelânın sürati mümkine ile zevaline ve amali milliyeyi bihakkın tatmin edebilecek bir heyeti muhteremei vükelânın teşkiline muntazırdır. Meclisi Millinin ekseriyet grupunda tekâsüf eden amal ve temayülâtı milliyenin tarafı şahanelerinden mazharı himaye olacağına, bütün tebaai humayunları gibi, Heyetimiz de emindir. Ancak, dahilî ve haricî bin türlü ihtirasatın galeyanile sükûn ve selâmeti tehdit altında bulunan memleketimizin, vicdanı milliyi temin edemiyecek bir kabine reisine hiçbir dakika tahammül edemiyeceğini ve maazallah böyle bir halin vukuu Devleti Osmaniye tarihinde mesbuk olmıyan hadisatı elimeye bais olacağını atebei seniyei hazreti şehriyarilerine arzetmeği vazifei hamiyet telâkki ederiz olbapta ve katibei ahvalde.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Bu telgrafın bir suretini berayı malûmat Meclisi Meb'usan Riyasetine ve kolordu kumandanlarına vermekle beraber, bunun bir suretini kopye ederek İstanbul gazetelerine ve Matbuat Cemiyetine vermesini de İstanbul telgrafhanesine emrettik. Bundan başka Efendiler; kumandanlara, valilere, mutasarrıflara ve Müdafaai Hukuk Heyeti Merkeziyelerine, ayrıca şu tamimi de yaptık:

4 Mart 1920

İtilâf Devletlerinin tahammülfersa bir şekle gelen müdahalât ve tazyikatından dolayı kabine, 3 mart dünkü gün istifa etmiştir. İstıtlaatı mevsukamıza nazaran kabinenin ıskatı Ferit Paşanın veya emsalinden birinin mevkii iktidara getirilmesi ve İstanbulda ecnebi amaline hadim, bir şûrayi hilâfet teşkili esasları üzerinde haricî düşmanlar tarafından idare edilen ve muhalif fırkaların, tavassutile vücuda gelen bir komitenin neticei faaliyetidir. Yani komitenin faaliyetine zemin hazırlamak için İtilâf Devletleri, evvelâ kabineyi istifaya mecbur edecek tazyikat icra etmişlerdir. Vaziyetin bu vahameti karşısında, Meclisi Meb'usan, bittabi icap eden teşebbüsatı müessirede devam etmektedir. Ancak teşebbüsatı mezkûrenin filen teyidi için, acilen amali milliyeyi tatmin edemiyecek bir kabine reisine, milletin tahammül edemiyeceğini gayet şedit bir lisanla mabeyni humayuna, Meclisi Meb'usan riyasetine ve matbuata bildirmek lâzımdır. Bu telgrafın vusulünde, dakika fevt edilmiyerek bu şekilde telgraflar ihzar ve bu gece behemehal keşidesi esbabının istikmalile buraya da yarın sabaha kadar malûmat itasını ehemmiyetle rica ederiz.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Efendiler, verdiğimiz talimat mucibince, memleketin her tarafından, milletin her makamından 4/5 mart gecesinden itibaren başlayan telgraf fırtınası, ayın beşinci ve altıncı günleri, padişah ve Meclisi Meb'usan saraylarında matlup tesiri yaptı.

Salih Paşa Sadrazam oluyor

Nihayet, 6 mart günü, kim ve ne olduğuna intikal edemediğim bir zat tarafından şu haber verildi:

Dersaadet, 6 Mart 1920

Heyeti Temsiliyeye

Makamı sadaretin, Bahriye Nazırı Salih Paşaya tevcih kılındığı maruzdur.

Müdafaai Hukuk Cemiyeti Kâtibiumumî Vekili
Halit

Bu telgrafı, şu telgraf takip etti:

Meb'usan, 6 Mart 1920

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Zatı akdesi hazreti hilâfetpenahi, şimdi Meclisi Meb'usan Reisini huzuru humayunlarında şeref müsule nail kılarak mesnedi sadareti, âyandan Bahriye Nazırı sabıkı Salih Paşaya tefviz buyurduklarını ferman buyurmuş ve müşarileyh dahi kabineyi teşkil ile meşgul bulunmuş olduğundan buhranın yarın akşama kadar tamamile zail olacağı tebliğ olunur.

Meclisi Meb'usan Reisi
Celâlettin Arif

Efendiler, Rauf Beyin de ayni günde fakat, henüz kabine reisi taayyün etmeden verdiği malûmat vardır. Şayanı dikkat olduğu için bu malûmatı muhtevi telgrafını, aynen arzediyorum:

Zata mahsus gayet aceledir. Harbiye, 6 Mart 1920

Dakika tehiri gayricaizdir.

Ankarada K. O. 20 Kumandanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine:

1 — Dün gece İzzet ve Salih Paşalarla görüştüm. Her ikisine de sadaret teklifi vaki olmamıştır. Vekâlet eden kabine de, kimin olacağını bilmiyor. Dahiliye Nazırı esbakı Reşit Beyin saray ile Fransa ve İngiltere sefaretleri arasında cevelân etmekte olduğu mevsukan istihbar ediliyor. Bir rivayete göre, mumaileyhin makama getirileceği merkezindedir. Evvelsi gece zatı şahane Tevfik Paşayı kabul etti. Bilâhare Ferit Paşayı kabul ile beşten on soraya kadar görüştü. Dünkü cuma günü Baltalimanında Ali Kemal ve esbak Dahiliye Nazırı Mehmet Ali dahil olduğu halde, uzun müzakereler cereyan etti. Bilâhare Rahip *Fru* nun iştirakile Ali Kemalin evinde müzakere devam eyledi. Celâlettin Arif Bey, dün, dört sorada huzura kabul olundu ve buhranı hazırın devama tahammülü olmadığından ve dahilin ve meb'usanın itimadını haiz bir kabinenin bir an evel mevkii iktidara getirilmesi için vaki olan mükerrer maruzatına, zatı şahane, vaziyetin nezaketini ayni surette idrak eylediğini ve Kuvayi Milliyenin lüzumunu serdettikten sora, dahil ve haricin itimadını haiz olabilecek bir zatı tayin hususu, pek acele kabil olamıyacağı ve pazara kadar teemmül lâzımgeldiği tarzında cevap vermişler. Salifülârz husussattan mütehassıl ihtisasatı şahsiyem, padişahın İngilizlerle mükâleme ve muhaberede olduğu ve Londradan cevap intizarında bulunduğu kanaatini veriyor. Her halde vaziyet pek buhranlıdır. İngilizlerden ümitvar olurlar ise, hatta Ferit Paşanın mevkii iktidara getirilmesi istibat edilemez. Hulâsa, şimdiye kadar padişah doğrudan doğruya Tevfik ve Ferit Paşalardan maada kimseyi kabul etmemiş ve Ferit Paşa ile mülâkatı da hafi olmuştur. Saraya mensup, itimadınızı haiz olduğunu bildiğim bir zat, perşembe günü zatı şahanenin pek yakınları namına bendenizi sureti mahsusada gördü ve fikrimi sordu. Cevaben vaziyeti, saltanat, devlet ve millet lehine halledilebilecek zatın, Zatı Devletleri olabileceği ve fakat şu sırada meşgul bulunan İstanbula avdetiniz mümkün olamıyacağına nazaran İzzet Paşanın mevkii iktidara gelmesi lüzumunu açık bir lisanla söyledim. Salih Paşa, Meclisin seddinin de muhtemel olduğunu ima ediyor. Birinci Reis Vekili Hüseyin Kâzım Beyin de, saray ve İngilizler ile meclis namına entrika yaptığı anlaşılıyor. Berayi malûmat maruzdur.

Celâlettin Arif Bey, bugün saraya gidecek. Vaziyeti gayet sarih bir surette zati şahaneye anlatacak. Muhalifleri mevkii iktidara getirirse Anadolu teşkilâtının sarsılması ve bu suretle şarktaki, kendileri için binnetice muzır olacak prensiplerin, memleketimize gireceğini ve makamı hilâfetin nazarı islâmda duçar olacağı vaziyeti teşrih edecek ve Anadoludan, teşkilâtı milliye merkezlerinden buna dair gelmiş

olan bilûmum telgrafları gösterecek ve bu hususa ait ayrıca tahriren bir rapor takdim eyliyecektir. Rapor, birlikte yazılmıştır. Suretini bilâhare takdim ederiz. (Rauf)

2 — Bu telgraf, 6/3/1920 saat 17 45 sorada Harbiye telgrafhanesine verilmiştir.

Harbiye Nezareti Seryaveri
Salih

Efendiler, Rauf Beyin, sadrazam bulmak mevzuubahs olurken benden bahsetmesi elbette lüzumsuz idi. Aramızda asla böyle bir şey mevzuubahs olmuş değildi. Ben, İstanbul hükûmetinin yaşayacağından, esasen ümitvar değildim. Osmanlı Devletinin itmamı hayat ettiğine ise, çoktan kanidim. Osmanlı Devletinin, makamı sadaretini işgal etmek gibi zayıf ve bimana bir fikrin benim dimağımda yeri olamayacağı tabiî idi. Ben, güzeranı, tabiî olan safahatı inkılâbı sükûnetle takip ederken, atinin tedbirlerinden başka bir şey düşünmüyordum.

Rauf Bey, bahsettiği Celâlettin Arif Beyin raporu suretini de gönderdi *(Ves. 245)*. Kabine teşekkül ettikten sora da şu malûmatı verdi:

Harbiye, 8/3/1920

K. O. 20 K. V.

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine:

1 — Kabine şu veçhile teşekkül etmiştir: Sadrazam Salih Paşa, Şeyhislâm ipka, Dahiliye ipka, Hariciye Safa Bey ipka, Harbiye ipka, Bahriye Salih Paşa vekâleten, Nafıa Tevfik Bey asaleten, Maliye Tevfik Bey vekâleten, Şûrayi Devlet Abdurrahman Şeref Bey vekâleten, Maarif Abdurrahman Şeref Bey asaleten, Evkaf Şeyhislâmı esbak Ömer Hulûsi Efendi asaleten, Adliye Celâl Bey, Ticaret Defterhane Emini Ziya Bey.

2 — Celâl Beyin mesleğini bilmiyoruz. Bu şekil, Damat Ferit Paşaya zaman kazandırmak maksadile sarayın tertibidir. Salih Paşa, bir buhrana set çekmek suretile bu suretle vatana nafi bir hizmet yaptığı itikadındadır. Bizim fikrimiz bu kabineye itimat vermemektir ve bunu, grupta temin için çalışıyoruz. Ferit Paşa tehlikesi el'an mevcuttur. Ona nazaran vaziyetin temin buyurulması maruzdur.

3 — Şayanı dikkat olarak şunu da arzedelim ki, Salih Paşaca Meclisi Meb'usan dahilinden nazır almaklığın ademi imkânı anlaşıldıktan sora, hariçten alacakları zevatın tespiti için grupun fikrini istimzaç edecekti. Halbuki, ahiren bundan da sarfınazar ederek esamisi maruz kabineyi kendiliğinden teşkil eylemiştir Efendim. (Rauf)

Harbiye Seryaveri
Salih

Efendiler, İstanbul buhranı hakkında verdiğim izahat epeyce uzadı. İstanbulda, zaten ötedenberi mevcut ve mütezahir olan vaziyette, daha çok tecellilere şahit olacağız.

Trakyada Cafer Tayyar Beyin takip ettiği yanlış bir noktai nazar

Müsaade buyurursanız, tekrar, İstanbula gelmek üzere, biraz da Edirne havalisindeki vaziyete atfı nazar edelim. Şimdiye kadar vukubulmuş olan umumî beyanatım sırasında, vesile düştükçe Trakyayı da teşkilât ve tasavvuratımızdan hiçbir vakit hariç tutmadığımızı anlatmış olduğumu ümit ederim. Edirne ile münasebat ve muhaberatımız, memleketin heryerile olduğu gibi muhafaza ve idame edilmekte idi.

Cari muhaberatımızda, şayanı dikkat, bazı noktaları heyeti aliyenize tavzihan arzetmek muvafık olur.

Birinci Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey, 31 Kânunuevvel 1919 tarihli gayet mufassal bir raporunda, Trakya ve bilhassa Garbî Trakyada vukubulmakta olan Yunan teşebbüsat ve faaliyetini pek mükemmel izah ediyordu. Kendisinin bu faaliyeti fevkalâdeye mukabil lüzumu gibi tertibat alamadığından şikâyeti vardı.

«Kolordusunun işbu vaziyet ve atiyen tahaddüsü muhtemel ahval karşısında vazifesini ifa edebilecek bir vaz'ulceyş almasına Jeneral Milenin muvafakat etmediğinin bilmuhabere anlaşıldığını» haber veriyordu *(Ves. 246)*.

Jeneral Milenin, tertibat almamıza muvafakat etmiyeceğine elbette şüphe yoktu. Bu bedaheti, bilmuhabere tahkika, bilmem nasıl bir fikir ve muhakeme sevkıyle kalkışılmıştı?

Cafer Tayyar Beye, 3 Kânunusani 1920 de verdiğim talimatta, gönderdiğimiz hafi talimatnameye tevfikan müsellâh müfrezeler teşkilini tekrar hatırlattım. «Vaz'ulceyş tebdili ile istihsal olunamayan fevaidin bu suretle telâfisi lâzımdır.» dedim *(Ves. 247)*.

Harbiye Nazırı bulunan Cemal Paşaya da, ayni tarihte, vaziyetten bahsederek Yunanlıların Şarkî Trakyada olsun hazırlıklarına mümanaat etmesini yazdım *(Ves. 248)*.

Trakya - Paşaeli Cemiyetinin gönderdiği raporlarda, lüzumu gibi teşkilât yapılamamakta olduğundan bahsediyorlar ve bazı rüesayi memurinden şikâyet ediyorlardı *(Ves. 249)*. Bu gibi memurlara evel ve âhir, bazı ihtaratta bulunuyordum *(Ves.250)*.

Şikâyetin mühimmi, Cafer Tayyar Beyden olmağa başladı. Meselâ; buna dair okuyacağım şu mektup, bir fikir verebilir zannederim.

26 Kânunusani 1920

Muhterem Paşam;

Arif Beyin Trakyalılar hakkındaki beyanatını tasdik ederim. Trakya Cemiyeti, Kuvvei maddiye ile teyit edilmemiştir. Maalesef, Cafer Tayyar cümlemizi aldatmış, zerre kadar teşkilât, bir tek tüfek ile teslihat bile yapmamıştır. Caferi, şahsını düşünmekle itham ederim. Bulgarya ahvalinden de tamamen bihaber, gafleti mutlaka halindedir.

Son günlerde, Caferin fırkalarına yazdığı bir emirname, tesadüfen elimize geçti. Yunanlıların harekâtından, efkârından bahsettikten sora, bu hal karşısında artık müdafaai hukuk talimatı veçhile millî teşkilâta başlamak lâzım ise kumandanların bu bapta zabitan vasıtasile ahaliye yardım edip etmemek hakkında mütalealarını soruyor, fatebiru.. Allah mesaili milliyede aldatanları kahretsin. Fakat, veyl aldanmış olanlara.

Netice; Bulgar askeri Garbî Trakyayı tahliye ederek gittiği, beş on memurla 150, 200 jandarmadan maada kuvveti bulunmadığı halde bile, kendisinden ihtilâl ve muharebe ile müdafaai vatan gayesini beklediğimiz Trakya bir şey yapamadı. Cafer bu vaziyette bir elem hissetti mi bilmem. Binaenaleyh, artık Topçu İhsanı, Baytar Rasimi [zeki, cevval, mutedil, pek şayanı itimat bir arkadaş] teşkilât için Trakyaya göndereceğiz. Buradan silâh ta göndereceğiz. Kör olası Cafer yalnız bunları serbest bıraksın. Gölge etmesin başka ihsan istemeyiz.

Edirne hattını, İngilizler, halis İngiliz askerlerile teslim alıyor. Yunanlılar Hadımköy, Çorlu, Lüleburgazda gruppe oluyor. Bulgarya kaynaşıyor. Yunan şekaveti ziyade, halkın tazallümü karşısında vali elini oğuşturmakta, Cafer aczini göstermekte. Trakyanın, bolşevizme karşı tahşidata — ecnebi — maruz olduğu Bulgarların, harekâtına hedef olması memuldür. Orada kuvvetli bir pençe ve dimağ lâzım. Ne Cafer, ne vali bu işin ehli ve fedakâr değillerdir. İşte hal ve vaziyet budur. Ben bunlarla çok uğraşıyorum. Geçen gün bir şifrenizi almış, pek müteessir olmuş ve şifre ile istizah etmiştim. Cevap alamadım. Paşam; şahsî bir siyaset takip ettiğimi mi zannediyorsunuz. Yoksa maksadı kavramıyacak, vaziyeti ihata etmiyecek humekadan olduğumu mu tahmin ediyorsunuz? Her iki hali de protesto ederim. İman ve itikadım birdir. Bilâ inhiraf yürüyorum. Yalnız başka bir şey düşünüyor ve bana söylemek istemiyorsanız ona bir şey demem. Açıkça bildirmenizi rica ederim. Sert ve tevbihamiz sözlerle son derece müteessir olurum. Bu, beni mesaiden alıkoymaz. Beni muhalefete sevketmez. Fakat, arada şahsiyet meselesini pek âlâ tevlit edebilir. Buna nazarı dikkatinizi celbeder ve bir hakikat tezahür etmeden ve benim neler çektiğimi takdir etmeden, teşebbüsatta bulunmamanız, mevkiinizden beklenen ve hiç ihmal edilemiyecek olan nezaket ve itidal icabı olduğunu, şuracıkta dermeyana müsaade buyurunuz. Arzı ihtiram ile temennii muvaffakıyet eylerim Paşam.

Vasıf

Efendiler, Edirneden gelen iş'arlardan, raporlardan, bence, yanlış bir noktai nazarı siyasî takip edildiği anlaşılıyordu. Şimdi okunan mektupta da, bu hatalı noktai nazarın tasvip edildiğine delâlet eden cümleler vardır. Bu hatalı prensipi tashih için, öte-

denberi vaki mütaleamızı, 3 Şubat 1920 tarihinde bir defa daha Cafer Tayyar Paşaya ve İstanbulda Rauf Beye tekrar ettim.

Tekrar ettiğim mütalea şu idi:

Şarkî ve Garbî Trakyanın bir vahdeti milliye altında tasavvur ve ifadesi doğru bir siyaset değildir. Şarkî Trakya gayrikabili itiraz ve münakaşa bir surette eczayi memalikimizdendir. Garbî Trakya ise, bir muahede ile, vaktile terkedilmiş bir kıt'adır.

Olsa olsa, Şarkî Trakya, Garbî Trakyanın halâsına çalışanların bir üssülharekesi olabilir.

Şarkî ve Garbî Trakyanın vahdetini musırren iddia etmek, Şarkî Trakyada da, bazı müddeayat serdine münteç olabilir.

Bulgarların da, Adalar Denizinde bir mahreci iktısadî talep etmeleri, ayrıca muhtacı teemmüldür. Bulgaristan dahilinde bu noktai nazardan sarfı mesai edilmelidir *(Ves. 251)*.

Cafer Tayyar Paşa da, memurlardan, eşraftan, ahaliden şikâyet ediyordu. 7/8 Mart 1920 tarihli bir şifresinde, «bizde ahali her işi hükûmetten beklemekte; rüesayi mülkiyenin vaz'ı bitarafisi yüzünden teşkilâtı milliye matlubu âli üzere taazzuv edememektedir. Vilâyet dahilinde sık sık icra etmekte olduğum teftişlerde bilhassa köylülerle sıkı temas ediyorum....

Fakat, her köye gitmek kabil olamıyor.», «.. keyfiyetin, esaslı ve şümullü olması cümlemizce şayanı arzu olup bu da mehaziri mesrudenin ref'ine çalışılmakla kabil olacağı maruzdur.» diyordu *(Ves. 252)*.

Efendiler, Cafer Tayyar Paşaya, Jeneral Milen vaz'ulceyş tebdil ettirmiyor. Vali ve mutasarrıflar bitaraf kalıyor ve her işi hükûmetten bekliyen ahaliye, teşkilâtı milliye hususunda delâlet ve pişüvalık etmiyor. Bu mahzurlar kalkmadıkça, keyfiyetin, esaslı ve şümullü olması kabil görülmüyor!

Karakol Cemiyeti İstanbulda teşkilâtını tevsie çalışıyor

Efendiler, bilmünasebe bir Karakol Cemiyetinden ve onun men'i faaliyeti hususundaki teşebbüsatımızdan bahsetmiştim. Bu cemiyetin, hâlâ İstanbulda, tevsii teşkilâta çalıştığı anlaşılıyordu. Tekrar şöyle bir ikazda bulunmak icap etti:

Tahriren 12 Mart 1920

Çanakkale Mevkii Müstahkem K. Miralay Şevket Beyefendiye

İstanbulda mevcut teşkilâtımızın, maksadı temine gayrikâfi olduğu anlaşılmaktadır. Muhtelif zamanlarda ve bilhassa bugünlerde Ankaraya gelen vâkıfı ahval bazı zevatın verdiği malûmata nazaran, bundaki ademi muvaffakıyetin sebebi, Ana-

dolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti teşkilâtı namı altında karakol nizamnamesinin tatbikına çalışılmakta olduğu anlaşılmıştır.

Karakol nizamnamesi, birçoklarını teşkilâta temas etmekten tethiş eylemiştir. Bu sebeple Müdafaai Hukuk Teşkilâtı Nizamnamesi esasına göre teşkilâtı taazzuv ettirmek, İstanbul için bilhassa kâfidir. Zira İstanbulda esas kuvveti; fikir cereyanlarını tevhitte aramalıdır. İstanbulda filî harekât ve hususî teşebbüsat için dahi yapılacak müsellâh teşkilâtta Müdafaai Hukuk Nizamnamesi lâhikasının tatbikı kâfidir. İstanbul heyeti merkeziyesi ve aksamı tabiasındaki heyeti idarelerin meydana çıkmasında mahzur tasavvur ediliyorsa, bu heyetleri teşkil edecek olan zevat, şahıslarını hafi tutabilirler. Bu esas dairesinde yapılmış ve yapılacak olan teşkilâtın ve heyeti merkeziye ile heyeti idareleri teşkil eden zevat isimlerinin, emin vasıta ile irsaline lûtuf ve himmeti âlileri bilhassa istirham olunur Efendim.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

İstanbuldaki Kuvayi Milliye rüesasının tevkifi hakkında Londradan gelen emir

Şimdi arzu buyurursanız, tekrar İstanbula avdet edelim. 11 Mart 1920 tarihli bir telgrafta Rauf Bey şu malûmatı veriyordu: 10 Mart 1920 günü zevalden sora, İtilâf mümessilleri içtima etmişler, Londradan gelen ve İstanbuldaki Kuvayi Milliye rüesasının tevkifi emrini havi olan bir meseleyi tezekkür etmişler ve emri infaza karar vermişler. Bu malûmat, şayanı itimat bir zata mevsuk membadan mahremane ihbar edilmiş ve bu gibi zevatın bir an evel Dersaadetten uzaklaşmaları lüzumu bildirilmiş. Bu hususu, muhtelif ihtimalâta göre muhakeme ettikten sora, işin sonuna kadar İstanbulda kalarak vazifei namusu ifaya karar vermişler. Sadrazam Salih Paşa, bu vaziyete bilerek sebep olmakta imiş. Onun için kabineyi ıskata çalışacaklarmış. Muvaffak ta olacaklarına emin imişler *(Ves. 253)*.

Rauf Beyin; bu telgrafını, ayni tarihte takip eden kısa bir telgrafında, «son maruzatımıza ve kabine vaziyetleri hakkında bir gûna mütaleatınıza destres olamadığımızdan, ademi vusulünden ve sıhhatinizden bihakkın endişedeyim. Cevabınıza muntazırız» denilmekte idi.

Rauf Beye, ve berayi malûmat On Beşinci ve Üçüncü Kolordulara 11 Mart tarihinde şu malûmatı vermiştim:

11 Mart 1920

Dün akşam, yani 10/11 Mart 1920 Ankarada Fransız Mümessili Yüzbaşı *Buvazo* nun tercümanı olup bize ötedenberi ihbaratı mahremanede bulunan bir zat Ankarada İngiliz Mümessili *Vitel*in aldığı bir telgrafname üzerine bütün ahmal ve eskali ve maiyetile birlikte bugün Ankarayı terkederek İstanbula hareket eyliyeceğini ve bu trenden sora şimendifer münakalâtının İngilizlerce tatil edileceğini ihbar etti. Mumaileyh

Vitel, filhakika bugün ihbara mutabık olarak hareket etti. Binaenaleyh, tren münakalâtının da münkati olması kaviyyen memuldür. Keyfiyetin, İtilâf Devletlerince İstanbulda alınan tedabir ile alâkadar bulunduğunda şüphe yoktur.

Mustafa Kemal

Rauf Beyin son iş'arına da şu cevabı vermiştim:

Kabineye ademi itimat reyi vermek suretile taarruzun tarafınızdan yapılması okadar kuvvetli bir sebebe istinat ettirilemiyecektir. Grupun, derecei tesanüt ve tecellüdüne ve vahdetli hareketteki azmi kat'isine dair sarih bir fikir ve kanaat hâsıl etmedikçe, Salih Paşanın grup heyeti idaresile müzakere etmeksizin hareket etmesini, bir meşrutiyet meselesi yapmak hususundaki karar hakkında hiçbir mütalea dermeyan edemem. İngilizlerin tevkif kararına karşı Meclisin cesurane nihayete kadar vazifesine devamı, pek nafi ve parlaktır. Ancak zatı âlinizle beraber vücutları teşebbüsat ve harekâtı atiyemiz için elzem olan arkadaşların neticede, bize iltihakları esbabı behemehal müemmen olmak şarttır. Aksi takdirde, grupun vahdet ve azim dairesinde hareketini tanzim edebilecek zevatın şimdiden tavzifi ile sizlerin hemen buraya gelmeleri elzemdir. Buraya gelecek zevat meyanında memleketi temsil evsafını haiz olanlarla icabında hükûmet teşkil ve idare liyakatindekilerin bulunması mühimdir. İtilâf Devletlerinin muamelei zecriye tatbik edeceklerine şüphe yoktur.. İlâ.. Mustafa Kemal *(Ves. 254)*.

Efendiler, Rauf Beyi ve diğer zevatı tam zamanında davet etmiş olduğumuz, vakayi ile hem de üç, dört gün geçmeden sabit oldu. Fakat maatteessüf bu davetimiz, lâyık olduğu ehemmiyet ve ciddiyetle nazarı dikkate alınmak mazhariyetine nail olamadı. Rauf Bey, Vasıf Bey gibi zevat, en nihayet kemali mutavaatle Maltaya gittiler. Bu cihet malûmunuzdur.

Son dakikaya kadar Anadoluya geçmek ve Ankaraya gelmek fırsat ve tedabirinin bazı arkadaşlar tarafından tehiye ve temin olunduğu bana hikâye edilmiştir. Eğer böyle idise, bu zevatın Ankaraya gelmeğe muvafakat etmeyip İngilizlere teslim olmağı ve Maltaya gitmeği tercih eylemelerindeki sebep ve mazeret, cidden tetkika şayan görülür. Filhakika, Türkiye vaziyetinin ve akıbetinin meşkûk, muzlim, mühlik görüldüğü faraziyesine nazaran bu karanlık tehlike içine atılanların mahuf ve müthiş bir akıbetle karşılaşmaları vehmi, tahtı tesirinde en nihayet herhangi bir zindanda bir müddet kalmak üzere düşmana arzı teslimiyeti müreccah görebilecekleri istib'at olunamaz. Maahaza, ben burada böyle ağır bir muhakeme yürütmekten içtinap ederim. Bu mütaleaya binaendir ki, bu zevatı Malta zindanlarından kurtarmak için her fırsattan istifade ederek mümkün olan teşebbüsatta bulunmaktan geridurmadım.

İstanbulun işgali

Efendiler, İstanbulda Onuncu Fırka Kumandanından Ankarada Yirminci Kolordu Kumandanlığına 9 Mart 1920 tarih ve 465 numaralı şifre olarak 14 Mart 1920 günü bir tahrirat geldi. Mahlûlü şu idi:

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine: İngilizler tarafından Türkocağı binasının işgali üzerine Millî Talim ve Terbiye binasına nakleden Ocağın bu yeni işgal ettiği bina, dün zevalde İngilizler tarafından tekrar işgal edilmiştir Efendim. 9 Mart 1920 (Hadi)

Efendiler, 1920 senesi Martının 16 ncı günü öğleyinden evel, saat onda, makina başında şöyle bir telgraf verildi:

Deraliye, 16/3/1920

Ankarada: Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Bu sabah, Şehzadebaşındaki Muzıka Karakolunu, İngilizler basıp oradaki askerlerle İngilizler musademe ederek neticede şimdi İstanbulu işgal altına alıyorlar. Berayi malûmat maruzdur.

Manastırlı
Hamdi

Ben, bu telgrafın altına kurşunkalemile «serian kolordulara benim imzamla M. Kemal» işaretini koyduktan sora bu telgrafı verenden istizahata başladım. Manastırlı Hamdi Efendi mütemadiyen malûmat vermeğe devam etti.

Bizim en emniyetli bir arkadaşımız var ki yalnız o değil, herkes, yani gelen söylüyor. Şimdi de Harbiyenin işgalini haber aldık. Hatta Beyoğlu telgrafhanesinin önünde İngiliz askeri olduğunu fakat telgrafhaneyi işgal edip etmiyeceği meçhuldür.

Bu esnada Efendiler; Harbiye telgrafhanesinden, memur Ali malûmat vermeğe başladı:

Sabah İngilizler basarak altı kişi şehit ve on beş kadar da mecruh oldu. Şimdi, İngiliz askerleri dolaşıyor. Şimdi, işte, İngiliz askerleri nezarete giriyorlar. İşte içeri giriyorlar. Nizamiye Kapısına. Teli kes! İngilizler buradadır.

Tekrar Manastırlı Hamdi Efendi bizi buldu.

Paşa Hazretleri.

Harbiye telgrafhanesini de İngiliz bahriye askeri işgal edip teli kat'ettiği gibi bir taraftan Tophaneyi işgal ediyorlar. Bir taraftan zırhlılardan asker ihraç olunuyor. Vaziyet vahamet kespediyor Efendim. Sabahki müsademede 6 şehit, 15 mecruhumuz vardır. Paşa Hazretleri. Emri Devletlerine muntazırım. 16 Mart 1920

Hamdi

Hamdi Efendi devam etti:

Sabahki, bizim asker uykuda iken, İngiliz bahriye efradı karakola gelip işgal etmekte iken, askerimiz uykudan şaşkın kalkınca musademeye başlanılıyor. Neticede bizden altı şehit, on beş mecruh olup bunun üzerine zaten mel'anetlerini tasavvur etmiş ki hemen zırhlıları rıhtıma yanaştırıp Beyoğlu cihetini ve Tophaneyi işgal edip bir taraftan Harbiye Nezaretini işgal etmişler, hatta şimdi ne Tophane ve ne de Harbiye telgrafhanesini bulmak kabil olmuyor. Şimdi de haber almış olduğuma nazaran Derinceye kadar tevessü ediyormuş Efendim.

İşte Beyoğlu telgrafhanesi de yok. Orasını da işgal ettiler galiba. Allah muhafaza buyursun. Burasını işgal etmesinler. İşte Beyoğlu telgraf memurları, müdürleri geldiler. Kovmuşlar.

Bir saate kadar burası da işgal olunacaktır. Şimdi haber aldım Efendim.

Hayati Bey merhum, benim, ilk haber telgrafı üzerine yaptığım işaret veçhile verilen malûmatı hulâsa etmiş. Rumeli ve Anadoludaki bilcümle kumandanlar adresine keşide ettiriyordu. Bir an evel İstanbul üzerinden Edirneye keşide ettirilmesini söylemiştim *(Ves. 255)*. Hamdi Efendi:

Emri samileri infaz olunuyor, Edirneye yazıyorum ve hep merkezleri hazır ettirdik.

Hamdi Efendiden:

Meb'usan için bir haber aldınız mı? Meb'usan telgrafhanesi muhabere ediyor mu?

diye sordum. Hamdi Efendi:

Evet yapıyor. 14 üncü Kolordu Kumandanı hazır. Paşa istiyordu verelim mi?

Efendiler, bundan sora artık Hamdi Efendinin sözünü işitemedik. İstanbul merkezinin de işgal edilmiş olduğuna hükmettik.

Bu hamiyetli ve cesur, Manastırlı Hamdi Efendi olmasaydı, İstanbul felâketinden kim bilir haber almak için nekadar intizarlar içinde kalacaktık. İstanbulda bulunan nazır, meb'us, kumandan, teşkilâtımız mensupları içinden bir zat çıkıp vaktile bize haber vermeği düşünememiş olduğu anlaşılıyor. Demek ki cümlesini heyecan ve halecan kaplamıştı. Bir ucu Ankarada bulunan telin İstanbulda bulunan ucuna yanaşamayacak kadar şaşkın bir hale gelmiş olduklarına bilmem ki hükmetmek caiz olur mu? Telgraf Memuru Hamdi Efendi bilâhare bizzat Ankaraya gelerek karargâhımız telgraf memurluğunu ifa etmiştir. Kendisine

Manastırlı Hamdi Ef

borçlu olduğum teşekkürü burada alenen ifade etmeği millî ve vatanî vazifelerimden addederim.

Efendiler, bu vaziyet üzerine her şeyden evel vukuu melhuz bir fenalığın önüne geçmek için şu emri verdim:

Bilûmum Vali ve Mutasarrıflara

Sıvasta K. O. 3, Bandırmada K. O. 14, Ankarada K. O. 20, Erzurumda K. O. 15, Konyada K. O. 12, Diyarbekirde K. O. 13 Kumandanlıklarına

İzmir Cephesinde Refet Beyefendiye, Balıkesirde Fırka 61 Kumandanlığına

Bilûmum Müdafaai Hukuk Heyeti Merkeziye ve Heyeti İdarelerine

Telgraf. Müstaceldir — Ankara: 16 Mart 1920

Bugünkü vaziyete nazaran, milletimiz, cihanı medeniyetin hissiyatı insaniyetkârane ile mütehassis vicdanlarından ve bütün âlemi islâmın müşareketi ruhiyesinden emin olmakla beraber, bir müddet için dost olsun, düşman olsun, bütün resmî âlemi haricî ile muvakkaten temas edemiyecektir.

Bugünler zarfında vatanımızda yaşıyan hıristiyan ahali hakkında göstereceğimiz muamelei insaniyetkâranenin kıymeti pek büyük olduğu gibi hiçbir hükûmeti ecnebiyenin filî veya zahirî himayesini görmiyen hıristiyan ahalinin kemali huzur ve sükûnetle imrarı hayat eylemeleri, ırkımızın fıtraten mütehalli olduğu kabiliyeti medeniyeye en kat'i bir bürhan teşkil eyliyecektir. Menafii vataniyeye mugayir faaliyetleri meşhut olanlar ve huzur ve asayişi memleketi ihlâl eyliyenler hakkında, din ve milliyet mensubiyetine bakılmıyarak, ahkâmı kanuniyenin seyyanen ve şiddetle tatbikı ve hükûmatı mahalliyeye itaat ve vezaifi tabiiyeti ifada kusur etmiyenler hakkında da refet ve şefkatle muamele edilmesini, ehemmiyeti mahsusa ile arz ve bu hususatın tekmil alâkadarlara süratle tebliğini ve bütün efradı millete vesaiti münasibe ile tamimini rica ederiz Efendim.

Müdafaai Hukuk Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

İtilâf kuvvetlerinin telgrafla memlekete yapmak istedikleri resmî tebliğ

Efendiler, Kuvayi İtilâfiye, İstanbul telgraf merkezlerini işgal ettikten sora, memlekete telgrafla bir tebliği resmî yapmak istediler. Tarafımızdan vukubulan ikaz ve ihtar üzerine — bazı merkezler müstesna — bu tebliği resmî alınmadı. Alanlar ve cevap verenlerden bellibaşlıları şunlardır: İzmit Mutasarrıfı Suat Bey *(Ves. 256)*, Konya Valisi Suphi Bey *(Ves. 257)*.

Tebliği resmî:

Beş buçuk sene evel memaliki osmaniyenin mukadderatını her nasılsa elde etmiş olan İttihat ve Terakki Cemiyetinin rüesası, Alman telkinatına kapılarak devlet ve milleti osmaniyeyi Harbi Umumiye iştirak ettirdiler. Bu haksız ve meş'um siyasetin neticesi malûmdur. Devlet ve milleti osmaniye bin türlü felâket geçirdikten sora öyle bir mağlûbiyete duçar oldu ki İttihat ve Terakki Cemiyetinin rüesası bile bir mütarekename aktederek firar etmekten başka bir çare bulamadılar. Mütarekenamenin aktini müteakıp Düveli İtilâfiyeye bir vazife terettüp etti. İşbu vazife eski memaliki osmaniyenin bütün ahalisinin bilâtefrikı cins ve mezhep saadeti müstakbelelerini, inkişaflarını, hayatı içtimaiye ve iktısadiyelerini temin edecek bir sulhün temellerini atmaktan ibaret idi. Sulh Konferansı, bu vazifenin ifası ile meşgul iken firarî İttihat ve Terakki erkânının mürevvici efkârı bulunan bazı eşhas, teşkilâtı milliye namı müstearı altında bir tertip teşkil ederek ve padişah ile hükûmeti merkeziyenin evamirini hiç addetmekle harbin netayici elîmesinden büsbütün tükenmiş olan ahaliyi askerlik için toplamak, anasırı muhtelife meyanında nifak çıkarmak, ianei milliye behanesile ahaliyi soymak gibi ef'ale cür'et ettiler ve bu veçhile sulh değil, adeta yeni bir muharebe devrini açmağa teşebbüs eylediler. Bu teşvikat ve tahrikâta rağmen, Sulh Konferansı, vazifesine devam etti ve nihayet İstanbulun Türk idaresinde kalmasına karar vermiştir. İşbu karar kulûbu osmaniyeyi müsterih edecektir. Ancak, bu kararlarını Babıaliye tebliğ ettikleri zaman, icrasının ne gibi şeraite tâbi olduğunu da ihtar eylediler. İşbu şerait; vilâyatı osmaniyede bulunan hıristiyanların hayatlarını tehlikeye maruz bırakmamak ve elyevm Düveli İtilâfiye ile müttefiklerinin kuvayi askeriyeleri aleyhinde mütemadiyen vukubulmakta olan hücumlara hitam vermekten ibaret idi. Hükûmeti merkeziye, bu ihtara karşı, bir dereceye kadar hüsnüniyet göstermiş ise de, teşkilâtı milliye namı müstearı altında hareket eden eşhas, maatteessüf teşvikat ve tahrikâtlarından vazgeçmek istemediler. Bilâkis, hükûmeti kendi hareketlerine iştirak ettirmeğe teşebbüs eylediler. Herkesin kemali heves ile beklediği sulh için büyük bir tehlike teşkil eden bu vaziyete karşı, Düveli İtilâfiye, yakında tabtı karara alınacak ahkâmı sulhiyenin tatbikını temin edebilmek üzere, tedabiri lâzimeyi teemmül etmeğe mecbur oldular. Bunun için, bir tek çare buldular. Bu da, İstanbulu muvakkaten işgal etmek idi. İşbu karar, bugün mevkii icraya vazedildiğinden, efkârı umumiyeyi berayi tenvir nikatı atiye tasrih olunur:

1 — İşgal muvakkattir. 2 — Düveli İtilâfiyenin niyeti, makamı saltanatın nüfuzunu kırmak değil, bilâkis, idarei osmaniyede kalacak memalikte o nüfuzu takviye ve tahkim etmektir. 3 — Düveli İtilâfiyenin niyeti, yine Türkleri Dersaadetten mahrum etmemektedir. Fakat, maazallâhutealâ taşrada iğtişaşı umumî veya katliam gibi vukuat zuhûr ederse, bu kararın tadili muhtemeldir. 4 — Bu nazik zamanda, müslim olsun, gayrimüslim olsun herkesin vazifesi, kendi işine gücüne bakmak, asayişin teminine hizmet etmek, Devleti Osmaniyenin enkazından yeni bir Türkiyenin ihdası için son bir ümidi cinnetlerile mahvetmek isteyenlerin iğfalâtına kapılmamak ve halen makarrı saltanat kalan İstanbuldan ita olunacak evamire itaat etmektir.

Balâda zikrolunan teşvikata iştirak eden eşhasın bazıları, Dersaadette derdest olunarak, anlar tabiî kendi ef'alinden ve bilâhare o ef'alin neticesi olarak vukuu melhuz ahvalden mes'ul tutulacaktır.

Kuvvei İşgaliye

Bu tebliğ münasebetile derhal şu tamimi yaptım:

16 Mart 1920

Umum Vali ve Kumandanlara ve Müdafaai Hukuk Heyetlerine

İstanbulun, İtilâf Devletleri tarafından, bilmusademe cebren işgali tahakkuk etmiştir. Bu suikastten bilistifade birçok makasıdı hıyanetkârane sahiplerinin milleti iğfale teşebbüsleri muhtemeldir. Nitekim tebligatı resmiye şeklinde imzasız bazı beyannamelerin neşredilmek istenildiğine kespi ıttıla ediyoruz. Yanlış harekâta mahal kalmamak ve hakayikı ahvale mugayir heyecanlar tevlidine meydan verilmemek üzere bu gibi işaata kat'iyyen atfı ehemmiyet edilmemesi lâzımdır. Vaziyeti hakikiyeyi takip eden Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti, milleti tenvir edecektir.

Mustafa Kemal

Ecnebi devletlere yaptığım protesto

Efendiler, ayni günde muhtelif vesaitle şu protestoyu gönderdim:

16/3/1920

Protesto

İstanbulda İngiliz, Fransız, İtalya Mümessili Siyasilerine, Amerika Mümessili Siyasisine Bilûmum Bitaraf Devletler Hariciye Nezaretlerine ve Fransa, İngiltere, İtalya Meclisi Meb'usanlarına verilmek üzere Antalyada İtalyan Mümessilliğine

İstanbulda bilûmum devairi resmiye, istiklâli millimizi temsil eden Meclisi Meb'usan dahi dahil olmak üzere, Mütelifin kuvayi askeriyesi tarafından, resmen ve cebren işgal edilmiş ve amali milliye dairesinde hareket eden, birçok vatanperver eşhasın tevkifine de teşebbüs olunmuştur. Milleti osmaniyenin hakimiyet ve hürriyeti siyasiyesine havale edilen bu son darbe, hayat ve mevcudiyetini, ne bahasına olursa olsun, müdafaa etmeğe azmetmiş olan biz Osmanlılardan ziyade, yirminci asrı medeniyet ve insaniyetinin mukaddes addettiği bütün esasata, hürriyet, milliyet, vatan hissiyatı gibi bugünün cemiyatı beşeriyesine esas olan bütün umdelere ve bu umdeleri vücuda getiren vicdanı umumii beşere racidir.

Biz, hukukumuzu ve istiklâlimizi müdafaa için giriştiğimiz mücahedenin kutsiyetine kail ve hiçbir kuvvetin bir milleti yaşamak hakkından mahrum edemiyeceğine kaniiz. Tarihin bugüne kadar kaydetmediği bir suikast teşkil eden ve *Vilson prensiplerine* müstenit bir mütarekenin, milleti esbabı müdafaasından tecrit etmiş olmasından mütevellit bir hileye de müpteni bulunmak hasebile ait oldukları milletlerin şeref ve haysiyetile dahi kabili imtizaç olmıyan bu hareketin takdiri mahiyetini resmî Avrupa ve Amerikanın değil, ilmü irfan ve medeniyet Avrupa ve Amerikasının [*] vicdanına tevdi ile iktifa ve bu hâdiseden tevellüt edecek mes'uliyeti azimei tarihiyeye son defa bir daha nazarı dikkati umumiyi celbederiz. Davamızın meşruiyet ve kutsiyeti, bu müşkül zamanlarda, Cenabı Haktan sora en büyük zahîrimizdir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Heyeti Temsiliyesi

Mustafa Kemal

---

[*] Amerikaya, altı çizilen kısım yazılmamıştır. Yalnız Amerikanın yazılmıştır.

Ayni günün gecesi bu talimatı tamimen tebliğ ettim:

Şifre 16/17, 3/1920

Bilûmum Vali ve Kumandanlara

İstanbulun ve makamatı resmiyenin, hususile Meclisi Meb'usanın, İtilâf Devletleri tarafından resmen ve cebren işgal edilmiş olmasından ve bu hareketin, mütareke ile milleti silâhından tecrit ettikten sora vukua getirilmesinden bahsile İtilâf Devletleri mümessillerine ve bilûmum bitaraf devletler hariciye nezaretlerile İtilâf Devletlerinin meclisi meb'usan riyasetlerine protesto telgrafları çekilmek üzere mitingler akti muktazi görülmektedir. Protesto telgraflarında bilhassa tecavüzü vakiin, osmanlı hakimiyetinden ziyade, yirmi asırlık bir medeniyet ve insaniyetin mevlûdu olan hürriyet, milliyet ve vatanperverlik esasatına bir darbe teşkil edeceği ve milleti osmaniyenin müdafaai beka ve istiklâl hususundaki azim ve imanına, bu hâdisenin hiçbir tesir vücuda getiremiyeceği, yalnız medenî milletlerin bu tecavüzü kabul etmekle; azîm bir mes'uliyeti tarihiye altına girmiş olacakları tasrih edilmelidir, bitaraf devletler hariciye nezaretlerile Meclisi Meb'usan riyasetlerine keşide edilecek telgraflar, İstanbulda ait oldukları makamata verilmekle beraber Antalyada İtalyan Mümessilinin vesatatile de verilmelidir. Protesto telgraflarının birer suretinin de buraya irsal buyurulmasını rica ederiz.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Şifre 16/3/1920

Miralay Refet Beye

Hâdisei ahire münasebetile, her tarafta yapılan mitingler neticesinde çekilecek protesto telgraflarının birer suretlerini de İtilâf Devletlerinin hali in'ikatta bulunan Meclisi Meb'usanları riyasetine ve bitaraf devletlerin de Hariciye Nezaretlerine tebliğ edilmesini faydalı addediyoruz. Antalyadaki İtalyan Mümessilinin bu husustaki muavenetini temin etmenizi rica ederiz.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Efendiler, ayni günde millete şu beyannameyi neşrettim:

Millete neşrettiğim beyanname

Beyanname

Bilûmum Kumandanlara, Vali ve Mutasarrıflara ve Müdafaai Hukuk Cemiyetlerine, Belediye Riyasetlerine, Matbuat Cemiyetine

İtilâf Devletlerinin şimdiye kadar memleketimizi taksime yol bulmak için tevessül ettikleri muhtelif tedabir malûmdur. Evvelâ; Ferit Paşa ile bilitilâf milleti müdafaasız bir halde ecnebi idaresine esir etmek ve memleketin muhtelif aksamı mühim-

mesini galip devletler müstemlekâtına ilâve eylemek düşünülmüştü. Kuvayi Milliyenin muzahereti umumiyei milliye ile müdafaai istiklâl hususunda gösterdiği azim ve metanet, bu tasavvuru altüst etti. Saniyen; Kuvayi Milliyeyi iğfal ve onun müsaadesile şarkta bir rüçhan siyaseti takip etmek için Heyeti Temsiliyeye müracaat edildi. Heyet, milletin istiklâlini ve mülkün tamamiyetini temin etmedikçe ve hususile işgal sahalarının tahliyesine teşebbüs olunmadıkça, hiçbir nevi müzakereye yanaşmadı. Salisen; Kuvayi Milliye ile tevhidi harekât eden hükûmetlerin icraatına müdahale etmek suretile vahdeti milliyeyi sarsmak ve hainane muhalefetleri teşvik ve tezyidi cür'ete sevkeylemek tarikı takip olundu. Vahdeti milliyenin teşkil ettiği metanet ve tesanüt karşısında bu savletler de eridi. Rabian; mukadderatı memleket hakkında endişeaver kararlar verildiğinden bahsolunmak suretile efkârı umumiyenin tazyikına başlandı. Müdafaai namus ve memleket uğrunda her fedakârlığı göze almış olan milleti osmaniyenin azim ve iradesi önünde, bu tehdidat dahi fayda vermedi. Nihayet bugün İstanbulu cebren işgal etmek suretile Devleti Osmaniyenin yedi yüz senelik hayat ve hakimiyetine hitam verildi. Yani, bugün Türk milleti, kabiliyeti medeniyesinin, hakkı hayat ve istiklâlinin ve bütün istikbalinin müdafaasına davet edildi. Cihanı insaniyetin enzarı istihsanı ve âlemi islâmın amali istihlâsı, makamı hilâfetin tesiratı ecnebiyeden tahlisine ve istiklâli millinin mazii şevketimize lâyık bir iman ile müdafaa ve teminine mütevakkıftır. Giriştiğimiz istiklâl ve vatan mücahedesinde Cenabı Hakkın avnü inayeti bizimledir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

Efendiler, ayni zamanda bütün âlemi islâma da tevcihi hitap edilerek tecavüzü vaki bir beyannamede tafsil ve vesaiti muhtelife ile ilân edildi.

Efendiler, hâdise hakkında fazla malûmata intizar etmeksizin, telgrafçı, Manastırlı Hamdi Efendinin verdiği malûmattan ve bu malûmatı teyit eden, kuvvei işgaliye namına olan tebliğ muhteviyatından, vaziyetin mahiyetini anlayarak lüzumlu ve müstacel gördüğüm tedbirleri, izah olunduğu veçhile hemen işgal günü ittihaz ve tatbik ettim. İstanbulun sureti işgali ve tevkifat icrası hakkında muhtelif membalardan mütebayin ve mubalâğalı surette malûmat gelmeğe başladı. Biz de, muhtelif vesaitle tahkikat icrasına devam ettik. İfayı vazifei teşriiyeye imkân göremiyerek dağılan meb'usların ve bazı zevatın İstanbuldan firar ederek Ankaraya teveccüh ettikleri anlaşıldı. Seyahatlerini teshil için güzergâhlarında icap edenlere iktıza eden emirleri verdim.

Efendiler, 16 Martta İstanbulun işgali tahakkuk eder etmez, ittihaz ettiğim tedabir meyanında, daha birtakım tedbirler vardır ki onları Büyük Millet Meclisinin ilk küşadında beyan etmiş olduğum için burada tekrar tafsil etmedim. Meselâ; Eskişehir ve

Afyon Karahisarındaki ecnebi kıtaatının silâhtan tecridi veya teb'idi ve Geyve, Ulukışla civarlarında şimendifer hatlarının tahribi ve Anadoluda bulunan ecnebi zabitanının tevkifi ve saire gibi tedabire ait tafsilâtı, Büyük Millet Meclisinin ilk zabıtnamesinde mütalea buyurmuşsunuzdur. Bu tedabir meyanında en mühimmini; salâhiyeti fevkalâdeyi haiz bir meclisin Ankarada içtimaını temin hususundaki vazifei milliye ve vataniyemize ait karar ve bu kararın tatbikı teşkil eder.

Salâhiyeti fevkalâdeyi haiz bir meclisin Ankarada içtimaı kararı

Efendiler, bu husustaki kararımızı ve bu kararın sureti tatbikını gösteren bir tebliği 19 Mart 1920 de yani İstanbul işgalinden üç gün sora tamim ettim.

Efendiler, bu mesele hakkında iki gün kadar kumandanlarla makina başında müdavelei efkâr ederek mütalealarını aldım. Ben, ilk yazdığım müsveddede «meclisi müessisan» tabirini kullanmıştım. Maksadım da toplanacak meclisin «rejimi» değiştirmek salâhiyetile ilk anda mücehhez bulunmasını temin etmek idi. Fakat bu tabirin kullanılmasındaki maksadı lüzumu gibi izah edemediğim için veyahut izah etmek istemediğim için halkın ünsiyet etmediği bir tabirdir, diye, Erzurum ve Sıvastan ikaz edildim. Bunun üzerine «salâhiyeti fevkalâdeye malik bir meclis» tabirini kullanmakla iktifa ettim.

Vilâyetlere ve müstakil Livalara ve Kolordu Kumandanlarına

Merkezi devletin dahi, Düveli İtilâfiye tarafından resmen işgali, kuvvei teşriiye ve adliye ve icraiyeden ibaret olan kuvayi milliyei devleti muhtel etmiş ve bu vaziyet karşısında ifayi vazifeye imkân göremediğini hükûmete resmen tebilğ ederek, Meclisi Meb'usan dağılmıştır. Şuhalde, makarrı devletin masuniyetini, milletin istiklâlini ve devletin tahlisini temin edecek tedabiri teemmül ve tatbik etmek üzere millet tarafından, salâhiyeti fevkalâdeyi haiz bir meclisin, Ankarada içtimaa daveti ve dağılmış olan meb'usandan Ankaraya gelebileceklerin dahi bu meclise iştirak ettirilmesi zarurî görülmüştür. Binaenaleyh, zirde dercedilen talimat mucibince, intihabatın icrası, hamiyet ve reviyeti vatanperveranelerinden muntazardır:

1 — Ankarada, salâhiyeti fevkalâdeye malik bir meclis, umuru milleti tedvir ve murakabe etmek üzere içtima edecektir.

2 — Bu meclise aza olarak intihap olunacak zevat, meb'usan hakkındaki şeraiti kanuniyeye tâbidir.

3 — İntihabatta livalar esas ittihaz edilecektir.

4 — Her livada, beş aza intihap olunacaktır.

5 — Her liva kazalarından celbedeceği müntehibi sanilerinden ve merkezi liva müntehibi sanilerinden ve liva idare ve belediye meclislerile liva Müdafaai Hukuk Heyeti İdarelerinin ve vilâyetlerde merkezi vilâyet heyeti merkeziyelerinden ve vilâyet idare meclisile merkezi vilâyet belediye meclisinden ve merkezi vilâyet ile

merkez kazası ve merkeze merbut kaza müntehibi sanilerinden mürekkep bir meclis tarafından ayni günde ve ayni celsede icra edilecektir.

6 — Bu meclis azalığına, her fırka, zümre ve cemiyet tarafından namzet gösterilmesi caiz olduğu gibi her ferdin de bu mücahedeyi mukaddeseye filen iştiraki için müstakillen namzetliğini istediği mahalde ilâna hakkı vardır.

7 — İntihabata, her mahallin en büyük mülkiye memuru riyaset edecek ve selâmeti intihaptan mes'ul olacaktır.

8 — İntihap, reyi hafi ve ekseriyeti mutlaka ile icra ve tasnifi âra, meclisin içlerinden intihap edeceği iki zat tarafından, fakat huzuru mecliste ifa edilecektir.

9 — İntihap neticesinde, bilûmum azanın imza veya zat mühürlerini muhtevi üç nüsha mazbata tanzim olunacak. Bir nüshası mahallinde alıkonularak diğer iki nüshasının biri intihap olunan zata tevdi ve diğeri meclise irsal olunacaktır.

10 — Azaların alacakları tahsisat, bilâhare meclisçe takarrür ettirilecektir. Ancak azimet harcırahları intihap meclislerinin masarifi zaruriye hesabile takdir edeceği miktar üzerinden, mahalleri hükûmetlerince temin olunacaktır.

11 — İntihabat, nihayet on beş gün zarfında ekseriyetle Ankarada içtimaı temin edebilmek üzere itmam olunarak azalar tahrik ve netice azanın isimlerile birlikte derhal iş'ar edilecektir.

12 — Telgrafın saati vusulü bildirilecektir.

Haşiye: Kolordu kumandanlarına, vilâyata, müstakil livalara tebliğ olunmuştur.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Efendiler, bir hafta zarfında, muhtelif istikametlerde Ankaraya gelmekte olan meb'uslarla, telgraf muhaberatile bizzat temasa gelindi. Kendilerine, elemlerinin tadiline, kuvvei maneviyelerinin tarsinine medar olacak malûmat verildi. İstanbulda noktai nazarımızı takip edecek kimse kalmamıştı. Aylarca ve muhtelif tarz ve suretlerle vukubulan ikazlarımıza rağmen bizim dediğimiz tarzda teşkilât yapmayıp, Karakol Cemiyetinin vücut bulmasına çalışanların başları, Maltaya gitmiş ve İstanbulda, efradının hayat ve faaliyetlerinden eser kalmamıştı. Orada yeniden teşkilât yapmak için çok zahmetli mesai ve o zamanki halimize göre haddimizden fazla para sarfetmeğe mecbur oldum.

Muhterem Efendiler, beyanatı umumiyem meyanında bir iki noktada, benim İstanbuldaki Meclisi Meb'usana reis intihabım hususuna ait meseleden ve bundaki maksattan bahsetmiştim. Bunun temin edilmemiş olmasından, küçük bir müşkül ile karşılaştığımı da arzetmiştim. Filhakika, İstanbulda Meclis duçarı tecavüz olup dağılınca meb'usları toplamağa ve bahusus izah ettiğim veçhile bir meclis tesisine tevessül edebilmek için bir an tereddüt ettim. Meclisi Meb'usan Reisi bulunan Celâlettin Arif Beyin

Ankaraya gelip gelmiyeceğini bittabi bilemiyordum. Gelmesi halinde, onun muvasalatına intizar ve daveti onun vasıtasile yaptırmağı düşündüm. Fakat vaziyet pek çok sürat ve isticali âmir bulunuyordu. Meçhul bir ihtimale intizaren izaai vakit etmeği muvafıkı ihtiyat bulmadım. Fakat vereceğim kararın temini tatbikatı için de, bir iki gün telgraf başında bütün kumandanların mütalealarını dinlemek ile vakit geçirmeğe mecburiyet hissettim. Celâlettin Arif Beyle Martın 27/28 inci gecesi Düzceye muvasalatında irtibat hâsıl olmuştu. Kendisine şu telgrafı yazdım:

Ankara, 27/28, 3/1920

34

Düzcede Meclisi Meb'usan Reisi Muhteremi Celâlettin Arif Beyefendiye

İstanbulun resmen ve filen İngilizler tarafından işgalile kuvayi devletin tazyik ve esaret altına alınması ve Meclisi Meb'usana taarruz olunarak milletin istiklâline ve namusu milliye tecavüz edilmiş olması ve bu yüzden millet vekillerinin mukadderatı memleket hakkındaki vazifelerini ifaya muvaffak olamıyacaklarına kanaatle sinei millete ilticaya mecbur olmaları, devlet ve milletin kuvayi umumiyesini hüküm ve murakabesi altında bulunduracak bir meclisi fevkalâdeye şiddetle ihtiyaç tevlit etmiş olduğundan fevkalâde salâhiyetle Ankarada bir meclis içtimaına Heyeti Temsiliyenin karar verdiği ve icrayi icabının tamimen tebliğ edildiği malûmu âlileridir. Bu baptaki 19/3/1920 tarihli tebliğnameyi badelmütalea, ahkâmı münderecesini teyit ve intihabatın tesriile içtimaın bir an evel temini için bu noktai nazarımızın tarafı âlilerinden dahi, kısa bir beyanname şeklinde efkârı umumiyeye şimdiden tebliğ ve ilânını faydalı addediyoruz. Cevabı âlilerine muntazırım Efendim.

Mustafa Kemal

Celâlettin Arif Beyin verdiği cevap şudur:

Düzce, 27/3/1920

Ankarada Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Celâlettin Arif Bey ile noktai nazar ihtilâfı

İş'ar buyurulan 19/3/1920 tarihli beyannameyi görmedim. Bir meclisi fevkalâdenin içtimaı nekadar musip ise de böyle bir meclisin elden geldiği kadar kanuna temas eylemesi lâzımdır. Vakıâ, bizim Kanunu Esasimizde böyle fevkalâde bir meclisin toplanabilmesine dair bir işaret mevcut değilse de kavanini esasiyei sairede mevcut desatirden istifade olunabilir. Meselâ, Fransız Kanunu Esasisine göre, meclis, gayrikanunî bir surette fesholunur veya bir taarruza duçar olursa duçarı taarruz olan meclis azalarından kurtulabilenler, vilâyat ve elviye mecalisi idaresinde intihap olunan ikişer aza ile birlikte bir mahalli münasipte içtima ederler ve meclisin yeniden küşadı veya taarruzun ref'i için ittihazı mukarrerat ederler. Bu meclisin mukarreratı mutadır. Ve bu meclisin mukarreratını isga etmiyenler hıyaneti vataniye ile itham olunurlar. Bendeniz de bu esası düşünmekte idim.

19/3/1920 tarihli beyannamenin ne gibi esasat üzerine müpteni olduğu anlaşıldıktan sora Ankaraya muvasalatımda badelistişare bir beyanname yazmak mütaleasındayım. Yine görüşürüz. Makina başında birlikte bulunan İsmail Fazıl Paşa ile Saruhan Meb'usu Reşit Bey arzı ihtiram ederek veda eyleriz. Rüfekamdan Kırşehir Meb'usu Rıza Bey de arzı ihtiram eyliyor ve kendisinin de Boluda bulunduğunun Keskindeki pederine haber verilmesini istirham ediyor Efendim.

Celâlettin Arif

Bu cevabî telgrafname muhteviyatına dikkatle atfı nazar buyurulursa, Celâlettin Arif Beyle noktai nazarlarımız arasında büyük ihtilâf olduğu sühuletle farkolunur. Ben, fevkalâde salâhiyeti haiz bir meclisin, Ankarada içtimama karar verirken bizim Kanunu Esasimizde böyle bir meclisin toplanabilmesine dair bir işaret olmadığını elbette bilirdim. Fakat kararımı verebilmek için böyle bir işaretin mevcudiyet ve ademi mevcudiyetini düşünmek, asla hatırıma gelmedi. Bundan başka duçarı taarruz olan meclis azalarından kurtulabilenler ile vilâyat ve elviye mecalisi idaresinden intihap olunacak ikişer aza ile birlikte meclisi meb'usanın yeniden, eski şekil ve mahiyetinde toplanmasını temin için çalışmasını asla hatırıma getirmedim. Bilâkis büsbütün başka mahiyet ve salâhiyette, daimî bir meclis teşkil etmeği ve bu meclisle tasavvur ettiğim inkılâp safahatını beraber geçirmeği düşündüm. Buna nazaran, mütebayin olduklarına şüphe etmediğim noktai nazarlarımızın, badelistişare tevhidine imkân bulunacağından naümit oldum. Maahaza, 19 Mart 1920 tarihli beyannamemi telgrafla Celâlettin Arif Beye verdirdim. Ertesi gün aldığım cevap şu idi:

Düzce, 28 Mart 1920

Ankarada Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Heyeti Celilei Temsiliyenin 19/3/1920 tarihli tebligatı umumiyesi mütalea olundu. Mevaddı mündericesi bendenizin düşündüğü esaslara sureti umumiyede mutabıktır. Binaenaleyh Ankaraya muvasalatı âcizanemi müteakıp bilistişare ayrıca bir beyannamenin ilânı tabiîdir. Yarın bizzarure Boluda kalınarak 29 Mart 1920 de Ankaraya müteveccihen hareket olunacağı maalihtiram arzolunur.

Meclisi Meb'usan Reisi
Celâlettin Arif

Celâlettin Arif Bey, beyannamemizi mütalea ettikten sora, mündericatının düşündüğü esaslara sureti umumiyede mutabık olduğunu söylemekle beraber bu mündericatı teyiden hemen bir beyanname yazıp ilân etmiyor. Bunu Ankaraya geldikten ve istişare ettikten soraya talik ediyor.

Celâlettin Arif Bey Meclisi Meb'usan Reisliğini bırakamıyor

Efendiler; Celâlettin Arif Bey, Ankaraya geldikten sora kendisile ve diğer bazı kanunşinasan ile bu meseleye mütedair, oldukça uzun süren müzakere ve münakaşalar cereyan etti. Fakat aldanmıyorsam Celâlettin Arif Bey, hiçbir vakit benim Büyük Millet Meclisinin mahiyet ve salâhiyeti hakkındaki noktai nazarıma iştirak etmemiştir. O, daima, toplanmış olan heyetin vazifei esasiyesini, İstanbul Meclisi Meb'usanının temini in'ikadından ibaret ve kendisini daima İstanbul Meclisi Meb'usanının reisi telâkki eylemiştir. Bunu teyit eder ufak bir hatıramı müsaade ederseniz arzedeyim:

Ben, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi ve kendisi reisi sani bulunduğu sırada, bir gün, Divanı Riyaset içtimaında, Celâlettin Arif Beyin muhassasat meselesinden bahsettiğini ve kendisinin Meclisi Meb'usan Reisi olması dolayısile o makama ait muhassasat talebinde bulunduğunu o tarihte Meclis Başkâtibi bulunan Recep Bey beyan etti. Malûmu âlinizdir ki, o devirde Meclis reisi ve reisi sanisi ve diğer reisler ile Meclis azası muhassasatları arasında fark yoktu. Celâlettin Arif Bey, yalnız kendisini Meclisi Meb'usan Reisi sıfatile istisna ederek fazla tahsisat almak hakkı kanunisinden bahsediyordu. Ben, bu meselenin halline Divanı Riyasetin salâhiyettar olmadığını ve talebü iddiasında ısrar ederse meseleyi Meclis heyeti umumiyesine arzederek istihsal olunacak karara göre hareket olunabileceğini dermeyan ettim. Celâlettin Arif Bey, Meclis huzuruna çıkmağı muvafık görmiyerek talebinden sarfınazar eyledi.

İntihabat esnasında bazı yerlerdeki büyük hükûmet memurlarının çıkardıkları müşkülât

Muhterem Efendiler, 19 Mart 1920 tarihli talimat mucibince memleketin her tarafında intihabat, sürat ve ciddiyetle yapılmağa başlandı. Yalnız, bazı yerlerde tereddüt ve mümanaat izhar ettiler ve bunlardan bazıları az, bazıları uzunca müddet tereddüt ve mukavemetlerinde ısrar gösterdiler. Nihayet, bilâistisna, tekmil devairi intihabiyenin meb'usları, Büyük Millet Meclisinde bütün milletin, memleketin mümessili olarak ispatı vücut eylediler. Bu müstesna yerler şunlardı:

Dersim, Malatya, Elâziz, Konya, Diyarbekir, Trabzon.....; Efendiler, hakikati hali ifade etmiş olmak için şunu da tasrih etmeliyim ki, tereddüt izhar eden, mukavemet gösteren, bu devair halkı değildir, belki o tarihte o dairelerde bulunan rüesayi memurini mülkiyedir. Halk, hakikati anlar anlamaz, derhal müşterek arzuyu milliye iltihakta asla tereddüt göstermemişlerdir.

Şimdi Efendiler, tekrar inkılâbın muktaziyatı tabiiyesinden olan vak'alardan bazılarına temas edelim:

Samsundaki zabitan arasında gûya padişahperestlik hissiyatı varmış

29 Mart 1920 tarihli olup Üçüncü Kolordu Kumandanı Salâhattin Beyden aldığım bir şifrede, «Samsunda bulunan On Beşinci Fırkanın ruhiyatının bozuk olduğundan ve gûya, zabitan arasında padişahperestlik hissiyatı bulunduğundan» bahsolunuyordu. «Zabitler, padişah aleyhinde verilecek emirleri icra etmiyeceklerine dair âmirlerine müracaat etmişler. Tazyik olunurlarsa terki vazife etmeleri mahsus imiş. İstanbuldan gelen yolculardan ve gazetelerden, işgalin ikinci günü işgal edilen mebaninin kâmilen tahliye edildiği ve Salih Paşa Kabinesinin yerinde olduğu, Meclisi Âyanın ifayı vazife eylediği, son cuma selâmlığında harbiye ve bahriye nazırı bulunarak sabıkı misillû merasimi lâzime ifa olunduğu anlaşılmış....». «Şu halde Dersaadette bir kabine mevcut iken kabinenin malûmatı olmaksızın yapılan işler nedir?» diyorlarmış. Zabitanın bu efkâr ve etvarını ilâm eden On Beşinci Fırka Kumandanı şu yolda mütaleat serdediyordu: «Burada bir zabiti hapsetmekten bir fevkalâdelik mutasavver değildir, ancak bundan bilistifade Anadolu üzerine yürümek gibi ahval zuhûr edecektir. İzmir cephesinde Kuvayi Milliye ne suretle istihdam edildiğini bilemiyorum. Zannedersem bunlar para ile istihdam olunmakta imiş. Bir muharebe zuhûrunda, bütün ahaliye maaş verilmiyeceği derkâr bulunduğundan Kuvayi Milliye namı altında mevcut kuvvetten, harbin ikinci günü meydanda hiçbir kuvvet kalmayacağına eminim. Nizamiye kıtaatına gelince, şimdiden firar vukuatı başlamıştır. Parasızlık böyle devam ettikçe ve Dersaadette hükûmeti merkeziye bulundukça zabitandan dahi şüphem vardır.» Bundan başka Üçüncü Kolordu Kumandanı Salâhattin Bey, vermiş olduğumuz talimat mucibince, Amasyaya gelen Kontrol Memuru *Forbes* namında bir yüzbaşıyı tevkif etmiş. Samsuna bir İngiliz mümessili yüzbaşı gelmiş. Salâhattin Beye Yüzbaşı Forbesin bir dakika tehir edilmiyerek Samsuna gönderilmesini yazmış ve aksi takdirde Salâhattin Beyin mes'ul olacağını ilâve

etmiş. Bu baptaki istizah üzerine Salâhattin Beye vereceği cevap hakkında şu tavsiyede bulundum: «Forbesi tevkif eden ben değilim, payitahtları, mütarekeye, insaniyete mugayir olarak işgal olunan milettir. Binaenaleyh tahliyesini de ancak millet yapabilir.» Maahaza bu Forbes memleketten çıkarılmakla iktifa edilmiş, tevkif edilmemiştir.

Bolu Mutasarrıfı Haydar Beyin 9 Nisan 1920 tarihli kısa bir şifresinden Adapazarı ile Hendek arasında kâin Çatalköprü nam mahaldeki köprülerin ve Mudurnusuyu köprüsünün Kuvayi Milliye aleyhtarları tarafından tahrip edildiği anlaşıldı.

Bolu ve Havalisi Kumandanı Mahmut Nedim Beyin, Düzceden yazdığı 9 Nisan 1920 tarihli şifresinden de, 8 Nisanda Adapazarında Kuvayi Milliye aleyhine tezahürat yapıldığı, Hendek ile Adapazarı arasında telgraf ve telefon hatlarının kat'edildiği ve Düzce Abazalarından bitaraf kalanların da muhaliflere iltihak etmek üzere hareket ettikleri anlaşıldı. Hendek ile Adapazarı arasında, Mudurnu suyu üzerindeki büyük köprünün tahribi dolayısile muvasalanın munkati olduğu da anlaşılıyordu. Bu malûmat üzerine, Geyvede bulunan Yirmi Dördüncü Fırka Kumandanı Mahmut Beyin nazarı dikkati celbolundu. Nevşehirde de, Nevşehir Kaymakamı Nedim Beyin tahtı riyasetinde Tealii İslâm Cemiyetinin bir şubesi teşekkül etmiş, verilen raporda, cemiyetin en müfsit azalarından sekiz kişinin Niğdeye celbedildiği bildiriliyordu. Bu cemiyetin azası, padişahtan gayrı hiçbir kuvvet tanımayız, Kuvayi Milliyeyi dağıtmak için malen, bedenen bütün kuvvetlerimizi sarfetmeğe ahtü peyman ettik diyorlarmış. Her gece içtima ediyorlarmış, ileri gelenleri, Niğdedeki fırka kumandanının gönderdiği bir müfreze ile tevkif olunmuş.

Efendiler, bu nevi vakayie bundan sora vâsi mikyasta tesadüf edeceğiz. Büyük Millet Meclisinin içtimamı ve küşadını temin için çalıştığımız günlerde, bizi en çok işgal eden Düzce, Hendek, Gerede gibi Bolu mıntakasına dahil mevakiden başlayıp, Nallıhan, Beypazarı üzerlerinden Ankaraya takarrüp istidadını gösteren irtica ve isyan dalgaları olmuştur. Ben, bir taraftan bu dalgaların tevkifine çalışırken, bir taraftan da, Ankarada toplanmakta olan ve vaziyeti umumiyeye henüz lâyıkıyle vâkıf bulunmayan meb'usları, tedehhüş edecek manzaralar karşısında bırakmamak ve bu gibi vaziyetlerin hudusile Meclisin içtimaa muvaffak olamaması gibi meş'um ihtimalâta meydan vermemek çarele-

Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanıyor

rini düşünüyordum. Bunun için, Meclisin küşadında pek çok istical ediyordum. Nihayet, gelebilmiş meb'uslarla iktifa ederek Meclisin, Nisanın 23 üncü cuma günü açılmasına karar verdik. Bu karar üzerine 21 Nisan 1920 tarihinde tamimen yaptığım tebligat muhteviyatı, o günün hissiyat ve telâkkiyatına ne derece tetabuk mecburiyetinde bulunulduğunu gösterir bir vesika olmak itibarile, aynen nazarı ıttılanıza arzetmeği muvafık görüyorum.

Tel: Gayet müstaceldir — Ankara, 21/4/1920
Ankaraya acele tezkere

Kolordulara (K. O. 14 Vekâletine)

Fırka 61 Kumandanlığına, Refet Beyefendiye

Bilûmum Vilâyata, Müstakil Livalara, Müdafaai Hukuk Heyeti Merkeziyelerine
Belediye Riyasetlerine

1 — Bimennihilkerim Nisanın 23 üncü cuma günü, cuma namazını müteakıp Ankarada Büyük Millet Meclisi küşat edilecektir.

2 — Vatanın istiklâli, makamı refii hilâfet ve saltanatın istihlâsı gibi en mühim ve hayatî vezaifi ifa edecek olan bu Büyük Millet Meclisinin yevmi küşadını cumaya tesadüf ettirmekle yevmi mezkûrun mebrukiyetinden istifade ve bilûmum meb'usini kiram hazaratı ile Hacıbayramı Veli camii şerifinde cuma namazı eda olunarak envarı Kuran ve salâttan da istifaza olunacaktır. Badessalât lihyei saadet ve sancakı şerifi hamilen dairei mahsusaya gidilecektir. Dairei mahsusaya dahil olmazdan evel bir dua kıraatile kurbanlar zepholunacaktır. İşbu merasimde camii şeriften bed'ile dairei mahsusaya kadar Kolordu Kumandanlığınca kıtaatı askeriye ile tertibatı mahsusa alınacaktır.

3 — Yevmi mezkûrun teyidi kutsiyeti için bugünden itibaren merkezi vilâyette vali Beyefendi hazretlerinin tertibile hatim ve buharii şerif tilâvetine bed'olunacak ve hatmi şerifin son aksamı teberrüken cuma günü namazdan sora dairei mahsusa önünde ikmal edilecektir.

4 — Mukaddes ve mecruh vatanımızın her köşesinde ayni suretle bugünden itibaren buharî ve hatemati şerife kıraatine şuru edilerek cuma günü ezandan evel minarelerde salâvatı şerife okunacak ve esnayi hutpede hilâfetmaabımız padişahımız efendimiz hazretlerinin nam namii humayunu zikredilirken zatı şevketsimatı padişahilerinin ve memaliki şahanelerile bilûmum tebaai mülûkânelerinin bir an evel naili halâs ve saadet olmaları duası ilâveten tezkâr olunacak ve cuma namazının edasından sora da ikmali hatmedilerek makamı muallâyi hilâfet ve saltanatın ve bilcümle aksamı vatanın halâsı maksadile vukubulan mesaii milliyenin ehemmiyet ve kutsiyeti ve her ferdi milletin kendi vekillerinden mürekkep olan bu Büyük Millet Meclisinin tevdi edeceği vazaifi vataniyeyi ifaya mecburiyeti hakkında mev'izeler irat olunacaktır. Badehu halife ve padişahımızın, din ve devleti-

mizin, vatan ve milletimizin halâsı, selâmeti ve istiklâli için dua edilecektir. Bu merasimi diniye ve vataniyenin ifasından ve camilerden çıkıldıktan sora bilâdı osmaniyenin her tarafında, makamı hükûmete gelinerek Meclisin küşadından dolayı resmen tebrikât icra edilecektir. Her tarafta cuma namazından evel münasip surette mevlidi şerif okunacaktır.

5 — İşbu tebliğin hemen neşrü tamimi için her vasıtaya müracaat olunacak ve serian en ucra köylere, en küçük kıtaatı askeriyeye, memleketin bilûmum teşkilât ve müessesatın iblağı temin edilecektir. Ayrıca, büyük levhalar halinde her tarafa talik ve mümkün olan mahallerde tabı ve teksir ve meccanen tevzi edilecektir.

6 — Cenabı haktan muvaffakıyeti kâmile tazarru olunur.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

22 Nisan 1920 tarihinde de şu küçük tebliği tamim ettim:

Telgraf **22/4/1920**
Dakika tehir edilmiyecektir

Umum Vilâyetlerle Elviyei Müstakilleye

Kolordulara, Nazillide Miralay Refet Beyefendiye

Bursada K. O. 20 Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine

Bursada 56 ıncı Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami Beyefendiye

Balıkesirde 61 inci Fırka Kumandanı Miralay Kâzım Beyefendiye

Bimennihilkerim Nisanın 23 üncü cuma günü Büyük Millet Meclisi küşat edilerek ifayi vazifeye mübaşeret eyliyeceğinden yevmi mezkûrdan itibaren bilûmum makamatı mülkiye ve askeriyenin ve umum milletin mercii Meclisi mezkûr olacağı tamimen arzolunur.

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal